

УДК 159.9; 316.4; 316.6; 364; 371; 376; 378
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1>

Наведено результати теоретичних і емпіричних досліджень, методологічних розробок з актуальних питань в українській і зарубіжній соціальній сфері, психології, освітніх та педагогічних науках.
Для соціальних працівників, викладачів, науковців, аспірантів, студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР	Чуйко Олена, д-р психол. наук, проф. (Україна)
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	Александров Денис, д-р психол. наук, доц. (Україна); Артюшина Марина, д-р пед. наук, проф. (Україна); Бахов Іван, д-р пед. наук, проф. (Україна); Власова Олена, д-р психол. наук, проф. (Україна); Гейтона Марія, проф. (Греція); Гук Ольга, канд. пед. наук, доц. (Україна); Дромантене Лета, д-р гуманіт. наук, проф. у галузі освіти (Литва); Захаріна Тетяна, д-р психол. наук, доц. (Україна); Кобенко Алла, магістр (відп. секр.) (Україна); Львовичкіна Антоніна, д-р психол. наук, проф. (Україна); Олексюк Наталія, д-р пед. наук, проф. (Україна); Пашенко Світлана, канд. пед. наук, доц. (Україна); Петрова Маріана, проф. (Болгарія); Рупшієне Людмила, д-р соціол. наук, проф. (Литва); Садовська Едіта, д-р гуманіст. наук у галузі педагогіки, проф. (Польща); Соснюк Олег, канд. психол. наук, доц. (Україна); Чернуха Надія, д-р пед. наук, проф. (Україна)
Адреса редколегії	факультет психології просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, 03680 ☎ (38044) 521 32 64 e-mail: srsp.psy@knu.ua web: http://visnyk.soch.robota.knu.ua
Затверджено	вченою радою факультету психології 30.10.25 (протокол № 4)
Зареєстровано	Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення Рішення № 1089 від 28.03.24 Ідентифікатор друкованого медіа: R30-03810
Атестовано	Міністерством освіти і науки України (категорія Б) Наказ № 157 від 09.02.21
Індексування	CrossRef, Google Scholar, OJS, PKP INDEX, OUCI
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	ВПЦ "Київський університет" б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpс@knu.ua

BULLETIN

OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 2616-7786 (Print), ISSN 2616-7778 (Online)

SOCIAL WORK

1(11)/2025

Established in 2016

UDC 159.9; 316.4; 316.6; 364; 371; 376; 378

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1>

There were presented the results of theoretical and empirical researches, the methodological drafting on current issues in Ukrainian and foreign social spheres, psychology, educational and pedagogical sciences. This issue is for social workers, teachers, scientists, postgraduate students and students.

EDITOR-IN-CHIEF	Chuiko Olena, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	Aleksandrov Denys, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Artiushyna Maryna, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Bakhov Ihor, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Chernukha Nadiya, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Dromantiene Leta, DSc (Humanit. at Education), Prof. (Lithuania); Geitona Mary, Prof. (Greece); Guk Olha, PhD (Ped.) (Ukraine); Kobenko Alla, Master of Soc. Work (deputy secretary) (Ukraine); Lovochkina Antonina, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Oleksiuk Nataliya, DSc (Ped.), Prof. (Ukraine); Paschenko Svitlana, PhD (Ped.), Assoc. Prof. (Ukraine); Petrova Mariana, PhD (Bulgaria); Rupsiene Lyudmyla, DSc (Soc.), Prof. (Lithuania); Sadowska Edyta, DSc (Human. of Ped.), Prof. (Poland); Sosniuk Oleh, PhD (Psychol.), Assoc. Prof. (Ukraine); Vlasova Olena, DSc (Psychol.), Prof. (Ukraine); Zakharina Tetiana, DSc (Ped.), Assoc. Prof. (Ukraine)
Address	Faculty of Psychology 2a, Hlushkov ave., Kyiv, 03680 ☎ (38044) 521 32 64 e-mail: srsp.psy@knu.ua web: http://visnyk.soch.robota.knu.ua
Approved by	the Academic Council of the Faculty of Psychology 30.10.25 (protocol № 4)
Registered by	The National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine Decision № 1089 of 28.03.24 Identifier of printed media: R30-03810
Certified by	the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B) Order № 157 dated 09.02.21
Indexing	CrossRef, Google Scholar, OJS, PKP INDEX, OUCI
Founder and publisher	Taras Shevchenko National University of Kyiv Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University" Certificate of entry into the State Register ДК № 1103 dated 31.10.02
Address	PPC "Kyiv University" 14, Taras Shevchenko blvd., Kyiv, 01601 ☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28 e-mail: vpc@knu.ua

ЗМІСТ

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

БАЙДАРОВА Ольга, КЛИМЕНКО Оксана Зміцнення резильєнтності дружин загиблих військовослужбовців через групи підтримки.....	5
БАЙДАРОВА Ольга, ПЕЧОНЧИК Мар'яна Участь молоді в діяльності молодіжної ради територіальної громади.....	17
МУСТАФАЄВ Алім Цифровізація соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб в Україні: між ефективністю та інклюзивністю.....	29
МУСТАФАЄВ Юсуф Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні: проблеми та потенціал.....	35
ОСАДЧУК Руслан Ветеранське підприємництво в науковому дискурсі сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідників	45
ПЕТКОВ Сергій, МАКАРОВА Тетяна Соціальний супровід військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей в Україні	53
СІРИХ Михайло Реінтеграція ветеранів з інвалідністю у цивільне життя.....	60
СТОЛЯРИК Ольга, СЕМИГІНА Тетяна Стойкість професійної ідентичності соціальних працівників: міжнародні уроки та українські виклики	68
УДОВЕНКО Юлія, БУГАЙЧУК Ярослав Соціально-педагогічна підтримка української сім'ї, яка переживає розлуку через війну	77
ЧУЙКО Олена, ІЛЬЧУК Андрій Теоретико-методологічні засади дослідження соціальної згуртованості в контексті соціальної роботи.....	87

ПСИХОЛОГІЯ

АКСЬОНОВА Катерина Вторинна травматизація сімей ветеранів в умовах російсько-української війни.....	96
МІЛЮТІНА Катерина, БОРЕЦЬ Олеся, МОРОЗОВА Олена Використання модифікації нарративної експозиційної терапії в роботі з внутрішньо переміщеними особами	102
СИЛКІН Євгеній, ЧЕРНУХА Надія Професіографічний профіль та психограма офіцера соціального супроводу.....	107

ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

КАРАМАН Олена, ТОВСТУХА Олеся Аксіологізація підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни	114
ПАНАСЕНКО Елліна, ЦИСЬ Павло Позанавчальна діяльність студентів: психолого-корекційна та комунікаційно-міжособистісна функції	120
Відомості про авторів.....	130
Відомості про рецензентів.....	134

CONTENTS

SOCIAL WORK

BAIDAROVA OIha, KLYMENKO Oksana Strengthening the resilience of the wives of deceased military servants through support groups	5
BAIDAROVA OIha, PECHONCHYK Mariana Youth participation in activities of local community's youth council.....	17
MUSTAFAIEV Alim Digitalization of social services for internally displaced persons in Ukraine: between efficiency and inclusivity	29
MUSTAFAIEV Yousuf Social and legal protection of combatants in Ukraine: challenges and potential.....	35
OSADCHUK Ruslan Veteran entrepreneurship in the scientific discourse of contemporary foreign and domestic researchers.....	45
PETKOV Serhii, MAKAROVA Tetiana Social support for servicemen, veterans, and their family members in Ukraine.....	53
SIRYKH Mykhailo Reintegration of veterans with disabilities into civilian life	60
STOLYARYK OIha, SEMIGINA Tetyana Resilience of social workers' professional identity: international lessons and Ukrainian challenges.....	68
UDOVENKO Yuliia, BUHAICHUK Yaroslav Social and pedagogical support of ukrainian families experiencing separation due to war.....	77
CHUIKO Olena, ILCHUK Andrii Theoretical and methodological foundations for the study of social cohesion in the context of social work.....	87

PSYCHOLOGY

AKSONOVA Kateryna Secondary traumatization of veterans' families in the context of the russian–ukrainian war.....	96
MILUTINA Kateryna, BORETS Olesia, MOROZOVA Olena Application of a modified narrative exposure therapy in work with internally displaced persons.....	102
SYLKIN Yevhenii, CHERNUKHA Nadiya Professional profile and psychogram of a social support officer	107

EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL SCIENCES

KARAMAN Olena, TOVSTUKHA Olesia Axiologization of preparing social work professionals to support war veterans.....	114
PANASENKO Ellina, TSYS Pavlo Extracurricular activities of students: psychological-corrective and communicative-interpersonal functions.....	120
Journal Authors	130
Journal Reviewer	134

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

УДК 159.91-058.835:[327:355.48((470+571):(477))
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/1>

Ольга БАЙДАРОВА, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2332-1769
e-mail: baidarovao@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Оксана КЛИМЕНКО, магістр
ORCID ID: 0009-0006-9698-9694
e-mail: tenyuoht2020@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ЗМІЦНЕННЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ДРУЖИН ЗАГИБЛИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
ЧЕРЕЗ ГРУПИ ПІДТРИМКИ**

Вступ. Повномасштабне вторгнення в Україну у 2022 р. призвело до тисяч втрат військових, що спричинило зростання кількості жінок-удів захисників. Втрата чоловіка внаслідок бойових дій є глибоким емоційним потрясінням, що потребує розвитку резильєнтності, як ключового ресурсу відновлення.

Методи. Для дослідження ролі груп підтримки в зміцненні резильєнтності у жінок, які пережили таку втрату, використовували змішані методи, поєднуючи якісні та кількісні підходи для оцінки ролі груп підтримки у зміцненні резильєнтності. Збір даних включає: вторинний аналіз 290 анкет клієнток ГО "Фонд Маша", Шкалу життєстійкості Ширальді, яка застосовувалася до і після восьмикрокової програми в групах підтримки, та напівструктуровані інтерв'ю з вдовами і фасилітаторами груп. Вибірку склали жінки, що втратили своїх чоловіків через війну щонайменше за чотири місяці до участі в дослідженні.

Результати. Спираючись на результати проведеного теоретичного аналізу, нами розроблено концептуальну модель, яка стала основою для емпіричного дослідження впливу груп підтримки на розвиток резильєнтності у жінок, які втратили чоловіків унаслідок військових дій. Було визначено п'ять ключових групових функцій, які сприяють зміцненню відповідних компонентів резильєнтності: емоційна підтримка – емоційна регуляція, нормалізація горя – самоприйняття, обмін стратегіями подолання – гнучкість, самоефективність, альтруїзм, соціальне відновлення – довіра, відчуття приналежності, розширення можливостей – автономність, самоповага, суб'єктність. Вторинний аналіз 15 кейсів виявив психосоціальні потреби, які відповідають цим функціям. Кількісні дані за шкалою життєстійкості Ширальді зафіксували зростання резильєнтності на 25 % серед учасниць, які завершили програму. Якісні дані свідчать про покращення емоційної регуляції, зменшення ізоляції, відновлення соціальної довіри та відновлення сенсу життя.

Висновки. Результати засвідчують, що групи підтримки, інтегровані в національну стратегію ПЗПСП, сприяють як індивідуальній, так і колективній життєстійкості. Дослідження показує, що добре організовані втручання сприяють емоційній регуляції, нормалізації горя, соціальній реінтеграції та розширенню можливостей. Їхня ефективність залежить від поетапного залучення, психоосвіти, гнучкого доступу й безперервності в групах за принципом "рівний рівному", підтримки громадської активності вдві. Соціальні працівники відіграють ключову роль, але потребують навчання фасилітації з урахуванням травми.

Ключові слова: вдови військових, горе, група підтримки, життєстійкість, психосоціальна підтримка, резильєнтність, російсько-українська війна.

Вступ

Війна несе із собою не лише фізичні руйнування та людські жертви, але й завдає глибоких психологічних травм, пов'язаних із втратами. Загибель рідних на фронті стає важким ударом для родини, особливо для дружин, які втратили чоловіків. За даними українських офіційних джерел, на початок 2025 року кількість загиблих українських військових від дня повномасштабного вторгнення Росії у лютому 2022 року перевищила 46 тисяч. Крім того, десятки тисяч вважаються зниклими безвісти, а близько 380 тисяч отримали поранення (Укрінформ, 16.02.2025). Ці дані свідчать про масштабність втрат і зростаючу кількість жінок, які зазнали тяжкої особистої втрати через війну.

Втрата рідної людини є серйозним емоційним потрясінням, що може значно вплинути на здатність людини адаптуватися і відновлюватися після стресу. Дослідження показують, що вдівство асоціюється з вищим ризиком розвитку депресії, тривожних станів, погіршенням фізичного самопочуття та навіть зростанням показників смертності (Stroebe, Schut & Stroebe, 2007). Надзвичайно складною є втрата у контексті війни, адже особисте горе накладається на загальну атмосферу

насильства, невизначеності й колективного стресу (Хаустова & Лещук, 2023). За таких умов особливої ваги набуває розвиток резильєнтності – здатності відновлювати психічну рівновагу після труднощів (Саутвік, Чарні & ДеП'єрро, 2022). Цей ресурс визнано одним із ключових для збереження психічного здоров'я після втрати (Schiraldi, 2017; Wolin & Wolin, 1995). Одним з ефективних інструментів підтримки є участь у групах за принципом "рівний – рівному", що сприяє формуванню стійкості (Bonanno, Galea, Vucciarelli & Vlahov, 2006).

Такі групи створюють простір, де люди з подібним досвідом можуть ділитися почуттями, отримуючи розуміння та співпереживання, що знижує рівень соціальної ізоляції. Участь у допомозі іншим учасникам сприяє особистісному відновленню, посиленню самооцінки, кращому усвідомленню власних переживань і розвитку нових стратегій подолання стресу. Групова підтримка створює стабільне середовище, яке дарує відчуття безпеки – важливий чинник формування резильєнтності. Методи, які використовуються в таких групах, є низькоінтенсивними, але ефективними, і можуть впроваджуватися соціальними працівниками. Це особливо актуально в умовах

© Байдарова Ольга, Клименко Оксана, 2025

обмеженого доступу до професійної психологічної допомоги, оскільки дозволяє розширити спектр із забезпечення психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (ПЗПСП), що є пріоритетом і важливою складовою державної соціальної політики (Knowledge Center, 2022).

Водночас у наукових джерелах питання формування резильєнтності у вдов військовослужбовців через участь у групах підтримки висвітлене недостатньо, це зумовлює актуальність і необхідність проведення нашого дослідження.

Методи

Дослідження ґрунтується на феноменологічній парадигмі, яка фокусується на особистому досвіді та внутрішньому сприйнятті індивіда, зокрема у контексті впливу структурованих груп підтримки на формування резильєнтності у жінок, які втратили чоловіка-військовослужбовця (Семигіна, 2021). У дослідженні застосовано комплексний підхід до вивчення взаємопов'язаних явищ втрати, горя, резильєнтності та психосоціальної підтримки. Теоретична база поєднувала декілька моделей: модель життєстійкості Ґленна Р. Ширальді, модель сімейної резильєнтності Фроми Волш, модель копіngu BASIC Ph, модель подвійного процесу горювання Маргарет Строебе та Генка Шута, а також завдання жалоби Джей Вільяма Вордена. У дослідженні резильєнтність розглядається не як усталена особистісна характеристика, а як змінна та соціально обумовлена динаміка, яку можна активувати і посилювати через взаємну підтримку, вираження емоцій та процес надання сенсу пережитому.

Об'єктом дослідження визначено процес розвитку резильєнтності у людей, що зазнали втрати близької людини. Предметом дослідження – групи взаємопідтримки як засіб зміцнення резильєнтності у жінок, чиї чоловіки загинули на війні. Мета дослідження – оцінка впливу участі в таких групах на розвиток резильєнтності у жінок, які пережили втрату.

Щоб охопити широкий спектр факторів, які впливають на відновлення після втрати, у дослідженні використовувалися якісні та кількісні методи. Методологічною основою стало розуміння резильєнтності як гнучкого процесу, на який впливають зовнішні чинники, зокрема групова підтримка. Інструментарій включав вторинний аналіз архівних анкет учасниць груп підтримки наданих ГО "Фонд Маша", шкалу життєстійкості Ґ. Ширальді та напівструктуровані глибинні інтерв'ю з учасницями та фасилітаторами груп.

Методологічна база ґрунтується на уявленні резильєнтності як динамічного процесу, що піддається зовнішнім впливам – зокрема через участь у групах підтримки. Інструментарій включав: вторинний аналіз бази даних клієнтів ГО "Фонд Маша", опитування за шкалою життєстійкості Ґ. Ширальді, а також проведення напівструктурованих глибинних інтерв'ю з жінками-учасницями й фасилітаторками груп.

Для аналізу потреб і очікувань жінок, які втратили чоловіків унаслідок російсько-української війни, було використано метод вторинного аналізу із застосуванням QDA Miner – програмного забезпечення для кодування та структурованої обробки даних. Кодування здійснювалося змішаним підходом: теоретично виділені основні функції групової підтримки: емоційна підтримка, нормалізація переживань, відновлення соціальних зв'язків, адаптивні стратегії та розширення можливостей, поєднувалися з виокремленням ключових тем на основі контекстуальних повторів. Це дало змогу класифікувати виражені форми переживання горя та незадоволені

потреби жінок відповідно до однієї з п'яти ключових функцій групи.

Шкала життєстійкості, розроблена Ґ. Ширальді, використовувалася як інструмент кількісної оцінки змін у здатності відновлюватися до і після участі в програмі. Вона включає 22 пункти самооцінювання за 10-бальною шкалою, що охоплює основні компоненти життєстійкості: емоційну врівноваженість, рефлексивність, соціальну підтримку, когнітивну гнучкість, мотиваційні ресурси та сенсо-життєві орієнтири.

У межах якісного компонента дослідження було розроблено два окремих напівструктурованих інтерв'ю – для фасилітаторів і для учасниць груп. Інтерв'ю з фасилітаторами охоплювало сім тематичних блоків: досвід ведення груп, терапевтичні чинники, виклики в роботі, безпечне середовище, особливості ролі ведучого, практики самопомоги, а також професійні та етичні рекомендації. Учасниць груп підтримки опитували за п'ятьма напрямками, що стосуються їхнього особистого досвіду, переваг і недоліків роботи в групі, потреб у змінах, очікуваної тривалості та значущості підтримки після втрати.

Цільову аудиторію дослідження становили жінки віком від 25 до 50 років, які втратили чоловіків унаслідок бойових дій не менше як за чотири місяці від звернення за допомогою до ГО "Фонд Маша" в період із серпня 2023 по листопад 2024 року. Переважна частина учасниць були матерями, що зумовлювало додаткові навантаження у процесі подолання втрати. Глибинні інтерв'ю проведені з трьома вдовами, які пройшли восьмикрокову програму підтримки (Сантандер, Кьокхольт, & Селнес, 2018): дві брали участь у 2024 р., одна – у 2023 р., після чого її група продовжила роботу в форматі "рівний – рівному". Додатково було опитано двох психологинь-фасилітаторок, що мали практичний досвід ведення цих груп і були добре обізнані з їхньою структурою, метою та особливостями.

Для вторинного аналізу використовувалися 290 анкетних форм, наданих ГО "Фонд Маша". Серед них було обрано 15 кейсів жінок, які втратили своїх партнерів під час війни й звернулися за допомогою в період із серпня 2023 по січень 2024 року.

У дослідженні були дотримані ключові етичні принципи: добровільна участь, анонімність, конфіденційність, а також врахування емоційної вразливості учасниць. Важливим аспектом була можливість відмови від участі на будь-якому етапі, що допомогло уникнути вторинної травматизації та сприяти збереженню емоційного добробуту респонденток.

Теоретичні основи резильєнтності та горя.

Резильєнтність є вирішальним фактором у підтримці психічного здоров'я та життєвого благополуччя після втрати. Слово "резильєнтність" має латинське походження: ге ("знову, назад") і salire ("відскакувати"), що буквально означає "відскакувати" (Чиханцова, & Гуцол, 2022).

Початкові дослідження цього феномена, які з'явилися в 1970-х роках, були зосереджені переважно на дітях із психічними розладами з метою виявлення факторів, які сприяють їхній адаптації в несприятливому середовищі. У 1980–1990-х роках резильєнтність почали розглядати як динамічний процес, що формується під впливом взаємодії особистісних характеристик, соціального оточення та життєвих обставин, а соціальні зв'язки та підтримка були визнані ключовими для її розвитку.

У 2000-х роках дослідження життєстійкості розширилося і охопило ширші верстви населення, а саме поняття було переосмислене як здатність не лише адаптуватися

до стресу, а й особистісно зростати після пережитих труднощів, з акцентом на посттравматичний розвиток.

В Україні системне дослідження резильєнтності як психологічного явища розпочалося порівняно недавно та здебільшого зосереджується на теоретичних аспектах – зокрема, на аналізі підходів до її вивчення, пов'язаних факторів, механізмів формування та структурних характеристик. Серед дослідників, які приділили увагу резильєнтності в контексті психічного здоров'я, слід згадати Дмитра Дубініна (Дубінін, 2023), Едуарда Грішина (Грішин, 2021), Гелену Лазос (Лазос, 2018; 2019), Олену Хамініч (Хамініч, 2016), Володимира Чорнобровкіна й Ольгу Морозову (Чорнобровкін & Морозова, 2021), Тетяну Титаренко (Титаренко, 2018), Тетяну Ларіну (Титаренко & Ларіна, 2009) та інших.

Резильєнтність розглядається як складне, багатовимірне явище, що охоплює біологічний, психологічний та соціальний виміри і здатне формуватися та розвиватися впродовж життя завдяки освіті, терапії та соціальній підтримці. У науковій літературі її можна трактувати як індивідуальну характеристику або як змінний процес, що забезпечує здатність людини протистояти посттравматичному стресу (Лазос, 2018). За змістом резильєнтність близька до понять стійкості, витривалості, використання копінг-стратегій, але не є тотожною їм. У сучасній психології виокремлюють декілька видів життєстійкості: фізичну, ментальну, емоційну та соціальну (Cherry, 2022). В українському науковому дискурсі термін "життєстійкість" часто використовується як синонім терміну "резильєнтність". Резильєнтність – довготривала властивість, яка проявляється залежно від ситуативного контексту і ґрунтується на внутрішніх ресурсах особистості, що дозволяють їй активно впливати на перебіг подій (Чиханцова, 2023).

Особистості з високим рівнем резильєнтності зазвичай мають певні риси, які сприяють ефективному подоланню життєвих труднощів. Сучасна наука пропонує низку моделей, які пояснюють структуру цього феномену. Наприклад, модель, розроблена Джейн Кларк і Джоном Ніколсоном (Clarke & Nicholson, 2010), охоплює п'ять основних компонентів: оптимізм, орієнтацію на вирішення проблем, особисту відповідальність, відкритість і гнучкість, а також здатність управляти стресом і тривогою.

Іншу структуру життєстійкості запропонував Іван Староверський (Starover'skiy, 2012, October 1), в якій основними елементами є: оптимізм, альтруїзм, моральні переконання, релігійність або духовність, почуття гумору, наявність прикладу для наслідування, соціальна підтримка, здатність долати страх, усвідомлення сенсу життя, цілеспрямовані тренування.

Згідно з моделлю Г. Ширальді (2017) життєстійкість включає такі компоненти: емоційна рівновага, оптимістичне ставлення, гнучке мислення, самосвідомість, впевненість у собі, підтримка з боку інших, життєва мета, рефлексивність, фізична та психічна витривалість, імпровізація та наполегливість. Ця структура підкреслює інтегративний характер явища, яке включає емоційні, когнітивні, соціальні та фізичні аспекти і демонструє, що життєстійкість – це не вроджена риса, а набір навичок, які можна розвивати впродовж життя.

Оксана Соловей-Лагода виділяє декілька ключових складових особистісної життєстійкості: емоційна регуляція (здатність усвідомлювати емоційні стани та керувати ними, зокрема повертатися до позитивних емоцій після негативних); когнітивна гнучкість (здатність адаптувати мислення до ситуації та здійснювати когнітивну перебудову); соціальна підтримка (доступність та залученість сім'ї, друзів, громади); цілепокладання та планування

(здатність формулювати цілі та діяти, незважаючи на перешкоди); ефективні копінг-стратегії, спрямовані на конструктивне розв'язання складних життєвих обставин (Соловей-Лагода, 2024).

Ключовими умовами, які сприяють розвитку та підтримці резильєнтності, є прийняття змін як невід'ємної частини життя, розгляд труднощів у контексті довгострокової перспективи, встановлення позитивних очікувань, зосередження на конструктивних і прийнятних аспектах реальності, турбота про власне фізичне та психічне благополуччя, допомога іншим, а також ефективне використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів для подолання життєвих викликів. Подібно до того, як кожна людина по-різному реагує на потенційно травматичні події – хтось може проявляти симптоми тривоги або депресії, тоді як інший залишається емоційно стабільним, – не існує єдиного універсального механізму розвитку резильєнтності (Bonanno, 2004). Розвиток резильєнтності – це складний, багатовимірний та індивідуальний процес, який поєднує внутрішні ресурси та зовнішні фактори підтримки.

У цьому контексті модель управління стресом BASIC Ph, розроблена Мулі Лахад (Царенко, 2018; МОЗ України, 16.02.2024), ілюструє, як кожна людина використовує індивідуальну комбінацію особистих і соціальних ресурсів, щоб протистояти труднощам. Ця модель включає шість основних компонентів: віру, емоції, соціальні зв'язки, увагу, когнітивні процеси та фізіологічні аспекти. Таким чином, вона розкриває широкий спектр джерел внутрішньої сили, які можуть бути використані в процесі подолання кризових ситуацій та зміцнення психоемоційної резильєнтності.

Системний підхід до сімейної резильєнтності, запропонований Фромою Волш (Walsh, 2003), розглядає цей феномен не як індивідуальну рису, а як динамічний процес, що розгортається в межах тісних міжособистісних систем, насамперед, сім'ї. Ця модель виділяє три ключові компоненти, які підтримують розвиток резильєнтності: система сімейних переконань (здатність осмислити втрату, зберегти надію та звернутися до духовних ресурсів), організаційна структура (гнучкість у побудові сімейних стосунків, адаптивний розподіл ролей та ефективне використання наявних можливостей), а також процеси комунікації та вирішення проблем (відкрите вираження почуттів, уважне вислуховування та спільне ухвалення рішень). Такий підхід особливо важливий у контексті втрат, пов'язаних з війною, коли горе одночасно впливає як на внутрішній емоційний стан, так і на соціальну взаємодію. У цьому сенсі група підтримки може слугувати тимчасовою заміною системою, в якій відпрацьовуються механізми розбудови резильєнтності. Ці процеси згодом інтегруються в особисту ідентичність і нове соціальне середовище, полегшуючи прийняття втрати і відновлення цілісності.

Горе – це універсальне емоційне переживання, яке виникає у відповідь на втрату і супроводжується глибокими почуттями, відіграючи важливу роль у процесі психологічної адаптації. Воно допомагає зрозуміти зміну реальності та поступово пристосуватися до нового способу життя (Войтович, 2019). Переживання горя, яке також називають "роботою горя", є природним механізмом, що допомагає повернутися до емоційної рівноваги та сформувати нові смисли. Цей термін ввів Еріх Ліндемманн, який наголошував на важливості поступового прийняття факту втрати, емоційного відмежування від померлого та побудови нових зв'язків з навколишнім середовищем і життям загалом.

У науковій літературі представлено низку теоретичних моделей, що описують процес переживання горя. Відомою

є модель Елізабет Кюблер-Росс (Kubler-Ross, 2021), яка виділяє п'ять основних стадій: шок, заперечення, торг, гнів, депресія та прийняття. Водночас дослідження свідчать, що горювання не завжди має чітко послідовний характер – людина може переживати різні емоційні стани, змінюючи періоди скорботи та повернення до нормального життя. Така динаміка є частиною природного процесу адаптації, який включає в себе балансування між двома орієнтаціями: з одного боку, зосередження на втраті, переживання болю, спогадів і смутку, а з іншого боку, зосередження на відновленні, пошуку нових смислів і ресурсів для подальшого існування.

Модель подвійного процесу скорботи, розроблена Маргарет Строебе і Генком Шутом (Stroebe & Schut, 2010), підкреслює важливість коливання між орієнтацією на втрату і орієнтацією на відновлення як психологічно здорового і необхідного механізму. Цей підхід дозволяє уникнути спрощеного або патологічного погляду на горе, визнаючи його складність, циклічність та індивідуальні відмінності в цьому процесі.

Важливим доповненням до моделі подвійного процесу є чотири основні завдання, запропоновані Вільямом Ворденом (Worden, 2013), які людина повинна поступово виконати після втрати: прийняти факт смерті, впоратися з емоційним болем, адаптуватися до життя без померлого і перенаправити емоційну енергію на нові зв'язки. Ці завдання підкреслюють активну участь людини в процесі горювання, спрямовану на поступову адаптацію та емоційне відновлення.

Альтернативний підхід до розуміння втрати пропонує теорія триваючої прив'язаності (Stroebe, Schut & Voerger, 2010), яка відкидає традиційне уявлення про необхідність "відпустити" померлого. Згідно з цією концепцією, людина зберігає внутрішній зв'язок з померлим, інтегруючи його присутність у своє повсякденне життя і ментальний простір, що може слугувати джерелом емоційної підтримки.

Втрати, яких зазнають сім'ї загиблих військовослужбовців, є особливо болісними та глибокими і мають низку специфічних особливостей (Медведева, 2022). Горе в контексті військового конфлікту – це надзвичайно важкий досвід, який іноді виходить за межі психологічної та фізичної витривалості людини. Відсутність належної підтримки та безпечного простору для проживання втрати ускладнює процес трансформації болю на світлий спогад. Специфічні для військового контексту фактори, такі як раптовість смерті, невизначеність, масштаби втрати та складні обставини загибелі, можуть призвести до розвитку ускладненого горя. Не лише сам факт смерті, але й умови, в яких вона сталася, а також доступ до соціальної та психологічної допомоги мають значний вплив на глибину переживання. Застосування високотравматичної зброї часто унеможлиблює ідентифікацію тіла, що позбавляє родину можливості провести прощальні ритуали, важливі для завершення процесу втрати. Ці переживання стають ще складнішими, коли тіло не повертається родині і поховання неможливе, що перешкоджає прийняттю втрати і порушує природний перебіг скорботи.

Військова реальність також супроводжується високою ймовірністю множинних втрат – коли людина втрачає декількох близьких людей водночас або за короткий проміжок часу (Хаустова & Лещук, 2023), що значно ускладнює повноцінне переживання горя. Для дружини загиблого військовослужбовця горе – це не лише емоційна втрата партнера, а й втрата чуттєвих, життєво важливих та матеріальних аспектів. Вона часто стикається з

почуттям самотності, підвищеним навантаженням, відповідальністю за дітей та глибокими змінами в повсякденному житті. Такі обставини можуть супроводжуватися емоційним виснаженням, хронічною втомою і труднощами у збереженні внутрішньої стабільності.

Групи підтримки як інструмент розвитку резильєнтності. У кризових обставинах значно зростає потреба в емоційному прийнятті та почутті приналежності. Якщо ці базові потреби не задовольняються, це може призвести до ізоляції та знизити здатність людини ефективно справлятися зі стресовими ситуаціями. За таких обставин дуже важливо створювати групи підтримки, де люди мають можливість допомагати одне одному. Взаємна емоційна підтримка та соціальна взаємодія відіграють важливу роль у процесі зцілення і можуть запобігти розвитку посттравматичного стресового розладу.

Групи підтримки, які організуються під керівництвом фахівця, є добровільними об'єднаннями людей зі схожими проблемами, які регулярно зустрічаються, щоб допомагати одне одному, ділитися досвідом, ресурсами та інформацією. Ірвін Ялом і Молін Лещ (Yalom & Leszcz, 2005) виділили одинадцять ключових терапевтичних факторів групової роботи, серед яких усвідомлення універсальності досвіду, альтруїзм, формування надії, збагачення інформацією, корекція сімейної взаємодії, розвиток соціальних навичок, симуляційне навчання, міжособистісне навчання, групова згуртованість, катарсис та екзистенційна рефлексія. Усі ці фактори в тій чи іншій формі проявляються і в діяльності груп підтримки.

Пітер Сільверман (Mindel & Silverman, 1986) підкреслював трансформаційний потенціал груп самопомогою, особливо в контексті горя. У таких групах найцінніша інформація часто надходить не від професіоналів, а від учасників, що мають схожий життєвий досвід. Завдяки взаємному співпереживанню та ідентифікації учасники можуть ділитися корисними порадами, надавати емоційну підтримку та створювати атмосферу приналежності. Групи підтримки можуть бути ключовим інструментом психологічної допомоги, оскільки реальні життєві історії часто сприймаються як більш актуальні та переконливі, ніж професійні поради. Учасники, які демонструють приклади ефективного подолання труднощів, можуть бути прикладом для наслідування, надихаючи інших власними розповідями про резильєнтність та одужання.

Карл Роджерс (Rogers, 1980) підкреслював фундаментальну роль емпатії, безумовного прийняття та щирості у створенні доброзичливого групового середовища. Такі умови сприяють формуванню міжособистісного простору безпеки, де учасники можуть відверто висловлювати емоції та отримувати доступ до власних внутрішніх ресурсів для особистісної трансформації. Для жінок, які переживають втрату чоловіка-військовослужбовця, особливо важливими є емоційна безпека, визнання унікальності болю, який вони переживають, та присутність інших людей, які "дійсно розуміють". Це створює сприятливі умови для розвитку їхньої резильєнтності.

Результати нашого власного дослідження, проведеного в контексті постконфліктної та посттравматичної реальності України (Байдарова, 2021), свідчать про важливість використання культурно-чутливих підходів у груповій роботі для опрацювання колективного горя та кризи ідентичності. У цьому контексті групи підтримки розглядаються як соціальні мікроструктури, які стимулюють розвиток резильєнтності через створення атмосфери довіри, психологічної безпеки та спільного розуміння життєвих ситуацій. Відносини в таких групах будуються на горизонтальній основі і позбавлені жорсткої ієрархії. У ситуації зтяжненого

стресу з непередбачуваною тривалістю такі групи не повинні мати чітко визначеної тривалості – зустрічі продовжуються стільки, скільки потрібно учасникам.

Досвід роботи груп підтримки в особливо напружений перший рік повномасштабної російсько-української війни показав їхню ефективність для таких категорій, як внутрішньо переміщені особи та жінки, чиї чоловіки перебувають на фронті. Групи, засновані на принципах підходу "резилієнс", створюють захищене середовище для обміну досвідом, отримання соціальної та емоційної допомоги, вироблення нових стратегій подолання труднощів. Вони сприяють розвитку адаптаційних механізмів – від покращення здатності регулювати психо-емоційний стан і відновлення почуття контролю до зміцнення особистої ідентичності, усвідомлення приналежності до української нації та частини сильного народу. (Байдарова & Качан, 2024).

Мета груп підтримки для людей, що пережили втрату, – спрямувати процес переживання втрати у конструктивне русло, а також зменшити додаткове емоційне навантаження, спричинене горем. Підхід базується на подоланні втрати через активні дії та мобілізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів, незважаючи на зміну життєвих обставин. Основна увага приділяється переосмисленню події, переживанню горя та поступовому відновленню впевненості в житті, зосередженні на цінності минулого досвіду і на майбутніх перспективах (Сантандер, Кьокхольт & Селнес, 2018, с. 8).

У своєму аналізі переваг і викликів участі в групах підтримки людей, які пережили важку втрату, Ліци Вільямс

і Елеонор Гейлі (Williams & Haley, 2017) зазначають, що такі групи створюють спільний простір для взаємного обміну, зменшуючи ізоляцію і підтверджуючи нормальність власної реакції на горе. Дослідники підкреслюють терапевтичну цінність альтруїзму – учасники часто відкривають для себе нову життєву мету, підтримуючи інших. Вони також відзначають важливу роль групової згуртованості у зміцненні емоційної стійкості та відновленні соціальної ідентичності. Водночас автори звертають увагу на певні обмеження: зокрема, неспівпадіння очікувань, емоційне виснаження через переживання чужого болю, а також недостатню підготовку або відсутність фасилітатора.

Таким чином, аналіз сучасних теоретичних підходів до розуміння резильєнтності, процесу переживання горя та групової динаміки виявляє чітку функціональну взаємозалежність між ключовими механізмами дії груп підтримки та формуванням стійкості до стресу. Такі групи не лише забезпечують емоційну підтримку чи відновлення соціальних зв'язків – вони активно зміцнюють внутрішні ресурси, визначені в сучасній психологічній літературі як важливі компоненти життєстійкості (МОЗ України, 16.02.2024; Schiraldi, 2005; Schiraldi, 2015; Staroversky, 2012; Walsh, 2003).

Спираючись на результати проведеного теоретичного аналізу, нами була розроблена концептуальна модель, яка стала основою для емпіричного дослідження впливу груп підтримки на розвиток резильєнтності у жінок, що втратили чоловіків унаслідок воєнних дій (рис. 1).

Рис. 1. Теоретична модель взаємозв'язку функцій групи і компонент резильєнтності

Емоційна підтримка – завдяки атмосфері прийняття, безпеки та емпатії ця функція зменшує афективну напругу та сприяє емоційній регуляції та афективній стабільності.

Нормалізація горя – завдяки спільному досвіду та легалізації природних емоційних реакцій ця функція підтримує самоприйняття, зменшує сором і сприяє реалістичному мисленню.

Обмін стратегіями подолання – навчальний простір, побудований на моделюванні та зворотному зв'язку, що підвищує психологічну гнучкість, ефективність подолання та особисту ініціативу.

Соціальне відновлення – постійна взаємодія з учасниками, які пережили подібну втрату, допомагає відновити почуття приналежності, довіри та групової згуртованості.

Розширення можливостей – заохочення до активної участі, взаємопідтримки та спільного ухвалення рішень зміцнює автономію, самоповагу та відчуття особистої активності.

Слід зауважити, що взаємозв'язок між функціями групи та компонентами резильєнтності за своєю суттю

не є строго лінійним і становить складну розгалужену систему взаємозалежних змінних. Водночас концептуальна модель, представлена тут, пропонує обґрунтовану аналітичну основу для розуміння необхідності та результативності груп підтримки. Незважаючи на багатовимірну динаміку, пов'язану з горем і відновленням, це картування забезпечує структуровану систему, за допомогою якої вплив групових втручань може бути змістовно вивчений і надалі досліджений в емпіричних дослідженнях.

Результати

Аналіз 15 кейсів, відібраних із 290 анкет клієнток ГО "Фонд Маша", показав, що найчастіше учасниці переживали інтенсивне горе (66,7 %) та емоційне заціпеніння з апатією (50,0 %). Також згадувалися напружені сімейні стосунки, втрата сенсу, самотність, депресія, провина, страх, соціальне відчуження та потреба в опорі. Ці теми відображають як глибину особистої втрати, так і системний брак ресурсів для подолання кризи (рис. 2).

Рис. 2. Ключові труднощі, які переживають дружини загиблих військовослужбовців

Аналіз виявлених ключових труднощів, з якими стикаються дружини загиблих військовослужбовців, дозволив згрупувати їх у п'ять основних функціональних потреб, які пояснюють, чому групи підтримки є не лише корисними, але й необхідними. Матеріали подано в табл. 1.

Підрахунок кодів, що відображають функціональні потреби, які можуть задовольнятися в групі підтримки, у описах кейсів і запитах учасниць дослідження дав такі результати:

Емоційна підтримка (33 %) – створення безпечного простору для вираження болю, суму, страху, тривоги без осуду.

Нормалізація досвіду (21 %) – усвідомлення природності реакцій на втрату (тривожність, агресія, заперечення), що допомагає знизити почуття провини та сорому.

Сприяння налагодженню соціальних зв'язків (29 %) – подолання психосоціальної ізоляції шляхом створення простору для безпечного спілкування, відновлення зв'язків та зменшення відчуженості.

Обмін стратегіями подолання (7 %) – можливість почути досвід інших жінок та спробувати нові підходи до регуляції емоційного стану.

Розширення можливостей (10 %) – посилення внутрішніх ресурсів, доступ до практичної допомоги та можливостей для відновлення активного життя.

Таблиця 1

Кодування за результатами тематичного аналізу: психосоціальні проблеми, висловлені дружинами військовослужбовців, які можуть бути задоволені через участь у групі підтримки

Основні функції групи, що задовольняють потреби респонденток	Потреба, яка відповідає функції групи	Прояви (опис станів респонденток з анкет, зібраних ГО "Фонд Маша")
Емоційна підтримка	Створення безпечного простору, де жінки можуть висловити біль, сум, страх, тривогу без осуду	глибокі емоційні реакції: плач, емоційна нестабільність, агресія, злість; проживання втрати та апатія, втрата сенсу життя; відчуття провини перед загиблим, самозвинувачення; ізоляція, самотність, відсутність підтримки від оточення; пригнічений стан, безсилля, зневіра
Нормалізація досвіду	Дозволяє жінкам усвідомити природність реакцій горювання, тривоги, агресії тощо; знижує інтенсивність почуття провини та сорому	тривожність, нав'язливі думки, дисфорія; неприйняття втрати, заперечення, заплутаність у почуттях; самозвинувачення за смерть чоловіка або за переживання; ускладнене горювання, суїцидальні думки; труднощі у спілкуванні з дітьми на тему втрати
Обмін стратегіями подолання	Групи підтримки дозволяють жінкам дізнатися, як інші справляються з подібними труднощами та випробувати нові способи регуляції	втрата життєвих орієнтирів, нерозуміння як жити далі; труднощі адаптації до нових життєвих ролей (виховання дитини наодинці, нові обов'язки); вагітність під час втрати, потреба ухвалювати складні рішення; постійна втома, виснаження, нездатність відновити ресурс; відсутність внутрішніх опор
Сприяння налагодженню соціальних зв'язків	Психосоціальна ізоляція є одним із найбільш шкідливих наслідків втрати, групи підтримки сприяють відновленню контактів, зменшенню відчуття відчуженості	відсутність соціальних зв'язків, труднощі в комунікації з родичами; конфлікти з оточенням, уникання спілкування; самотність, відчуття, що ніхто не розуміє; негативне ставлення до чоловіків, які не воюють, що ускладнює соціальні контакти; ізоляція, закритість, потреба в емоційній близькості
Розширення можливостей	Підсилення внутрішнього ресурсу жінки, а також доступ до інформації, допомоги, можливостей для відновлення	зіткнення з фінансовими труднощами, втратою роботи, одноособним вихованням дитини; надмірною кількістю обов'язків, виснаженням; відсутністю ресурсу на догляд за собою чи дитиною; браком підтримки з боку родичів або суспільства; труднощами у відновленні життєвої активності

Дані Шкали життєстійкості Г. Ширальді засвідчили зростання середнього рівня резильєнтності зі 108 до 135 балів (на 25 %) у трьох учасниць після восьмикрокової програми. Водночас низький відсоток учасників повторного анкетування (три із 12) обмежує узагальнення результатів та їхню статистичну значущість. Це підкреслює необхідність поєднання кількісних і якісних методів для повнішого розкриття змін емоційного стану під час участі в групах підтримки, глибшого аналізу їхніх сильних і слабких сторін та формування практичних рекомендацій для соціальних працівників, що працюють із родинами загиблих військових.

Якісні інтерв'ю з учасницями та фасилітаторами засвідчили значущість групової роботи у зміцненні резильєнтності. Усі респондентки повідомляли про стан емоційного виснаження та соціальної ізоляції до групової роботи. Серед механізмів, що сприяли відновленню, було названо нормалізацію через спільний досвід, повернення відчуття ідентичності та особистої цінності, відновлення через тіло (учасниця з групи "рівний – рівному"). Почутий досвід – як позитивний, так і негативний – дозволив двом жінкам зробити усвідомлений вибір: "Я зрозуміла, що не хочу жити, занурившись у смуток. Я хочу рухатися далі" [WY1]. Така реакція є прикладом рольового моделювання та віддзеркалення. Вправи з тілесного заземлення, масажу та нормалізації сну допомогли учасниці, чия група продовжила функціонувати у форматі "рівний – рівному", відновити контакт із власним тілом як джерелом внутрішньої сили – важливої навички резильєнтності, що часто залишається поза увагою.

Групова взаємодія виявилася для учасниць емоційно складною, але водночас необхідною. З часом група сприймалася як "достатньо безпечний" простір

для саморозкриття та спільного проживання скорботи. Менша кількість учасниць сприяла глибшій взаємодії. Важливим терапевтичним чинником став груповий резонанс – переживання того, що власні думки та емоції відображаються в розповідях інших. Це сприяло нормалізації реакцій на горе, особливо на ранніх етапах.

Серед основних переваг респондентки виокремили:

- емоційну підтримку та прийняття реакцій на втрату;
 - обмін досвідом і відчуття єдності через спільні історії;
 - рефлексивні вправи для саморегуляції та зв'язку з тілом;
 - формування глибоких міжособистісних зв'язків.
- Разом із тим, учасниці зіштовхнулися з певними викликами, як от:
- емоційне перенавантаження, що спричиняло безсоння та повторне переживання втрати;
 - обмежений час і велика кількість учасниць знижували глибину обміну;
 - відмінності в термінах переживання горя викликали напруження;
 - неоднозначне ставлення до вправ: частина цінувала творчі і тілесні практики, інша – вільне спілкування або психоосвіту.

Ці висновки підкреслюють необхідність адаптивного, учасницько-орієнтованого підходу до фасилітації груп підтримки з урахуванням потреб і готовності жінок. Фасилітатори відігравали ключову роль у створенні безпеки, регуляції ритму та емоційної інтенсивності процесу, надавали психоедукацію й виступали стабілізуючим елементом. Вони були не лише експертами, а й "навігаторами", що моделювали емпатію, заохочували слухання й взаємну повагу.

Учасниці також зазначали потребу в індивідуальних зустрічах із фасилітатором, коли теми здавалися надто особистими. Інші позитивно оцінювали вільний діалог поза рамками структури, який дозволяв глибше прожити свій досвід.

Фасилітатори зазначили, що перші дві-три зустрічі були найважчими через глибокий контакт із чужим горем. Починаючи з п'ятої–сьомої сесій, з'являлися позитивні зрушення: зниження тривожності, поступове повернення до звичного життя, зростання самоефективності. Учасниці цінували чіткі пояснення фаз горя, що сприяло дестигматизації їхніх реакцій та усвідомленню нелінійності процесу скорботи.

Корисними виявилися тілесні та рефлексивні вправи. Зокрема, ведення щоденника або завдання на зразок "Ким я була, ким є, ким можу стати" допомагали перейти від виживання до відчуття особистісного зростання. Фасилітатори підкреслили унікальність груп як простору, де жінки "знаходять контакт, який інакше важко встановити в суспільстві" [W 1], щоб отримати підтримку від тих, хто насправді розуміє втрату.

Ключовим був ефект свідчення – не лише ділитися власним болем, а й чути інші історії, що формує потужний ефект розпізнавання, прийняття і взаємного зміцнення: "Коли люди розповідають про свої емоції – вони завжди відгукуються в інших" [WF 1].

– Водночас фасилітатори стикалися з викликами: емоційне уникнення, вибуття учасниць через напруження. Найважче, за словами ведучої, було не тим, хто плакав, а тим, хто тихо відходив:

"...ми наголошуємо часто на тому, що якщо вам погано саме під час зустрічей, вас накривають якісь емоції, ... скажіть нам про це. Ми можемо не помітити, і тоді ви підете зі своїм болем, і це буде гірше" [WF 1].

– Фасилітатору важливо зберігати баланс між активною підтримкою та створенням простору, в якому група може самостійно осмислювати власний досвід. Із роздумів ведучої:

"Забагато сприяння може змусити учасниць покладатися на підказки. Занадто мало – і вони можуть відмовитися" [WF 2].

– Адаптація фасилітаторами свого рівня активності залежно від сесії та настрою групи. Одна із ведучих описала це так:

"...Є початок групи, перша зустріч, коли ми більш активні, тому що люди ще не знайомі між собою. Є період завершення групи, коли є період відреагування. ...Це все жива робота" [WF 1].

– Практикування стриманого та стратегічного саморозкриття:

"Саморозкриття має бути саме тоді, коли воно служить цілям груп, коли воно доцільне, коли воно потрібне. Наприклад, коли я розповідаю, які я техніки використовую для того, щоб допомогти собі" [WF 1].

Ведучі щиро ділилися міркуваннями про емоційний вплив від теми горя в умовах війни. Як ключові стратегії самопідтримки вони називали: усвідомлену присутність у моменті, живе спілкування з близькими, прогулянки, відпочинок поза мережею. За їхніми словами, після 5-ї сесії у більшості учасниць спостерігалися позитивні зміни: поліпшення сну, зростання здатності говорити про почуття, відновлення соціальної активності (волонтерство, участь у житті громад, повернення до щоденного життя).

"Майже завжди людина змінюється, але вона знаходить у собі якісь такі речі, про які колись не здогадувалася. Хтось починає водити машину і розуміє, що я це можу робити, хоч я колись панічно боялася. Хтось іде

на роботу, і хтось налагоджує контакти з сім'єю. Це різні речі, але, зазвичай, вони відбуваються вже під кінець роботи" [WF 1].

Фасилітатори непрямо заохочували подальший неформальний контакт між учасницями. Деякі підтримували зв'язок через онлайн-групи чи спонтанні офлайн-зустрічі. Водночас, на думку ведучих, онлайн-формат зменшує відчуття присутності та ускладнює зчитування невербальних сигналів.

Обидві фасилітаторки висловили потребу в поглибленому навчанні з теми складного горя та військової травми. Одна з них запропонувала адаптацію гібридних моделей підтримки (як у Норвегії), якф поєднують психологічні й соціальні підходи. Інтерв'ю підтверджують: групи підтримки найбільш ефективні, коли фасилітатори обізнані щодо процесу горювання, здатні до рефлексії, гнучкі та можуть проводити психоедукацію, нормалізувати досвід втрати й руйнувати стигму. Важливу роль відіграє створення атмосфери безпеки, довіри й співпереживання, що робить групу місцем для емоційного відреагування та поступового відновлення.

Практична значущість та рекомендації. Результати дослідження мають вагомий практичний значення для створення та впровадження ефективних програм психосоціальної підтримки жінок, які втратили чоловіків-військовослужбовців. Вони узгоджуються з Національною стратегією охорони психічного здоров'я України до 2030 року та її Дорожньою картою (Knowledge Center, 2022), де ключову роль у масштабованих втручаннях малої інтенсивності відіграють соціальні працівники. Підготовка таких фахівців у ЗВО має забезпечити здобувачам освіти можливості набуття належних навичок надання психологічних послуг малої інтенсивності.

Дослідження підтвердило, що структуровані, професійно фасилітовані групи підтримки є критично важливими для сприяння розвитку резильєнтності, психологічного відновлення й соціальної інтеграції в умовах втрати. Тематична побудова занять на основі ключових елементів резильєнтності (емоційна регуляція, нормалізація реакцій, відновлення сенсу, соціальна взаємодія, розширення можливостей) сприяла зростанню адаптивних ресурсів. Ведучі груп забезпечували психоедукацію, безпечний простір та емоційне утримання. Респондентки зазначали, що структурованість сесій у поєднанні з підтримкою та емоційним обміном дозволила їм поступово працювати з горем без почуття перевантаження. Це підтверджує ключову теоретичну ідею: резильєнтність зміцнюється в безпечному, підтримуючому середовищі, що сприяє поетапному емоційному відреагуванню та переосмисленню досвіду.

Аналіз інтерв'ю з учасницями та фасилітаторами дозволив виокремити функціональні особливості груп підтримки, що сприяють розвитку резильєнтності:

1. *Роль фасилітаторів.* Ведучі відіграють ключову роль у формуванні атмосфери емоційної безпеки, довіри та взаємоповаги, що є особливо важливим на початкових етапах роботи. Їхня обізнаність із процесом горювання та вміння впроваджувати психосвітні компоненти (нормалізація реакцій, пояснення стадій горя) сприяли зниженню тривоги й активнішій залученості учасниць.

2. *Опір і потреба в індивідуальній підтримці.* Початковий опір участі, пов'язаний із перевантаженням, виснаженням або страхом вразливості, свідчить про потребу в підготовчих або паралельних індивідуальних втручаннях для розширення охоплення й доступності програм.

3. *Ресурс активних учасниць.* Жінки з високою громадянською активністю демонструють потенціал до подальшої фасилітації груп підтримки у форматі "рівний – рівному" та можуть стати провідницями змін у громадах.

4. *Тривалість підтримки.* Продовження взаємодії в груповому форматі після завершення програми – особливо у форматі "рівний – рівному" є важливим чинником стабілізації та нарощування резильєнтності.

Зважаючи на отримані результати, сформульовано практичні поради для соціальних працівників, які надають підтримку жінкам, що втратили чоловіків-військово-службовців. Ці рекомендації стосуються ключових аспектів організації та проведення груп підтримки:

1. *Побудова занять навколо складових резильєнтності.* Доцільно планувати сесії так, щоб вони охоплювали теми емоційного вираження, адаптації до втрати, пошуку нового сенсу, соціальної включеності, особистісного зростання та обміну досвідом подолання.

2. *Професійна підготовка фасилітаторів.* Групи мають вести фахівці з базовою підготовкою у сфері психосоціальної допомоги, добре обізнані з динамікою горя. Необхідно також володіння навичками управління груповими процесами, роботи з емоціями та кризовими станами, а також комунікацією, чутливою до травматичного досвіду.

3. *Інтеграція психоосвіти.* Інформування про природу горя, емоційні реакції та шляхи саморегуляції допомагає зменшити тривожність і покращити психологічне самопочуття. Матеріал має подаватися в діалогічному форматі, що стимулює рефлексію.

4. *Обережне введення складного емоційного змісту.* На початку роботи варто зосередитися на формуванні ресурсної основи – зокрема через техніки дихання, стабілізації та психоосвіти, щоб уникнути емоційного перенавантаження та передчасного вибуття учасниць.

5. *Запровадження додаткових міжсесійних зустрічей.* Такі зустрічі сприятимуть глибшому відчуттю зв'язку, посиленню прихильності до групового процесу, відчуттю спроможності та приналежності до групи, а також зміцненню взаємопідтримки.

6. *Гнучкі формати участі.* Для жінок, які переживають труднощі із включенням у групу, варто передбачити індивідуальні зустрічі або попередню підготовку до групового процесу.

7. *Планування подальшої взаємодії у форматі "рівний – рівному".* Вже під час фасилітованого курсу слід передбачати можливість продовження роботи в групі самостійно: підтримати ініціативність, виявити потенційних лідерок, заохотити створення неформальних каналів зв'язку.

8. *Залучення активних учасниць до нових ініціатив.* Жінки з лідерськими якостями можуть ініціювати створення нових груп взаємопідтримки в громадах.

9. *Охоплення життєвих проблем.* Варто включити до групового обговорення питання фінансових труднощів, працевлаштування, виховання дітей, оскільки ці теми безпосередньо впливають на емоційний стан жінок і процес їхнього відновлення.

Ці поради акцентують увагу на важливості ролі соціального працівника у розбудові ПЗПСР та важливості підтримки їхнього професійного розвитку, зокрема за напрямками групової динаміки, роботи з горем, травмоорієнтованої фасилітації та супервізії, що є критично значущою умовою для масштабування ефективних моделей допомоги.

Дискусія і висновки

Розмаїття теоретичних підходів до розуміння резильєнтності обумовлює певні межі цього дослідження. На етапі інтеграції емпіричних даних було виявлено декілька перспективних моделей, які не були враховані раніше, але можуть значно доповнити інтерпретацію результатів. Зокрема, корисним є аналіз резильєнтності через призму факторів ризику, захисних чинників і вразливості (Rutter, 1990; Bolton, 2013), що дає змогу глибше зрозуміти механізми адаптації до втрати. На важливості утримання балансу між факторами ризику та резильєнтністю наголошує модель ризику та стійкості (Risk and Resilience Model), запропонована Бріджит Даниель та Саллі Васселл (Daniel & Wassell). Незважаючи на те, що вона була розроблена для тих, хто працює з дітьми раннього віку та їхніми сім'ями, її цінність полягає у розумінні взаємодії внутрішніх і зовнішніх факторів. Оточення, включаючи сімейне середовище, громаду та доступні ресурси, у тому числі доступ до груп підтримки, можуть допомогти вдовам впоратися з болем втрати та адаптуватися до нових обставин.

Модель, запропонована Геленою Лазос (2019), описує чотири послідовні етапи: зіткнення з травматичними чинниками; активізація як ресурсів, так і факторів вразливості; їхня взаємодія; та можливі наслідки – адаптація або дезадаптація. У дружин військових перші виклики виникають уже з моменту мобілізації чоловіка. Жінки в Україні живуть у стані хронічної тривоги: постійний страх за близьку людину, невизначеність майбутнього, тягар відповідальності за дітей і побут, що вичерпує ресурси ще до самої втрати (Потапчук & Чорноморець, 2024). Загибель чоловіка стає кульмінацією цього навантаження. Якщо соціальна підтримка слабка, це може призвести до глибокої дезадаптації.

Дані з напівструктурованих інтерв'ю з учасницями та фасилітаторами свідчать, що групи підтримки здатні створити ресурсне середовище, сприятливе для поступової трансформації переживань втрати, і водночас підкреслюють брак системної підтримки в громадах для переживання затяжного горя.

У дослідженнях резильєнтності підкреслюється значення міжособистісних зв'язків, підтримки та взаємодії як ключових чинників адаптації до втрат і криз. Об'єднання з іншими людьми, формування зв'язків та розвиток почуття причетності посилюють резильєнтність. Учасниці нашого дослідження відзначали, що група підтримки створювала виняткову атмосферу безпеки та довіри, де можна було вільно висловлювати біль, не побоюючись осуду. Саме спільність досвідів дозволяла легше прийняти власні емоції. Описані механізми – якот емоційне віддзеркалення, рольова взаємопідтримка, спільне осмислення втрати – виконували терапевтичну функцію, сприяючи м'якому відновленню.

Попри те, що смерть чоловіка-військового здебільшого сприймається як особиста трагедія, очевидно, що її наслідки мають ознаки колективної травми. Поступово українське суспільство стикається з потребою усвідомити ці втрати як спільний досвід, що зачіпає не лише окремі родини, а загалом націю. Як зазначають сучасні психоантрополози, війна трансформувала українську свідомість, спричиняючи глибокі зміни у базових цінностях та уявленнях (Потапчук & Чорноморець, 2024). Формуються нові моделі соціальної взаємодії, які мають характер емоційної солідарності, взаємодопомоги та спільного пошуку безпеки. Цей феномен – "катарсична солідарність" – постає як відповідь на спільну емоційну травму.

Він об'єднує людей через загострене співпереживання, етичну чуйність та естетичне осмислення втрати, підсилюючи ідентифікацію на рівні культурної спільноти.

Фасилітатори наголосили на важливій ролі груп у підтримці здорового проживання горя, яке часто залишається приглушеним або неструктурованим у контексті тривалої соціальної ізоляції. Така ізоляція, на жаль, усе ще характерна для родин військовослужбовців, навіть через десятиліття після початку війни. Спостереження ведучих підкреслюють, що саме атмосфера емоційної безпеки, сталий ритм зустрічей і підтримка одне одного допомагають жінкам проходити через складні етапи скорботи та поступово повертатися до активного життя.

Таким чином, розроблена модель підтвердила свою ефективність для вивчення впливу груп підтримки на зміцнення резильєнтності у жінок. Результати дослідження демонструють, що групові психосоціальні інтервенції є ефективним і чутливим до контексту інструментом підтримки. Вони не лише супроводжують учасниць у процесі горювання, а й залучають до відновлення почуття власної цілісності, соціальної взаємодії та внутрішньої опори. Групи підтримки можуть бути розглянуті як суттєвий захисний чинник на рівні громади, що сприяє адаптації до стресу, зміцнює психологічну стійкість і знижує ризик розвитку психоемоційних розладів. Такі дані вказують на доцільність ширшого впровадження травмоінформованих моделей підтримки, особливо в умовах конфлікту та післявоєнної відбудови. Практична значущість дослідження вбачається у можливостях подальшого використання створеної моделі у практичній діяльності соціальних працівників, зокрема, для розробки та вдосконалення програм психосоціальної підтримки. Дослідження також підкреслює потребу у вдосконаленні підготовки фахівців соціальної сфери – зокрема в галузях групової роботи, підтримки при втраті, травмоорієнтованої фасилітації та емоційного регулювання. Інтеграція таких груп у Національну дорожню карту з психічного здоров'я та ПЗПСП здатна забезпечити не лише терапевтичний ефект, а й стати основою для довготривалого відновлення і зростання стійкості громад. Перспективним напрямом є також проведення лонгітюдних і порівняльних досліджень із ширшими вибірками для кращого розуміння впливу таких інтервенцій і потенціалу формування місцевого лідерства.

Внесок авторів: Ольга Байдарова – концептуалізація, проектування методології дослідження, написання оригінальної чернетки, перегляд і редагування, кодування та систематизація текстових даних за допомогою QDA Miner; Оксана Клименко – концептуалізація, розроблення методології дослідження, розроблення теоретичної моделі, написання оригінальної чернетки, перегляд і редагування, формальний аналіз (тематичний аналіз, застосування математичних методів аналізу).

Подяки. Висловлюємо вдячність ГО "Фонд Маша" та її працівникам, які зробили внесок у цей дослідницький проєкт, надавши доступ до архівних даних клієнтської бази з дотриманням усіх етичних вимог, а також учасницям дослідження.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

Байдарова, О. & Качан, В. (2024). Вижити і жити під час війни: групи підтримки як ресурс психосоціальної допомоги. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, 1(10), 5–15. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2024/10-1/1>

Байдарова, О. О. (2021). Групи взаємопідтримки осіб, які пережили психотравматичні події. У О.В. Чуйко, А.В. Кунцевська, О.М. Тохтаміш та ін. (Ред.), *Сучасні теорія і практика соціальної реабілітації* (с. 270–302). ВПЦ "Київський університет".

Войтович, М. В. (2019). Психологічні особливості горювання. *Актуальні проблеми психології. Серія "Психологія праці. Експериментальна психологія"*, 19(5), 10–23.

Грешин, Е. О. (2021). Резильєнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія "Психологія"*, 64, 62–81. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>

Дубінін, Д. О. (2023). Діагностика когнітивного компоненту резильєнтності працівника поліції. У *Особистість, суспільство, війна: Тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму* (с. 74–77). Харківський національний університет внутрішніх справ, МВС України.

Знаменський, Д. В., & Предместніков, О. Г. (2024). Дослідження трансформації свідомості під час російсько-української війни у вітчизняній філософії. *Культурологічний альманах*, 4, 204–212. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.23>

Кюблер-Росс, Е. (2021). Про смерть і вмирання (О. Герасименко, Пер. з англ.). Клуб сімейного дозвілля.

Лазос, Г. П. (2018). Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології. Т. 3: Консультативна психологія і психотерапія*. Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 14, 26–64.

Лазос, Г. П. (2019). Теоретико-методологічна модель резильєнтності як основа побудови психотехнології її розвитку. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, 2-3(17), 77–89. <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9>

Медведева, О. В. (2022). Психологічні особливості переживання горя під час воєнних дій. *Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану*. В О. О. Юхно (Ред.) *Наука та безпека* (с. 205–207). ХНУВС.

Міністерство охорони здоров'я України. (2024, 16 лютого). *Що допомагає нам вистояти в період тривалого стресу. Модель стресостійкості BASIC Ph Мули Лахада*. <https://moz.gov.ua/article/news/schodopomagaє-nam-vistojati-v-periodi-trivalogo-stresu>

Потапчук, Н. & Чорноморець, Д. (2024). Життєдіяльність сімей військовослужбовців в умовах війни як психологічна проблема. *Psychology Travels*, 3, 241–250. <https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-23>

Сантандер, Х., Кьокхольт, Е. Г. & Селнес, А. (2018). *Групи психологічної підтримки дорослих, які втратили близьких людей внаслідок різних обставин*. Mission Eurasia. <https://tinyurl.com/mpm6vuce>

Саутвік С., Чарні Д. & ДеГ'єрро, Дж. М. (2022). *Резильєнтність: мистецтво долати найбільші виклики життя*. Галицька Видавнича Спілка.

Семигіна, Т. (2021). Критична парадигма досліджень у сучасній соціальній роботі. *Scholarly disputes in philosophy, sociology, political science, and history amidst globalization and digitalization: conference proceedings*. Baltija Publishing, 96–99. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-181-7-25>

Соловей-Лагода, О. (2024). Резильєнтність особистості: поняття, моделі та техніки плекання. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія "Психологічні науки"*, 32–44. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).4](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4)

Титаренко, Т. М. & Ларіна Т. О. (2009). *Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека*. Жарич.

Титаренко, Т. М. (2018). *Психологічне здоров'я особистості: засоби самодопомоги в умовах тривалої травмизації*. Імекс-ЛТД.

Українформ. (16.02.2025). Понад 46 тисяч загиблих на війні: Зеленський розповів про втрати України. <https://www.ukrinform.ua/rubricato/3960804-ponad-46-tisac-zagiblih-na-vijni-zelenskij-rozpoziv-pro-vtrati-ukraini.html>

Хамініч, О. М. (2016). Резильєнтність: життєстійкість, життєздатність або резильєнтність? *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Психологічні науки"*, 6(2), 160–165.

Хаустова, О. О. & Лещук, І. В. (2023). Понад рік війни та втрат: відродження з попелу горя для творення нового життя. *Український медичний часопис*, 1(2) (153) – І/ІІ 2023, 43–49. <https://doi.org/10.32471/umj.1680-3051.153.239914>

Царенко, Л. (Ред.). (2018). *Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи*, 2.

Чернобровкін, В.М. & Морозова, О.Б. (2021). Аналіз сучасних підходів до розвитку і посилення резильєнтності особистості. *Технології розвитку інтелекту*, 5, 1(29). <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.11>

Чиханцова, О. & Гуцол, К. (2022). Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії COVID-19. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. С. Костюка.

Чиханцова, О. А. (2023). Розвиток резильєнтності особистості в ситуаціях невизначеності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія "Психологія"*, 34(73), 1, 35–40. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/07>

Bolton, K. W. (2013). *The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis*. University of Texas at Arlington.

Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59(1), 20–28. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>

- Bonanno, G. A., Galea, S., Bucciarelli, A., & Vlahov, D. (2006). Psychological resilience after disaster: New York City in the aftermath of the September 11th terrorist attack. *Psychological Science*, 17(3), 181–186. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01682.x>
- Cherry, K. (2022). *Resilience: What It Is and How to Build It*. Verywell Mind. <https://www.verywellmind.com/what-is-resilience-2795059>
- Clarke, J. & Nicholson, J. (2010). *Resilience: Bounce back from whatever life throws at you*. Crimson Publishing.
- Daniel, B. & Wassell, S. (2002). *The early years; assessing and promoting resilience in vulnerable children*. Assessing and Promoting Resilience in Vulnerable Children, 1. Jessica Kingsley Publishers.
- Dubin, D.O. (2023). Diagnosis of the cognitive component of police officers' resilience. In *Personality, society, war: Proceedings of the International Psychological Forum* (pp. 74–77). Kharkiv National University of Internal Affairs, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.
- Grishin, E. O. (2021). Personality resilience: the essence of the phenomenon, psychodiagnostics and means of development. *Bulletin of the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. Psychology Series*, 64, 62–81 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>
- Haminich, O. M. (2016). Resilience: hardiness, sustainability or resilience? *Scientific Bulletin of Kherson State University. Psychological Sciences*, 6(2), 160–165 [in Ukrainian].
- Khaustova, O. O., & Leschuk, I. V. (2023). Over a year of war and loss: Rebirth from the ashes of grief to create a new life. *Ukrainian Medical Journal*, 1(153), 2, Special Issue I/II [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/07.10.32471/umj.1680-3051.153.239914>
- Knowledge Center. (2022). *Priority multisectoral actions on mental health and psychosocial support in Ukraine during and after the war: Operational roadmap* [in Ukrainian]. <https://knowledge.org.ua/operativna-dorozhnja-karta-z-psihichnogo-zdorov-ja-ta-psihosocialnoi-pidtrimki-v-ukraini/>
- Kübler-Ross, E. (2021). *On death and dying* (O. Herasymenko, Trans.). Klub Simeinoho Dozvilia [in Ukrainian].
- Lazos, G. P. (2018). Resilience: conceptualization of concepts, review of modern research. *Current problems of psychology. Vol. 3: Consulting psychology and psychotherapy*. G.S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Sciences of Ukraine, 14, 26–64 [in Ukrainian]. https://lib.iitta.gov.ua/716873/1/Lazos_APP_V3N14_2018.pdf
- Lazos, G.P. (2019). Theoretical and methodological model of resilience as a basis for developing resilience development psychotechnology. *Organizational Psychology. Economic Psychology*. 2-3(17), 77–89 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31108/2.2019.3.17.9>
- Medvedieva, O.V. (2022). Psyholohichni osoblyvosti perezhyvannia horia pid chas viienykh dii [Psychological characteristics of grief during military actions]. In O.O. Yukhno (Ed.), *Pidhotovka pravoohorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh viiennoho stanu: Zbirnyk naukovykh prats "Nauka ta bezpeka"* (pp. 205–207). Kharkiv National University of Internal Affairs [in Ukrainian]. <https://dspace.univd.edu.ua/items/adb56daf-8638-4c47-ab19-b1c4be50e382>
- Mindel, C. H. & Silverman, P. R. (1986). *Self-Help Groups and Support Groups: Making a Difference*. Human Sciences Press.
- Ministry of Health of Ukraine. (2024, February 16). *What helps us endure during prolonged stress: The BASIC Ph model by Mooli Lahad* [in Ukrainian]. <https://moz.gov.ua/article/news/scho-dopomagae-nam-vistojati-v-periodi-trivalogo-stresu>
- Potapchuk, N., & Chornomoret, D. (2024). Life activities of the families of military servicemen in the conditions of war as a psychological problem. *Psychology Travels*, 3, 241–250 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31891/PT-2024-3-23>
- Rogers, C. R. (1980). *A Way of Being*. Houghton Mifflin.
- Rutter, M. (1990). Psychosocial resilience and protective mechanisms. In J. Rolf, A. S. Masten, D. Cicchetti, K. H. Neuchterlein, & S. Weintraub (Eds.), *Risk and protective factors in the development of psychopathology* (pp. 181–214). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511752872.013>
- Santander, J., Kjøholt, E.G., & Selnes, A. (2018). *Psychological support groups for adults who lost loved ones under various circumstances: A methodological guide*. Mission Eurasia [in Ukrainian]. <https://tinyurl.com/mpm6vnce>
- Schiraldi, G. R. (2017). *The Resilience Workbook: Essential Skills to Recover from Stress, Trauma, and Adversity*. New Harbinger.
- Semigina, T. (2021). Critical paradigm of research in modern social work. In *Scholarly disputes in philosophy, sociology, political science, and history amidst globalization and digitalization: Conference proceedings* (pp. 96–99). Baltija Publishing [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-181-7-25>
- Solovei-Lagoda, O. (2024). Resilience of personality: concepts, models and development techniques. *Bulletin of Vasylii Stus Donetsk National University. Series "Psychological Sciences"*, 32–44 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).4](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4)
- Southwick, S. M., Charney, D. S., & DePiero, J. M. (2022). *Resilience: The science of mastering life's greatest challenges*. Lviv: Galician Publishing Union [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.1017/9781009299725>
- Staroversky, I. (2012, October 1). What is resilience? 10 critical characteristics of resilience. *StarOverSky Counseling & Psychotherapy*. <https://staroversky.com/blog/what-is-resilience-10-critical-characteristics-of-resilience>
- Stroebe, M., & Schut, H. (2010). The Dual Process Model of Coping with Bereavement: *A Decade on. OMEGA – Journal of Death and Dying*, 61(4), 273–289. <https://doi.org/10.2190/OM.61.4.b>
- Stroebe, M., Schut, H., & Boerner, K. (2010). Continuing bonds in adaptation to bereavement: Toward theoretical integration. *Clinical Psychology Review*, 30(2), 259–268. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.007>
- Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*, 42(1), 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00001.x>
- Williams, L. & Haley, E. (2017). *Grief support groups: Positives and pitfalls*. Your Grief. <https://whatsyourgrief.com/grief-support-groups-positives-and-pitfalls/>
- Wolin, S. & Wolin, S. (1995). Resilience among youth growing up in substance-abusing families. *Pediatric Clinics of North America*, 42(2), 415–429. [https://doi.org/10.1016/s0031-3955\(16\)38955-6](https://doi.org/10.1016/s0031-3955(16)38955-6)
- Worden, J. W. (2013). *Grief Counseling and Grief Therapy: Handbook for the Mental Health Practitioner* (4th ed.). Springer Publishing Company.
- Yalom, I. D. & Leszcz, M. (2005). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy* (5th ed.). Basic Books.

References

- Baidarova, O. & Kachan, V. (2024). Surviving and living during the war: support groups as a psychosocial assistance resource. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social work*, 1(10), 5–15 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2024/10-1/1>
- Baydarova, O. O. (2021). Mutual support groups for people who have experienced traumatic events. In O.V. Chuyko, A.V. Kuntsevska, O.M. Tokhtamysh et al. (Eds.), *Modern theory and practice of social rehabilitation* (pp. 270–302). VPC "Kyiv University" [in Ukrainian].
- Bolton, K. W. (2013). *The development and validation of the resilience protective factors inventory: a confirmatory factor analysis*. University of Texas at Arlington.
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*, 59(1), 20–28. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01682.x>
- Bonanno, G. A., Galea, S., Bucciarelli, A., & Vlahov, D. (2006). Psychological resilience after disaster: New York City in the aftermath of the September 11th terrorist attack. *Psychological Science*, 17(3), 181–186. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2006.01682.x>
- Chernobrovkin, V.M. & Morozova, O.B. (2021). Analysis of modern approaches to the development and strengthening of the individual's resilience. *Technologies of intellect development*, 5, 1(29). <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.11> [in Ukrainian].
- Cherry, K. (2022). *Resilience: What It Is and How to Build It*. <https://www.verywellmind.com/what-is-resilience-2795059>
- Chykhantsova, O., & Hutsol, K. (2022). *Psychological foundations of personal resilience development during the COVID-19 pandemic: A practical guide*. National Academy of Educational Sciences of Ukraine, H. S. Kostyuk Institute of Psychology.
- Chykhantsova, O. A. (2023). Development of personal resilience in situations of uncertainty. *Scientific notes of V.I. Vernadsky TNU. Series "Psychology"*, 34(73), 1, 35–40 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/07>

Stroebe, M., Schut, H. & Stroebe, W. (2007). Health outcomes of bereavement. *The Lancet*, 370(9603), 1960–1973. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(07\)61816-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(07)61816-9)

Tsarenko, L. (Ed.) (2018). *Fundamentals of rehabilitation psychology: overcoming the consequences of the crisis*, 2 [in Ukrainian].

Tytarenko, T. M. (2018). *Psychological health of the individual: Self-help in conditions of prolonged traumatization* Imeks-LTD [in Ukrainian]. <https://core.ac.uk/download/pdf/160006893.pdf>

Tytarenko, T.M., & Larina, T.O. (2009). *Resilience of the individual: Social necessity and safety*. Marych [in Ukrainian].

Ukrinform. (2025, February 16). Over 46,000 killed in the war: Zelensky reports on Ukraine's losses. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3960804-ponad-46-tisac-zagiblih-na-vijni-zelenskij-rozpoviv-pro-vtrati-ukraini.html>

Voytovych, M.V. (2019). Psychological features of grief. Current problems of psychology. *Series "Psychophysiology. Psychology of work. Experimental psychology"*, 19(5), 10–23 [in Ukrainian]. https://lib.iitta.gov.ua/721340/1/Voitovich_M_V_2019_Psychological_features_of_the_grief_proc-1-14.pdf

Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family Process*, 42(1), 1–18. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00001.x>

Williams, L., & Haley, E. (2017). *Grief support groups: Positives and pitfalls*. Your Grief. <https://whatsyourgrief.com/grief-support-groups-positives-and-pitfalls/> (date of access: 15.03.2025).

Wolin, S., & Wolin, S. (1995). Resilience among youth growing up in substance-abusing families. *Pediatric Clinics of North America*, 42(2), 415–429. [https://doi.org/10.1016/s0031-3955\(16\)38955-6](https://doi.org/10.1016/s0031-3955(16)38955-6)

Worden, J. W. (2013). *Grief Counseling and Grief Therapy: Handbook for the Mental Health Practitioner* (4th ed.). Springer Publishing Company.

Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2005). *The Theory and Practice of Group Psychotherapy* (5th ed.). Basic Books.

Znamenskyi, D.W., & Predmestnikov, O.H. (2024). Research on the transformation of consciousness during the Russo-Ukrainian war in Ukrainian philosophy. *Culturological almanac*, 4, 204–212 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.23>

Отримано редакцією журналу / Received: 04.07.25

Прорецензовано / Revised: 15.09.25

Схвалено до друку / Accepted: 22.09.25

Olha BAIDAROVA, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-2332-1769

e-mail: baidarova@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Oksana KLYMENKO, Master of Arts

ORCID ID: 0009-0006-9698-9694

e-mail: tenyuoath2020@gmail.com

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

STRENGTHENING THE RESILIENCE OF THE WIVES OF DECEASED MILITARY SERVANTS THROUGH SUPPORT GROUPS

Background. *The full-scale invasion of Ukraine in 2022 led to thousands of military casualties, resulting in an increase in the number of female widows of defenders. The loss of a husband as a result of hostilities is a profound emotional shock that requires the development of resilience as a key resource for recovery.*

Methods. *The study of the role of support groups in strengthening resilience in women who have experienced such a loss used mixed methods, combining qualitative and quantitative approaches to assess the role of support groups in strengthening resilience. Data collection included: secondary analysis of 290 questionnaires from clients of the NGO "Masha Foundation," the Shiral'di Resilience Scale applied before and after an eight-step program in support groups, and semi-structured interviews with widows and group facilitators. The sample consisted of women who had lost their husbands due to the war at least four months prior to participating in the study.*

Results. *Based on the results of the theoretical analysis, we developed a conceptual model that became the basis for empirical research on the impact of support groups on the development of resilience in women who lost their husbands as a result of military actions. Five key group functions were identified that contribute to strengthening the relevant components of resilience: emotional support – emotional regulation, normalization of grief – self-acceptance, exchange of coping strategies – flexibility, self-efficacy, altruism, social restoration – trust, sense of belonging, empowerment – autonomy, self-esteem, subjectivity. A secondary analysis of 15 cases revealed psychosocial needs corresponding to these functions. Quantitative data on the Shiral'di Resilience Scale recorded a 25% increase in resilience among participants who completed the program. Qualitative data indicate improved emotional regulation, reduced isolation, restored social trust, and renewed meaning in life.*

Conclusions. *The results show that support groups integrated into the national mental health and psychosocial support (MHPSS) of Ukraine strategy promote both individual and collective resilience. The study shows that well-organized interventions promote emotional regulation, grief normalization, social reintegration, and empowerment. Their effectiveness depends on phased engagement, psychoeducation, flexible access, and continuity in peer-to-peer groups, as well as support for widows' community involvement. Social workers play a key role but need training in trauma-informed facilitation.*

Keywords: *grief, hardiness, military widows, psychosocial support, resilience, Russian-Ukrainian war, support groups.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 316.653:061-053.6:[352/353.07:342.722]
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/2>

Ольга БАЙДАРОВА, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2332-1769
e-mail: baidarovao@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Мар'яна ПЕЧОНЧИК, магістрант
ORCID ID: 0009-0000-2938-523X
e-mail: motomanmr@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УЧАСТЬ МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНОЇ РАДИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Вступ. Участь молоді в громадському житті є одним із ключових чинників формування громадянського суспільства. В умовах соціальних викликів, загострених російсько-українською війною, зростає актуальність залучення молоді до процесів прийняття рішень, що безпосередньо впливають на її життя і розвиток громади. Молодіжні ради територіальних громад виступають важливими платформами для діалогу між молоддю та владою, проте ефективність їх діяльності часто стримується низкою бар'єрів. Метою дослідження є визначення рівня та форм участі молоді у громадській діяльності, виявлення чинників і бар'єрів залучення, а також формування рекомендацій для підвищення ефективності роботи молодіжних рад.

Методи. Для досягнення мети використано комплекс теоретичних (аналіз наукових джерел) і емпіричних методів (аналіз нормативно-правових актів та документів молодіжної політики, анкетування молоді Вараської територіальної громади і членів Молодіжної ради при Вараській міській раді).

Результати. Дослідження засвідчило, що рівень участі молоді у громадській діяльності перевищує середній і відповідає п'ятій сходинці моделі Р. Харта – "консультації та інформування". Найпривабливішими для молодих людей є участь у молодіжних організаціях, радах, парламентах та форумах, соціальних проєктах і програмах, найпопулярніші сфери – освіта, наука, мистецтво. Водночас основними бар'єрами визначено брак підтримки з боку дорослих, дефіцит ресурсів і часу, недостатню поінформованість, бюрократичні перепони, страх відповідальності та нерівний доступ до можливостей у сільській місцевості. Члени Молодіжної ради підтвердили зацікавленість молоді у впливі на розвиток громади, але наголосили на необхідності посилення ресурсного та інформаційного забезпечення. Сформовані на основі результатів дослідження рекомендації охоплюють розширення можливостей участі, просвітницьку роботу, зміцнення підтримки з боку влади і громади, підвищення мотивації й розбудову партнерств.

Висновки. Громадська участь молоді є потужним ресурсом для розвитку громад і формування активного громадянства. Молодіжні ради відіграють ключову роль у створенні сприятливого середовища для такої участі, проте для їх ефективності потрібні комплексні заходи: розширення доступних форматів залучення, підтримка дорослих і влади, належні ресурси й інформаційна відкритість. Забезпечення цих умов сприятиме реальній участі молоді у процесах прийняття рішень, зміцненню соціальної відповідальності та розвитку демократичного потенціалу територіальних громад.

Ключові слова: бар'єри участі, громадська участь, молодіжна рада, молодь, рівень залучення, територіальна громада.

Вступ

У сучасному світі, який характеризується все більшою інтенсифікацією динамічних змін, молодь виступає не об'єктом впливу, а ключовим та потенційно впливовим компонентом суспільства. Молодь є вагомим силою, джерелом інновацій, і, безсумнівно, протягом історичного розвитку суспільства брала активну участь у громадському житті, а також могла сприяти і навіть каталізувати важливі трансформації в політичній системі.

Однак, молодь стикається з численними бар'єрами, які лише загострилися з початку повномасштабної російсько-української війни. В сучасних умовах трансформації систем освіти, зниження рівня соціально-економічного розвитку, військової агресії з боку росії, ситуація з нерівністю погіршилася. Зважаючи на ускладнення соціально-економічного становища в Україні, а також аналізуючи сучасні джерела та проведені соціологічні дослідження (Волосевич, Когут, Жерьобкіна, & Назаренко, 2023; Кулініч, 2016; Кулініч, Барінова, & Нестеренко, 2018; Міністерство молоді та спорту України, 2021; Репицький та ін. 2019; Info Sapiens & IREX, 2021), можна зробити висновок, що активне залучення молоді до громадського життя є критично потрібним в Україні з огляду на необхідність досягнення суспільної злагоди, підвищення рівня життя українського народу та досягнення сучасних стандартів розвинутих країн. А для цього

необхідно застосовувати інструменти, котрі посилять молодь та підвищать рівень її участі у громадській діяльності.

У цьому контексті, саме молодіжні ради стають тим потужним посередником між молоддю та владою, що сприяють формуванню позитивного діалогу, заохоченню до спільного розв'язання проблем та прийняття важливих рішень, котрі стосуються нашого майбутнього. Молоді люди в Україні стикаються з різними видами нерівності, як то: нерівність, зумовлена місцем проживання та рівнем доходів; освітня нерівність; нерівність у сфері зайнятості; цифрова нерівність; гендерна нерівність, – що вимагає ідентифікації викликів, пов'язаних з нею, виявлення причин і проявів нерівності, проведення партисипативних досліджень та формулювання рекомендацій щодо політик і практик, спрямованих на поліпшення становища молоді (Печончик, & Байдарова, 2022). Результати сучасних досліджень демонструють, що повномасштабне вторгнення призвело до зростання громадської активності молоді, особливо у контексті волонтерства (USAID, 2022), проте зараз прослідковується значна втрата мотивації молоді до залучення, якщо вони не розуміють, як їхні дії можуть вплинути на суспільство або сприяти вирішенню конкретних проблем.

У цьому дослідженні влада розглядається як інституції місцевого самоврядування та їхні представники, а дорослі – як члени громади старшого віку, які мають більший вплив. Водночас у структурі влади можуть бути

© Байдарова Ольга, Печончик Мар'яна, 2025

особи, які за віком належать до молоді, що створює додатковий аспект для аналізу. Відтак, існує потреба дослідити рівень залучення молоді та визначити, які саме існують бар'єри громадської участі, що блокують та тим самим знижують рівень громадської участі молоді.

Мета дослідження полягає у визначенні рівня та форм участі молоді в громадській діяльності та розробці рекомендацій щодо більш ефективного використання шляхів залучення молодіжними радами молоді до громадської діяльності.

Методи

Для пошуку відповідей на дослідницькі питання були використані як теоретичні, так і емпіричні методи. До перших відносяться: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наявних теоретичних положень з досліджуваної теми, аналіз документів, зокрема загальної нормативно-правової бази, що регулює питання молодіжної політики та громадської участі молоді, а також документів, що відображають зміст діяльності молодіжної ради у досліджуваній громаді (Звіт діяльності Молодіжної ради при Вараській міській раді за перше півріччя 2023 року, Типове положення про Молодіжну раду міста Вараш). Емпіричні дані були отримані методом опитування у формі анкетування.

Емпіричне дослідження було проведено на базі Вараської територіальної громади Рівненської області (місто Вараш, село Заболоття, село Рафалівка, село Більська Воля, село Озірці, село Мульчиці), Молодіжної ради при Вараській міській раді та молодіжного центру "Гуркіт" у місті Вараш. Опитування проводилось серед молодих людей Вараської територіальної та членів Молодіжної ради задля визначення рівня їхньої участі та залучення до громадської діяльності, а також бар'єрів участі молоді і розробки рекомендацій щодо більш ефективного використання шляхів залучення молодіжними радами молоді до громадської діяльності. Учасниками дослідження, відтак, виступала молодь Вараської територіальної громади, як безпосередні учасники та бенефіціари молодіжної політики громади, та члени Молодіжної ради при Вараській міській раді, які є активними громадськими діячами, виразниками думок та інтересів молодих людей у громадських питаннях та мають досвід роботи у сфері молодіжної політики.

Результати

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському законодавстві часто застосовується термін "залучення молоді" спільно з терміном "участь молоді". Зокрема, Закон України "Про основні засади молодіжної політики" зазначає, що "участь молоді у формуванні та реалізації молодіжної політики забезпечується шляхом врахування позиції молоді під час прийняття рішень, що стосуються молоді, залучення суб'єктів молодіжної роботи до реалізації молодіжної політики" (Верховна Рада України, 2021).

Аби визначити зміст поняття громадської участі молоді найбільш чітко та вичерпно, варто проаналізувати також ряд суміжних понять. Доречно буде звернутися до словника термінів, які використовує Рада Європи у сферах молодіжної політики, прав людини та неформальної освіти (Рада Європи, 2021). Він визначає поняття "участь" як безпосередню участь у суспільному житті громади або суспільства. "Участь молоді" – це активне залучення молоді до різних аспектів життя громади, що може проявлятися у включенні молоді до процесів прийняття рішень, а також формування політичних рішень, які стосуються безпосередньо молоді.

А. Драшкович розглядає поняття "громадська участь" як ключову форму функціонування суспільства, засновану на демократичних засадах. Вона базується на реальних можливостях та здатності громадян отримувати інформацію, публічно та аргументовано обговорювати владні рішення, а також активно сприяти формуванню та захисту консолідованої позиції (Пильгун, Колобов, & Єленева, 2014).

У "Посібнику з відкритого місцевого самоврядування та публічної етики в Україні", розробленому Радою Європи в рамках регіонального проекту "Посилення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування" (Рада Європи, 2022, с. 64) зазначається, що громадська участь передбачає взаємодію зі спектром зацікавлених сторін громади, до яких належать активні члени громади, громадські активісти, представники молодіжних центрів та громадських організацій, місцеве самоврядування та безпосередньо зацікавлені у змінах громадяни.

Аналіз механізмів громадської участі дозволяє об'єднати їх відповідно до різних рівнів залучення у такі категорії:

- забезпечення безперервного доступу до інформації громадськості про заплановані рішення у межах громади, місцеві потреби та плани, заплановані програми та проекти, існування форумів та парламентів, а також інформацію про можливості участі (Компас, 2020);
- організація зустрічей, круглих столів, консультацій, а також інших платформ для вільного та необмеженого обміну досвідом, думками та ідеями;
- можливість діалогу та співпраці з представниками громад, або ж громадськості в цілому, та/або окремими групами людей для розробки та ухвалення певних рішень, що спрямовані на вирішення проблемних питань громади;
- залучення громад до ухвалення рішень шляхом використання таких інструментів як голосування, референдуми, дорадчі процеси тощо (Тілікіна, Андріюченко, & Болтівець, 2023).

За тлумаченням Н. Корпач та С. Щєблюк, громадська активність сучасної молоді розглядається і як одна з найважливіших ціннісних орієнтацій сучасного суспільства (Корпач, & Щєблюк, 2020). Молодь виступає головним каталізатором соціальних змін, економічного просування та технологічного прогресу у країні.

Можемо зробити висновок, що громадська участь молоді визначається як активне залучення молодих людей до різних сфер суспільного життя, включаючи участь у процесах ухвалення рішень, самоврядуванні в освітніх установах, спільному управлінні проектами, дозвіллі та додатковій освіті. Громадська участь молоді є важливим елементом розвитку демократії, сприяє формуванню громадської свідомості та активної позиції серед молоді, а також дозволяє молодим людям брати участь у соціальних змінах, сприяє їх створенню і підвищенню якості життя.

Участь молоді може відбуватися з різною інтенсивністю та, відповідно, на різному рівні, тому важливо проранжувати ці рівні від найбільш активної участі до найменш активної. Для пошуку відповіді на питання щодо більш ефективного залучення молоді до участі в процесах прийняття рішень органами державної влади та місцевого самоврядування, розглянемо ключові моделі, спрямовані на активізацію їх участі, які призначені для зміцнення включеності молоді у суспільне життя і можуть бути корисними для оцінки рівня їхньої активності.

Проаналізувавши дві найбільш авторитетні моделі участі молоді – шкалу Шеррі Арнштейн (Arnstein, 1969)

під відповідною назвою "Драбина громадської участі" та модель, запропоновану Роджером Хартом, – ми зробили висновок, що найбільш доцільною для нашого дослідження є модель Роджера Харта (Hart, 1992) – "Участь дітей: від видимості до громадянства" ("Children's participation: from tokenism to citizenship"), адже вона спрямована, в першу чергу, на оцінку ступеня участі саме молоді (табл. 1). Для кращого розуміння цієї моделі важливо проаналізувати кожен рівень участі, запропонований автором, та співвіднести їх безпосередньо з громадською участю молоді у діяльності молодіжних рад та діяльності громади в цілому.

Таблиця 1
Драбина участі молоді за Р. Хартом (Харт, 1992)

Назва рівня	Міра участі
Проекти, що ініціюються виключно молоддю	Ступінь участі
Проекти, що ініціюються молоддю із залученням дорослих	
Проекти, ініційовані дорослими із залученням молоді	
Консультація та інформування	
Постановка завдань та інформування	
Формальна участь (токенізм)	Неучасть
Декорація	
Маніпуляція	

Перша сходинка, під назвою "маніпуляція", відноситься до неучасті, як і дві наступні. Участь як маніпуляція виникає, коли молодь не розуміє мотивів процесу участі або своєї ролі в цьому процесі (Sousa, & Monteiro, 2020).

Наступна, друга сходинка, має назву "декорація", суть якої досить близька до маніпулювання, проте у цьому випадку керівники не прикидаються, що молодь стала ініціатором проекту, вони просто використовують молодь, щоб певним чином "прикрасити" захід (Боярко, Злуніцина, & Морозова, 2019).

Третій рівень драбини участі має назву "формальна участь" або "токенізм". Прикладом токенизму є ситуація, коли молодь запрошують на засідання з питань молодіжної політики, але їхні думки не враховують. Присутність є формальною, без реального впливу на ухвалення рішень.

Четвертим рівнем участі є "постановка завдань та інформування", який на відміну від трьох попередніх рівнів відрізняється тим, що участь на цьому рівні відбувається, коли діти та молодь, по-перше, "розуміють наміри проекту", по-друге, "знають, хто ухвалив рішення щодо їхньої участі та чому", по-третє, "мають значущу (а не "декоративну") роль" (Pazey, 2020).

П'ятий рівень, під назвою "консультація та інформування", означає можливість молоді стати для дорослих / керівників цінними консультантами.

Наступним, шостим рівнем участі молоді є "проекти, ініційовані дорослими із залученням молоді", який демонструє, що навіть у випадку, коли проект ініціюється дорослими, рішення ухвалюються разом із молоддю.

Сьомим рівнем участі є "проекти, що ініціюються молоддю із залученням дорослих", на якому ініціатива створення проектів виходить від самої молоді, а до співпраці залучаються дорослі, які виступають у ролі консультантів або наставників (Активізація молоді та залучення до діяльності, 2019).

Останній, найвищий рівень участі молоді, згідно з моделлю Р. Харта, – "проекти, що ініціюються виключно молоддю" – полягає у тому, що ініціатива щодо створення та реалізації проектів повністю належить молоді (Акімова, 2021).

Проаналізувавши вищеописані рівні, запропоновані Р. Хартом, можна окреслити форми, у яких безпосередньо відбувається участь молоді у громадській діяльності. У загальному розумінні, "форми участі громадян" визначаються як методи та інструменти, якими громадяни можуть користуватися задля дотримання та використання своїх прав та можливостей. В. Дорох та О. Черній детально описують найпоширеніші механізми участі громадськості в ухваленні рішень та надають рекомендації щодо їхнього нормативного врегулювання і застосування на практиці (Дорох, & Черній, 2018). До форм участі громадськості в процесах ухвалення рішень автори відносять: звернення громадян, електронні петиції, місцевий референдум, збори за місцем проживання, органи самоорганізації населення, місцеві ініціативи, громадські слухання, дорадчо-консультативні органи (громадські ради), формування регуляторної політики, громадської експертизи, громадський бюджет (Колдомасов, 2019).

Важливо, щоб молодь могла обрати для себе із запропонованих форм участі саме ті, котрі стануть для молоді пріоритетними, найбільш доречними та цікавими. Отже, певні форми приваблюють молодь більшою мірою, інші – меншою, деякі можуть бути доречними лише в обмеженому контексті, просте кожна з форм має як свій потенціал, так і низку обмежень:

1. Волонтерська діяльність: добровільна робота на волонтерських засадах, з метою допомоги іншим. Приклади заходів / програм: робота на благодійних заходах, допомога громадським організаціям.

2. Участь у роботі молодіжних рад, парламентів, форумів: молодіжна рада/парламент – консультативно-дорадчий орган, який представляє інтереси молоді перед владою. Форум – захід для обговорення глобальних проблем молоді. Приклади заходів / програм: міські / сільські / обласні молодіжні ради, Всеукраїнські / міжнародні молодіжні форуми, громадські слухання.

3. Участь у соціальних проектах та програмах: активна участь у різноманітних проектах та ініціативах з метою зміни чи покращення суспільства. Приклади заходів / програм: громадські ініціативи, соціальні проекти, культурні програми.

4. Культурні заходи: участь у культурних подіях, фестивалях, концертах з метою виявлення та підтримки талановитої молоді. Приклади заходів / програм: молодіжні фестивалі, конкурси творчості, концерти, акустичні вечори.

5. Участь у молодіжних організаціях: вступ до організацій, що об'єднують молодь для реалізації спільних інтересів та ініціатив. Приклади заходів / програм: студентські організації, молодіжні громадські об'єднання, молодіжні центри.

6. Участь у неформальній освіті: активна участь у неформальних освітніх програмах, тренінгах та майстер-класах для розвитку професійних і особистісних навичок. Приклади заходів / програм: воркшопи, тренінги, курси саморозвитку.

Проведений аналіз рівнів та форм участі показав, що різні форми участі молоді у громадському житті можуть відображати різні рівні їхньої активності та впливу на прийняття рішень у громаді. Наприклад, участь у розробці соціальних проектів може відноситися до вищих рівнів участі, оскільки передбачає активну участь молоді у вирішенні реальних соціальних проблем. У той же час,

участь в парламентах та у молодіжних організаціях може відображати середні рівні участі, оскільки ці форми дозволяють молоді висловлювати свої думки та ідеї, але можуть бути обмежені формальними рамками та процедурами. Тоді як участь у культурних, спортивних заходах, концертах та фестивалях, котрі ініціюються й проводяться дорослими, може відображати нижчі рівні участі.

На сьогодні молодь відіграє ключову роль у формуванні майбутнього кожної країни. Залучення молоді до процесу прийняття рішень, особливо через такі структури, як молодіжні ради, стає не тільки трендом, але й необхідністю. Молодіжні ради, як органи, що представляють інтереси молоді на різних рівнях управління, відіграють важливу роль у формуванні політичного, соціального та культурного контуру країни.

Аналіз нормативно-правової бази залучення молоді до громадської діяльності. Поза тим, що існують загальні законодавчі проблеми, які заважають зробити участь громадськості у місцевій політиці реальною та ефективною (Аналітичний центр "Обсерваторія демократії", n. d.), усе ж варто визнати наявність мінімально необхідної нормативно-правової бази, що забезпечує право молоді на участь (Верховна Рада України, 2021; Кабінет Міністрів України, 2018, грудень 18; Левченко, 2021; Президент України, 2021, березень 12). Закон України "Про основні засади молодіжної політики" встановлює правові основи для залучення молоді до активної участі в суспільному житті та впливу на державне управління через молодіжні ради та інші органи, які сприяють реалізації молодіжної політики. Основні аспекти закону включають розвиток молодіжної інфраструктури, забезпечення рівних можливостей для самореалізації молоді та підтримку молодіжних ініціатив на державному рівні. Аналіз Закону демонструє, як держава ставить за мету створити умови, які сприяють самореалізації молоді і її активній участі в житті країни. Закон розглядає молодь як важливий ресурс для розвитку нації та підкреслює необхідність її залучення до різних аспектів суспільного, економічного, політичного і культурного процесів.

Стаття 6 Закону описує структуру та основні функції молодіжних рад, які виступають у ролі консультативно-дорадчих органів. Ці ради можуть бути створені при різних органах державної та місцевої влади і мають за мету забезпечити участь молоді в процесах прийняття рішень, що впливають на їх життя і добробут. Молодіжні ради, таким чином, слугують важливим механізмом для врахування думок і пропозицій молоді в політиці і управлінні, створюючи умови для їхнього прямого впливу на формування молодіжної політики на всіх рівнях влади (Центр розвитку кар'єри, 2023).

Документ "Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року", затверджений Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021, визначає стратегічні напрямки розвитку молодіжної політики в Україні (Тілікіна, 2022). Цей документ покликаний створити умови для забезпечення розвитку, становлення та підвищення конкурентоспроможності молоді, а також сприяти їх активній участі у всіх сферах життя держави. Стратегія визначає роль цих рад у підвищенні активності молоді у формуванні місцевих та національних політик, що безпосередньо стосуються їх інтересів та потреб (Палагнюк, Костева, & Соловійова, 2021).

Постанова Кабінету Міністрів України № 1198 "Про затвердження типових положень про молодіжні ради" (Кабінет Міністрів України, 2018, грудень 18) детально описує структуру, функції та порядок діяльності молодіжних рад на різних рівнях. Цей документ встановлює

чіткі вимоги до формування та організації молодіжних рад, що дозволяє їм ефективно залучати молодь до управлінських процесів та реалізації молодіжної політики, рекомендації щодо створення належних умов для їх діяльності, такі як забезпечення приміщеннями, технічними засобами і матеріальними ресурсами. Функціонування молодіжних рад відповідає принципам, закладеним у Концепції Good Governance, що ґрунтується на загальних інтересах громадян, а не на інтересах окремих осіб, які мають владу та монопольний бізнес (Лях, 2020, с. 69).

Міністерство молоді та спорту України спільно з проектним офісом реформ UNICEF та ОВА провели аналіз утворення в Україні молодіжних рад (Міністерство молоді та спорту України, 2024), за яким було встановлено, що станом на грудень 2023 року кількість молодіжних рад в Україні складала 410, із яких 19 рад діяли на регіональному рівні, а 391 – на місцевому, а найбільше таких рад зосереджено в Кіровоградській (37 рад), Львівській (30 рад) та Дніпропетровській областях (27 рад) (Верховна Рада України, 2021). Існує онлайн-мапа, що відображає наявні в країні молодіжні ради (Transparent Cities, n. d.). Незважаючи на виклики, пов'язані з військовим станом у країні, більшість молодіжних рад не тільки продовжила свою діяльність, але й адаптувалася до нових умов, забезпечуючи високий рівень залученості та ефективності молоді у вирішенні локальних питань (Драпушко, Горінов, & Філик, 2022).

Молодіжні ради, створені для представництва і захисту інтересів молоді, стають ключовим засобом для їхнього голосу в системі державного управління. Втім, активність та ефективність молодіжних рад значною мірою залежать від нормативно-правової бази, яка регулює їх діяльність та можливості. Нормативні акти також мають недоліки, оскільки часто не забезпечують достатньої гнучкості для адаптації молодіжних рад до локальних умов і потреб, що може призводити до формалізму у їх роботі, обмеження представництва в молодіжних радах різних категорій молоді та зниження їх впливу на рішення, які стосуються молоді. У цьому контексті, важливо створити умови для обміну досвідом між молодіжними радами різних регіонів, що дозволить більш ефективно впроваджувати інноваційні підходи і практики в місцеву діяльність. Загалом, молодіжні ради є важливим інструментом для залучення молоді до управління державою та розвитку демократії (Байдарова, 2020).

Молодіжні ради діють як мости між молоддю та урядовими структурами, надаючи молодим людям можливість брати участь у формуванні політики та вирішенні місцевих питань (Рада Європи, 2022). Через роботу в таких радах молоді особи можуть приносити свої ідеї та ініціативи, які враховуються при прийнятті рішень. Ще одним важливим інструментом є участь молоді в громадських ініціативах та волонтерських програмах. Ці діяльності не тільки допомагають розвивати навички та здібності молодих людей, але й залучають їх до роботи на благо громади (Ярема та ін., 2018). Волонтерство допомагає молоді здобути практичний досвід, покращує їх розуміння суспільних процесів та зміцнює їх почуття відповідальності за майбутнє своєї країни.

Соціальні медіа та цифрові платформи стають все більш важливими у залученні молоді (UNFPA, 2018), особливо в період війни в Україні (Левченко, Величко, & Ковшун, 2018; IREX & USAID, 2022). Інтернет надає широкі можливості для молодіжного самовираження, обміну ідеями та координації спільних дій. Завдяки цифровим технологіям молоді люди можуть організувати

онлайн-кампанії, створювати віртуальні спільноти та впливати на публічну думку, що значно розширює їхні можливості для участі у вирішенні соціально важливих питань (Демчук, 2022).

Таким чином, шляхи залучення молоді до суспільного життя мають багатогранний характер і вимагають комплексного підходу, який поєднує освіту, волонтерство, активну громадську діяльність та використання сучасних технологій. Це дозволяє молодим людям не тільки бути почутими в суспільстві, але й реально впливати на зміни в країні (Драпушко, & Горінов, 2022).

Результати дослідження рівня участі та залучення молоді до громадської діяльності Вараської територіальної громади Рівненської області. З метою дослідження рівня цієї активності та виявлення чинників, що впливають на залучення молоді до громадського життя, було проведено опитування серед молоді Вараської територіальної громади та членів Молодіжної ради при Вараській міській раді.

Вараська територіальна громада розташована на півночі Рівненської області та об'єднує місто Вараш і кілька навколишніх населених пунктів. Громада має специфічну економічну структуру, оскільки її розвиток значною мірою пов'язаний із діяльністю Рівненської атомної електростанції – одного з найбільших підприємств регіону. Це забезпечує стабільні надходження до місцевого

бюджету, проте водночас створює залежність від одного галузевого роботодавця. Соціально громада характеризується поєднанням міського та сільського населення, що зумовлює різний рівень доступу до освітніх, культурних і соціальних послуг. Молодь Вараської громади демонструє високий потенціал активності, проте потребує більшої підтримки в реалізації ініціатив, розвитку волонтерських програм, участі у прийнятті рішень та розбудові молодіжної інфраструктури. Культурне життя громади динамічне: у місті діють заклади освіти, мистецькі колективи, бібліотеки, будинки культури, активно розвиваються молодіжні простори та ініціативи, спрямовані на неформальну освіту. Водночас у сільських територіях відчувається дефіцит культурних і дозвілєвих можливостей, що потребує залучення додаткових ресурсів і партнерств. Серед пріоритетних напрямів розвитку громади – підтримка молодіжної участі, екологічні ініціативи, розвиток місцевого підприємництва, поліпшення транспортної та цифрової інфраструктури. Активізація громади, зокрема молоді, є необхідною умовою для сталого розвитку, зміцнення соціальної згуртованості та формування сучасного, безпечного і привабливого простору для життя.

У опитуванні молоді Вараської територіальної громади взяли участь 141 респондент. Склад респондентів за соціально-демографічними показниками викладений у табл. 2.

Таблиця 2

Соціально-демографічний склад респондентів (молодь Вараської ТГ)

Населений пункт проживання	Місто Вараш	Село Заболоття	Село Рафалівка	Село Більська Воля	Село Озірці	Село Мульчиці
Кількість респондентів (n%)	85/(60,3 %)	22/(16,6 %)	12/(8,5 %)	14/(9,9 %)	4/(2,8 %)	4/(2,8 %)
Стать	Чоловіча			Жіноча		
Кількість респондентів (n%)	30/(21,3 %)			111/(78,7 %)		
Вік	<16	16	17	18	18>	Не вказали
Кількість респондентів (n%)	23/(16,3 %)	60/(42,6 %)	34/(24,1 %)	14/(9,9 %)	6/(4,3 %)	4/(2,8 %)
Всього респондентів	141					

В опитуванні членів Молодіжної ради при Вараській міській раді взяли участь 13 респондентів віком 19–30 років. Запитання в опитувальнику було поділено на чотири блоки, відповідно до їх спрямування: 1) соціально-демографічний, 2) блок, присвячений вивченню мотивації для участі в Молодіжній раді, 3) блок, спрямований на визначення обов'язків та участі членів Молодіжної ради і молоді громади у громадському житті та 4) блок, спрямований на визначення бар'єрів участі молоді та членів Молодіжної ради до громадського життя громади.

Послідовність проведення дослідження включала наступні етапи:

- розробка двох анкет у програмі Google форма,
- процес поширення та опитування молоді Вараської територіальної громади,
- процес поширення та опитування членів Молодіжної ради при Вараській міській раді,
- аналіз та обробка отриманих результатів, якісний та кількісний аналіз показників дослідження, створення діаграм різних видів відповідно до мети.

Результати свідчать, що молодь досліджуваної громади визнає свою важливість у діяльності громади та

вважає, що інші люди також визнають внесок молоді у громадське життя. Рівень участі молоді громади відповідає показнику вищого за середній 4), а за моделлю Р. Харта – рівень участі, що відповідає сходинці "консультації та інформування", проте значна частина респондентів оцінює власний рівень участі на трьох найвищих сходинах (рис 1).

Найпривабливішими формами для участі молоді вважає участь у молодіжних організаціях, у соціальних проєктах та програмах, а також у роботі молодіжних рад, парламентів та форумів. У той же час, найпопулярнішими спільнотами серед респондентів стали організації, діяльність яких пов'язана з освітою, наукою, мистецтвом, музикою, спортивні та розважальні організації, учнівське та студентське самоврядування, волонтерські ініціативи (рис. 2).

Існує тенденція до зниження частоти участі молоді у молодіжних організаціях, центрах, радах, ініціативах або подібних організацій, а найбільш відвідуваними молоддю заходами за останні 12 місяців стали культурні заходи, волонтерські акції та спортивні змагання.

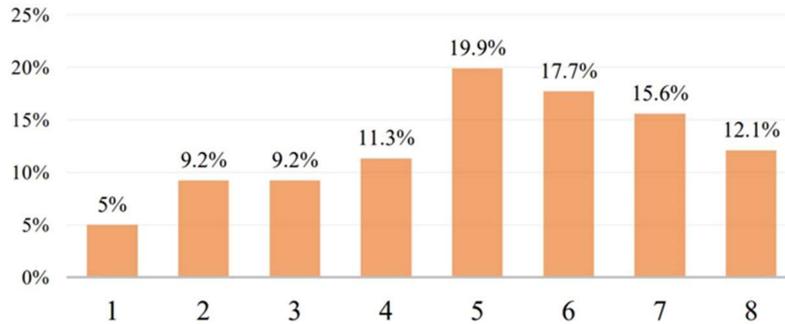

Рис. 1. Оцінювання респондентами власної участі у громадській діяльності відповідно до "Драбини участі молоді" Р. Харта

Рис. 2. Найбільш привабливі для респондентів форми участі

Найбільше респондентів (42,6 %) іноді беруть участь у роботі молодіжних рад, деякі зазначили, що були активними учасниками молодіжних рад у минулому (13,5 %), а також були такі, хто знає про існування молодіжних рад, але не бере активної участі в їхній роботі (14,2 %).

Відповідно до результатів найвідчутнішими перешкодами для активної участі молоді у громадському житті є

недостатня підтримка з боку дорослих членів громади та недостатність часу. Такі яскраві показники вказують на саме ті перешкоди, які найчастіше зустрічаються на рівні молоді громади. Менше респондентів визначили наступні перешкоди: втрата мотивації, відсутність можливостей для самовираження та реалізації ініціатив, байдужість та втрата інтересу до громадських справ (рис. 3).

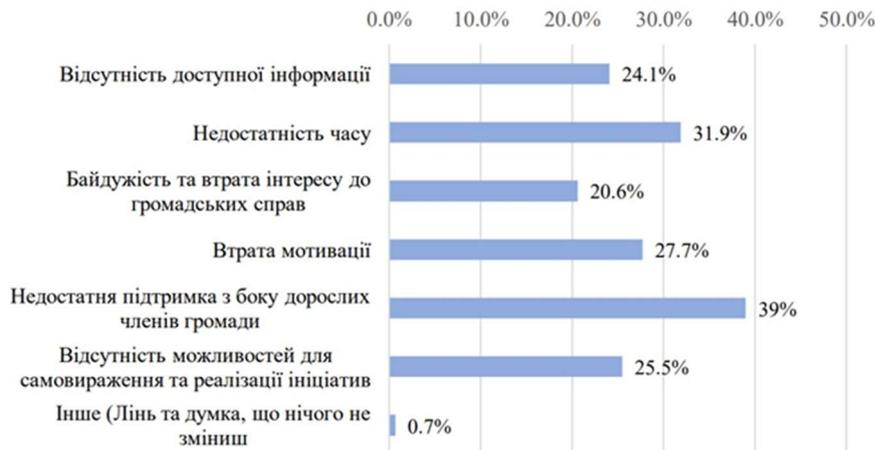

Рис. 3. Перешкоди для активної участі молоді у громадському житті

Слід зазначити, що серед опитаних зустрічалися респонденти, яким було відмовлено у прийнятті до молодіжних та інших подібних організацій. Зазначені відповіді стануть корисними для нас під час розробки рекомендацій, адже такий стримуючий фактор як відмова в участі, хоча і зустрічається рідше, та все одно існує.

Результати також демонструють, що більшість респондентів оцінюють рівень зацікавленості органів місцевого самоврядування у стимулюванні участі молоді у громадському житті та рівень підтримки органами самоврядування молоді для реалізації ідей як середній.

Аналіз відповідей членів Молодіжної ради при Вараській міській раді Рівненської області показує, що основними чинниками, які вплинули на мотивацію членів

Молодіжної ради при Вараській міській раді стали: бажання впливати на розвиток свого міста та його молоді, можливість особистісного зростання та саморозвитку, бажання бути частиною ініціативної команди та співпрацювати з однодумцями, а також інтерес до роботи органів влади та самоврядування.

Також можна зробити висновок, що члени Молодіжної ради беруть значну участь у громадській діяльності Вараської територіальної громади. Це підтверджується оцінкою респондентами власної участі, що відповідає 4 та 3 балам, а також активною участю представників ради у заходах, організаціях, ініціативах та проектах поза діяльністю у Молодіжній раді (рис .4).

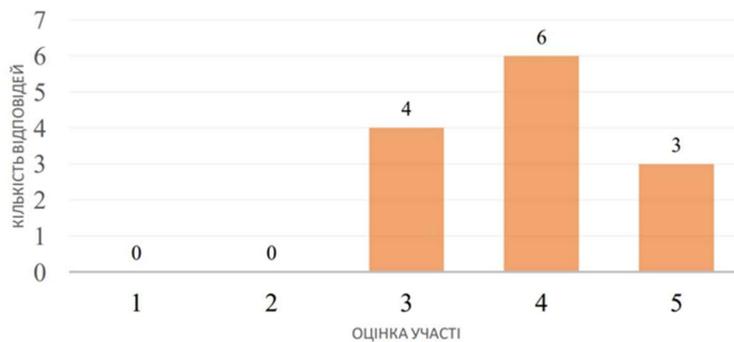

Рис. 4. Оцінка участі молоді Вараської територіальної громади у громадській діяльності

Розглянемо як члени Молодіжної ради розуміють саме поняття "участь молоді": це активна діяльність молодих людей, що спрямована на покращення громадського життя шляхом активної діяльності (включаючи обговорення проєктів, волонтерство, вплив на рішення та участь у місцевому самоврядуванні). У тому числі, це право голосу молоді та, відповідно, безпосередній вплив молоді на ухвалення рішень у громаді, певна відповідальність за розвиток громади. Рівень участі молоді у громадській діяльності більша частина респондентів (46,2 %) оцінюють як вищий за середню.

На основі отриманих даних нам також вдалося визначити низку бар'єрів, котрі, на думку респондентів, перешкоджають залученню молоді до громадської діяльності у Вараській територіальній громаді, серед яких найчастіше згадувались недостатня інформованість молоді (37,6 %) та недостатній рівень ресурсів і підтримки з боку старшого покоління та влади (39 %). Серед інших бар'єрів були: бюрократія та складні процедури, байдужість та неготовність до змін, страх відповідальності, відсутність доступних платформ для обміну ідеями. Окремі ж респонденти вказали на невідчутність перешкод або не змогли відповісти на запитання.

Молодіжній раді для більш активного залучення молоді до громадської діяльності не вистачає: фінансування та спонсорства, розширення партнерства та співпраці з іншими молодіжними/громадськими організаціями, ініціативами та іншими молодіжними радами, комунікації з владою, підвищення обізнаності про можливості участі молоді.

На основі отриманих результатів ми розробили рекомендації, які допоможуть молодіжним радам ефективніше залучати молодь до громадської діяльності, при цьому враховуючи наявні перешкоди і можливості їх подолання.

Рекомендації щодо підвищення ефективності залучення молоді до громадської діяльності молодіжними радами:

1. **Збільшення можливостей участі молоді у громадській діяльності.** Дані про рівень та бар'єри участі молоді засвідчує нестачу можливостей для молоді активно залучатися до громадської діяльності. Тому важливо спрямовувати діяльність молодіжних рад на створення доступних та різнопланових можливостей для участі молоді, враховуючи також молодь сільської місцевості, задля того, щоб вони мали змогу активно брати участь у заходах та молодіжних ініціативах незалежно від їх віку та місця проживання. Це передбачає впровадження таких кроків:

- **Розробка програм та заходів відповідно до інтересів,** при розробці яких варто врахувати, що молодь громади визначила найпривабливішими формами наступні: участь у молодіжних організаціях, участь у соціальних проєктах та програмах, а також участь у роботі молодіжних рад, парламентів та форумів.

- **Гнучкі форми участі.** Доречним є пропонування як короткострокових, так і довгострокових проєктів, онлайн та офлайн заходів, щоб кожен міг знайти зручний для себе формат участі.

- **Адаптація можливостей участі.** Тобто, важливо враховувати потреби молоді з різними соціальними, економічними та географічними особливостями, забезпечити доступність для молодих людей з інвалідністю, молоді сільської місцевості та молоді з віддалених від адміністративного центру населених пунктів.

- Доречним є **створення невеликих груп за інтересами,** які можуть стати активними осередками громадської діяльності. Такі ініціативні групи допоможуть утворити певну мережу молоді, що сприятиме підвищенню рівня залучення молоді усієї громади, а не лише у її адміністративному центрі. Тобто, замість того, щоб

покладатися виключно на ізольовані молодіжні ініціативи, розвиток спільної та взаємопов'язаної молодіжної екосистеми може стати потужною стратегією для інтеграції молоді громади.

- *Взаємодія і співпраця з навчальними закладами та іншими молодіжними осередками.* Доцільним є залучення закладів освіти та молодіжних/громадських організацій до розробки проєктів, ініціатив, заходів та інших можливостей участі молоді.

- *Оцінювання та моніторинг.* Окрім зазначених вище аспектів, важливо постійно працювати зі зворотним зв'язком від молоді, задля того, щоб розуміти їх потреби та адаптувати програми і заходи відповідно до їх очікувань та інтересів.

2. *Просвітницька робота з молоддю та популяризація діяльності молодіжних рад.* Просвітницька робота з молоддю та популяризація діяльності молодіжних рад є ключовими аспектами для підвищення обізнаності молоді про важливість громадської діяльності та стимулювання їх активності. Це передбачає впровадження таких кроків:

- *Організація систематичних інформаційних кампаній* у соціальних мережах у співпраці з зацікавленими сторонами, як то ЗМІ, заклади освіти, місцеве самоврядування, які братимуть участь у поясненні важливості громадської діяльності, поширенні інформації про реальні успіхи та вже втілені молодіжною радою проєкти.

- *Проведення тематичних заходів, реалізація програм і проєктів з інформування та консультацій для молоді.* Доречним є організація тренінгових занять з питань громадської діяльності, лідерства, комунікації, організації молодіжних проєктів, що стосуються молодіжних питань та участі у прийнятті рішень.

- *Проведення навчання для молодих людей,* де вони могли б набути нових знань, що стануть корисними в ухваленні рішень.

3. *Забезпечення підтримки молоді дорослими членами громади та органами місцевої влади.* Така підтримка молоді є важливою та полягає у забезпеченні молодих людей необхідною допомогою і ресурсами для їх активної участі у громадському житті та стійкої мотивації. Це передбачає впровадження наступних кроків:

- *Впровадження програм наставництва,* де досвідчені активісти та громадські діячі підтримують і направляють молодь громади, котрі включатимуть регулярні зустрічі менторів з молоддю для обговорення успіхів та досягнень молоді, обмін досвідом та практичними порадами, адже коли різні учасники часто спілкуються та співпрацюють у питаннях молоді, стає легше узгоджувати взаємодію між самою молоддю та представниками влади.

- *Впровадження спільних проєктів з дорослими,* а також створення умов для спільної діяльності молоді та органами місцевої влади сприятиме як обміну досвідом та знаннями, так і налагодження неформальної комунікації та позитивного діалогу між молодими людьми та владою.

- *Організація регулярних зустрічей та консультацій з представниками місцевої влади* для обговорення можливостей підтримки молодіжних ініціатив, налагодження механізмів фінансової підтримки молодіжних проєктів через місцевий бюджет, грантові програми.

- *Партнерство та співпраця молоді з громадськими організаціями та дорослими, що працюють з молоддю,* сприятиме забезпеченню комплексної підтримки молодих активістів шляхом проведення спільних з ними заходів, розробки проєктів.

4. *Підвищення мотивації молоді до участі у громадському житті.* Результати дослідження показали, що у

випадку, коли молоді важко знайти шляхи для самовираження у громадському просторі, вона поступово може відчувати втрату мотивації, що в подальшому сприятиме розвитку байдужості до участі в громадських справах. Для уникнення цього необхідним є:

- *Визнання та нагородження активних молодих людей* за їх внесок у розвиток громади (вручення сертифікатів, призів, грантів), а також організація урочистих заходів для відзначення найкращих молодіжних ініціатив та проєктів, що позитивно впливатиме на мотивацію молоді до участі у громадському житті.

- *Можливості особистісного зростання та самовдосконалення.* До прикладу, запровадження програм та ініціатив, які сприятимуть особистісному зростанню молоді. Також, під час впровадження подібних заходів, важливо взяти до уваги виділені під час дослідження чинники, які найбільше мотивують молодь до участі у громадській діяльності, серед яких: бажання змінити щось у своїй громаді, бажання познайомитися з новими людьми, знайти друзів, бажання допомагати іншим та набути нових навичок і досвіду.

- *Фокусування уваги на розробці тих заходів та проєктів, які відповідатимуть інтересам молоді громади,* а відповідно є найчастіше відвідуваними: культурні заходи, волонтерські акції та спортивні змагання.

5. *Збільшення ресурсів для залучення молоді у громадську діяльність.* Аналіз результатів проведеного дослідження вказує як на фінансові, так і на інформаційні обмеження та нестачу ресурсів, що перешкоджає молоді та членам молодіжної ради реалізовувати власні ідеї у вигляді проєктів та ініціатив, тому збільшення ресурсів для залучення молоді до громадської діяльності є критично важливим для забезпечення їх активної участі та ефективного функціонування молодіжних ініціатив. Це передбачає впровадження наступних кроків:

- *Активний пошук спонсорів та грантів для розробки та впровадження молодіжних проєктів та ініціатив.* В тому числі, налагодження зв'язків з громадськими організаціями та іншими молодіжними радами, що сприятиме спільному фінансуванню та підтримці проєктів.

- *Співпраця з місцевим бізнесом* для залучення додаткових ресурсів та підтримки молодіжних ініціатив. Це може включати фінансову підтримку, надання матеріалів, менторство та інші форми співпраці.

- *Запровадження програм та ініціатив, які сприятимуть особистісному зростанню молоді та розвитку особистого ресурсу.* Це можуть бути курси з розвитку особистих навичок, психологічного розвитку, майстер-класів, надання молоді можливостей для самовдосконалення через участь у культурних, спортивних та освітніх заходах.

- *Створення можливостей для участі молоді у міжнародних проєктах та програмах,* що сприятиме обміну досвідом та залученню міжнародних ресурсів і грантів.

- *Підвищення ефективності та впливу Молодіжної ради.* З опитування членів Молодіжної ради при Вараській міській раді ми визначили, що існує потреба в оптимізації внутрішніх процесів консультативно-дорадчого органу, розширення впливу на прийняття рішень та активне залучення молоді до діяльності ради. Молодіжна рада повинна мати чітку стратегію, налагоджені механізми комунікації та підтримку з боку інших інституцій. Це передбачає впровадження наступних кроків:

- *Посилення комунікації та співпраці всередині команди.* Чітка комунікація є ключовою для досягнення результатів: регулярні зібрання, лідерські рішення, покращення внутрішньої комунікації та формування

неформального діалогу з місцевою владою сприяють ефективності роботи молодіжної ради. Важливою також є розробка стратегічного плану розвитку молодіжної ради.

- *Фінансова стабільність та ресурси.* Для реалізації проєктів необхідне стабільне фінансування діяльності молодіжної ради: пошук спонсорів, грантів та партнерство з іншими організаціями допоможе забезпечити необхідні ресурси для діяльності молодіжної ради.

- *Розширення партнерства та співпраці.* Співпраця з молодіжними та громадськими організаціями, а також з іншими молодіжними радами країни дозволить об'єднати ресурси, підвищити ефективність діяльності та перейняти їхній позитивний досвід.

Таким чином, дотримання молодіжними радами представлених вище рекомендацій сприятиме підвищенню рівня залучення молоді до громадської діяльності, а також позитивно вплине на процес планування та впровадження розроблених молодіжною радою проєктів, програм та заходів.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження дало змогу визначити сутність поняття громадської участі молоді та розкрити її рівні й форми реалізації. Встановлено, що громадська участь молоді полягає в активному включенні до різних сфер суспільного життя, зокрема до процесів ухвалення рішень, самоврядування в освітніх закладах, діяльності в молодіжних та громадських організаціях, а також у неформальних ініціативах.

Для аналізу рівнів участі молоді було застосовано шкалу Р. Харта "Участь дітей від символізму до громадянства", яка є доцільною для оцінки саме молодіжної залученості. Перші три рівні в цій моделі відповідають неучасті, наступні п'ять – активній участі.

Отримані результати підтверджують, що найпривабливішими формами діяльності для молоді є волонтерство, участь у соціальних проєктах і програмах, культурних заходах, молодіжних радах, парламентах і форумах. Популярними виявилися також спільноти, пов'язані з освітою, наукою, мистецтвом і музикою. Члени Молодіжної ради оцінили загальний рівень залученості як вищий за середній, що відповідає п'ятій сходинці моделі Харта – "консультації та інформування". Це свідчить про достатньо високий ступінь активності та зацікавленості молодих людей у розвитку громади. Цей результат є досить показовим: він свідчить про те, що навіть в активній громаді молоді частіше залучається на рівні "запрошених голосів", а не "співтворців" (рівні 7–8 за Хартом). Це підтверджує тезу, висловлену в Посібнику Ради Європи (2016), про те, що традиційні форми участі часто не дозволяють молоді вийти на найвищі рівні самостійного ініціювання та ухвалення рішень.

Разом із тим було виявлено бар'єри, що ускладнюють участь молоді в громадському житті. Серед них – брак підтримки з боку дорослих, обмежені ресурси, дефіцит часу, особливо в сільській молоді, а також недостатня поінформованість, бюрократичні перепони, байдужість і страх брати на себе відповідальність. На основі дослідження було розроблено шість блоків рекомендацій для посилення залучення молоді до громадської діяльності. Вони охоплюють розширення можливостей участі, інформаційно-просвітницьку роботу, популяризацію діяльності молодіжних рад, зміцнення підтримки з боку влади й громади, підвищення мотивації, збільшення ресурсів та впливу молодіжних структур. Узагальнюючи результати, можна стверджувати,

що участь молоді у громадському житті Вараської громади характеризується достатньо високим рівнем, проте вимагає створення більш сприятливих умов для подолання існуючих бар'єрів. Це дозволить забезпечити не лише формальне залучення, а й реальну активну участь молоді у процесах прийняття рішень та розвитку громади. Визначений перелік бар'єрів узгоджується з висновками дослідження UNFPA (2018), яке також акцентує на структурних та психологічних перешкодах, таких як брак довіри з боку інституцій та відчуття власної неефективності в молоді. Особливо важливим є наш висновок про загострення цих бар'єрів для сільської молоді, що потребує цілеспрямованих заходів у рамках молодіжної політики, згідно з підходом, запропонованим Репицьким та ін. (2019).

Аналіз нормативної бази показав, що молодіжні ради виконують консультативно-дорадчу функцію, сприяючи врахуванню інтересів молоді та забезпечуючи діалог між нею і владою. Їхня діяльність є важливим інструментом у формуванні молодіжної політики на різних рівнях. Відтак, наявні бажання та воля молоді брати громадську участь і впливати на рішення, що приймаються суспільством, передусім тих, які стосуються самої молоді, є потужним ресурсом для молодіжних рад. Однак молодіжні ради мають навчитися бути більш гнучкими і чутливими до потреб та можливостей молоді, аби менше асоціюватися із застарілими структурами і механізмами громадського залучення. Як зазначено у Посібнику щодо переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті (Рада Європи, 2016, с. 25–26), "молоді люди повинні отримати можливість експериментувати та знаходити правильні способи бути залученими, навіть якщо це означає зосередитися тільки на нетрадиційних формах участі".

Як бачимо, рівень залучення молоді значною мірою визначається підтримкою з боку дорослих, наявністю ресурсів, доступом до інформації та реальними можливостями для участі, а наявні бар'єри, зокрема обмежені ресурси, брак часу та інформації, можуть суттєво знижувати ефективність її участі, особливо для молоді з сільської місцевості. Громадська участь молоді є частиною ширшого поняття – громадянської залученості молоді, яка, своєю чергою, є результатом індивідуального досвіду, набутого в конкретному соціальному середовищі. Усвідомлення цього факту вимагає перегляду ролі місцевої громади та її соціальних інститутів у формуванні молодих громадян. Школа, як основний навчальний заклад, односторонній, місцеве суспільство, де живе молода людина – це і є середовище, в якому мають створюватися можливості для участі молоді. Латвійські дослідники П. Юрс та А. Самусевича наполягають на важливості громадянської освіти і наголошують, що її не можна інтерпретувати лише з точки зору знанневого виміру, адже самі знання не можуть впливати на громадянську компетентність учня та не є єдиною передумовою громадянсько-відповідальної поведінки (Jurs, & Samuseviča, 2020). Тому сім'ям та школам важливо сприяти певній громадянській активній поведінці дітей і молоді в педагогічному процесі, не лише інформувати їх, а й залучати до практичних дій: участі у соціальних акціях, відзначенні різних національних і місцевих свят, днів пам'яті, участі у флешмобах, в роботі шкільної ради, вступі до будь-якої молодіжної неурядової організації, прояві ініціативи у розробці законопроекту чи іншого нормативного документу, участі у громадських консультаціях тощо. Наші дані підтверджують цю думку: переважання форми "консультації та інформування"

(рівень 5 за Хартотом) серед молоді прямо вказує на дефіцит саме практичного, досвідченого компоненту в їхньому громадянському становленні. Таким чином, наші результати є практичним підтвердженням тези Юрса та Самусевича про необхідність поєднання знань з реальною діяльністю. Молодіжна політика має бути спрямована на формування комфортного середовища для життя, розвитку, зайнятості молоді в громадах (Репицький та ін., 2019, с. 6), забезпечення благополуччя молоді та позитивного сприйняття нею власної цінності для своєї родини, громади та країни (UNFPA, 2018, с. 7). Для втілення такого підходу необхідна консолідація зусиль усіх зацікавлених сторін та суб'єктів молодіжної політики, визначення як об'єднавчого і засадничого твердження, що сприяти громадській активності молоді можна та необхідно, надаючи молодим людям можливість ставити і виконувати соціально важливі цілі, гарантуючи різноманітну підтримку, забезпечуючи необхідні ресурси, допомагаючи помітити мотивацію до громадянських дій, а також сприяючи розвитку громадянських компетенцій молоді за допомогою виховання та професійно орієнтованого процесу навчання, що відповідає інтересам, бажанням і потребам молодих людей, їхній самореалізації.

Реалізація розроблених нами рекомендацій, спрямованих на подолання виявлених бар'єрів та посилення практичного компоненту участі, дозволить розкрити той потенціал проактивної громадської активності молоді, що забезпечує розвиток громадянського суспільства в довгостроковій перспективі, зміцнює демократичні цінності, об'єднує суспільство для подолання спільних викликів, впливає на політичні процеси та є безцінною інвестицією у вирішення різних соціальних проблем. Перспективним напрямом подальшого дослідження є застосування партисипативного підходу у вивченні ефективності залучення молоді до громадської діяльності молодіжними радами, зокрема, з урахуванням результатів запровадження розроблених нами рекомендацій.

Внесок авторів: Мар'яна Печончик – концептуалізація, розроблення методології дослідження, написання оригінальної чернетки, перегляд і редагування, формальний аналіз (тематичний аналіз, застосування математичних методів аналізу); Ольга Байдарова – концептуалізація, проектування методології дослідження, аналіз результатів, написання (перегляд і редагування).

Подяки. Молодіжній раді Вараської територіальної громади за згоду на участь в дослідженні й сприяння проведенню опитування серед молоді.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечено Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Акімова, Т. Ю. (2021). Залучення молоді до прийняття рішень: організаційно-управлінський аспект. *Наукові перспективи*, 5(11), 12–21. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-10-25](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-10-25)
- Аналітичний центр "Обсерваторія демократії". (n. d.). *Громадська участь у місцевій політиці: проблеми нормативно-правового забезпечення*. Громадський простір. <http://surf.li/ocfed>
- Байдарова, О. (2020). *Соціальна політика*. ВПЦ "Київський університет".
- Боярко, І., Злунціна, Т., & Морозова, Н. (2019). *Молодь України – 2019: Всеукраїнське соціологічне дослідження*. Університет банківської справи, Міністерство молоді та спорту України.
- Верховна Рада України. (2021). Про основні засади молодіжної політики: Закон України (№ 28) (ред. від 31.03.2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
- Волосевич, І., Когут, І., Жерьобкіна, Т., & Назаренко, Ю. (2023). *Вплив війни на молодь України*. Cedos.
- Демчук, В. С. (2022). Дайджест опитувань U-Report: I квартал 2022 р. *Український соціум*, 1(80), 123–134. <https://doi.org/10.15407/socium.2022.01.123>

Дорох, В. В., & Черній, О. В. (2018). *Форми участі громадськості в процесах прийняття рішень*. ТОВ "ТВОРИ".

Драпушко, Р. Г., & Горінов, П. В. (2022). Правові основи адміністративно-правового регулювання діяльності молодіжних консультативно-дорадчих органів в Україні. *Юридична Україна*, 1(229), 6–15.

Драпушко, Р. Г., Горінов, П. В., & Філик, Н. В. (2022). Формування молодіжної політики в умовах демографічних викликів сучасної України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Юридичний вісник. Серія: Повітряне і космічне право*, 1, 27–35. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16478>

Кабінет Міністрів України. (2018, грудень 18). Про затвердження типових положень про молодіжні консультативно-дорадчі органи: Постанова № 1198 (станом на 19.11.2022). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2018-#Text>

Колдомасов, І. (2019). *Громадська та політична активність молоді: сучасна дійсність*. Громадський простір. <https://www.prostir.ua/?focus=hromadska-ta-politychna-aktyvnist-molodi-suchasna-dijisnist>

Корпач, Н., & Щерблюк, С. (2020). Стан сформованості життєвої компетентності студентів. *Глея: науковий вісник*, 156(5), 74–79. <http://gleya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=226>

Кулінич, О. (2016). Особливості формування і реалізації публічної молодіжної політики на сучасному етапі суспільного розвитку. У *Молодіжна політика та молодіжна робота: матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції* (с. 42). Дніпро.

Кулінич, О. В., Барінова, Д. С., & Нестеренко, В. В. (2018). *Участь молоді в управлінні громадами*. Харківський відокремлений підрозділ Центру розвитку місцевого самоврядування.

Левченко, Н. В. (2021). Аналіз нормативних документів у сфері молодіжної роботи: міжнародний аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*, 83, 96–102. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.20>

Левченко, О., Величко, Н., & Ковшун, Л. (2018). *Партисипативний підхід та практики на рівні громади*. Фонд громади Херсона "Захист".

Лях, Ю. І. (2020). Сучасні західні моделі публічного управління: прийняття управлінських рішень. У М. Новікова та ін., *Теоретичні основи забезпечення якості прийняття управлінських рішень в умовах європейської інтеграції* (с. 75–100). Національний університет міського господарства ім. О. М. Бекет.

Міністерство молоді та спорту України. (2021). *Молодь України – 2021 (Результати репрезентативного соціологічного дослідження)*.

Міністерство молоді та спорту України. (2024). *Аналіз утворення молодіжних рад в Україні*. <https://mms.gov.ua/news/analiz-utvorennia-molodizhnykh-rad-v-ukraini>

Палагнюк, Ю. В., Костева, Т. Б., & Соловйова, А. С. (2021). *Участь молоді у розвитку громадянського суспільства в Україні*. Іліон.

Печончик, М. Р., & Байдарова, О. О. (2022). Нерівність та молодь: виклики для сучасної професійної соціальної роботи. У Ю. М. Швалб (Ред.). *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції* (11–12 березня 2022 року, Київ) (с. 51–54). КНУ імені Тараса Шевченка.

Пильгун, Л., Колобов, А., & Єленева, І. (Упор.). (2014). *Посібник для молоді: жодних рішень щодо нас без нас*.

Президент України. (2021, березень 12). Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року (Указ № 94/2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

Рада Європи (2016). *Скажи своє слово! Посібник з Переглянутої Європейської хартії про участь молодих людей у місцевому та регіональному житті*. Видавництво Ради Європи; ТОВ "Час Змін Інформ".

Рада Європи. (2020). *Компас: посібник з освіти з прав людини за участю молоді* (2-ге вид.).

Рада Європи. (2021). *Словник термінів, які використовує Рада Європи у сферах молодіжної політики, прав людини та неформальної освіти*. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/dictionary-of-terminology-used-by-the-council-of-europe-in-the-youth-policy-field-for-human-rights-and-non-formal-education>

Рада Європи. (2022). *Україна: посібник з відкритого місцевого самоврядування та публічної етики*. (3-ге вид.). <https://rm.coe.int/1680ac7747>

Репицький, Т. та ін. (2019). *Активізація молоді та залучення до діяльності з розвитку громад: практичний посібник для місцевої влади*. https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/405/Youth_Engagement_Practices.pdf

Тілікіна, Н. (2022). Методика вимірювання рівня участі молоді у суспільному житті. *Série: Sociologie*, 4(11), 53–65. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-52-70](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-52-70)

Тілікіна, Н., Андриченко, Т., & Болтівець, С. (2023). *Рівень залученості дітей та молоді до рухової і фізичної активності та вплив спорту на фізичне і ментальне здоров'я: Звіт за результатами дослідження*. Kateryna Biloruska Foundation.

Центр розвитку кар'єри. (2023). *Посібник із залучення молоді*. https://eraukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/1.2.3_1.4.1_2.1.1_3.2.1_Posibnyk-iz-zaluchennia-molodi.pdf

Ярема, О. та ін. (2018). *Молодь в Україні. Документація*. Польсько-німецька співпраця молоді (ПНСМ).

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <http://www.participatorymethods.org/sites/participatorymeth.pdf>

Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. UNICEF Innocenti Research Centre. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf

Info Sapiens & IREX. (2021). *Мріємо та діємо: Опитування молоді*. https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/opituvannya-molodi-2021-irex.pdf

IREX & USAID. (2022). *Y-VIBE: Індекс взаємодії молоді з інформацією (Аналітичний звіт)*.

Jurs, P., & Samuseviča, A. (2020). *Pilsoniskā līdzdalība: jauniešu potenciāls*. Liepājas Universitātes izdevniecība LiePA.

Pazey, B. L. (2020). Incorporating the voices and insights of students with disabilities: Let's consider our approach. *International Journal of Student Voice*, 8(1). https://bbp-us-e1.wpmucdn.com/sites.psu.edu/dist/2/163206/files/2023/05/FINAL-IJSV_Incorporating-Voices-Insights-of-SWD_Reconsider-Approach_6_5_2020.pdf

Sousa, R., & Monteiro, A. (2020). *Models of youth participation handbook*. Erasmus+ Programme, European Commission.

Transparent Cities. (n. d.). Молодіжні ради при органах місцевого самоврядування: роль, функції, географія, як долучитися. <https://transparentcities.in.ua/articles/molodizhni-rady-pry-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia-rol-funktsii-heohrafiia-yak-doluchytysia>

UNFPA. (2018). *Благополуччя молоді в містах: практичний посібник*.

USAID. (2022). *Молодіжне волонтерство в Україні*. <https://cutt.ly/wMIMVHI>

References

Akimova, T. Y. (2021). Youth involvement in decision-making: Organizational and managerial aspects. *Scientific Perspectives*, 5(11), 12–21.1 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5\(11\)-10-25](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2021-5(11)-10-25)

Analytical Centre "Observatory of Democracy" (n. d.). *Public participation in local politics: problems of regulatory and legal support*. Public space [in Ukrainian]. <http://surl.li/ocfed>

Arnstein, S. R. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216–224. <http://www.participatorymethods.org/sites/participatorymeth.pdf>

Baidarova, O. (2020). *Social policy*. Kyiv University Publishing Center [in Ukrainian].

Boyarko, I., Zlucinica, T., & Morozova, N. (2019). *Youth of Ukraine – 2019: National sociological survey*. University of Banking Affairs, Ministry of Youth and Sports of Ukraine [in Ukrainian].

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018, December 18). On approval of the model regulations on youth advisory bodies: Resolution No. 1198 (as of 19.11.2022) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1198-2018-#Text>

Career Development Center. (2023). *Guide to youth engagement: Training manual* [in Ukrainian] https://eraukraine.org.ua/wp-content/uploads/2023/12/1.2.3_1.4.1_2.1.1_3.2.1_Posibnyk-iz-zaluchennia-molodi.pdf

Council of Europe (2016). *Have your say! Manual on the Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life*. Council of Europe Publishing; Chas Zmin Inform LLC [in Ukrainian].

Council of Europe. (2020). *Compass: Handbook on human rights education with youth* (2nd ed.) [in Ukrainian].

Council of Europe. (2021). *Glossary of terms used by the Council of Europe in youth policy, human rights, and non-formal education* [in Ukrainian]. <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/dictionary-of-terminology-used-by-the-council-of-europe-in-the-youth-policy-field-for-human-rights-and-non-formal-education>

Council of Europe. (2022). *Ukraine: Handbook on Open Local Government and Public Ethics*. (3rd ed.) [in Ukrainian]. <https://rm.coe.int/1680ac7747>

Demchuk, V. S. (2022). Digest of U-Report surveys: Q1 2022. *Ukrainian Society*, 1(80), 123–134 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/socium2022.01.123>

Dorokh, V. V., & Cherniy, O. V. (2018). *Forms of public participation in decision-making: Educational and methodological manual*. TVORI [in Ukrainian].

Drapushko, R. H., & Horinov, P. V. (2022). Legal foundations of administrative-legal regulation of youth advisory bodies in Ukraine. *Legal Ukraine*, 1(229), 6–15 [in Ukrainian].

Drapushko, R. H., Horinov, P. V., & Filik, N. V. (2022). Formation of youth policy under demographic challenges in modern Ukraine. *Scientific Works of the National Aviation University. Legal Bulletin. Series: Air and Space Law*, 1, 27–35 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16478>

Hart, R. A. (1992). *Children's participation: From tokenism to citizenship*. UNICEF Innocenti Research Centre. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/childrens_participation.pdf

Info Sapiens & IREX. (2021). *We dream and act: Youth survey*. [in Ukrainian]. https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Molodizhna_polityka/2023/Socdoslidjenja/opituvannya-molodi-2021-irex.pdf

IREX & USAID. (2022). *Y-VIBE: Youth interaction with information index (Analytical report)*.

Jurs, P., & Samuseviča, A. (2020). *Civic Engagement: Youth Potential*. Liepaja University Publishing House LiePA.

Koldomasov, I. (2019). *Civic and political activity of youth: Current realities*. Hromadskyi Prostir. [in Ukrainian]. <https://www.prostir.ua/?focus=hromadska-ta-politychna-aktyvnist-molodi-suchasna-dijsnist>

Korpach, N., & Shchebliuk, S. (2020). Level of life competence formation among students. *Scientific Bulletin*, 156(5), 74–79 [in Ukrainian]. <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=226>

Kulinich, O. (2016). Features of formation and implementation of public youth policy at the current stage of societal development. In *Youth policy and youth work: Materials of the interregional scientific-practical conference* (p. 42). Dnipro [in Ukrainian].

Kulinich, O. V., Barinova, D. S., & Nesterenko, V. V. (2018). *Youth participation in community governance*. Kharkiv Regional Branch of the Center for Local Government Development [in Ukrainian].

Levchenko, N. V. (2021). Regulatory documents in the field of youth work: international aspect. *Scientific Journal of NPU named after M. P. Drahomanov. Series 5: Pedagogical sciences: realities and prospects: collection of scientific works*, 83, 96–102 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.83.20>

Levchenko, O., Velychko, N., & Kovshun, L. (2018). *Participatory approach and practices at the community level*. Kherson Community Fund "Zakhyt" [in Ukrainian].

Liakh, Y. I. (2020). Modern Western models of public administration: management decision-making. In M. Novikova et al., (Eds.), *Theoretical foundations of ensuring the quality of management decision-making in the context of European integration*. (pp. 75–100). O.M. Beckett National University of Urban Economy [in Ukrainian].

Ministry of Youth and Sports of Ukraine. (2021). *Youth of Ukraine – 2021 (Results of a representative sociological survey)*. [in Ukrainian].

Ministry of Youth and Sports of Ukraine. (2024). Analysis of youth councils formation in Ukraine [in Ukrainian]. <https://mms.gov.ua/news/analiz-utvorennia-molodizhnykh-rad-v-ukraini>

Palagnyuk, Y. V., Kostieva, T. B., & Soloviova, A. S. (2021). *Youth participation in the development of civil society in Ukraine*. Ilion [in Ukrainian].

Pazey, B. L. (2020). Incorporating the voices and insights of students with disabilities: Let's consider our approach. *International Journal of Student Voice*, 8(1). https://bbp-us-e1.wpmucdn.com/sites.psu.edu/dist/2/163206/files/2023/05/FINAL-IJSV_Incorporating-Voices-Insights-of-SWD_Reconsider-Approach_6_5_2020.pdf

Pechonchik, M. R., & Baidarova, O. O. (2022). Inequality and youth: challenges for contemporary professional social work. In Shvalb, Yu. M. (Ed.). *The developmental potential of contemporary social work: methodology and technologies: materials from the VII International Scientific and Practical Conference* (March 11–12, 2022, Kyiv) (pp. 51–54). Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Pylgun, L., Kolobov, A., & Yeleneva, I. (Eds.). (2014). *Guide for youth: No decisions about us without us* [in Ukrainian].

President of Ukraine. (2021, March 12). On the National Youth Strategy until 2030 (Decree No. 94/2021) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text>

Repytsky, T. et al. (2019). *Youth engagement and participation in community development: Practical guide for local authorities* [in Ukrainian]. https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/405/Youth_Engagement_Practices.pdf

Sousa, R., & Monteiro, A. (2020). *Models of youth participation handbook*. Erasmus+ Programme, European Commission.

Tilikina, N. (2022). Methodology for measuring the level of youth participation in public life. *SÉRIE Sociologie*, 4(11), 53–65 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4\(11\)-52-70](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-4(11)-52-70)

Tilikina, N., Andriuchenko, T., & Boltivets, S. (2023). *Level of children and youth involvement in physical activity and sports impact on physical and mental health: Research report*. Kateryna Biloruska Foundation [in Ukrainian].

Transparent Cities. (n. d.). *Youth councils at local self-government bodies: Role, functions, geography, how to join* [in Ukrainian]. <https://transparentcities.in.ua/articles/molodizhni-rady-pry-orhanakh-mistsevoho-samovriaduvannia-rol-funktsii-heohrafiia-yak-doluchytysia>

UNFPA. (2018). *Youth well-being in cities: Practical guide*.

USAID. (2022). *Youth Volunteering in Ukraine*. <https://cutt.ly/wMIMVHI>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). On the main principles of youth policy: Law of Ukraine (No. 28) (as amended 31.03.2023) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>

Volosevich, I., Kohut, I., Zherjobkina, T., & Nazarenko, Y. (2023). *Impact of war on youth in Ukraine*. Cedos [in Ukrainian].

Yarema, O. et al. (2018). *Youth in Ukraine: Documentation*. Warsaw / Potsdam: Polish-German Youth Cooperation (PGYC) [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.09.25

Прорецензовано / Revised: 08.10.25

Схвалено до друку / Accepted: 16.10.25

Olha BAIDAROVA, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-2332-1769
e-mail: baidarovao@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Mariana PECHONCHYK, Master's student
ORCID ID: 0009-0000-2938-523X
e-mail: motomanmr@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

YOUTH PARTICIPATION IN ACTIVITIES OF LOCAL COMMUNITY'S YOUTH COUNCIL

B a c k g r o u n d . *Youth participation in public life is one of the key factors in shaping civil society. In the context of social challenges aggravated by the Russian-Ukrainian war, the importance of involving young people in decision-making processes that directly affect their lives and community development is increasing. Youth councils of territorial communities serve as important platforms for dialogue between young people and authorities; however, the effectiveness of their activities is often constrained by a number of barriers. The purpose of this study is to determine the level and forms of youth participation in civic activities, to identify the factors and obstacles to their involvement, as well as to develop recommendations for improving the effectiveness of youth councils.*

M e t h o d s . *To achieve the research goal, a set of theoretical (the analysis of scientific literature, legal acts, and documents on youth policy) and empirical methods (the survey of young people from the Varash territorial community and members of the Youth Council at the Varash City Council) was applied.*

R e s u l t s . *The study revealed that the level of youth participation in civic activities is above average and corresponds to the fifth step of R. Hart's model – "consultation and information." The most attractive forms of participation for young people are involvement in youth organizations, councils, parliaments, and forums, as well as social projects and programs, with education, science, and art being the most popular areas. At the same time, the main barriers identified include a lack of adult support, shortage of resources and time, insufficient awareness, bureaucratic obstacles, fear of responsibility, and unequal access to opportunities in rural areas. Members of the Youth Council confirmed the interest of young people in influencing community development but emphasized the need for enhanced resource and information support. Based on the findings, recommendations were developed that include expanding opportunities for participation, educational initiatives, strengthening support from authorities and communities, increasing motivation, and building partnerships.*

C o n c l u s i o n s . *Youth civic participation is a powerful resource for community development and the formation of active citizenship. Youth councils play a key role in creating a favorable environment for such participation; however, their effectiveness requires comprehensive measures: expanding accessible formats of engagement, support from adults and authorities, adequate resources, and information transparency. Ensuring these conditions will contribute to genuine youth participation in decision-making processes, strengthen social responsibility, and promote the democratic potential of territorial communities.*

K e y w o r d s : *barriers to participation, civic participation, level of involvement, territorial community, youth, youth council.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 364-7(477:100):314.151.3-054.73]:004.8"2014/2025"
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/3>

Алім МУСТАФАЄВ, асп.
ORCID ID: 0009-0006-9393-8103
e-mail: mustafaiev.alim@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ: МІЖ ЕФЕКТИВНІСТЮ ТА ІНКЛЮЗИВНІСТЮ

Вступ. *Цифровізація соціальних послуг стала ключовим напрямом державної політики в умовах масштабних викликів, спричинених війною в Україні. Із 2022 року різко зросла потреба в оперативному наданні підтримки мільйонам внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що актуалізувало питання використання цифрових інструментів для забезпечення доступності, прозорості та ефективності соціального захисту. Присвячено аналізу еволюції цифрових інструментів, призначених для забезпечення соціальних послуг ВПО в Україні, з урахуванням їхньої ефективності, інклюзивності та наявних бар'єрів – правових, технологічних і соціальних. У фокусі дослідження – взаємодія між державними платформами, місцевими ініціативами та досвідом користувачів із різним рівнем цифрової компетентності. Особлива увага приділяється питанню цифрової справедливості як принципу, що має забезпечувати рівний доступ до соціального захисту в умовах кризи та переміщення.*

Методи. *Дослідження ґрунтується на контент-аналізі національного законодавства, урядових звітів, міжнародних аналітичних оглядів, а також функціоналу ключових цифрових платформ, таких як "Дія" та Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС). Методологічно застосовано порівняльний підхід, що дозволяє виявити динаміку змін та відмінності в підходах до цифровізації в умовах воєнного та поствоєнного періодів.*

Результати. *Попри значний прогрес у розвитку цифрових сервісів, залишається низка викликів – фрагментоване управління, цифрова нерівність, обмежена участь вразливих груп у проєктуванні послуг. У цьому контексті важливо не лише вивчати ефективність цифрових рішень, але й переосмислювати їх соціальні наслідки, зокрема у сфері прав людини, довіри до інституцій і можливостей автономного доступу до допомоги.*

Висновки. *Цифровізація має потенціал значно підвищити ефективність та інклюзивність соціальних послуг, проте потребує стратегічного планування, інституційної сталості й забезпечення прав користувачів.*

Ключові слова: *блокчейн, внутрішньо переміщені особи, "Дія", ЄІССС, кейс-менеджмент, соціальні послуги, ступінний інтелект, цифровізація.*

Вступ

Досвід цифровізації соціальних послуг в Україні почав формуватися поступово, але помітного розвитку набув після 2014 року, на тлі кризи, викликаній збройною агресією Російської Федерації, що розгорнулася на сході України та великою кількістю внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Уже у 2015 р. кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб в Україні сягнула майже 1,5 млн. За даними Міністерства соціальної політики, станом на 25 серпня 2015 року було офіційно зареєстровано **1 449 245 ВПО**, переважно з тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської областей та Автономної Республіки Крим (УНІАН, 2015).

Проте держава виявилася неготовою до такого масштабу внутрішньої міграції, нагальною потребою постала необхідність швидко реєструвати й обслуговувати ВПО, що оголило недоліки паперових процедур. Відбувалося **впровадження перших електронних реєстрів** у сфері соцзахисту, створювалися окремі локальні бази даних, зокрема для обліку ВПО та призначення соціальних виплат (Міністерство соціальної політики України, 2019).

У 2016 р. Кабінет Міністрів України постановою від 22 вересня 2016 р. № 646 затвердив порядок створення Єдиної бази даних ВПО, яку уряд розглядав як ключовий інструмент обліку й адміністрування допомоги. У **2019 р.** було створено Міністерство цифрової трансформації України, що стало сигналом до масштабної цифровізації всіх сфер, включно із соціальною. Відбувалося поступове розгортання платформи "Дія", зокрема було введено **електронну чергу** в службах зайнятості та можливість подати заяви через "Дію". Як зазначають дослідники Павлюк (2020) та Котляр (2021), у публікаціях того періоду наголошувалося на необхідності створення єдиного вікна соціальних послуг з інтеграцією баз даних

Пенсійного фонду, медичних установ та місцевих адміністрацій, але ці ідеї не отримали реалізації до повномасштабної фази війни.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у лютому 2022 року стало каталізатором цифрових трансформацій. Станом на середину 2025 року (як зазначено на спеціальній сторінці ІОЦ Мінсоцполітики України), кількість ВПО перевищила 5 млн осіб, і в таких умовах цифровізація почала розглядатися не лише як інновація, а інфраструктурна необхідність для виживання системи соціального забезпечення. У звіті ОЕСД (2024) "Digital Transformation in Ukraine" зазначено про помітний прогрес у сфері цифровізації: запуск Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС) у 2023–2024 роках, поява електронного кейс-менеджменту, цифрова інтеграція з платформою "Дія" для реєстрації ВПО та подання заяв. Водночас, як підкреслюється у цьому звіті, залишаються і серйозні недоліки процесу – слабка горизонтальна інтеграція між відомствами, нерівний рівень цифрових компетентностей у регіонах, нестабільний інтернет у прифронтових зонах. У цьому контексті постає необхідність критичної оцінки: чи сприяє цифровізація розширенню інклюзивності та доступу до соціальних послуг ВПО, чи, навпаки, генерує нові бар'єри й форми соціальної нерівності?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд публікацій за останні 5 років, присвячених темі цифровізації соціальних послуг в Україні, дозволяє виокремити істотні аспекти цього процесу. Так, Мальований М. І. та ін. (2024) у своїй статті "*Цифрова трансформація сфери соціальних послуг в Україні*" висловлюють думку, що інтеграція цифрових технологій підвищує доступність і ефективність соцсервісів, "сприяє вдосконаленню процесів обслуговування громадян, зменшення часу і ресурсів, необхідних для цього".

© Мустафаєв Алім, 2025

Окремо підкреслюється роль порталу "Дія" в оптимізації обслуговування, хоча при цьому зазначається наявність викликів, зокрема низького рівня цифрової грамотності та загроз кібербезпеці.

Дослідниця Н. Салата (2023) також описує практичний внесок застосунку "Дія", який, на її думку, виконує не лише функцію платформи для доступу до державних послуг, а й виступає важливим інструментом цифрової соціалізації, особливо для вразливих груп, які раніше були виключені з онлайн-взаємодії з державою. Водночас Салата звертає увагу на те, що позитивні ефекти застосунку значною мірою залежать від рівня цифрової компетентності користувачів, доступу до інтернету та наявності технічних засобів.

На її думку, для того щоб реалізувати повний потенціал цифровізації, недостатньо розробити технічні рішення – необхідно супроводжувати їх навчальними програмами, підтримкою користувачів і розвитком цифрової інфраструктури на місцях. Саме в поєднанні технологій і соціальних інвестицій платформи на кшталт "Дії" можуть стати ефективним інструментом забезпечення соціальної інклюзії.

На думку дослідника правових аспектів цифровізації соціальних послуг Гриценка Г. (2024), існує нагальна потреба довгострокової стратегії цифрової трансформації, а не фрагментарних рішень. Автор вказує, що цифровізація без правового забезпечення, без підвищення цифрової грамотності серед фахівців та громадян, це радше імітація змін, ніж реальне підвищення ефективності.

Дослідниця Федірко Н. (2022) аналізуючи стратегічні передумови реформування соцзахисту зазначає, що існуючі е-сервіси лише частково охоплюють потреби. Вона підкреслює, що ефективна цифрова трансформація має спиратися не лише на технологічні інновації, а й на глибоку інституційну перебудову. Йдеться про інтеграцію розрізаних баз даних, стандартизацію процедур та оновлення нормативно-правової бази. Зокрема, Федірко акцентує на важливості міжвідомчої взаємодії, завдяки якій можна уникнути дублювання функцій та забезпечити безперервність обслуговування. На її думку, лише створення цілісної, клієнтоорієнтованої та захищеної цифрової екосистеми дозволить системі соцзахисту відповідати сучасним викликам і реально підвищити якість надання послуг.

У дослідженні Ігнатенко К. та Садзаглішвілі Ш. (2023) аналізується процес цифровізації соціальних послуг як відповідь на виклики, спричинені війною в Україні. На основі змішаного методу – якісного аналізу цифрових платформ і кількісного онлайн-опитування (N=14) представників неурядових організацій і соціальних працівників, які надають послуги внутрішньо переміщеним особам (ВПО) та біженцям, автори доводять, що технології можуть позитивно впливати на ефективність роботи соціальних постачальників. Цифровізація сприяє зміцненню системи соціального захисту, забезпечує оперативність, доступність і масштабованість послуг. Проте дослідження підкреслює, що цифрові технології самі по собі не є вирішенням усіх проблем: їх ефективність залежить від соціального контексту, потреб користувачів та способу впровадження.

Особливу увагу в публікації приділено ризикам, пов'язаним із цифровим переходом, зокрема – втраті міжособистісного контакту, складнощам у встановленні довіри, виявленні емоційних станів клієнтів та вираженні емпатії в дистанційному форматі. Автори застерігають, що технологічні рішення повинні доповнювати, а не

замінювати людський вимір соціальної роботи, особливо у взаємодії з уразливими групами.

Таким чином, аналіз наукових праць останніх років свідчить про комплексний характер цифровізації соціальних послуг в Україні, яка водночас є і потужним інструментом модернізації, і джерелом нових викликів. Дослідники одночасно підкреслюють важливість інтеграції цифрових технологій для підвищення доступності, оперативності та ефективності послуг, зокрема для вразливих категорій населення, таких як ВПО, біженці, люди з інвалідністю. Водночас, наголошується на потребі стратегічного, цілісного підходу до цифрової трансформації – з урахуванням правового регулювання, міжвідомчої координації, захисту даних, цифрової інклюзії та посилення цифрової грамотності.

Методи

Метою статті є оцінка еволюції цифрових інструментів, призначених для забезпечення соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам (ВПО) в Україні, з урахуванням їхньої ефективності, інклюзивності та наявних бар'єрів – правових, технологічних і соціальних.

Дослідження ґрунтується на контент-аналізі національного законодавства, урядових звітів, міжнародних аналітичних оглядів, а також функціоналу ключових цифрових платформ, таких як "Дія" та Єдина інформаційна система соціальної сфери (ЄІССС). Методологічно застосовано порівняльний підхід, що дозволяє виявити динаміку змін та відмінності в підходах до цифровізації в умовах воєнного та поствоєнного періодів.

До емпіричних джерел включено офіційні дані з українських державних платформ, аналітику UNHCR, OECD, а також дослідження, проведені українськими неурядовими організаціями та науковцями у 2022–2024 роках. Аналіз спирається на припущення, що цифровізація є потенційним каталізатором модернізації соціальної сфери. Водночас її ефективність визначається здатністю держави адаптувати технологічні рішення до умов соціальної нерівності, рівня цифрової грамотності, кіберзагроз та специфіки вразливих груп.

Результати

У контексті збройного конфлікту та масового переміщення населення в Україні питання ефективного надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам (ВПО) набуло критичної актуальності. Враховуючи мобільність, правову вразливість та обмежений доступ ВПО до традиційної інфраструктури соціального захисту, цифрові сервіси стали ключовим інструментом забезпечення базових прав і потреб цієї категорії населення.

Як було зауважено, у 2019 р. в Україні запрацювала платформа "Дія", яка спершу була орієнтована на електронний документообіг, але після 2022 року перетворилася на важливий інструмент швидкого реагування – забезпечуючи реєстрацію статусу ВПО, подання заяв на соціальну допомогу, доступ до довідок та інших послуг. У звіті VoxUkraine (2025) зазначено, що ця платформа стала "державною супер-апокою" (*super app*), що охоплює понад 21 млн користувачів і більш як 30 сервісів.

Наступним кроком стало створення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), яка у 2024 р. почала інтегрувати дані з Пенсійного фонду, центрів зайнятості, органів місцевого самоврядування та соціальних служб. Платформа дозволяє автоматизувати нарахування соціальних виплат. За офіційними даними, 800 тис. заявок ВПО на допомогу були оброблені саме через ЄІССС. До того ж, дані аналітичного звіту ПРООН (2024) "Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг" показали, що найактивнішими користувачами інтернету серед уразливих груп

були саме внутрішньо переміщені особи, потім – одинокі батьки та ветерани (81,5–86 %).

Таким чином, ці цифрові платформи забезпечують оперативність і доступність послуг, дозволяючи ВПО дистанційно подавати заяви на допомогу, отримувати інформацію та комунікувати з органами влади незалежно від місця перебування. Це особливо важливо в умовах руйнування інституційної інфраструктури в регіонах, де тривають бойові дії.

У 2023–2024 роках у Львівській та Дніпропетровській областях було реалізовано пілотний проєкт впровадження системи електронного кейс-менеджменту, що забезпечує цифрову координацію надання соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам. Ця платформа дає змогу соціальним працівникам комплексно супроводжувати клієнта – від первинного звернення до планування індивідуального маршруту допомоги, об'єднуючи всі дії в межах єдиного цифрового середовища. Перші результати впровадження демонструють позитивну динаміку: зокрема, час обробки звернень скоротився приблизно на 30 %. Водночас залишаються структурні виклики. Зокрема, масштабування цієї практики ускладнене обмеженням територіальним охопленням, відсутністю системної підготовки персоналу та нестачею ресурсів на місцях. Також спостерігається нерівномірна цифрова готовність між громадами, що створює ризики фрагментації у доступі до послуг.

У низці громад цифрові рішення демонструють високу ефективність завдяки поєднанню національних та локальних сервісів. Зокрема, у Львові платформа "Соціальна громада" інтегрована з місцевими інструментами, такими як електронна реєстрація ВПО через центри надання адміністративних послуг (ЦНАП) (*Управління соціального захисту ЛМР, 2023*).

У Вінниці досвід включає онлайн-анкетування внутрішньо переміщених осіб для отримання соціальної допомоги (*Вінниця. Довідник твого міста, 2023*).

У Дніпрі додаткову підтримку забезпечують мобільні групи цифрових помічників, що надають консультації на місцях (*Ukr.net., 2024*).

Водночас у менш забезпечених регіонах, особливо в прифронтових зонах, цифрова інфраструктура є обмеженою або нестабільною. Зокрема, публікація соціологині О. Дутчак на [Commons.com.ua](https://commons.com.ua) характеризує інфраструктурну нестабільність прикордонних населених пунктів як "інфраструктурну вразливість": публічні сервіси тут фрагментовані або зруйновані, що залишається поза можливостями гуманітарної допомоги (*Дутчак, 2024*).

Значна цифрова нерівність існує також між областями. За даними досліджень, більшість сільських територій (близько 65 % сіл) залишаються без широко-смугового інтернету, а наявне покриття значно нижче, ніж у містах. Цей розрив став особливо помітним в умовах війни, через пошкодження мереж і нестабільність зв'язку (*Marti Flacks et al., 2024*). Така ситуація призводить до виникнення інфраструктурної нерівності, яка підриває засади рівного доступу до соціального захисту та ставить під сумнів ефективність цифрової трансформації в масштабах країни.

Існує ще одна проблема, яка посилює питання цифрової нерівності серед ВПО. Згідно з результатами дослідження Міненерго з підтримкою UNDP (2019) виявлено, що **38 % українців мають рівень цифрової грамотності нижче за середній, а 15 % – взагалі не володіють цифровими навичками** (*Програма розвитку ООН (ПРООН), 2019*).

За оновленими даними (2023), частина людей із рівнем навичок нижче за "базовий" знизилася до 40,4 %, а ті, хто не мають цифрових навичок зовсім, – до приблизно 12–15 %, спостерігається значний розрив за віковим критерієм: у віковій групі 10–17 років 66,1 % мали навички вище за "базовий" рівень, тоді як у населення в цілому ця цифра значно нижча.

У контексті цифровізації соціальних послуг це означає, що значна частина людей, які вже перебувають у вразливому становищі, можуть бути **де-факто відрізані від доступу до базових прав і гарантій**. Наприклад, якщо отримання довідки ВПО або подання заявки на допомогу здійснюється виключно через цифрові платформи, люди без доступу до стабільного інтернету чи без навичок користування електронними сервісами просто не зможуть реалізувати ці послуги без сторонньої допомоги. У таких умовах технології, замість розширення доступу, фактично **створюють бар'єри**, які посилюють уже наявну соціальну нерівність. Більш того, літні люди або жителі прифронтових населених пунктів можуть відчувати **тривогу, розгубленість або залежність** від сторонньої допомоги, що знижує їхню автономію та довіру до держави. Це викликає потребу не лише в технічному розгортанні цифрової інфраструктури, а й у **включенні освітніх, соціальних і правових механізмів**, які гарантуватимуть, що цифрові сервіси будуть справді інклюзивними.

Яким чином ці проблеми вирішуються в інших країнах, і чи може бути корисним їхній досвід для нашої країни?

Дослідження показують, що у країнах ЄС застосовують єдині цифрові реєстри біженців та ВПО, які інтегрують інформацію з різних державних установ, що дозволяє ефективніше координувати надання соціальних послуг, уникати дублювання даних і забезпечувати прозорий моніторинг міграційних процесів у реальному часі. Крім того, такі системи сприяють оперативному ухваленню управлінських рішень, знижують адміністративне навантаження на органи влади та покращують доступ переміщених осіб до медицини, освіти та працевлаштування.

Водночас, впровадження цифрових реєстрів супроводжується високими вимогами до захисту персональних даних, кібербезпеки та міжвідомчої взаємодії. Задля забезпечення цих викликів, нормативно-правова база ЄС (зокрема Загальний регламент із захисту даних (GDPR)), чітко регламентує обробку персональної інформації, що сприяє зростанню довіри населення до цифрових сервісів. Згідно зі звітом UNHCR (2023), Організація Об'єднаних Націй експериментує з використанням технологій блокчейн для забезпечення прозорості й безпеки під час надання гуманітарної допомоги.

Однією з ключових переваг цифрових соціальних послуг у країнах ЄС є підвищення доступності та ефективності надання допомоги вразливим категоріям населення. Цифрова інклюзія розглядається як важливий компонент цієї трансформації, що передбачає впровадження освітніх програм із розвитку цифрової грамотності серед соціально незахищених груп. Як підкреслює Nguyen (2022), цифрова інклюзія є невід'ємною складовою соціальної інклюзії у сучасному цифровому середовищі, оскільки саме доступ до цифрових технологій і вміння ними користуватись визначають рівень соціальної участі, доступ до послуг і можливість впливати на власне життя.

У США цифровізація соціальних послуг для біженців і внутрішньо переміщених осіб базується на впровадженні біометричної ідентифікації та комплексних

електронних реєстрів. Зокрема, платформа **Refugee Processing Center** виконує функції автоматизованої верифікації, моніторингу статусу та координації допомоги між різними установами. Водночас, як зазначає Smith (2022), високий рівень технологізації не гарантує інклюзивності – особливо для осіб з обмеженим цифровим досвідом або недостатнім доступом до інтернету. Важливою компенсаторною перевагою системи є активна участь неурядових організацій, які забезпечують офлайн підтримку та полегшують доступ до цифрових сервісів.

Для аналізу великих обсягів даних біженців активно застосовується штучний інтелект (ШІ), що дозволяє прогнозувати потреби, виявляти ризики та покращувати планування ресурсів. Водночас, недостатня стандартизація даних і відсутність єдиних платформ для обміну інформацією між агентствами можуть призводити до затримок і неефективності в обробці запитів (Canzutti, & Aradau, 2024; Deloitte, 2021).

Водночас міжнародний досвід демонструє як позитивні приклади впровадження цифрових технологій у сфері соціальних послуг, так і суттєві застереження. Так, у США, країнах Балтії та Польщі широко застосовують біометричну ідентифікацію, чат-боти на основі штучного інтелекту, а також децентралізовані цифрові реєстри для ефективнішої координації допомоги (Smith, 2022; Ludwig, 2023). Водночас, згідно зі звітом UNHCR (2023), впровадження складних цифрових рішень у країнах із нестабільною інфраструктурою може збільшувати ризики цифрової маргіналізації найуразливіших груп населення. У цьому контексті цифровізація соціальних послуг має розглядатися не лише як технічна модернізація, а як комплексна соціальна реформа, спрямована на забезпечення інклюзивності та справедливого доступу до ресурсів (UNHCR, 2023).

Дискусія і висновки

Процес цифровізації соціальних послуг для внутрішньо переміщених осіб в Україні є складним і багатовимірним явищем, у якому поєднуються технологічні, соціальні та інституційні чинники. Попри існування національної цифрової стратегії, цифрова трансформація соціальної сфери залишається фрагментованою через розмежування повноважень між державними відомствами, різний рівень технічної спроможності громад та нерівність у цифровому доступі. Це формує асиметричну екосистему, у якій темпи технологічного розвитку випереджають соціальні механізми залучення користувачів. Аналіз емпіричних даних свідчить, що ВПО демонструють високий рівень цифрової активності, проте найбільш вразливі групи населення – люди похилого віку, особи з інвалідністю, мешканці прифронтових територій – залишаються частково виключеними з цифрового середовища. Це свідчить, що цифровізація в соціальній сфері має не лише технічний, а передусім соціальний вимір, пов'язаний із питаннями справедливості, рівного доступу та суб'єктності користувачів. Цифрові сервіси у соціальній роботі повинні бути не просто інструментом адміністрування, а засобом підсилення автономії отримувачів послуг – у логіці концепції емпайвменту (empowerment), яку розглядають Семігіна та Столярік (2025) як процес розширення можливостей людини через доступ до знань, участі в ухваленні рішень і контролю над ресурсами. У цьому контексті цифровізація може стати чинником соціального розширення можливостей, якщо забезпечує не лише формальний доступ, а й реальну участь користувача у процесах управління сервісами. Важливою умовою досягнення цього є впровадження

практик спільного проектування (co-design), коли користувачі – зокрема ВПО – долучаються до розробки, тестування та вдосконалення цифрових платформ. Як показують дослідження Gillespie et al. (2023) та Cedos (2024), саме участь отримувачів послуг підвищує рівень довіри, зменшує ризик технічної дискримінації та робить сервіси більш релевантними до потреб вразливих груп. У цьому процесі набуває значення концепт цифрової справедливості (digital justice), що охоплює не лише рівний доступ до технологій, а й етичність, прозорість алгоритмів, захист персональних даних і можливість участі користувачів у прийнятті рішень. В умовах воєнного часу та масштабного внутрішнього переміщення цифрова справедливість постає як основа довіри до державних інституцій і соціальної стійкості громад. З погляду інституційного рівня, цифровізація соціальних послуг в Україні розвивається у кількох стратегічних вимірах, що мають різну вагу й функції у системі:

- Державна стратегія формує нормативно-правову базу та задає напрям розвитку, але її реалізація обмежена інерційністю управлінських процесів.
- Муніципальні ініціативи (Львів, Вінниця, Дніпро) виявляють вищу гнучкість і чутливість до локального контексту, зокрема через інтеграцію сервісів "Соціальна громада" чи мобільні команди цифрових асистентів.
- Міжнародні програми (UNDP, UNHCR, Caritas) є джерелом технологічних інновацій і фінансової підтримки, але мають пілотний характер і потребують інституціоналізації.
- Громадські ініціативи зосереджуються на інклюзивності та підтримці найвразливіших груп, проте їхні можливості обмежені ресурсами.

Успішна цифрова трансформація можлива лише за умови компліментарності цих рівнів – коли державна політика визначає загальні засади, муніципальні практики адаптують рішення до місцевих потреб, а міжнародні та громадські ініціативи виступають інноваційними каталізаторами.

Таким чином, цифровізація соціальних послуг для ВПО має розглядатися не як технократична модернізація, а як соціально-орієнтований процес, спрямований на зменшення вразливості, підвищення автономії користувачів і розвиток інклюзивного середовища взаємодії.

Перспективи подальших досліджень полягають у міждисциплінарній оцінці ефективності спільного проектування (co-design), у вивченні механізмів цифрового емпайвменту ВПО, а також в етичному аналізі використання штучного інтелекту та великих даних у соціальній політиці, зокрема їхнього впливу на прозорість прийняття рішень і розподіл цифрових ресурсів.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Вінниця. Довідник твого міста. (2023, жовтень 12). *Соціальна допомога для ВПО та УБД*. <https://vinnicya.vn.ua/news/vinnicya/socialna-dopomoga-dlya-vpo-ta-ubd/>
- Гриценко, Г.М. (2024). Цифровізація соціальних послуг: проблеми, можливості та компетенції. *Актуальні проблеми правознавства*, 1(29), 33–41. <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-36-48>
- Дутчак, О. (2024). *Соціальне відтворення, руйнування та адаптація: інфраструктура та мережі догляду в Україні під час війни*. https://commons.com.ua/en/doglyad-v-ukrayini-pid-chas-vijni/?utm_source=chatgpt.com
- Закон України "Про соціальні послуги" (2019, № 18, ст. 73).
- Ігнатенко, К., & Садаглішвілі, Ш. (2023). The digitalization of social services in response to the war in Ukraine. *Social Work and Education*, 10(2), 230–243. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.2>

Мальований, М.І. (2024). Цифрова трансформація сфери соціальних послуг в Україні. *Вісник Уманського НУС*, 1, 57–65. <https://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/10688>

Міністерство соціальної політики України. (2019). *Звіт про виконання заходів соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (2018–2019)*. <https://msp.gov.ua>

Програма розвитку ООН (ПРООН). (2019). *Цифрова грамотність населення України: результати загальнонаціонального дослідження*. <https://www.undp.org/ukraine/publications/digital-literacy-ukraine-2019>

Програма розвитку ООН (ПРООН). (2024). *Думки і погляди населення України щодо державних електронних послуг*. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-01/undp-ua-e-services-use-omnibus-2023.pdf>

Салата, Н.В. (2024). Дослідження питань цифровізації соціального обслуговування в Україні. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 10(1), 154–163. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(11\).2023.294343](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(11).2023.294343)

Семигіна, Т., & Столяр, О. (2025). *Нове обличчя соціальної роботи: сучасні теорії та підходи* (с. 180–195). <https://figshare.com/articles/book/29552018?file=56201708>

Управління соціального захисту ЛМР. (2023, червень 27). До уваги внутрішньо переміщених осіб: електронна реєстрація у Львові. *Соціальна політика Львова*. <https://social.lviv.ua/news/do-uvagi-vnutrishno-peremishhenikh-osib/>

Федірко, Н.В. (2022). *Цифровий соціальний захист в Україні: передумови та стратегічні виклики*. <https://ir.kneu.edu.ua/items/08efc980-43f3-491a-8adb-82dcccda72b5>

Canzutti, L., & Aradau, C. (2024). Collecting, assembling, ordering: Border politics and the invisible data work of asylum. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 42(7), 1242–1259. <https://doi.org/10.1177/23996544241230189>

Canzutti, L., & Aradau, C. (2024). Collecting, assembling, ordering: Border politics and the invisible data work of asylum. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 42(7), 1242–1259. <https://doi.org/10.1177/23996544241230189>

Cedos. (2024). *Цифрова трансформація соціальних послуг в Україні: оцінка з точки зору вразливих груп*. Cedoss Policy Paper.

Deloitte. (2021). *Smart refugee resettlement: Using technology to transform the resettlement process*. Deloitte Insights. <https://www.deloitte.com/us/en/insights/industry/government-public-sector-services/technology-refugee-resettlement.html>

Estonian Social Ministry. (2022). *eSocial services: A decade of experience*.

European Commission. (2021). *European declaration on digital rights and principles*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/17dc55c3-8246-11ec-8c40-01aa75ed71a1/language-en>

Gillespie, M. et al. (2023). Digital welfare states and the right to social protection. *Journal of Digital Government*.

Gillespie, T., O'Donnell, C., & Mahmoud, H. (2023). Designing with displaced communities: Participatory approaches in digital service development. *Journal of Humanitarian Innovation*, 8(2), 112–129.

Helsinki Human Rights Union. (2023). *The right to access the digital state*. Information and Computing Center of the Ministry of Political Affairs of Ukraine. (n. d.). *Dashboard VPO*. <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

Ludwig, K. (2023). Digital inclusion strategies in the EU social sector. *European Journal of Social Work*, 26(1), 84–99. <https://doi.org/10.1080/13691457.2022.2149472>

Marti Flacks et al. (2024). *Ukraine's rapid digitalization: Human rights risks and opportunities in a postwar environment*. <https://agorahub.github.io/pem0/hkrs/2024-02-14-ukraines-rapid-digitalization.html>

Ministry for Digital Transformation of Ukraine & Eastern Europe Foundation. (2023). *Ukraine accelerates e literacy through public infrastructure. Digital State*. <https://digitalstate.gov.ua/news/govtech/ukraine-accelerates-e-literacy-through-public-infrastructure>

Nguyen, A. (2022). Digital inclusion: Social inclusion in the digital age. In F. P. de Cieri & B. J. Cooper (Eds.), *Handbook of social inclusion: Research and practices in health and social care* (pp. 1–18). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89594-7_97-1

OECD. (2024). *Digital transformation in Ukraine*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264457926-en>

Smith, R. (2022). Refugee data and the limits of automation. *Social Work*, 67(4), 312–324. <https://doi.org/10.1093/sw/swac019>

U-LEAD. (2023). *Tsyfrovі rishennia dlia hromad: vyklyky vprovadzhenia*. Ukr.net. (2024, March 11). *Automated register of the territorial community introduced in Dnipro*. <https://www.ukr.net/ru/news/details/dnipro/98106540.html>

UNDP Ukraine. (2023). *Human-centered digital services*.

UNHCR. (2023a). *Blockchain for cash-based assistance: Pilot results*.

UNHCR. (2023b). *Global trends: Forced displacement in 2023*. <https://www.unhcr.org/globaltrends2023>

UNHCR. (2023c, March 23). *UNHCR wins award for innovative use of blockchain solutions to provide cash to forcibly displaced in Ukraine*.

UNIAN. (2015, серпень 25). <https://www.unian.ua/society/1115092-kil-kist-zareestrovanih-pereselentsiv-v-ukrajini-dosyagla-145-milyona-osib.html>

USAID Ukraine. (2023). *Support to e-governance and digital inclusion*. <https://www.unhcr.org/ua/en/news/unhcr-launches-pilot-cash-based-intervention-using-blockchain-technology-humanitarian-payments>

VoxUkraine. (2025). *Стан цифровізації соціальних послуг в Україні: виклики та перспективи*. <https://voxukraine.org/derzhavna-tyfrova-transformatsiya-analiz-za-2019-2024-roky>

References

Canzutti, L., & Aradau, C. (2024). Collecting, assembling, ordering: Border politics and the invisible data work of asylum. *Environment and Planning C: Politics and Space*, 42(7), 1242–1259. <https://doi.org/10.1177/23996544241230189>

Cedos. (2024). *Digital transformation of social services in Ukraine: Assessment from the perspective of vulnerable groups*. Cedoss Policy Paper.

Deloitte. (2021). *Smart refugee resettlement: Using technology to transform the resettlement process*. Deloitte Insights. <https://www.deloitte.com/us/en/insights/industry/government-public-sector-services/technology-refugee-resettlement.html>

Dutchak, O. (2024). Social reproduction, destruction, and adaptation: Care infrastructure and networks in Ukraine during the war [in Ukrainian]. https://commons.com.ua/en/doglyad-v-ukrajini-pid-chas-vijni/?utm_source=chatgpt.com

European Commission. (2021). *European declaration on digital rights and principles*. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/17dc55c3-8246-11ec-8c40-01aa75ed71a1/language-en>

Fedirko, N. V. (2022). Digital social protection in Ukraine: Prerequisites and strategic challenges [in Ukrainian]. <https://ir.kneu.edu.ua/items/08efc980-43f3-491a-8adb-82dcccda72b5>

Gillespie, M. et al. (2023). Digital welfare states and the right to social protection. *Journal of Digital Government*.

Gillespie, T., O'Donnell, C., & Mahmoud, H. (2023). Designing with displaced communities: Participatory approaches in digital service development. *Journal of Humanitarian Innovation*, 8(2), 112–129.

Helsinki Human Rights Union. (2023). *The right to access the digital state*.

Hrytsenko, H. M. (2024). Digitalization of social services: Problems, opportunities, and competencies. *Actual Problems of Law*, 1(29), 33–41 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2024-47-1-36-48>

Ignatenko, K., & Sadzaglishvili, Sh. (2023). The digitalization of social services in response to the war in Ukraine. *Social Work and Education*, 10(2), 230–243 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.2>

Informatsiino-obchysluvalnyi tsentr Minsotspolityky Ukrainy. (n. d.). *Dashboard VPO*. <https://www.ioc.gov.ua/analytics/dashboard-vpo>

Ludwig, K. (2023). Digital inclusion strategies in the EU social sector. *European Journal of Social Work*, 26(1), 84–99. <https://doi.org/10.1080/13691457.2022.2149472>

Malovanyi, M. I. (2024). Digital transformation of the social services sector in Ukraine. *Bulletin of Uman National University of Horticulture*, 1, 57–65 [in Ukrainian]. <https://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/10688>

Marti Flacks et al. (2024). *Ukraine's rapid digitalization: Human rights risks and opportunities in a postwar environment*. <https://agorahub.github.io/pem0/hkrs/2024-02-14-ukraines-rapid-digitalization.html>

Ministry for Digital Transformation of Ukraine & Eastern Europe Foundation. (2023). *Ukraine accelerates e-literacy through public infrastructure*. Digital State. <https://digitalstate.gov.ua/news/govtech/ukraine-accelerates-e-literacy-through-public-infrastructure>

Ministry of Social Policy of Ukraine. (2019). *Report on the implementation of social protection measures for internally displaced persons (2018–2019)* [in Ukrainian]. <https://msp.gov.ua>

Nguyen, A. (2022). Digital inclusion: Social inclusion in the digital age. In F. P. De Cieri & B. J. Cooper (Eds.), *Handbook of social inclusion: Research and practices in health and social care* (pp. 1–18). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-89594-7_97-1

OECD. (2024). *Digital transformation in Ukraine*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264457926-en>

Salata, N. V. (2023). Study of digitalization issues in social services in Ukraine. *Social Work and Social Education*, 10(1), 154–163 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(11\).2023.294343](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(11).2023.294343)

Samykhina, T., & Stolyaryk, O. (2025). The new face of social work: Contemporary theories and approaches (pp. 180–195). https://figshare.com/articles/book/_/29552018?file=56201708

Smith, R. (2022). Refugee data and the limits of automation. *Social Work*, 67(4), 312–324. <https://doi.org/10.1093/sw/swac019>

The Law of Ukraine "On Social Services" (2019, No. 18, Art. 73). [in Ukrainian].

U-LEAD. (2023). *Digital solutions for communities: Implementation challenges*.

Ukr.net. (2024, March 11). *Automated register of the territorial community introduced in Dnipro* [in Ukrainian]. <https://www.ukr.net/ru/news/details/dnipro/98106540.html>

UNDP Ukraine. (2019). *Digital literacy of the population of Ukraine: Results of a national study* [in Ukrainian]. <https://www.undp.org/ukraine/publications/digital-literacy-ukraine-2019>

UNDP Ukraine. (2024). *Opinions and attitudes of the population of Ukraine regarding state electronic services* [in Ukrainian]. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-01/undp-ua-e-services-use-omnibus-2023.pdf>

UNHCR. (2023a). *Blockchain for cash-based assistance: Pilot results*.

UNHCR. (2023b). *Global trends: Forced displacement in 2023*. <https://www.unhcr.org/globaltrends2023>

UNHCR. (2023c, March 23). UNHCR wins award for innovative use of blockchain solutions to provide cash to forcibly displaced in Ukraine.

UNIAN. (2015, August 25). Number of registered IDPs in Ukraine reaches 1.45 million [in Ukrainian]. <https://www.unian.ua/society/1115092-kilkist-zareestrovanih-pereselentsiv-v-ukrajini-dosyagla-145-milyona-osib.html>

USAID Ukraine. (2023). *Support to e-governance and digital inclusion*. <https://www.unhcr.org/ua/en/news/unhcr-launches-pilot-cash-based-intervention-using-blockchain-technology-humanitarian-payments>

Vinnitsia: City Information Portal. (2023, October 12). Social assistance for IDPs and veterans [in Ukrainian]. <https://vinnicya.vn.ua/news/vinnicya/socialna-dopomoga-dlya-vpo-ta-ubd/>

VoxUkraine. (2025). Digitalization of social services in Ukraine: Challenges and prospects [in Ukrainian]. <https://voxukraine.org/derzhavna-tsyfrova-transformatsiya-analiz-za-2019-2024-roky>

Отримано редакцією журналу / Received: 02.09.25
Прорецензовано / Revised: 26.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 11.10.25

Alim MUSTAFAIEV, PhD Student

ORCID ID: 0009-0006-9393-8103

e-mail: mustafaiev.alim@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DIGITALIZATION OF SOCIAL SERVICES FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE: BETWEEN EFFICIENCY AND INCLUSIVITY

Background. *The digitalization of social services has become a key direction of state policy in the context of large-scale challenges caused by the war in Ukraine. Since 2022, the need for the prompt provision of support to millions of internally displaced persons (IDPs) has sharply increased, which has emphasized the importance of digital tools for ensuring accessibility, transparency, and efficiency of social protection. This article analyzes the evolution of digital instruments designed to provide social services for IDPs in Ukraine, considering their effectiveness, inclusivity, and existing barriers – legal, technological, and social. The study focuses on the interaction between state platforms, local initiatives, and the experiences of users with different levels of digital competence. Particular attention is paid to the issue of digital justice as a principle that should guarantee equal access to social protection in conditions of crisis and displacement.*

Methods. *The research is based on a content analysis of national legislation, government reports, international analytical reviews, as well as the functionality of key digital platforms such as Diia and the Unified Information System of the Social Sphere (UISSS). Methodologically, a comparative approach is applied, enabling the identification of dynamics of change and differences in approaches to digitalization during the wartime and post-war periods.*

Results. *Despite significant progress in the development of digital services, several challenges remain – fragmented governance, digital inequality, and limited involvement of vulnerable groups in service design. In this context, it is important not only to assess the efficiency of digital solutions but also to reconsider their social implications, particularly in the areas of human rights, trust in institutions, and opportunities for autonomous access to assistance.*

Conclusions. *Digitalization has the potential to significantly enhance the efficiency and inclusivity of social services, yet it requires strategic planning, institutional sustainability, and the safeguarding of users' rights.*

Keywords: *blockchain, internally displaced persons, Diia, UISSS, case management, social services, artificial intelligence, digitalization.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 364.4(477.6):34
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/4>

Юсуф МУСТАФАЄВ, асп.
ORCID ID: 0009-0007-1056-3041
e-mail: yousufmustafaev1998@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПОТЕНЦІАЛ

Вступ. У контексті тривалої військової агресії в Україні соціально-правовий захист учасників бойових дій набуває особливої актуальності. Військовослужбовці, добровольці, резервісти, особи, які перебувають у полоні, або зникли безвісті, члени сімей військовослужбовців та добровольців, які брали участь у бойових діях, стикаються з численними викликами, що стосуються реалізації їхніх законних прав і соціальних гарантій. Проблеми соціально-правового захисту учасників бойових дій, свідчать про необхідність системного вдосконалення відповідного законодавства та інституційних механізмів. Метою дослідження є комплексний аналіз проблем соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні та оцінка можливостей впровадження зарубіжного досвіду у вітчизняну практику.

Методи. У дослідженні застосовано методи аналізу нормативно-правових актів, порівняльного правознавства, узагальнення наукової літератури, а також методи систематизації та критичного оцінювання зарубіжних моделей соціально-правового захисту. Особливу увагу приділено інструментам соціальної роботи з учасниками бойових дій та їхніми сім'ями, що дало змогу комплексно поєднати правові гарантії із практиками соціально-правового захисту учасників бойових дій.

Результати. Визначено основні проблемні аспекти реалізації соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні, серед яких – недосконалість законодавчої бази, розбіжності у застосуванні пільг та гарантій, а також недостатня координація між державними і громадськими структурами. Проаналізовано зарубіжний досвід країн з тривалими військовими конфліктами, який пропонує ефективні моделі інтеграції ветеранів у суспільство, організації реабілітації та забезпечення соціального партнерства. З'ясовано, що адаптація таких моделей вимагає врахування соціально-економічних та культурних особливостей України.

Висновки. Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні потребує системного оновлення, що базується на комплексному підході до законодавства та інституційних механізмів. Використання зарубіжного досвіду може суттєво підвищити ефективність захисту, зокрема за рахунок впровадження нових підходів до соціальної адаптації, реабілітації та фінансової підтримки.

Ключові слова: адаптація, законодавство, зарубіжний досвід, соціально-правовий захист, соціальна підтримка, соціальна реабілітація, соціальна робота, учасники бойових дій.

Вступ

Із початком у 2014 р збройної агресії Російської Федерації проти України українське суспільство мобілізувалося на захист Батьківщини, вступаючи до лав ЗСУ, територіальної оборони, інших збройних формувань, що, в свою чергу, призвело до різкого зростання кількості учасників бойових дій війни. В Україні, в умовах триваючого конфлікту, значна кількість учасників бойових дій повертається до цивільного життя, що створює потребу у створенні нормативно-правового підґрунтя для їхнього соціального захисту та підтримки.

Система соціального забезпечення в Україні не була готова до такої кількості учасників бойових дій, в тому числі, не створено належних правових механізмів соціального захисту учасників бойових дій, що створює низку проблем. Учасники бойових дій – це та категорія населення, яка потребує комплексної допомоги й підтримки у процесі повернення із зони бойових дій та реінтеграції у суспільство. Така підтримка передбачає не лише соціальну адаптацію та психологічну реабілітацію, але й належний соціально-правовий захист, що включає гарантовані державою пільги, компенсації, доступ до медичних і освітніх послуг, забезпечення житлом, захист трудових прав та правових інтересів. Саме поєднання соціальної роботи та правових механізмів створює умови для повноцінної інтеграції ветеранів у мирне життя та зменшення ризику їх соціальної ізоляції.

Належний соціальний захист формує важелі стимулювання до участі у відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації та подолання її наслідків, впливає на рівень соціальної захищеності учасників

бойових дій та створює належні умови для забезпечення гідного рівня їх життя, здоров'я, освіти, праці тощо.

Сучасні виклики вимагають впровадження нових правових механізмів соціального захисту, які б включали не лише традиційні форми допомоги, але й інноваційні методи, такі як соціально-правова підтримка, психосоціальна підтримка, навчання та реабілітація. З цих міркувань дослідження соціально-правового захисту учасників бойових дій є надзвичайно актуальним та необхідним для забезпечення їхньої успішної інтеграції в суспільство, покращення якості життя та зміцнення соціальної стабільності в Україні.

Однак, незважаючи на те, що війна Російської Федерації проти України триває вже більше десяти років, соціально-правове регулювання забезпечення соціального захисту учасників бойових дій перебуває у стані формування та вдосконалення.

Водночас слід звернути увагу на недоліки соціально-правового забезпечення учасників бойових дій – прогалини у нормативному регулюванні діяльності уповноважених державою органів, на які покладено обов'язки із забезпечення таких прав, відсутність контролю за їх наданням та забезпеченням, надання учасникам бойових дій низки пільг, що фактично мають декларативний характер і лише створюють видимість про захист з боку держави таких осіб тощо. Недосконалість чинного законодавства у сфері правового забезпечення соціального захисту учасників бойових дій в Україні призводить до неналежної реалізації таких прав, що відображається на рівні довіри до державних інституцій.

Повернення учасників бойових дій і їхній соціально-правовий захист є викликом перед кожною громадою,

© Мустафаєв Юсуф, 2025

оскільки досвід вирішення зазначеної проблеми в українському суспільстві відсутній, що і породжує актуальність порушеної проблеми. Пошук практичних механізмів вирішення проблеми соціально-правового захисту, шляхом актуалізації всіх наявних ресурсів, які існують на державному та місцевому рівні, стає пріоритетним завданням для міністерств, інших органів центральної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, неурядових громадських організацій тощо.

Міністерство соціальної політики України та Міністерство у справах ветеранів України наразі розбудовують систему соціально-правового захисту учасників бойових дій та членів їхніх родин, розробляє інструменти та механізми соціальної роботи з особами, які повернулися із зони бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошук нових можливостей соціально-правового захисту учасників бойових дій здійснюється відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (1993), "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (2021), "Про основи національної безпеки України" (2018), "Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ і деяких інших осіб та їх соціальний захист" (1998), "Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних сил України, та членів їх сімей" (2004), "Про військовий обов'язок та військову службу" (1992), "Про Збройні сили України" (1992), "Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни" (2004) та інших законодавчих та нормативних документів, що складають законодавче підґрунтя соціально-правового захисту учасників бойових дій.

Із 2014 року проблематика соціально-правового захисту учасників бойових дій стала об'єктом наукових інтересів дослідників.

У сучасній українській науці здійснено осмислення процесу соціальної роботи та соціальної педагогіки з військовослужбовцями. Зокрема, Бортняк К. В., Макарова Т. П. (2024), Бриндіков Ю. Л. (2019) вивчали технології соціально-педагогічної роботи з військовими та членами їхніх сімей, наголошуючи на формах і методах комплексної підтримки. Логвінова О. Г. (2018), Мота А. Ф., Гринько Р. В., Петреченко С. А. (2022) зосередили увагу на особливостях соціальної роботи в умовах тривалого конфлікту, визначаючи ефективні напрями і технології допомоги. Кондратенко О. О. (2019), Гордієнко Є. П. (2018 а, б) розкривали історичні аспекти становлення військово-соціальної роботи та залучали зарубіжний досвід. Герасименко О. В. (2023) акцентував на сучасних викликах і перспективах інтеграції соціальної підтримки військових у систему державної політики.

Теоретичні та методичні засади дослідження соціально-правового захисту населення загалом розробляли Джус О. А. (2023), Гусак Н. О. (2019). Вони приділяли увагу питанням соціальної політики та державних гарантій. У контексті саме учасників бойових дій Попков Б. О. (2023) вивчав адміністративно-правові механізми соціального захисту ветеранів, Статівка Н. В. (2021) акцентувала на проблемах соціальної адаптації та інтеграції військовослужбовців у мирне життя. У зв'язку із цим актуальними залишаються питання розгляду проблем реалізації соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні та потенціал використання зарубіжного досвіду.

Метою дослідження є аналіз сучасного стану соціально-правового захисту учасників бойових дій в

Україні, виявлення основних проблем його реалізації та визначення можливостей адаптації й впровадження ефективних зарубіжних практик з метою підвищення якості та дієвості державної підтримки ветеранів війни.

Головні **завдання** дослідження:

- проаналізувати чинну нормативно-правову базу України, що регламентує соціальний і правовий захист учасників бойових дій, та визначити її сильні та слабкі сторони;
- виявити основні проблеми та бар'єри, що перешкоджають ефективній реалізації соціально-правового захисту ветеранів війни в умовах триваючого збройного конфлікту;
- оцінити можливість адаптації зарубіжних моделей і механізмів соціально-правового захисту до українських реалій з урахуванням соціально-економічних, правових та культурних особливостей;
- запропонувати рекомендації щодо вдосконалення законодавства, інституційної структури та інструментів соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні.

Методи

У процесі опрацювання теми застосовано комплекс взаємопов'язаних методів, які відповідають поставленій меті та завданням дослідження. По-перше, використано теоретичні методи, що передбачали правовий аналіз соціально-правового захисту. По-друге, проведено узагальнення та систематизацію наукових і практичних даних з метою структурування вітчизняного та зарубіжного досвіду, що дало змогу виявити ефективні моделі та механізми, які можуть бути адаптовані до українських умов. По-третє, здійснено оцінку потреб та проблем, з якими стикаються учасники бойових дій під час реалізації права на соціальний захист. Для цього було опрацьовано статистичні дані, нормативно-правові документи, матеріали звітів державних органів та громадських організацій. Застосовано методи аналізу, синтезу та моделювання, що дозволили сформулювати рекомендації щодо оптимізації законодавчих норм і практичних механізмів підтримки учасників бойових дій.

Результати

Починаючи з квітня 2014 року, внаслідок проведення антитерористичної операції (АТО) на сході України, в державі з'явилася нова соціально вразлива група – учасники АТО, які потребували належної державної підтримки та допомоги. У квітні 2018 року, після трансформації формату операції з АТО в операцію Об'єднаних сил (ООС), до вже існуючої категорії учасників АТО додався нова – учасники ООС.

Подальший розвиток подій, зокрема початок широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України 24 лютого 2022 року, став підставою для запровадження в країні воєнного стану відповідно до Указу Президента України № 64/2022. У березні того ж року було ухвалено Закон України "Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення правил визначення категорій осіб, визнаних ветеранами війни, та членами сімей загиблих захисників" № 2121-IX від 15.03.2022, яким суттєво розширено перелік осіб, що належать до учасників бойових дій. До нього включено, зокрема, добровольців територіальної оборони, членів добровольчих формувань територіальних громад, а також осіб, які брали безпосередню участь у заходах із захисту України та її населення від збройної агресії з боку російських військ.

Водночас варто підкреслити, що добровольці не набувають статусу учасника бойових дій. Згідно із Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, вони можуть претендувати на статус інваліда війни, а якщо

такі особи працювали в установах, організаціях або на підприємствах, – на статус учасника війни.

У межах цього дослідження розглядатимуться проблеми осіб зі статусом УБД. Понятійний апарат визначається наступним чином. Учасники бойових дій – це громадяни, які виконували бойові завдання із захисту держави у складі військових частин та з'єднань усіх родів

і видів Збройних Сил, діючої армії чи флоту, у партизанських формуваннях, підпіллі та інших військових об'єднаннях як у період воєнних дій, так і в мирний час.

У табл. 1 наведемо характеристику поняття "учасник бойових дій" за допомогою дослідження Коваль, В. П. (2018) про елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців.

Таблиця 1

Основна характеристика поняття "учасник бойових дій"

Критерії	Зміст
Юридичне визначення (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Особа, яка брала безпосередню участь у виконанні бойових завдань із захисту держави в складі Збройних сил або інших військових формувань, під час військових конфліктів, воєн або інших операцій
Складові категорії (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Військовослужбовці Збройних Сил, Національної гвардії, прикордонники, добровольці, учасники територіальної оборони, партизани, підпілляники
Період участі (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Можуть бути як у мирний час (в окремих операціях), так і в період війни чи збройного конфлікту
Функціональні обов'язки (Коваль, В. П. (2018))	Виконання бойових завдань, захист територіальної цілісності та суверенітету, участь у військових операціях, підтримка безпеки держави
Права і гарантії (Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей")	Право на соціальний захист, пільги, медичне обслуговування, реабілітацію, пенсійне забезпечення, визнання статусу ветерана війни
Соціальний статус (Автушенко, І. Б. (2019))	Визнання державою як окремої демографічної групи, що потребує особливої уваги та підтримки через специфіку служби та ризики для здоров'я і життя
Психологічний аспект (Автушенко, І. Б. (2019))	Сприяння у подоланні посттравматичних стресових розладів, адаптації до цивільного життя, психологічна реабілітація
Історичний контекст (Попков, Б. О. (2023))	Поняття сформувалося у контексті воєнних конфліктів та операцій, що визначають межі та умови участі особи у бойових діях
Міжнародні стандарти	Відповідає критеріям, визначеним у міжнародному гуманітарному праві, Конвенціях Женеви, які регулюють статус учасників бойових дій та їхній захист
Особливі умови в Україні (Попков, Б. О. (2023))	Враховання особливостей збройного конфлікту на Сході України, статус учасників Операції Об'єднаних сил (ООС), розширення категорій відповідно до законодавства

Таким чином, поняття "учасник бойових дій" охоплює широкий спектр осіб, які безпосередньо залучені до захисту держави у військових конфліктах та операціях. Поняття "учасник бойових дій" має комплексний юридичний, соціальний і психологічний характер, що відображає специфіку військової служби, ризики для здоров'я і життя, а також потребу у спеціальному соціальному захисті.

Як визначає Автушенко І. Б. (2019) соціальний захист учасників бойових дій розглядається як комплекс організаційних, економічних та соціальних заходів, які реалізуються державними органами для забезпечення підтримки ветеранів та гарантування реалізації їхніх соціальних прав. Правовою основою будь-яких відносин у цій сфері виступають нормативно-правові акти. Специфіка соціального захисту учасників бойових дій розглянута Боршняком К. В., Макаровою Т. П. (2024) полягає у тому, що вони мають гарантоване законом право на задоволення соціальних потреб і одержання передбачених державою пільг та допомоги, що регулюються окремими спеціалізованими законодавчими актами.

Як зазначає Александров Д. О. (2025), у сучасних умовах повномасштабної війни соціальна робота з цією категорією населення набуває нових змістових орієнтирів. Дослідник підкреслює, що військовослужбовці та ветерани не є однорідною групою клієнтів, а отже потребують диференційованого підходу до соціальної підтримки. Особливої уваги, на його думку, заслуговують комбатанти, які зазнали фізичної й психологічної травматизації та мають ризики соціальної дезадаптації.

Александров Д. О. акцентує на необхідності розширення спектра соціальних послуг, спрямованих не лише на підтримку боєздатності під час служби, а й на реабілітацію, реадaptaцію та ресоціалізацію після демобілізації. Важливою складовою соціальної роботи вчений вважає допомогу членам родин військовослужбовців, оскільки проблеми, з якими стикаються їхні сім'ї, мають інший характер порівняно із сім'ями цивільних громадян.

За юридичною силою нормативно-правові акти, які регламентують соціальний захист учасників бойових дій, можна поділити на закони та підзаконні нормативні документи, серед яких – укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші офіційні розпорядження.

Ключовим правовим документом, що визначає основні засади соціального забезпечення осіб, які брали участь у бойових діях, є Конституція України. У ст. 17 Основного Закону закріплено, що держава гарантує соціальний захист громадян України, які проходять службу у Збройних Силах та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Це положення лежить в основі подальшого розвитку спеціального законодавства, яке деталізує та конкретизує різні напрями соціальної підтримки цієї категорії населення. Конституційна норма фактично закріплює обов'язок держави надавати допомогу та приділяти особливу увагу захисту прав військовослужбовців і їхніх родин, що повністю відповідає міжнародним і європейським стандартам, закріпленим, зокрема, у Загальній декларації прав людини, Європейській соціальній хартії та інших міжнародних актах.

Важливу роль у системі нормативно-правового регулювання відіграють кодекси України, які охоплюють окремі напрями соціального забезпечення. Так, у Податковому кодексі України передбачені пільги щодо сплати податків для учасників бойових дій, Житловий кодекс України регламентує порядок забезпечення їх житлом, а Земельний кодекс України визначає механізм надання земельних ділянок для особистого користування.

Серед спеціальних законів провідне місце займає Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", який встановлює систему державних гарантій для ветеранів та містить понад двадцять різних видів пільг і допомог. До них належать: безоплатне отримання лікарських засобів і медичних препаратів за рецептами, 100 % оплата лікарняних незалежно від трудового стажу, збереження робочого місця у разі скорочення штату, забезпечення житлом та земельними ділянками для індивідуального будівництва чи ведення господарства, право на ремонт житла та пільги на паливо. Крім того, цим законом закріплено правові механізми соціального партнерства у сфері захисту прав ветеранів.

Ще одним вагомим нормативним актом є Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей". Він визначає єдину систему гарантій у цій сфері, створює умови для належного виконання військовослужбовцями свого конституційного обов'язку та охоплює економічні, соціальні й політичні аспекти їхнього життя. Зокрема, ст. 15 цього Закону встановлює порядок виплати одноразової грошової допомоги військовослужбовцям у день демобілізації, а також передбачає виплати у разі загибелі або втрати працездатності незалежно від звання, окладу чи тривалості служби.

Крім того, правове регулювання у сфері соціального захисту доповнюють інші законодавчі акти, які безпосередньо або опосередковано стосуються ветеранів, зокрема Закон України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні", норми якого гармонізовані з міжнародними стандартами у цій галузі.

Фінансова база соціального забезпечення учасників бойових дій визначається нормами Бюджетного кодексу України та положеннями Закону України "Про Державний бюджет України на 2025 рік". Виділення та використання коштів на ці потреби відбувається через спеціальні програми, реалізацію яких координують як центральні органи виконавчої влади, так і місцеві адміністрації.

Водночас низка як українських фахівців, так і зарубіжних дослідників акцентують, що значна частина норм у сфері соціально-правового захисту ветеранів та осіб з інвалідністю має декларативний характер і не забезпечує повної реалізації конституційних прав. Зокрема, українські науковці Логвінова О. Г. (2018) аналізує ефективність системи соціального захисту та вказує на її недостатню адресність. Гусак Н. О. (2019) досліджує соціальну підтримку військових і ветеранів у контексті інтеграції в громади. Бриндіков Ю. Л. (2019) звертає увагу на потребу комплексної реабілітації учасників бойових дій. Серед зарубіжних науковців варто виокремити Kaylo R. I. (2023), що підкреслює брак реальних механізмів правової підтримки ветеранів у законодавстві. До J., Samuels S. (2020) вивчають адаптацію військових із травмами до цивільного життя, а Reis J., Menezes S. (2019) аналізують проблеми соціальної інклюзії ветеранів із посттравматичними розладами.

Окрему роль у цій сфері відіграє Закон України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні", який містить базові визначення та принципи, що формують підхід до відновлення здоров'я, соціального статусу та психологічної рівноваги людей, зокрема тих, хто пройшов бойові дії. Фактично, цей закон визначає комплекс заходів, спрямованих на повернення учасників бойових дій до максимального повноцінного життя.

В Україні діє значна кількість реабілітаційних установ різних форм власності, метою яких є допомога людям з інвалідністю в адаптації та інтеграції до повноцінного життя в суспільстві. Науковці Мазуренко Л. І. (2023), Макарова Т. П. (2024), Мота А. Ф., Гринько Р. В. (2022) підкреслюють, що завдяки багатопрофільності та міждисциплінарному підходу ці заклади пропонують широкий спектр відновлювальних послуг, враховуючи індивідуальні потреби, вік, стать та медичний стан пацієнтів. Однак на загальнодержавному рівні досі не сформовано єдиної та комплексної системи реабілітаційної інфраструктури, здатної забезпечити стабільний доступ до якісних і сучасних послуг, обладнання та програм відновлення, з урахуванням специфіки воєнних дій на території країни.

Тривала окупація окремих територій призводить до втрати значної частини медичної та відновлювальної інфраструктури. У зв'язку з постійним зростанням кількості військових, які отримали інвалідність унаслідок бойових дій, розбудова військово-медичних закладів і модернізація наявних об'єктів набувають стратегічного значення та потребує активного фінансування з боку держави та залучення додаткових інвестицій від місцевих органів влади й приватних партнерів.

Герасименко О. В. (2023) зазначає, що саме соціальне страхування є особливо важливим елементом системи підтримки ветеранів, оскільки воно покликано компенсувати ризики, пов'язані з їхньою службою. Попри наявність чинних законів – "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" – експерти, зокрема Гордієн Є. П. (2018), вважають їх недостатніми для сучасних умов. Серед ключових напрямів розвитку правової бази пропонується запровадити механізми, що забезпечать солідарну відповідальність держави та органів місцевого самоврядування за страхування життя учасників бойових дій та передбачає точний фінансовий розрахунок і закладання необхідних коштів у бюджети відповідних рівнів. Уже існують приклади впровадження муніципальних моделей страхування, коли комунальні або неприбуткові страхові компанії укладають договори страхування життя військовослужбовців – як тих, що вже беруть участь у бойових діях, так і потенційних учасників.

Питання пенсійного забезпечення врегульоване законами "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" та "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб", причому останній документ має визначальне значення у цій сфері.

До підзаконних актів, що регламентують соціальний захист ветеранів, належать укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, накази міністерств і рішення органів місцевого самоврядування. Серед них – укази, ухвалені після 2014 року, такі як "Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності України", "Про невідкладні заходи щодо стабілізації соціально-економічної

ситуації в Донецькій та Луганській областях", "Про заохочення військовослужбовців-учасників антитерористичної операції" та інші.

У підсумку можна зазначити, що в Україні вже сформована нормативно-правова база, яка закладає організаційні засади соціально-правового захисту учасників бойових дій, однак її практична реалізація потребує по-

дальшого вдосконалення та адаптації до викликів воєнного часу. Дослідження чинного нормативно-правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій виявило низку серйозних прогалин, що виходять за межі існуючих законодавчих норм. Розглянемо проблеми реалізації соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні в табл. 2.

Таблиця 2

Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні: ключові проблеми реалізації

Проблема	Зміст	Приклади та прояви
Відсутність комплексного правового регулювання для окремих категорій військових	Немає повного пакету законодавчих норм, що охоплював би всі категорії військових, включаючи зниклих безвісти та військовополонених	Відсутні чіткі норми щодо соціальних виплат сім'ям військових, які вважаються зниклими безвісти; нерегульоване питання збереження пільг для військовополонених після повернення
Недостатня законодавча база для підтримки зниклих безвісти та військовополонених	Чинні акти не передбачають повного переліку прав і механізмів їх реалізації для цих категорій	Родини зниклих безвісти часто не можуть оформити соціальну допомогу через відсутність статусу; військовополонені після звільнення не отримують достатньої реабілітації
Відсутність нормативно закріплених стандартів соціально-психологічної реабілітації	Не розроблено єдиної державної системи психологічної допомоги ветеранам	Різні регіони пропонують нерівноцінні програми допомоги; у сільських районах практично відсутні психологи, які працюють із ветеранами
Нерівність у доступі до пільг і соціальних гарантій	Пільги та компенсації розподіляються нерівномірно, деякі ветерани взагалі їх не отримують	Пільги на проїзд або оплату комунальних послуг доступні лише учасникам АТО / ООС, але не миротворцям чи ветеранам інших конфліктів
Відсутність єдиного підходу до визначення пріоритетності допомоги	Не встановлено чітких критеріїв, хто має отримувати допомогу в першу чергу	Черги на санаторне лікування не враховують ступінь травм чи інвалідності, а працюють за принципом "хто перший подав заявку"
Низький рівень інтеграції військових у цивільне життя	Після демобілізації військові залишаються без підтримки щодо працевлаштування, освіти, житла	Ветеран з бойовим досвідом не може знайти роботу за спеціальністю через відсутність цивільної кваліфікації
Брак цілісної системи підтримки після демобілізації	Підтримка надається епізодично, без довгострокових програм	Відсутність програм перекваліфікації, тривалих програм психологічної адаптації
Неврахування специфічних потреб ветеранів при плануванні соціальних програм	Програми часто не адаптовані до реальних потреб військових	Забезпечення житлом не враховує потреби осіб з інвалідністю, відсутні безбар'єрні умови
Недостатня взаємодія держави з волонтерськими та громадськими організаціями	Співпраця має несистемний і формальний характер	Волонтерські центри надають допомогу окремо, без координації з місцевими органами соцзахисту
Відсутність чітких механізмів співпраці органів влади, бізнесу та громадськості	Не створено інституційних платформ для спільної роботи	Бізнес, готовий допомагати ветеранам, не має доступу до офіційних державних програм працевлаштування
Недостатнє правове регулювання діяльності волонтерських структур	Волонтерські організації діють на основі власних статутів, без чіткої державної підтримки	Відсутність податкових пільг для волонтерів; складні процедури отримання офіційного статусу
Втрата права на спеціалізовану медичну допомогу після звільнення зі служби	Після демобілізації ветерани переходять до системи цивільної медицини, яка не завжди враховує їх специфічні потреби	Відсутність лікування ПТСР за військовими стандартами; немає доступу до спеціалізованого обладнання
Відсутність спеціалізованих медичних центрів для постслужбової підтримки	Немає достатньої кількості установ, де можна пройти комплексну реабілітацію	У більшості областей відсутні центри для ветеранів, а існуючі перевантажені
Обмежені фінансові ресурси та брак інвестицій у сферу реабілітації	Недостатнє фінансування державних програм соціального захисту	Брак коштів на психологічну реабілітацію; скорочення фінансування санаторіїв для ветеранів
Залежність від нестабільної допомоги донорів і міжнародних організацій	Частина програм реалізується тільки завдяки грантам, що не гарантує їх довготривалість	Після завершення грантового фінансування програми підтримки ветеранів припиняють роботу

Таким чином, можна сказати, що, законодавство не повною мірою охоплює питання підтримки військовослужбовців, а також не встановлює єдиних стандартів соціально-психологічної реабілітації для ветеранів.

Як зазначає Джус О. А. (2023), суттєвим недоліком чинної моделі пільг є нерівномірний розподіл соціальних гарантій – вони не охоплюють усіх категорій осіб,

які мають право на підтримку. У результаті така система не здатна забезпечити учасникам бойових дій гідний рівень життя. Для подолання цього необхідно запровадити цілісну систему соціальних норм і гарантій, що сприятиме повноцінній інтеграції військових у цивільне життя та дозволить їм реалізувати свій потенціал у мирний час.

Важливим завданням є удосконалення законодавчої бази, що регламентує діяльність волонтерських організацій, які відіграють ключову роль у забезпеченні потреб ветеранів. Необхідно розробити механізми, що дозволять органам влади різних рівнів – як центральним, так і місцевим – ефективно взаємодіяти з бізнесом, громадськими ініціативами, волонтерами та міжнародними партнерами для створення розвиненої системи реабілітації та соціальної адаптації учасників бойових дій.

Окремої уваги, як зазначає Кондратенко О. О. (2019), потребує проблема демобілізованих військовослужбовців: після завершення служби вони автоматично переходять до статусу цивільних, втрачаючи право на низку спеціалізованих військових програм допомоги. Такий підхід позбавляє їх можливості отримувати своєчасну та кваліфіковану медичну підтримку при лікуванні посттравматичних розладів та захворювань, що виникли внаслідок військової служби. Створення спеціалізованої системи постслужбової допомоги дозволить уникнути цієї проблеми та забезпечити ветеранам безперервну підтримку.

Наукові джерела світового досвіду в цій сфері (автори Статівка Н. В., 2021), Сахно С. В., Беліменко О. О. (2020). Шопіна І. М., Коропатнік І. М. (2019)) дозволяють знайти ефективні механізми захисту прав ветеранів, які сприяють їхній успішній соціальній інтеграції та реабілітації. У цьому контексті аналіз соціально-правових моделей захисту в провідних країнах світу, таких як США, Канада, Німеччина, Велика Британія, Ізраїль, Франція та Японія, відкриває широкі можливості для адаптації і впровадження кращих практик в Україні.

У своїх працях Захаріна Т. І. (2023 а, б, с, d) системно розглядає соціально-правові та інституційні аспекти підтримки ветеранів гібридної війни в Україні. Зокрема, у статті "Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни" (2023) авторка аналізує ключові вектори соціальної роботи з колишніми військовослужбовцями, наголошуючи на необхідності міжвідомчої взаємодії. У роботі "Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни" (2023) вчена досліджує роль державних і громадських інституцій у процесі повернення ветеранів до цивільного життя. Стаття "Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи" (2023) присвячена визначенню місця реінтеграційних практик у ширшій системі соціальної політики України, з акцентом на комплексність і сталість підтримки. У праці "Аналіз практик і проектів соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного українського соціуму" (2023) авторка розглядає конкретні приклади вітчизняних і міжнародних програм, оцінюючи їх ефективність у контексті адаптації ветеранів. Таким чином, дослідження Захаріної сфокусовані на вивченні механізмів і моделей соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни, їхнього інституційного забезпечення та ролі соціальної роботи у формуванні сучасної ветеранської політики України.

Водночас, для вдосконалення національної системи підтримки учасників бойових дій корисним є звернення до міжнародного досвіду, де реалізуються різноманітні моделі соціальної допомоги, психологічної підтримки, професійної адаптації та правового захисту ветеранів. Аналіз таких практик дозволяє виділити ефективні механізми і підходи, які можуть бути адаптовані до українських умов, що сприятиме підвищенню якості соціально-правового захисту учасників бойових дій та їх повноцінній реінтеграції у суспільство.

Burtin O. (2020) зазначає, що в США соціально-правовий захист ветеранів має довгу історію та добре

розвинену систему, яка включає комплексний пакет пільг, медичного обслуговування, реабілітації та психологічної підтримки. Федеральне агентство – Департамент у справах ветеранів (VA) – забезпечує ветеранам доступ до безкоштовної або пільгової медичної допомоги, пенсійного забезпечення, допомоги з працевлаштування, освіти, а також програм реінтеграції у цивільне життя. Особливу увагу приділяють лікуванню посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та реабілітації інвалідів війни. Українському законодавству варто врахувати цей досвід, розвиваючи спеціалізовані установи та комплексні послуги для ветеранів. У свою чергу в Канаді є розвинена модель підтримки військовослужбовців і ветеранів, орієнтована на індивідуалізований підхід. Соціальні програми включають не лише матеріальну допомогу, а й значну увагу до психологічної реабілітації, освіти і професійної перепідготовки. Канада також успішно інтегрує ветеранів у цивільне суспільство, залучаючи їх до волонтерства та громадських ініціатив. В Україні доцільно запровадити механізми індивідуального планування соціальної підтримки з урахуванням особистих потреб кожного ветерана.

Dennis A. F., Marian P., Drew H., Bart K. Holland, William E. Halperin (Dennis et al., 2017) розглядають досвід Німеччини, Великої Британії та Франції. Німеччина пропонує своїм ветеранам широкий спектр соціальних гарантій, що включає медичне обслуговування, пенсійні виплати, забезпечення житлом і працевлаштування. Важливим елементом є система реабілітації, що тісно інтегрована з державними медичними установами. У Німеччині також діє чітке законодавче регулювання статусу ветеранів та їх прав. Україна може адаптувати подібну модель законодавчої чіткості й підвищити координацію між різними гілками влади для покращення соціального захисту.

Велика Британія реалізує комплексний підхід до підтримки військових та ветеранів, у тому числі через державні і громадські організації. Особливу увагу приділяють реабілітації ветеранів, які мають інвалідність або психологічні травми, а також розвитку служб підтримки у сфері ментального здоров'я. Важливою є система інформаційної підтримки, що забезпечує ветеранів актуальною інформацією щодо їхніх прав та можливостей. Україна може використати британський досвід у створенні інформаційних порталів та гарячих ліній підтримки. У Франції ветерани мають право на пенсійне забезпечення, медичне лікування, житлову підтримку та реабілітацію. Держава активно співпрацює з асоціаціями ветеранів, залучаючи їх до формування політики соціального захисту. Значну увагу приділяють соціальній інтеграції та збереженню гідності ветеранів у суспільстві. Для України це є прикладом побудови ефективної взаємодії між владою і громадськими організаціями у сфері соціальної підтримки.

Dobrovolskyi S. (2024), розглядаючи досвід соціально-правового захисту військових Ізраїлю, визначає, що ветеранам надаються широкий спектр соціальних пільг, а також особлива увага приділяється психологічній реабілітації та адаптації після служби. Велика роль відводиться залученню ветеранів до громадських ініціатив та професійної підготовки. Українська система може взяти на озброєння ізраїльські методики комплексної соціальної адаптації, особливо у контексті сучасних військових викликів. Так само досвід Японії має специфічну систему соціально-правового захисту для ветеранів, акцентуючи увагу на довготривалій медичній реабілітації та соціальній адаптації. Ветерани отримують допомогу у вигляді медичних послуг, пенсій, а також психологічної підтримки,

з урахуванням вікових особливостей та стану здоров'я. Особливістю є тісна співпраця державних і приватних закладів охорони здоров'я для забезпечення якісної допомоги. Україна може запровадити схожі механізми для комплексної підтримки ветеранів у різних вікових категоріях.

Таким чином, зарубіжний досвід є цінним джерелом ідей та практик, які можуть значно покращити соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні. Проте для успішної адаптації потрібен індивідуальний підхід, що враховує особливості українського суспільства, законодавства та економіки. Співпраця держави, громадських організацій та міжнародних партнерів є ключовим фактором у впровадженні ефективних і стійких механізмів підтримки ветеранів у нашій країні.

Згідно з дослідженнями Герасименко О. В. (2023), Джус О. А. (2023), Мота А. Ф., Гринько Р. В., Петrenchенко С. А. (2022), Мазуренко Л. І. (2023), Макарова Т. П. (2024), Попкова Б. О. (2023) можна зробити висновки, що Україна перебуває у складному соціально-економічному становищі, зокрема через тривалу військову агресію, економічні виклики та обмежені державні ресурси. Тому адаптація зарубіжних моделей соціально-правового захисту потребує реалістичної оцінки бюджетних можливостей країни. Наприклад, американська модель з її масштабним

фінансуванням ветеранів та розгалуженою системою медичної допомоги є дуже дорогою, що у поточних українських умовах є проблематичним для повного копіювання. Водночас окремі елементи, такі як створення спеціалізованих центрів реабілітації або програм професійної адаптації, можуть бути поступово впроваджені в Україні з використанням міжнародної допомоги та партнерств. Важливо враховувати соціальну структуру населення, рівень зайнятості ветеранів та потребу у створенні нових робочих місць для ефективної інтеграції.

Зарубіжні країни часто мають більш розвинену та послідовну законодавчу базу, що детально регламентує права ветеранів, механізми надання пільг і соціальних послуг. Українське законодавство у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців перебуває у стадії активного розвитку, проте має значні прогалини, особливо у питаннях реалізації прав і контролю за виконанням норм. Для адаптації європейських та північноамериканських практик необхідне поступове вдосконалення законодавчої бази, створення прозорих механізмів взаємодії між державними органами та громадськими структурами. У табл. 3 розглянемо рекомендації щодо вдосконалення соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні на основі зарубіжного досвіду.

Таблиця 3

Рекомендації щодо вдосконалення соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні на основі зарубіжного досвіду

Напрямок вдосконалення	Поточна ситуація в Україні	Зарубіжний досвід	Рекомендації для України	Приклад з країни
Законодавче регулювання	Фрагментарне законодавство з численними прогалинами	Комплексні закони з чітким визначенням прав та обов'язків ветеранів	Розробити єдиний всеохопний закон про соціально-правовий захист, що об'єднає пільги, соціальні гарантії та реабілітацію	США: Закон про ветеранів (Veterans Affairs)
Інституційна структура	Розпорошені функції різних органів, відсутність координації	Централізовані агентства, які координують усі види підтримки ветеранів	Створити централізований орган із повноваженнями координації всіх програм підтримки учасників бойових дій	Канада: Veterans Affairs Canada
Психологічна реабілітація	Недостатній розвиток послуг психологічної підтримки	Системні програми психологічної допомоги з фахівцями та групами підтримки	Впровадити комплексні програми психосоціальної реабілітації з акцентом на післявоєнний стресовий розлад (ПТСР)	Велика Британія: Combat Stress
Професійна адаптація та працевлаштування	Обмежені можливості для перекваліфікації та працевлаштування ветеранів	Спеціалізовані програми підготовки та підтримки в пошуку роботи	Розробити державні програми перекваліфікації, створити платформи з працевлаштування ветеранів	Австралія: Defence Employment Program
Фінансування та соціальні гарантії	Недостатнє та нестабільне фінансування	Державні бюджети з довгостроковими гарантіями фінансування	Забезпечити сталий бюджет з прозорим механізмом контролю та залученням міжнародної підтримки	Німеччина: Bundeswehr Sozialwerk
Взаємодія з громадськими організаціями	Недостатня співпраця з волонтерами та НУО	Тісна координація з волонтерськими та ветеранськими організаціями	Розробити нормативи для співпраці між державою, бізнесом та громадськими структурами	США: Public-Private Partnerships
Медичне забезпечення та реабілітація	Обмежена кількість спеціалізованих центрів, нерівномірний доступ	Мережа сучасних реабілітаційних центрів, телемедицина	Розширити мережу реабілітаційних центрів, впровадити дистанційні медичні послуги для ветеранів	Ізраїль: IDF Rehabilitation Centers
Моніторинг та оцінка ефективності	Відсутність системи оцінювання програм	Регулярний моніторинг та оцінка ефективності зворотного зв'язку	Запровадити систему регулярного моніторингу, аналітики та громадського звітування щодо програм підтримки	Норвегія: Veterans Support Evaluation

Таким чином, адаптація зарубіжних моделей вимагає гнучкості та поетапного підходу, що дозволить врахувати наявні обмеження та пріоритети України. Серед позитивних аспектів – можливість використання досвіду організації комплексної реабілітації, ефективного залучення громадських організацій, розвитку програм психологічної підтримки та профорієнтації. Проте виклики включають нестачу фінансових ресурсів, нерівномірність розвитку інфраструктури в різних регіонах, а також потребу у підготовці кваліфікованих кадрів для реалізації нових програм. Важливо також враховувати необхідність зміни суспільних установок та підвищення обізнаності як самих ветеранів, так і широкої громадськості про доступні соціальні послуги.

Дискусія і висновки

Отже, соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні є надзвичайно важливою складовою державної політики, спрямованої на підтримку осіб, що брали участь у захисті Батьківщини. Незважаючи на значні зусилля законодавців та органів влади, система соціального захисту залишається недостатньо ефективною через ряд проблем, серед яких – відсутність комплексного правового регулювання для окремих категорій військових, нерівність у доступі до соціальних гарантій, а також низький рівень координації між державними інституціями та громадськими організаціями.

Однією з ключових проблем є недостатнє врахування специфічних потреб учасників бойових дій після демобілізації, зокрема у сфері психологічної реабілітації, медичної допомоги та соціальної адаптації. Відсутність єдиних стандартів і комплексної системи підтримки призводить до соціальної ізоляції багатьох ветеранів та ускладнює їх інтеграцію в цивільне життя. Неврегульованість взаємодії між державою, волонтерськими структурами, бізнесом та міжнародними організаціями також стримує розвиток ефективних механізмів допомоги.

З огляду на ці виклики, надзвичайно важливим є використання позитивного зарубіжного досвіду у сфері соціально-правового захисту ветеранів. Аналіз міжнародних моделей засвідчує, що комплексний підхід, який поєднує чітке законодавче регулювання, централізовану інституційну координацію, сталий фінансовий механізм та широку мережу психологічної і соціальної підтримки, сприяє створенню дієвої системи допомоги учасникам бойових дій.

Українська практика може бути значно вдосконалена шляхом адаптації таких елементів зарубіжного досвіду, як створення єдиного нормативно-правового акту, що регулює соціальний захист ветеранів, формування спеціалізованих структур з координації допомоги, розвиток програм професійної реабілітації і працевлаштування, а також залучення громадських організацій і бізнесу у процес соціальної підтримки. Важливим є також впровадження системи моніторингу і оцінки ефективності цих програм для їх постійного удосконалення.

Отже, використання міжнародних практик і розробка адаптованих до українських реалій механізмів соціально-правового захисту учасників бойових дій створить передумови для підвищення якості життя ветеранів, зміцнення їх соціальної інтеграції та забезпечення їх гідної підтримки з боку держави. Це стане важливим кроком у побудові справедливого, соціально орієнтованого суспільства, яке належним чином цінує і підтримує своїх захисників.

Перспективи подальших досліджень у сфері соціально-правового захисту учасників бойових дій в Україні полягають у поглибленому вивченні ефективності впроваджених законодавчих і соціальних механізмів, а

також у розробці інноваційних підходів до реабілітації, адаптації та інтеграції ветеранів у цивільне життя. Особлива увага потребує аналіз впливу сучасних викликів, зокрема наслідків воєнних дій та психологічних травм, на потреби цієї категорії громадян. Важливо також дослідити моделі успішної взаємодії державних структур, громадських організацій і бізнесу для створення комплексної системи підтримки. Подальші наукові пошуки можуть сприяти розробці адаптованих рекомендацій щодо удосконалення нормативно-правової бази та практичних інструментів соціального захисту, що забезпечить підвищення якості життя учасників бойових дій і зміцнення соціальної стабільності в країні.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Александров Д. О. (2025). Особливості соціальної роботи з військовослужбовцями та ветеранами війни. *Матеріали X Всеукраїнської міжнародної участю науково-практичної конференції* (14–15 березня 2025 року, Київ), 11–13.
- Автушенко, І. Б. (2019). Система соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України як гарантія безпеки держави. *Історія науки і біографістика*, 2, 123–125. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&2_S21STR=INB_Title_2019_2_4
- Бриндіков, Ю. Л. (2019). *Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб* [Автореферат дис. ... д-ра пед. наук]. Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка.
- Бортняк, К. В., & Макарова, Т. П. (2024). Сучасний стан адміністративно-правової системи соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*, 35(74), 2, 130–139. https://www.researchgate.net/publication/3811533061_SUCASNIJ_STAN_ADMINISTRATIVNO-PRAVOVI_SISTEMI_SOCIALNOGO_I_PRAVOVOGO_ZAHISTU_VIJSKOVOSLUZBOVCIV_TA_CLENIV_IH_SIMEJ_V_UKRAINI
- Брус С., Бухта Я., & Шматко І. (2023). *Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія. Аналітична записка* (Д. Султангалієва та Л. Галан (Ред.)). Верховна Рада України. (1993). *Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту* (Закон України № 3551-XII) <https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12>
- Верховна Рада України. (1996). *Конституція України* (№ 254к/96-ВР). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>
- Верховна Рада України. (2005). *Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні* (Закон України № 2961-IV). <https://zakon.rada.gov.ua/go/2961-15>
- Верховна Рада України. (2022). *Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України* (Закон України № 64/2022) <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>
- Верховна Рада України. (2022). *Про внесення змін до деяких законів України щодо уточнення норм, що регулюють питання визначення категорії осіб, які визнаються ветеранами війни та членами сімей загиблих захисників і захисниць України, та надання їм соціальних гарантій* (Закон України № 2121-IX) <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-20>
- Верховна Рада України. (2025). *Про Державний бюджет України на 2025 рік* (Закон України № 1928-IX) <https://zakon.rada.gov.ua/go/4059-20>
- Гордієнко, С. П. (2018а). *Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. Ефективність державного управління*, 1, 117–125. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&2_S21STR=efdu_2018_1_15
- Гордієнко, С. П. (2018b). Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі. *Матеріали Першої Всеукраїнської наук.-практ. конф.* https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/dis_gord_titl.pdf
- Герасименко, О. В. (2023). *Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: Практичний аспект діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки*. НДЦ ГП ЗС України. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u188/352_831164580.pdf
- Гусак Н. (2019). Етичні аспекти надання психосоціальної підтримки комбатантам. *Конференція молодих науковців "Соціальна робота та розвиток мереж соціальної підтримки"* (6 лютого 2019 року, Київ, 127–129). <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15403>
- Джус, О.А. (2023). *Державні гарантії захисту соціальних прав військовослужбовців і членів їх сімей: загальний соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей; соціальний захист військовослужбовців і членів їх сімей в особливий період (зокрема під час воєнного стану);*

міжнародний аспект соціального захисту військовослужбовців (стандарту НАТО), 19–25. ВД "Професіонал". <https://jurkniga.ua/contents/derzhavni-garantii-zakhistu-sotsialnikh-prav-viyskovosluzhbovtiv-i-chleniv-ikh-simey.pdf?srsltid=AfmBOoqi1DyLpgxKGIewH1RXbyMRx2W319RA45FUPPVTz1OUs3ECNbp>

Захаріна, Т. І. (2023а). Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, 1(52), 55–60. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59>

Захаріна, Т. І. (2023б). Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Соціальна робота та освіта*, 10(1), 17–26. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (ТНПУ).

Захаріна, Т. І. (2023с). Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи. *Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*, 2, 27–33.

Захаріна, Т. І. (2023д). Аналіз практик і проєктів соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного українського соціуму. *Наукові праці МАУП. Педагогічні науки*, 3(56), 10–17. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>

Коваль, В. П. (2018). Елементи адміністративно-правового статусу військовослужбовців. *Адміністративне право і процес*, 11, 92–95. <http://pgrp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/19.pdf>

Кондратенко, О. О. (2019). *Державне регулювання соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їхніх сімей* [Дис. ... канд. наук держ. упр.]. НАДУ

Логвінова О. Г. (2018). *Соціально-педагогічна адаптація військовослужбовців, які повернулися з зони АТО, засобами соціально-психологічного тренінгу. СОЦІОПРОСТІР: Міждисциплінарний електронний зб. наук. праць із соціології та соціальної роботи*, 7, 74–78. https://www.researchgate.net/publication/356573365_SOCIAL_WORK_WITH_SERVICEMEN_AND_THEIR_FAMILIES_IN_THE_CONDITIONS_OF_LONG_CONFLICT_IN_EASTERN_UKRAINE

Мота, А. Ф., Гринько, Р. В., & Петренченко, С. А. (2022). Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*, 3, 161–166. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=Pis_2022_3_26

Макарова, Т. П. (2024). *Особливості захисту прав військовослужбовців в Україні під час воєнного стану. Правові новели*, 22(2). http://www.legalnovels.in.ua/journal/22-2_2024/13.pdf

Мазуренко, Л. І. (2023). Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: Нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*, 71, 223–231. http://app.nouua.od.ua/archive/71_2023/31.pdf

Попков, Б. О. (2023). *Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень*. Вид-во Ліра-К.

Статівка, Н. В. (2021). Соціально-економічне забезпечення реалізації державної політики у сфері соціального захисту учасників бойових дій. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*, 1, 208–218. <http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtora/117-stativka-n-v-gordienko-e-p-sotsialno-ekonomichne-zabezpechennya-realizatsiji-derzhanoji-politiki-u-sferi-sotsialnogo-zakhistu-uchasnikiv-bojovikh-dij>

Сахно, С. В., & Беліменко, О. О. (2020). Проблеми соціального забезпечення військовослужбовців в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*, 5, 64–68. <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/article/view/87>

Шопіна, І. М., & Короватник, І. М. (2019). *Військове право*. "Алерта".

Burtin, O. (2020). Conscription, Military Interests, and Western Welfare States in the Age of Industrialized Mass Warfare. *The History of Veterans' Policy in the United States*, 45, 2(172), 239–260. <https://www.jstor.org/stable/26897907>

Do J. J., & Samuels, S. M. (2020). I am a warrior: An analysis of the military masculine-warrior narrative among U.S. Air Force officer candidates. *Armed Forces & Society*, 47(1), 25–47. <https://doi.org/10.1177/0095327x20931561>

Dobrovolskyi S. (2024). The experience of the European Union countries and the USA in providing social and legal protection of military personnel. ISSN 2078–7480. *Honor and Law*, 2, 89/2024. <http://chiz.nangu.edu.ua/article/download/309188/300720/714378>

Dennis A. F., Marian P., Drew H., Bart K. Holland, & William E. Halperin. (2017). The Health and Social Isolation of American Veterans Denied Veterans Affairs Disability Compensation. *Health & Social Work*, 42(1), 7–14. <https://doi.org/10.1093/hsw/hlw051>

Federal Act on Military Insurance of 19 June 1992 (833.1 Bundesgesetz über die Militärversicherung (MVG)). https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1993/3043_3043/de

Federal Constitution of the Swiss Confederation of 18 April 1999 (101 Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft). <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>

Kaylo R. I. (2023). SOCIAL AND LEGAL SIGNIFICANCE OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY SERVANTS. *Social Law*, (2), 74–80. <https://doi.org/10.32751/10.32751/2617-5967-2023-02-11>

Official website of Ministry of Defence United Kingdom. MOD National and Official Statistics by topic. <https://www.gov.uk/government/publications/mod-national-and-official-statistics-by-topic/mod-national-and-official-statistics-bytopic>

Reis J., & Menezes S. (2019). Gender inequalities in the military service: A systematic literature review. *Sexuality & Culture*, 24(3), 1004–1018. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09662-y>

References

Aleksandrov D. O. (2025). Features of social work with military servicemen and war veterans. *Materials of the 10th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation* (March 14–15, 2025, Kyiv), 11–13 [in Ukrainian].

Avtushenko, I. B. (2019). The system of social protection of military personnel of the Armed Forces of Ukraine as a guarantee of state security. *History of science and biography*, 2, 123–125 [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=INB_Title_2019_2_4

Bryndikov, Yu. L. (2019) *Theory and practice of rehabilitation of military personnel participating in hostilities in the system of social services* [Dissertation for the degree of scientific degree. Dr. Pedagogical Sciences]. Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk [in Ukrainian].

Bortnyak., K. V., & Makarova, T. P. (2024). Current state of the administrative-legal system of social and legal protection of military personnel and members of their families in Ukraine. *Academic notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Legal Sciences*, 35(74), 2, 130–139 [in Ukrainian]. https://www.researchgate.net/publication/381533061_SUCASNIJ_STAN_ADMINISTRATIVNO-PRAVOVOI_SISTEMI_SOCIALNOGO_I_PRAVNOVOGO_ZAHISTU_VIJSKOVOSLUZBOVCIV_TA_CLENIV_IH_SIMEJ_V_UKRAINI

Bruce, S., Bukhta, Ya., & Shmatko, I. (2023). *Social support systems for veterans: Croatia, Israel, Great Britain, Serbia and Denmark. Analytical note*. (D. Sultangalieva and L. Galan, Eds.) [in Ukrainian].

Burtin O. (2020). Conscription, Military Interests, and Western Welfare States in the Age of Industrialized Mass Warfare. *The History of Veterans' Policy in the United States*, 45, 2(172), 239–260. <https://www.jstor.org/stable/26897907>

Constitution of Ukraine No. 254k/96-BP. (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Do J. J., & Samuels S. M. (2020). I am a warrior: An analysis of the military masculine-warrior narrative among U.S. Air Force officer candidates. *Armed Forces & Society*, 47(1), 25–47. <https://doi.org/10.1177/0095327x20931561>

Dobrovolskyi. S. (2024). The experience of the European Union countries and the USA in providing social and legal protection of military personnel. ISSN 2078–7480. *Honor and Law*, 2, 89/2024. <http://chiz.nangu.edu.ua/article/download/309188/300720/714378>

Dennis A. F., Marian P., Drew H., Bart K. Holland, & William E. Halperin. (2017). The Health and Social Isolation of American Veterans Denied Veterans Affairs Disability Compensation Get Access Arrow. *Health & Social Work*, 1, 1, 7–14, <https://doi.org/10.1093/hsw/hlw051>

Federal Law on Military Insurance. (1992, June 19). 833.1 *Bundesgesetz über die Militärversicherung (MVG)*. https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1993/3043_3043/de

Federal Constitution of the Swiss Confederation (1999, April 18). 101 *Bundesverfassung der Schweizerischen Eidgenossenschaft*. <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/de>

Gordienko, E. P. (2018a). Regulatory and legal support for social protection of combatants. Effectiveness of state administration, 1, 117–125. [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=efdu_2018_1_15

Gordienko, E. P. (2018 b). Foreign experience in organizing the system of social protection of combatants. Theory and practice of public management and administration in the 21st century. *Materials of the First All-Ukrainian Scientific-Practical Conference. conf* [in Ukrainian]. https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/dis_gord_titl.pdf

Gerasimenko, O. V. (2023). *Social support of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and their family members: practical aspects of the activities of officials of military units, territorial recruitment and social support centers*. Research Center of the Armed Forces of Ukraine, p. 13. [in Ukrainian]. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u188/352_831164580.pdf

Gusak N. (2019). *Ethical aspects of providing psychosocial support to combatants: Conference of young scientists "Social work and development of social support networks"* (pp. 127–129) [in Ukrainian]. <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15403>

Jus, O. A. (2023). *State guarantees of protection of social rights of military personnel and members of their families: general social protection of military personnel and members of their families; social protection of military personnel and members of their families in a special period (in particular during martial law); international aspect of social protection of military personnel (NATO standards)*. VD "Professional", 19–25 [in Ukrainian]. <https://jurkniga.ua/contents/derzhavni-garantii-zakhistu-sotsialnikh-prav-viyskovosluzhbovtiv-i-chleniv-ikh-simey.pdf?srsltid=AfmBOoqi1DyLpgxKGIewH1RXbyMRx2W319RA45FUPPVTz1OUs3ECNbp>

- Kaylo, R.I. (2023). Social and legal significance of social protection of military servants. *Social Law*, 2, 74–80. <https://doi.org/10.32751/10.32751/2617-5967-2023-02-11>
- Kondratenko, O.O. (2019). *State regulation of social protection of participants in the anti-terrorist operation and their family members* [Dissertation ... candidate of sciences in state administration: 25.00.02]. NAPU [in Ukrainian].
- Koval, V. P. (2018). Elements of the administrative-legal status of military personnel. *Administrative law and process*, 11, 92–95 [in Ukrainian]. <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/11/19.pdf>
- Makarova, T. P. (2024). Peculiarities of protection of the rights of military personnel in Ukraine during martial law. *Legal novelties*, 22(2), 76 [in Ukrainian]. http://www.legalnovels.in.ua/journal/22-2_2024/13.pdf
- Mazurenko, L. I. (2023). Basic principles of state policy in the sphere of social protection of military personnel: regulatory and legal support. *Current problems of policy*, 71, 223–231 [in Ukrainian]. http://app.nuoua.od.ua/archive/71_2023/31.pdf
- Mota, A. F., Hrynko, R. V., & Petrechenko, S. A. (2022). Social protection of military personnel under martial law. *Law and society*, 3, 161–166 [in Ukrainian]. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pis_2022_3_26
- Official website of the Ministry of Defense of the United Kingdom. (n. d.). *MOD National and Official Statistics by topic*. <https://www.gov.uk/government/publications/mod-national-and-officialstatistics-by-topic/mod-national-and-official-statistics-bytopic>
- Popkov, B. O. (2023). *Ukraine during the Russian-Ukrainian war of 2014-2023: the genesis of national resilience through the prism of scientific research*. Lyra-K Publishing House [in Ukrainian].
- Reis J., & Menezes S. (2019). Gender inequalities in the military service: A systematic literature review. *Sexuality & Culture*, 24(3), 1004–1018. <https://doi.org/10.1007/s12119-019-09662-y>
- Stativka, N. V. (2021). Socio-economic support for the implementation of state policy in the field of social protection of combatants. *Bulletin of the National University of Civil Defense of Ukraine. Series: State Administration*, 1, 208–218 [in Ukrainian]. <http://vdu-nuczu.net/ua/11-ukr/storinkaavtoral/117-stativka-n-v-gordienko-e-p-sotsialno-ekonomichne-zabezpechennya-realizatsiji-derzhanoji-politiki-u-sferi-sotsialnogo-zakhistu-uchasnikiv-bojovikh-dij>
- Sakhno, S. V., & Belimenko, O. O. (2020). Problems of social security of military personnel in Ukraine. *Bulletin of the Azov State Technical University. Series: Social and humanitarian sciences and public administration*, 5, 64–68, 198 [in Ukrainian]. <https://journals.chnu.chernivtsi.ua/index.php/main/article/view/87>
- Shopina, I. M., & Koropatnik, I. M. (2019). *Military law. "Alerta"* [in Ukrainian]. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine. (Law of Ukraine No. 64/2022) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Clarification of the Norms Regulating the Issue of Determining Categories of Persons Recognized as War Veterans and Family Members of the Fallen Defenders of Ukraine, and Providing Them with Social Guarantees (Law of Ukraine No. 2121-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-20>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection (Law of Ukraine No. 3551-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2005). On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine (Law of Ukraine No. 2961-IV) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/2961-15>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). On the State Budget of Ukraine for 2025 (Law of Ukraine No. 1928-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4059-20>
- Zakharina, T. (2023a). Directions of social work with veterans of hybrid war. *Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Series: Pedagogy. Social work*, 1(52), 55–60 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59>
- Zakharina, T. I. (2023b). Socio-institutional characteristics of the reintegration of veterans of hybrid war. Social work and education. *Social work and education*, 10(1), 17–26. Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk (TNPU) [in Ukrainian].
- Zakharina, T. I. (2023c). Reintegration of military personnel as a component of social policy and social work. Science and education. *Scientific and practical journal of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky*, 2, 27–33 [in Ukrainian].
- Zakharina, T. I. (2023d). Analysis of practices and projects of social reintegration of veterans of hybrid war in the conditions of modern Ukrainian society. *Scientific works of the MAUP. Pedagogical sciences*, 3(56), 10–17 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>

Отримано редакцією журналу / Received: 16.09.25
 Прорецензовано / Revised: 06.10.25
 Схвалено до друку / Accepted: 14.10.25

Yousuf MUSTAFAEV, PhD Student
 ORCID ID: 0009-0007-1056-3041
 e-mail: yousufmustafaev1998@gmail.com
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND LEGAL PROTECTION OF COMBATANTS IN UKRAINE: CHALLENGES AND POTENTIAL

Background. In the context of the ongoing military aggression in Ukraine, the social and legal protection of combatants is becoming particularly relevant. Servicemen, volunteers, reservists, persons held captive or missing, family members of servicemen and volunteers who participated in combat operations face numerous challenges related to the implementation of their legal rights and social guarantees. The problems of social and legal protection of combatants indicate the need for systematic improvement of relevant legislation and institutional mechanisms. The purpose of the study is a comprehensive analysis of the problems of social and legal protection of combatants in Ukraine and an assessment of the possibilities of implementing foreign experience in domestic practice.

Methods. The study uses methods of analysis of regulatory legal acts, comparative law, generalization of scientific literature, as well as methods of systematization and critical evaluation of foreign models of social and legal protection. Special attention is paid to the tools of social work with combatants and their families, which made it possible to comprehensively combine legal guarantees with the practices of socio-legal protection of combatants.

Results. The main problematic aspects of the implementation of socio-legal protection of combatants in Ukraine were identified, including the imperfection of the legislative framework, discrepancies in the application of benefits and guarantees, as well as insufficient coordination between state and public structures. The foreign experience of countries with protracted military conflicts was analyzed, which offers effective models of integrating veterans into society, organizing rehabilitation and ensuring social partnership. It was found that the adaptation of such models requires taking into account the socio-economic and cultural characteristics of Ukraine.

Conclusions. The socio-legal protection of combatants in Ukraine requires a systemic update based on a comprehensive approach to legislation and institutional mechanisms. The use of foreign experience can significantly increase the effectiveness of protection, in particular by introducing new approaches to social adaptation, rehabilitation and financial support.

Keywords: adaptation, legislation, foreign experience, social and legal protection, social support, social rehabilitation, social work, combatants.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ВETERАНСЬКЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Вступ. Із початком воєнної агресії Росії проти України у 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 р., тема ветеранської реінтеграції набула надзвичайної актуальності в українських наукових, політичних і громадських колах. Зарубіжні та вітчизняні дослідження почали активно розглядати підприємництво як один із найефективніших способів соціально-економічної реінтеграції ветеранів війни у цивільне життя, а також як ресурс сталого розвитку територіальних громад, у яких проживають демобілізовані.

Методи. Для досягнення поставленої мети було застосовано метод систематичного літературного огляду (ідентифіковано релевантні праці, здійснено їхній фільтр, проведено оцінювання методологічної якості, подальше синтезування висновків); порівняльного аналізу (основна увага приділялася узагальненню відмінностей і подібностей у зарубіжних та вітчизняних підходах до ветеранського підприємництва), системний підхід (дозволив автору комплексно охопити аспекти ветеранського підприємництва), узагальнення, аналіз та синтез.

Результати. У результаті дослідження було виявлено, що ветеранське підприємництво у зарубіжних дослідженнях розглядається як форма посттравматичної адаптації, спосіб зміцнення економічної незалежності та соціального статусу ветеранів. В українському контексті акцент робиться на інституційних бар'єрах, нестачі фінансування, відсутності менторської підтримки, проте спостерігається зростаючий інтерес до формування регіональних програм підтримки ветеранського бізнесу.

Висновки. Ветеранське підприємництво має потужний потенціал для соціально-економічної реінтеграції колишніх військовослужбовців, розвитку громад та підвищення національної стійкості. Системне вивчення кращих міжнародних практик у поєднанні з адаптацією до українського середовища є необхідною умовою для формування ефективної політики підтримки ветеранського підприємництва.

Ключові слова: ветерани, ветеранське підприємництво, громада, державна політика, реінтеграція, соціальне підприємництво, центри ветеранського розвитку.

Вступ

Сучасні виклики, пов'язані з триваючими військовими подіями, масовою демобілізацією та необхідністю реінтеграції ветеранів у цивільне життя, обумовлюють потребу в розробці нових інструментів підтримки цієї соціальної групи. Одним із ефективних інструментів реінтеграції військовослужбовців є ветеранське підприємництво, яке поєднує соціальну реінтеграцію з економічною самореалізацією. У світовому науковому дискурсі (Maury et al., 2023; Norhasyikin et al., 2024; Tihic et al., 2025 та інші) ветеранське підприємництво розглядається як форма посттравматичного зцілення, спосіб активної участі у громадському житті та механізм зменшення соціальної ізоляції ветеранів. У країнах з усталеною ветеранською політикою, зокрема у США, Канаді, Великій Британії, розроблені спеціальні програми менторської підтримки, пільгового кредитування та освіти для ветеранів-підприємців (Міжнародний досвід працевлаштування ветеранів: США, Канада, Велика Британія, 2024).

Водночас в Україні, на сьогодні, проблема ветеранського підприємництва стає предметом наукового пошуку вчених та практиків. Значна частина вітчизняних науковців (Краус, Краус, & Ігнатюк, 2023; Ушенко, 2025) акцентують увагу на інституційних бар'єрах, зокрема неузгодженість державних програм, бюрократичні перепони при реєстрації бізнесу тощо. Вони також вказують на недостатню правову базу, що не враховує специфічні потреби ветеранського підприємництва. Окрім того, виділяють проблему обмеженого доступу до фінансових ресурсів – зокрема, через відсутність спеціалізованих грантів і кредитів. Нестача бізнес-освіти серед ветеранів призводить до низької адаптивності до ринкових умов та нівелює потенціал сталого розвитку їхніх проєктів. Попри це, зростає інтерес громад до формування локальних ініціатив і програм підтримки ветеранського підприємництва,

що потребує належного наукового осмислення та узагальнення досвіду.

Мета статті – здійснити огляд джерел щодо ветеранського підприємництва у сучасних зарубіжних та вітчизняних дослідженнях, узагальнити його сутність та тенденції розвитку.

Для досягнення поставленої мети в статті було вирішено такі завдання:

1. Виокремити основні напрями зарубіжних досліджень ветеранського підприємництва.
2. Визначити ключові переваги та навички ветеранів, що сприяють їхній підприємницькій діяльності (лідерство, дисципліна, стратегічне мислення, психологічна резильєнтність, soft skills).
3. Дослідити стан наукового осмислення ветеранського підприємництва у вітчизняному дискурсі.
4. Здійснити порівняльний аналіз зарубіжних та вітчизняних підходів до ветеранського підприємництва, виявивши їхні спільні риси та відмінності.

Таким чином, дослідження ветеранського підприємництва як окремого феномену в контексті міжнародного та українського досвіду є надзвичайно актуальним. Воно дозволяє сформулювати ефективні практики підтримки та інтеграції ветеранів у громади, сприяє зменшенню соціальної напруги та активізує економічний розвиток на місцевому рівні.

Методи

Для досягнення поставленої мети було використано низку взаємодоповнюючих методів, які дозволили всебічно охопити явище ветеранського підприємництва. Метод систематичного літературного огляду застосовувався для виявлення актуальних тенденцій у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі з проблеми ветеранського підприємництва, аналізу концептуальних підходів, стратегій підтримки та бар'єрів розвитку цієї

сфери. Порівняльний аналіз дозволив встановити відмінності й подібності між українськими та міжнародними практиками розвитку ветеранського підприємництва, зокрема щодо рівня державної підтримки, інституційного середовища, менторства, рівня залучення громадянського суспільства та приватного сектора. У статті застосовано системний підхід, що дозволив автору комплексно охопити аспекти ветеранського підприємництва. Методи аналізу, синтезу, наукового узагальнення та інтерпретації використовувалися для формулювання висновків, виділення ключових трендів та напрацювання їхніх перспективних можливостей.

Результати

У світовій практиці ветеранське підприємництво розглядається не лише як засіб соціально-економічної інтеграції військовослужбовців після служби, але й як дієвий інструмент розвитку місцевих громад (Boldon et al., 2017). Воно сприяє створенню робочих місць, розвитку місцевої економіки, соціальній згуртованості та інноваційній активності в громадах.

З метою комплексного дослідження окресленої проблеми нами виокремлено основні напрями зарубіжних досліджень відповідно до таких критеріїв: підприємництво як механізм; підприємництво як чинник розвитку місцевої економіки; підтримки ветеранського підприємництва серед ветеранів-жінок та ветеранів з особливими потребами; ветеранське підприємництво як інструмент вирішення соціальних проблем та активізації діяльності громади.

По-перше, підприємництво як форма ресоціалізації ветеранів, у контексті якого звертається увага на підприємництво як механізм ресоціалізації та реалізації особистісного потенціалу та можливість швидше започаткувати бізнес завдяки здобутим ними у війську навичкам лідерства, дисципліни, стратегічного мислення. Дослідники (Heinz et al., 2017) виявили, що ветерани майже вдвічі частіше, ніж неветерани є самозайнятими. Військовий досвід забезпечує ветеранам унікальні переваги у започаткуванні та веденні бізнесу, зокрема завдяки таким навичкам як оптимізм, екстраверсія, орієнтація на досягнення (мета в житті), автономність, потреба у професійному розвитку, психологічна резильєнтність, а також стратегічне планування, дисципліна, наявність розвинених соціальних мереж, здатність адаптуватися та долати перешкоди та навички спілкування (Heinz et al., 2017; Jim-Suleiman, Ibiameke, & Fenan, 2021; Verbytska, Dyvnych, Petryk, 2023; Norhasyikin et al., 2024; Tihic et al., 2025), що сприяють підприємницькій діяльності. Підприємництво може бути ефективним інструментом соціальної реінтеграції ветеранів, оскільки відновлює відчуття контролю, мети (сенсу життя) й приналежності, що є критично важливим для психологічного добробуту ветеранів та соціальної реінтеграції (Heinz et al., 2017; Jim-Suleiman, Ibiameke, & Fenan, 2021; Verbytska, Dyvnych, Petryk, 2023; Tihic et al., 2025). Науковець М. Тіхич та колеги (Tihic et al., 2025) наголошують на важливості підприємницької освіти як засобу переходу від військової до цивільної сфери та реалізації особистого потенціалу ветеранів. У цьому контексті пропонується концептуальні моделі переходу ветеранів до підприємництва. Так, у дослідженні (Norhasyikin et al., 2024) запропоновано модель, яка включає: індивідуальні характеристики (Individual Attributes): військовий досвід, що охоплює лідерські якості, навички управління, а також особисту стійкість, яка допомагає адаптуватися до нових умов; виклики, пов'язані з переходом (Transitional Challenges): труднощі у трансфері військових навичок у цивільну сферу бізнесу, культурна адаптація,

а також проблеми з доступом до фінансових ресурсів і ринків; підприємницькі можливості (Entrepreneurial Opportunities): пошук ніш на ринку, використання підтримуючих мереж і програм для ветеранів, застосування військових навичок для інновацій та лідерства у підприємницькій діяльності. Ветерани – це потенційні підприємці (Boldon et al., 2017).

Другий напрям досліджень – ветеранське підприємництво як чинник розвитку місцевої економіки. Ряд дослідників описують зв'язок між ветеранами-підприємцями та розвитком регіональних економік (Lyons, 2014; Verbytska, Dyvnych, & Petryk, 2023; Maury, Pritchard, & Tihic, 2023). У США ветерани, що започатковують бізнес у місцевих громадах, відіграють важливу роль у розвитку економіки та соціальної структури цих громад. Згідно зі звітом Інституту ветеранів та сімей військовослужбовців ім. Д'Аньєлло (IVMF) Сірак'юського університету (Maury, Pritchard, & Tihic, 2023), ветерани-підприємці представлені як у міських, так і в сільських громадах, де їхні бізнеси сприяють створенню робочих місць і підтримують економічну динаміку. Станом на 2022 рік близько 39 % ветеранів, які займаються підприємництвом, мешкали у малих населених пунктах (до 50 тис. жителів) або в сільській місцевості. За даними 2018 року, у Сполучених Штатах нараховувалося понад 1,9 млн бізнесів, заснованих ветеранами, серед яких понад 484 тис. були роботодавцями, а 1,5 млн функціонували без найманих працівників. Сукупний вииторг (revenue) цих підприємств оцінювався в 1,2 трлн доларів, із загальною кількістю зайнятих – понад 5,2 млн осіб та річним фондом заробітної плати близько 232,6 млрд доларів. Ветеранські підприємства, що працюють у міських умовах, забезпечували понад 1 трлн доларів доходу, працевлаштовували понад 4,2 млн працівників та сплачували близько 198 млн доларів на рік у вигляді заробітної плати. У сільських регіонах ці підприємства генерували понад 115 млн доларів доходу, залучали понад 480 тис. працівників, а річний обсяг зарплат перевищував 21 млн доларів (Maury, Pritchard, & Tihic, 2023). Станом на 2023 рік у США 65 % військовослужбовців мали бажання створення власного бізнесу після звільнення. Відсоток зайнятості серед ветеранів вищий, ніж серед неветеранів. Роботодавці переконані, що ветерани мають прекрасну робочу етику та важливі навички. 97 % американців заявили, що вважають ветеранів хорошими працівниками. (Mission Roll Call, 2023, April 6). За результатами дослідження Impact Report 2024 (Mission Roll Call, 2024, December 30) 94 % респондентів мали у своєму оточенні військовослужбовців. Щодо пріоритетів на 2025 рік, то найбільш значимими для ветеранів є якість і доступ до медичного обслуговування (73,6 %); попередження самогубств (72,8 %); житло та боротьба з бездомністю (72,1 %); фінансова та продовольча безпека – 41,1 % (Mission Roll Call, 2024, December 30). Загалом, ветеранські бізнеси демонструють вищу стійкість до економічних криз і мають потенціал до позитивного впливу на громаду (Boldon et al., 2017; Deming, Carpenter, & Anders, 2025).

У США існує приватна некомерційна організація Bunker Labs, заснована у 2014 р. ветеранами в Чикаго, яка підтримує ветеранів у створенні інноваційних проєктів, орієнтованих на потреби місцевих громад – від ремесел до технологічних стартапів. Bunker Labs функціонує одночасно як інкубатор, акселератор і мережевий центр, допомагаючи заповнити прогалини у доступі ветеранів до фінансових ресурсів, ділових контактів та знань. У 2024 р. ця спільнота увійшла до

складу Інституту ветеранів та сімей військовослужбовців ім. Д'Анжелло (IVMF) при Сірак'юському університеті (Bunker Labs: A Legacy of Impact, n. d.).

Із врахуванням зазначених даних ветеранське підприємство може бути стратегічним напрямом політики розвитку громад, яка поєднує соціальну відповідальність, економічну активність і реінтеграцію захисників у цивільне життя.

Третій напрям досліджень – це політика підтримки ветеранського підприємництва серед ветеранок-жінок, представників меншин та ветеранів з особливими потребами. За даними IVMF (Institute for Veterans and Military Families, 2022), 57 % жінок-ветеранок позиціонують себе як соціальні підприємниці. 97 % вказують, що навички, отримані у військовій справі, допомогли їм у підприємницькій діяльності. Проте вони стикаються з бар'єрами у вигляді обмеженого доступу до фінансування (37 %) та менторської підтримки (22 %). Жінки-ветеранки стикаються з унікальними викликами в підприємстві, що вимагає розробки цільових програм підтримки для цієї групи. Однією з найважливіших мотивацій для жінок-підприємниць-ветеранів є допомога суспільству / підтримка громади (30 %). Проте 45 % мають труднощі з орієнтуванням у ресурсах своєї місцевої громади, що засвідчує потребу в цілеспрямованій інфраструктурі підтримки з боку держави та громади.

Дослідники (Deming, Carpenter, & Anders, 2025) підкреслюють, що більшість наявних досліджень ветеранського підприємництва зосереджуються на чоловіках або не враховують особливостей гендеру, особливостей ветеранів з інвалідністю та етнічної приналежності. Жінки-ветеранки, ветерани з інвалідністю та представники меншин стикаються з унікальними викликами, які є недостатньо вивченими. На основі проведеного дослідження автори (Deming, Carpenter, & Anders, 2025) засвідчують, що жінки-ветеранки-підприємниці демонструють високий рівень адаптивності, однак часто мають менший доступ до капіталу; підприємницька діяльність жінок-ветеранок менш масштабна, але має стійкіші внутрішні структури управління; успішність яких пов'язана з досвідом служби, лідерськими навичками й соціальним капіталом. Жінки-ветеранки-підприємниці мають на 13 % вищий річний виторг (revenue), як фірми, що належать неветеранам, у тому числі чоловікам. Отже, військовий досвід допомагає жінкам ефективно долати бар'єри, пов'язані з гендерною нерівністю у малому підприємстві. Ветеранський статус виявляється додатковим ресурсом, який позитивно позначається на виторгу підприємства (revenue), навіть порівняно з компаніями, заснованими особами без військового досвіду.

Четвертий напрям досліджень – соціальне підприємство, у контексті якого дослідники трактують ветеранське підприємство як "подвійний" інструмент: вирішення соціальних проблем та активізації діяльності громади. Л. Парду (Pardue, 2023, November 9) підкреслює, що ветерани, які повертаються до цивільного життя, частіше засновують підприємства у соціально значущих секторах – охорона здоров'я, освіта, неприбуткові ініціативи – тим самим підсилюючи інституційний потенціал громад. Згідно з дослідженням (Tremper, 2024, November 7) підприємницька активність серед ветеранів у США зросла на 60 % лише за 2024 рік, причому 56 % нових бізнесів були зосереджені в галузях, орієнтованих на безпосередню взаємодію з місцевими громадами. Це свідчить про локальну спрямованість таких підприємств, що відповідає потребам розвитку громад.

Соціальне підприємство все частіше визнається як форма ветеранського підприємства, що поєднує створення соціальної цінності з бізнес-цілями. Ветерани використовують свої лідерські навички та зв'язки з громадою для заснування бізнесу, який слугує ширшим соціальним цілям, роблячи позитивний внесок у згуртованість громади та економічний розвиток (Boldon et. al., 2017).

У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності та воєнних викликів ветеранське підприємство постає як важливий ресурс соціальної інтеграції та місцевого розвитку. Досвід західних країн засвідчує зростаючу роль підприємницької діяльності, започаткованої ветеранами, у забезпеченні економічної мобільності, створенні робочих місць і посиленні локальної стійкості громад. З урахуванням зазначених даних, ветеранське підприємство може бути стратегічним напрямом політики розвитку громад, що поєднує соціальну відповідальність, економічну активність і реінтеграцію захисників у цивільне життя.

Таким чином, зарубіжний досвід доводить ефективність ветеранського підприємства як інструменту соціальної реінтеграції; відновлення економічної активності у громадах; формування соціального капіталу; зміцнення громадянської ідентичності та солідарності. У цьому контексті можна виокремити рекомендації для українського контексту, зокрема адаптація іноземних практик з урахуванням українських реалій; створення локальних ветеранських бізнес-інкубаторів; формування грантових програм на рівні громад; підтримка соціального підприємства ветеранів через спрощені процедури реєстрації та оподаткування.

У вітчизняному дискурсі ветеранське підприємство розглядається в контексті соціальної адаптації та ресоціалізації (Горбань, 2024); економічної самореалізації ветеранів (Онищенко, & Глушко, 2024; Ніжейко, & Ковалівська, 2024); розвитку людського потенціалу громади (Ільченко, 2010). "Сучасними пріоритетами повинні бути повернення ветеранів / ветеранок до активного цивільного життя, відновлення їхньої економічної та соціальної спроможності, фізичного та ментального здоров'я, залучення родин до всіх цих процесів" (Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках" № 1209-р, 2024). Отже, йдеться про сприяння переходу з військової служби у цивільне життя та реінтеграції в територіальні громади.

Учені Д. Злобін та Я. Петруненко, наводячи приклади ветеранського підприємства у США, Великій Британії, Ізраїлі, зазначають, що "досвід інших країн світу підтверджує, що інтеграція ветеранів через підприємство може бути успішною лише за умови комплексної державної та суспільної підтримки" (Злобін, & Петруненко, 2025, с. 201). Автори переконані, що ветеранське підприємство вже сьогодні відіграє важливу роль у поверненні колишніх військових до активного громадського життя. Участь у власній справі або співпраця з іншими ветеранами у спільному проєкті формує відчуття спільності та підтримки, подібне до того, що було у військовій службі, але тепер у мирному середовищі. Це допомагає зменшити психологічну напругу, пов'язану з адаптацією до цивільного життя. Окрім того, такі підприємства активно співпрацюють з цивільним населенням – як з клієнтами, так і з партнерами – що сприяє подоланню розмежування між військовими й цивільними. Завдяки цьому ветерани починають сприйматися не як окрема

група, а як повноправні учасники економічного та соціального життя – підприємці, роботодавці, колеги. (Злобін, & Петруненко, 2025, с. 203).

Значна частина дослідників звертає увагу на роль підприємництва як чинника реінтеграції ветеранів, оскільки основне завдання – відновлення потенціалу ветеранів через адаптацію до цивільного життя, включно з працевлаштуванням або започаткуванням власної справи. У цьому контексті ветерани можуть стати ключовими агентами економічного відновлення громад. (Ляшенко, Іванов, & Підоричева, 2023). Отже, ветеранське підприємництво та зайнятість – це потужний інструмент відбудови громад у повоєнний період, позаяк ветерани не лише отримують можливість самореалізації, а й забезпечують створення бізнесів, робочих місць та нових зв'язків у територіальних громадах.

Можна впевнено стверджувати, що найціннішим внеском ветеранів у сучасний ринок праці є саме їхні гнучкі навички (soft skills). Це пояснюється кількома ключовими причинами:

- армійський досвід формує справжніх лідерів, які не лише вміють керувати іншими, а й працювати в команді, підтримуючи ефективну взаємодію навіть у складних умовах;
- середовище військових операцій – постійно змінне, напружене й складне, що вимагає максимальної концентрації, вміння швидко ухвалювати рішення, аналітичного підходу й критичного мислення;
- чітка й відверта комунікація – життєво необхідна в армії, тому військові звикли говорити прямо, зрозуміло визначаючи завдання, обов'язки й очікування;
- витривалість, внутрішня сила та відданість – невід'ємні риси військовослужбовців. Це люди, які звикли діяти в ім'я спільної мети, готові до самопожертви, тож їхня лояльність і надійність викликають глибоку повагу (Вієстурс, 2023).

Таким чином, на сьогодні важливо визнавати і залучати soft skills, що формуються у військовій службі; створювати умови праці, які враховують технологічний і логістичний досвід ветеранів; розробляти програми адаптації, щоб забезпечити комфортний перехід ветеранів у цивільне середовище; надавати підтримку на психологічному рівні, щоб допомогти ветеранам знайти своє друге дихання в новій кар'єрі.

На основі теоретичного аналізу праць зарубіжних та вітчизняних вчених нами здійснено спробу надати авторське визначення поняттям "ветеранське підприємництво" та "підприємницька діяльність". Отже, під ветеранським підприємництвом ми розуміємо особливу форму господарської діяльності, започатковану ветеранами війни або за їхньої участі, що поєднує заснування та розвиток бізнесу із соціальною місією. Щодо наступного базового поняття, то під підприємницькою діяльністю ми розуміємо діяльність, що спрямована не лише на економічну самореалізацію та отримання прибутку, а й на соціальну реінтеграцію ветеранів у цивільне життя, створення нових робочих місць та стимулювання економічного розвитку регіонів і країни загалом" (Осадчук, 2025, с. 160–161).

Вважаємо, що під час дослідження ветеранського підприємництва, перш за все, потрібно з'ясувати сутнісні мотиваційні чинники в певній діяльності. Правило "5 чому" (англ. 5 Whys), розроблене засновником Toyota Сакіті Тойода, полягає в поетапному розпитуванні "чому?" для з'ясування глибинної причини певної проблеми або явища (Рай, 2023) можна ефективно адаптувати для аналізу й

розвитку ветеранського підприємництва, щоб зрозуміти глибинні мотивації та потреби ветеранів. Наведемо приклад застосування правила "5 чому" до проблеми ветеранського підприємництва, яке розгортається у формі запитань та відповідей, зокрема: *Чому ветеран хоче створити власну справу?* – Бо не може знайти стабільну роботу після демобілізації. *Чому не може знайти роботу?* – Бо має складнощі з адаптацією до цивільного ринку праці. *Чому виникають труднощі з адаптацією?* – Бо бракує знань і навичок, які є затребуваними в цивільному секторі. *Чому бракує таких знань і навичок?* – Бо під час служби не було можливості здобути економічну або підприємницьку освіту. *Чому не було такої можливості?* – Бо система підтримки ветеранів не передбачала програм перекваліфікації або навчання бізнес-навичкам.

Незважаючи на те, що такий алгоритм критикується (Card, 2017), він має практичне значення для ветеранської політики, тому що дозволяє сформулювати обґрунтовані рішення, зокрема розвивати менторські програми у партнерстві з досвідченими підприємцями; створювати державні або грантові програми підтримки, адаптовані до реальних потреб ветеранів; формувати інфраструктуру переходу з армії до підприємницької діяльності.

Згідно з даними Українського ветеранського фонду, навіть за умов гострої нестачі робочої сили на ринку праці, близько 30 % ветеранів у 2024 р. не змогли працевлаштуватися (Захарчук, n. d.). У такій ситуації особливого значення набуває робота фахівців, які займаються супроводом ветеранів у процесах реінтеграції та адаптації до мирного життя. Для компаній, які прагнуть впровадити ефективну модель підтримки ветеранів, варто звернути увагу на низку практичних рекомендацій, зокрема організувати системний підхід до роботи з військовими та ветеранами (HR-вертикалі для цього недостатньо); забезпечити підтримку з чітко визначеними задачами; ретельно підійти до призначення координатора, продумати перелік потрібних компетенцій; навчити колектив взаємодіяти з ветеранами (Захарчук, n. d.).

Попри дефіцит робочої сили в Україні, ветерани російсько-української війни після участі у бойових діях часто мають труднощі із працевлаштуванням. У межах дослідження (Горбань, 2024) було проведено 33 глибинних інтерв'ю з ветеранами у шести областях і в місті Кривому Розі. За словами 15 % опитаних, ветерани часто стикаються з нерозумінням з боку колег через брак знань про їхній психологічний стан після війни. Це породжує відчуження та неприйняття в колективах. Ще 40 % респондентів заявили про упереджене ставлення при працевлаштуванні, а 12 % – про випадки дискримінації при поверненні на роботу. На їхню думку, такі підходи є несправедливими, адже ветерани мають цінний досвід і можуть бути добрим підсиленням для будь-якої команди (Горбань, 2024).

Однак велика кількість людей, що пройшли війну, потужно вплинуть на післявоєнний ринок праці. На сьогодні можна стверджувати, що ветеранське підприємництво сприяє соціальній адаптації колишніх військовослужбовців у громадах (Злобін, & Петруненко, 2025), що закладає підґрунтя на післявоєнну перспективу. Адже вже сьогодні підприємець не лише людина, яка заробляє, отримує прибуток та вкладає його в різні сфери діяльності, підприємець, перш за все, реалізує себе та спонукає інших до самореалізації (Власова, & Борбіч, 2022, с. 43).

У контексті дослідження соціального становища та реінтеграційних можливостей українських ветеранів особливої уваги заслуговують наукові праці Т. Захаріної

(2023a; 2023b; 2023c; 2023d; 2024). Її дослідження охоплюють як загальносоціальні, так і інституційно-освітні аспекти повернення ветеранів до мирного життя. У статті (Захаріна, 2023a) авторка обґрунтовує положення про те, що реінтеграційний потенціал має розглядатися як комплексний ресурс, який охоплює вісім ключових сфер життя: сімейну, професійну, соціальну, психологічну, освітню, правову, медичну та культурну. У праці наголошується: "недостатній розвиток хоча б одного із вказаних вимірів знижує загальну ефективність реінтеграції та породжує ризики соціального відчуження" (Захаріна, 2023a, с. 266). Українська дослідниця звертає увагу на роль найближчого соціального оточення – зокрема родини – у процесі посттравматичної адаптації. На її думку, сім'я може стати як ресурсом підтримки, так і джерелом додаткового психологічного навантаження. Авторка зазначає: "Соціальна адаптація ветерана часто визначається не лише наявністю державних програм, а й ставленням родини до його нового статусу" (Захаріна, 2023a, с. 270). У публікації (Захаріна, 2023b) аналізуються чинники, які зумовлюють ефективність співпраці між ветеранами, державними органами, закладами освіти та громадськими об'єднаннями. Основна теза полягає в необхідності створення інтегрованої міжсекторальної моделі підтримки ветеранів на рівні громад, оскільки основною ідеєю реінтеграційної політики є те, що військовослужбовці та ветерани мають сприйматися не як соціальний чи економічний тягар для держави, а як активні, повноправні громадяни, які беруть участь у суспільному житті та роблять внесок у бюджет як платники податків (Захаріна, 2023c, с. 14).

К. Краус, Н. Краус, А. Ігнатюк (2023) розглядають ветеранське підприємництво як стратегічний інструмент інтеграції, не лише як економічний процес, а як ефективний механізм їхньої соціальної та професійної реінтеграції. Підкреслюється, що ветеранський бізнес здатен виконувати роль точки опори в особистій трансформації та самореалізації. "Ветеранське підприємництво – це не лише форма самозайнятості, а й потенційний драйвер соціально-економічного зростання територіальних громад" (Краус, Краус, Ігнатюк, 2023, с. 104).

Однак ветеранське підприємництво слід розглядати не лише як інструмент економічної самореалізації, а й як один із ключових механізмів соціалізації ветеранів у мирному суспільстві (Flack, & Kite, 2021). Підприємницька діяльність сприяє включенню ветеранів у суспільне життя, створенню нових соціальних зв'язків і зниженню ризику ізоляції.

Особливої актуальності набуває підтримка ветеранів на ранніх етапах підприємницької діяльності. Це передбачає розвиток системи бізнес-освіти, формування додаткових конкурентних переваг, залучення менторства з боку досвідчених підприємців, а також шефську підтримку з боку великого й середнього бізнесу. Крім того, важливу роль відіграють професійні об'єднання ветеранів, які виконують функції неформальної підтримки, адвокації інтересів, обміну досвідом та спільного проектного розвитку.

Наукова література (Haynie, & Shepherd, 2011; Chamberland Sr, 2015; Nabacivch, 2021; Ілларіонов, 2022). Краус, Краус, & Ігнатюк, 2023; Verbytska, Duvnych, & Petryk, 2023, Mission Roll Call, 2023, 2024) фіксує стійкий інтерес до інституційного, фінансового та соціального забезпечення ветеранського бізнесу. Зокрема, значний вклад у розробку підходів до систематизації політики, механізмів підтримки та моделювання ветеранських ініціатив. Їхні праці охоплюють як теоретичне підґрунтя,

так і прикладні аспекти реалізації проектів у сфері ветеранського підприємництва, враховуючи потреби, бар'єри та потенціал учасників бойових дій.

Розвиток ветеранського підприємництва є важливим елементом реінтеграції військовослужбовців у цивільне життя. Автори (Краус, Краус, & Ігнатюк, 2023 с. 103). виокремлюють мотиви, які спонукають ветеранів до відкриття власних бізнесів, зокрема бажання особисто господарювати; бажання забезпечити краще життя для своєї родини; прагнення до фінансової незалежності; бажання реалізувати власну бізнес-ідею; прагнення до самореалізації. Відповідно до результатів досліджень, проведених Міністерством у справах ветеранів України, найбільше військових турбує майбутнє їхніх родин у разі поранення або загибелі під час виконання обов'язку. На другому місці серед пріоритетних питань – забезпечення належного соціального пакета та надання підтримки у період адаптації після звільнення зі служби (У Мінсоцполітики розповіли про проекти соціальної адаптації ветеранів і допомоги їхнім родинам, 2025). Українські громади та суспільство загалом мають переосмислити складний бойовий і тиловий досвід, перетворивши його на джерело нових смислів, які сприятимуть розвитку особистості та зміцненню державної єдності (Бахтиєв, 2025).

Таким чином, спільним у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців є прагнення до підтримки ветеранів через підприємництво як інструмент реінтеграції, увага до соціальних ефектів та політик підтримки, а відмінність полягає у глибині емпіричних підходів, масштабах державної участі, ступені розвитку міждисциплінарних досліджень, інституційної підтримки освіти та інклюзивності. Загалом, зарубіжні дослідження мають системний, міждисциплінарний та емпіричний характер з активною підтримкою університетських центрів. Натомість українські дослідження зосереджені на соціально-адаптаційній та правовій складовій, ще формують власну концептуальну базу.

Отже, ветеранське підприємництво в Україні перебуває на етапі становлення, але демонструє високий потенціал як інструмент розвитку громад. Сформувався ряд практично орієнтованих досліджень, які обґрунтовують потребу у системній політиці підтримки; локалізованих програмах громад; партнерстві держави, громадськості та бізнесу. На відміну від більш розвинутих країн, українська модель поки що фрагментована, залежна від донорів і потребує законодавчого оформлення. На сьогодні нагальним завданням є розробка національної стратегії підтримки ветеранського підприємництва, інтегрованого в політику регіонального розвитку; запровадження грантових та пільгових кредитних програм для ветеранів у громадах; інституалізація ветеранських бізнес-хабів як частина муніципальної інфраструктури; підтримка соціальних підприємств ветеранів, що працюють у сфері послуг, охорони здоров'я, навчання, реабілітації.

Дискусія і висновки

Ветеранське підприємництво розглядається як ефективний інструмент соціальної реінтеграції, що дозволяє колишнім військовослужбовцям не лише адаптуватися до мирного життя, а й стати активними учасниками економічного розвитку громад. Ветеранське підприємництво є важливою складовою соціально-економічної адаптації колишніх військовослужбовців, що одночасно забезпечує їхню інтеграцію в цивільне суспільство та сприяє розвитку місцевої економіки. Зарубіжні дослідники сформували поліаспектний підхід до вивчення

цього явища, оскільки воно розглядається в контексті економічної ефективності, психологічного впливу війни, гендерної рівності, освітніх стратегій та політики державної підтримки. Особливо помітним є акцент на глибокій емпіричній базі, інституційній підтримці (Small Business Administration (SBA), D'Aniello Institute for Veterans and Military Families (IVMF)), міждисциплінарних дослідженнях та інтеграції цифрових інструментів у бізнес-стратегії ветеранів. Зарубіжні дослідники приділяють особливу увагу ролі державної підтримки, бізнес-освіти та менторства як ключовим умовам успішності ветеранських бізнесів. У більшості західних країн створено розгалужену інфраструктуру підтримки: гранти, пільгове кредитування, інкубатори для ветеранів. Натомість українські дослідження перебувають на стадії формування власного наукового поля, зосереджуючись переважно на проблемах соціальної адаптації, юридичних аспектах підтримки ветеранів та розвитку ветеранського підприємництва в умовах війни. Проте спостерігається активне зростання інтересу до теми з боку науковців, громадських організацій і донорських структур. Вітчизняна наукова думка поки що не охоплює повною мірою такі аспекти, як гендерна специфіка, підприємців-ветеранів з інвалідністю, психологічний вплив бойового досвіду на підприємницьку активність, інноваційність бізнес-моделей, що вже активно досліджуються за кордоном. Це створює можливості для подальших міждисциплінарних розвідок та залучення іноземного досвіду. Нагальною потребою є формування в Україні цілісної науково-практичної концепції підтримки ветеранського підприємництва, яка б поєднувала державну політику, освітні ініціативи, менторські програми та психосоціальну допомогу. Перспективним напрямом є подальше порівняльне дослідження досвіду країн НАТО, аналіз ефективності ветеранських бізнес-програм, а також оцінка впливу ветеранських підприємств на стійкість громад у післявоєнний період.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Бахтиєв, Р. (2025). Підходи та інструменти у розробці ветеранської політики і ветеранських просторів в територіальних громадах. <https://home.ednannia.ua/online-studio/articles/pidhody-ta-instrumenty-urozrobtisi-veteranskoji-politiki-y-veteranskyh-prostoriv-v-terytorialnyh>
- Вістурс, Л. (2023). Ветерани на післявоєнному ринку праці: Як підготуватись бізнесу. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/ukrajinski-veteraniyak-voni-zminyat-pislyvoeuenniy-rinok-praci-dumka-eksperta-50301008.html>
- Власова, В.П., & Борбіч, М.С. (2022). Етичні принципи в підприємницькій діяльності. *Підприємство та інновації*, (23), 42–46. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.8>
- Горбань, Ю. (2024). Працевлаштування ветеранів: чому вони відчувають проблеми та як їх можливо вирішити. <https://interfax.com.ua/news/blog/985365.html>
- Захаріна, Т. (2023a). Реінтеграційний потенціал ветеранів як чинник успішної їх реінтеграції в соціум. *Social work and education*, 10(3), 263–275. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.1>
- Захаріна, Т. (2023b). Соціально-інституційні характеристики реінтеграції ветеранів гібридної війни. *Social work and education*, 10(1), 17–26. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>
- Захаріна, Т. (2023c). Аналіз практик і проєктів соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного українського соціуму. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Педагогічні науки*, 3(56), 10–16. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>
- Захаріна, Т.І. (2023d). Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи. *Наука і освіта*, 2, 27–33. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2023-2-5>
- Захаріна, Т.І. (2024). Теоретико-методичні засади соціальної реінтеграції ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти [Дис. д-ра пед. наук: 13.00.05]. Інститут проблем виховання НАПН України. https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Dis_Zakharina.pdf
- Захарчук, І. (n. d.) *Що головне? Чотири поради для адаптації військових на цивільній роботі*. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/koli-ukrajinski-viyskovi-povertayutsya-na-robotu-dopomogi-hr-specialista-nedostatno-ekspert-z-mhp-50487807.html>
- Злобін, Д. Л., & Петруненко, Я. В. (2025). Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 4(88), 198–207. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.30>
- Ілларіонов, О. (2022). Ветеранський бізнес: правові засади підтримки та розвитку. *Grail of Science*, 22, 89–100. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.25.11.2022.14>
- Ільченко, Н. В. (2010). Концепція участі та методи залучення населення до розвитку територіальної громади. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 7. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_7
- Кабінет Міністрів України. (2024). Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках. (Розпорядження № 1209-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text>
- Краус К., Краус Н., & Ігнатюк А. (2023). Ветеранське підприємництво та бізнес в Україні: інституційна, фінансова та проєктна складова практичної реалізації. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 1(11), 98–111. <https://doi.org/10.32750/2023-0108>
- Лашенко, В., Іванов, С., & Підриччева, І. (2023). Ветеранське підприємництво та зайнятість як драйвери повного резильєнтного відновлення громад. *Collection of Scientific Papers "ЛОГОС"*, (August 18, 2023; Cambridge, UK), 26–29. <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.05>
- Міжнародний досвід працевлаштування ветеранів: США, Канада, Велика Британія. (2024). Тарасенко Тарас Петрович. <https://www.tarastarasenko.com/mizhnarodnyj-dosvid-praczevlashtuvannya-veteraniv-ssha-kanada-velykobrytaniya/>
- Ніжейко, К., & Ковалівська, К. (2024). Реінтеграція ветеранів у цивільне життя: міжнародний досвід та особливості в Україні. *Економіка та суспільство*, 67. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161>
- Онищенко, С. В., & Глушко, А. Д. (2024). Фінансова та цифрова інклюзія ветеранів в аспекті зміцнення соціально-економічної безпеки. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Економіка та управління*, 15. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-15-03-04>
- Осадчук, Р. (2025). Ветеранське підприємництво, його сутність та особливості. *Вісник гуманітарних наук*, 2, 156–165. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.21>
- Рай, С. (2023). Правило "5 чому" від засновника компанії Toyota, Сакімі Тойода. <https://www.alife.com.ua/pravylo-5-chomu-vid-zasnovnyk-kompaniyi-toyota-sakimi-tojoda/>
- У Мінсоцполітики розповіли про проєкти соціальної адаптації ветеранів і допомоги їхнім родинам. (2025). <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3964371-u-minsocpolitiki-rozpozvili-pro-proekti-socialnoi-adaptacii-veteraniv-i-dopomogi-ihnim-rodinam.html>
- Ушенко, Н.В. (2025). Соціальне підприємництво в системі сприяння ветеранської зайнятості. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*, 16(2), 51–59. <http://doi.org/10.32750/2025-0205>
- Boldon, N. Y., Maury, R. V., Armstrong, N., & Van Slyke, R. (2017). The state of veteran entrepreneurship research: What we know and next steps. *Institute for Veterans and Military Families*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/the-state-of-veteran-entrepreneurship-research-what-we-know-and-next-steps/>
- Bunker Labs: A Legacy of Impact. (n. d.). <https://ivmf.syracuse.edu/bunker-labs-a-legacy-of-impact/>
- Card, A. J. (2017). The problem with "5 whys". *BMJ quality & safety*, 26(8), 671–677. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2016-005849>
- Chamberland Sr, K. J. (2015). *Success factors of veteran-owned small businesses*. [Doctoral dissertation, New York University, Walden University]. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1572&context=dissertations>
- Deming, K., Carpenter, C. W., & Anders, J. (2025). Experiences of women and minoritized US military veteran business owners: descriptive evidence on "veterpreneur" survival and growth. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 14(1), 1–23. <https://doi.org/10.1108/JEPP-07-2023-0063>
- Flack, M., & Kite, L. (2021). Transition from military to civilian: Identity, social connectedness, and veteran wellbeing. *PLoS one*, 16(12), e0261634. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261634>
- Habacivich, W. T. (2021). *An Inquiry into Veteran Entrepreneurship*. Indiana University of Pennsylvania.
- Haynie, J. M., & Shepherd, D. (2011). Toward a theory of discontinuous career transition: investigating career transitions necessitated by traumatic life events. *Journal of applied psychology*, 96(3), 501. <https://doi.org/10.1037/a0021450>
- Heinz, A. J., Freeman, M. A., Harpaz-Rotem, I., & Pietrzak, R. H. (2017). American military veteran entrepreneurs: A comprehensive profile of demographic, service history, and psychosocial characteristics. *Military Psychology*, 29(6), 513–523. <https://doi.org/10.1037/mil0000195>
- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *Data Brief: Women Veteran Entrepreneurs 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/data-brief-women-veteran-entrepreneurs-2022/>

- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *The Success of Veteran-Owned Businesses and Ways to Support Them*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/veteran-voices/articles/the-success-of-veteran-owned-businesses-and-ways-to-support-them/>
- Institute for Veterans and Military Families. (2023, January 3). *IVMF directs more than \$275,000 to support military-connected businesses in 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/2023/01/03/ivmf-directs-more-than-275000-to-support-military-connected-businesses-in-2022/>
- Jim-Suleiman, S., Ibiameke, A., & Fenan, N. V. (2021). A review of literature on the concept, motivations and factors affecting the successes of veteran entrepreneurs. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 9(4), 42–51. <https://ssrn.com/abstract=3856501>
- Lyons, J. A. (2014). *Veteran entrepreneurship: A phenomenological study of the lived experience of veterans' transition from military service to entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. Capella University. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7979&context=dissertations>
- Maury, R. V., Pritchard, A. J., & Tihic, M. (2023). 2022 National Survey of Military-Affiliated Entrepreneurs: Veteran Entrepreneurship across Urban and Rural Places. *Institute for Veterans and Military Families*, 426. <https://surface.syr.edu/ivmf/426>
- Mission Roll Call. (2023, April 6). *2023 Impact Report*. Mission Roll Call. https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2024/07/MRC_2023_impact_report.pdf
- Mission Roll Call. (2024, December 30). *2024 Impact Report*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2025/01/MRC-Impact-Report2024.pdf>
- Norhasyikin, R., Zalina, J., Mohd, S. A. M. S., Siti, M. M. K., & Suheil, C. S. (2024). The Soldiers' Second Act: Navigating Entrepreneurship after Retirement. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*. <https://dx.doi.org/10.47772/IJRISS.2024.8100198>
- Pardue, L. (2023, November 9). *Entrepreneurship among military veterans in 2023*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/entrepreneurship-among-military-veterans-in-2023>
- Tihic, M., Pritchard, A. J., McKelvie, A., & Maury, R. V. (2025). Entrepreneurship education and its role in transitional entrepreneurship as veterans transition from military to civilian life. *Entrepreneurship education and pedagogy*, 8(3), 424–451. <https://doi.org/10.1177/25151274241232357>
- Tremper, N. (2024, November 7). *Entrepreneurship among veterans increased 60% in the last year*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/veteran-entrepreneurs-2024>
- Troupe, M. (2024). *Lived Experiences of Veterans Navigating the Path to Entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. National University.
- Verbytska, A., Dyvnych, H., & Petryk, O. (2023). The potential of local business involvement as a determinant of social entrepreneurship development in the process of veterans' reintegration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(4), 58–64. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-58-64>
- ### References
- Bakhtiev, R. (2025). *Approaches and tools in the development of veteran policy and veteran spaces in local communities* [in Ukrainian]. <https://home.ednanna.ua/online-studio/articles/pidhody-ta-instrumenty-urozrobtisi-veteranskoyi-polityky-i-veteranskyh-prostoriv-v-terytorialnyh>
- Boldon, N. Y., Maury, R. V., Armstrong, N., & Van Slyke, R. (2017). The state of veteran entrepreneurship research: What we know and next steps. *Institute for Veterans and Military Families*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/the-state-of-veteran-entrepreneurship-research-what-we-know-and-next-steps/>
- Bunker Labs: A Legacy of Impact. (n. d.). <https://ivmf.syracuse.edu/bunker-labs-a-legacy-of-impact/>
- Card, A. J. (2017). The problem with "5 whys". *BMJ quality & safety*, 26(8), 671–677. <https://doi.org/10.1136/bmjqs-2016-005849>
- Cabinet of Ministers of Ukraine. ((2024)). On the Approval of the Veterans Policy Strategy for the Period until 2030 and the Approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2024–2027 (Order No. 1209-r) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#n12>
- Chamberland Sr, K. J. (2015). *Success factors of veteran-owned small businesses*. [Doctoral dissertation]. New York University, Walden University. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1572&context=dissertations>
- Deming, K., Carpenter, C. W., & Anders, J. (2025). Experiences of women and minoritized US military veteran business owners: descriptive evidence on "vetrepreneur" survival and growth. *Journal of Entrepreneurship and Public Policy*, 14(1), 1–23. <https://doi.org/10.1108/JEPP-07-2023-0063>
- Flack, M., & Kite, L. (2021). Transition from military to civilian: Identity, social connectedness, and veteran wellbeing. *PloS one*, 16(12), e0261634. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0261634>
- Forban, Yu. (2024). *Employment of veterans: why they experience problems and how they can be solved* [in Ukrainian]. <https://interfax.com.ua/news/blog/985365.html>
- Habacivch, W. T. (2021). *An Inquiry into Veteran Entrepreneurship*. Indiana University of Pennsylvania.
- Haynie, J. M., & Shepherd, D. (2011). Toward a theory of discontinuous career transition: investigating career transitions necessitated by traumatic life events. *Journal of applied psychology*, 96(3), 501. <https://doi.org/10.1037/a0021450>
- Heinz, A. J., Freeman, M. A., Harpaz-Rotem, I., & Pietrzak, R. H. (2017). Ancient military veteran entrepreneurs: A comprehensive profile of demographic, service history, and psychosocial characteristics. *Military Psychology*, 29(6), 513–523. <https://doi.org/10.1037/mil0000195>
- Illarionov, O. (2022). Veteran business: legal basis for support and development. *Grail of Science*, 22, 89–100 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.25.11.2022.14>
- Ilchenko, N. V. (2010). The concept of participation and methods of involving the population in the development of the territorial community. *Public Administration: Improvement and Development*, 7 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2010_7_7
- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *Data Brief: Women Veteran Entrepreneurs 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/article/data-brief-women-veteran-entrepreneurs-2022/>
- Institute for Veterans and Military Families. (2022). *The Success of Veteran-Owned Businesses and Ways to Support Them*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/veteran-voices/articles/the-success-of-veteran-owned-businesses-and-ways-to-support-them/>
- Institute for Veterans and Military Families. (2023, January 3). *IVMF directs more than \$275,000 to support military-connected businesses in 2022*. Syracuse University. <https://ivmf.syracuse.edu/2023/01/03/ivmf-directs-more-than-275000-to-support-military-connected-businesses-in-2022/>
- International experience in veteran employment: USA, Canada, Great Britain*. (2024). Tarasenko Taras Petrovich [in Ukrainian]. <https://www.tarasstenko.com/mizhnarodnyj-dosvid-praczevlashuvannya-veteraniv-sshakanada-velykobrytaniya/>
- Jim-Suleiman, S., Ibiameke, A., & Fenan, N. V. (2021). A review of literature on the concept, motivations and factors affecting the successes of veteran entrepreneurs. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 9(4), 42–51. <https://ssrn.com/abstract=3856501>
- Kraus K., Kraus N., & Ignatyuk A. (2023). Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial, and project components of practical implementation. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovations*, 1(11), 98–111 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32750/2023-0108>
- Lyashenko, V., Ivanov, S., & Pidorycheva, I. (2023). Veteran entrepreneurship and employment as drivers of post-war resilient community recovery. *Collection of Scientific Papers "ΛΟΓΟΣ"* (August 18, 2023; Cambridge, UK), 26–29 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/logos-18.08.2023.05>
- Lyons, J. A. (2014). *Veteran entrepreneurship: A phenomenological study of the lived experience of veterans' transition from military service to entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. Capella University. <https://scholarworks.waldenu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7979&context=dissertations>
- Maury, R. V., Pritchard, A. J., & Tihic, M. (2023). 2022 National Survey of Military-Affiliated Entrepreneurs: Veteran Entrepreneurship across Urban and Rural Places. *Institute for Veterans and Military Families*, 426. <https://surface.syr.edu/ivmf/426>
- Mission Roll Call. (2023, April 6). *2023 Impact Report*. Mission Roll Call. https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2024/07/MRC_2023_impact_report.pdf
- Mission Roll Call. (2024, December 30). *2024 Impact Report*. Mission Roll Call. <https://missionrollcall.org/wp-content/uploads/2025/01/MRC-ImpactReport2024.pdf>
- Nizheiko, K., & Kovalivska, K. (2024). Reintegration of veterans into civilian life: international experience and peculiarities in Ukraine. *Economy and Society*, 67 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-161>
- Norhasyikin, R., Zalina, J., Mohd, S. A. M. S., Siti, M. M. K., & Suheil, C. S. (2024). The Soldiers' Second Act: Navigating Entrepreneurship after Retirement. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*. <https://dx.doi.org/10.47772/IJRISS.2024.8100198>
- Onyshchenko, S. V., & Glushko, A. D. (2024). Financial and digital inclusion of veterans in terms of strengthening socio-economic security. *Problems of modern transformations. Series: Economics and Management*, 15 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-15-03-04>
- Osadchuk, R. (2025). Veteran entrepreneurship, its essence and characteristics. *Politeness. Humanitas*, 2, 156–165 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.2.21>
- Pardue, L. (2023, November 9). *Entrepreneurship among military veterans in 2023*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/entrepreneurship-among-military-veterans-in-2023>
- Rai, S. (2023). *The "5 Whys" rule from Toyota founder Sakichi Toyoda* [in Ukrainian]. <https://www.alife.com.ua/pravylo-5-chomu-vid-zasnovnyka-kompaniyi-toyota-sakiti-tojoda/>
- The Ministry of Social Policy reported on projects for the social adaptation of veterans and assistance to their families*. (2025). Ukrinform [in Ukrainian]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3964371-u-minsocpolitiki-rozpovilli-pro-proekti-socialnoi-adaptacii-veteraniv-i-dopomogi-ihnim-rodinam.html>
- Tihic, M., Pritchard, A. J., McKelvie, A., & Maury, R. V. (2025). Entrepreneurship education and its role in transitional entrepreneurship as veterans transition from military to civilian life. *Entrepreneurship education and pedagogy*, 8(3), 424–451. <https://doi.org/10.1177/25151274241232357>
- Tremper, N. (2024, November 7). *Entrepreneurship among veterans increased 60% in the last year*. Gusto Insights. <https://gusto.com/resources/gusto-insights/veteran-entrepreneurs-2024>
- Troupe, M. (2024). *Lived Experiences of Veterans Navigating the Path to Entrepreneurship* [Doctoral dissertation]. National University.

Usenko, N. V. (2025). Social entrepreneurship in the system of promoting veteran employment. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*, 16(2), 51–59 [in Ukrainian]. <http://doi.org/10.32750/2025-0205>

Verbytska, A., Dyvnych, H., & Petryk, O. (2023). The potential of local business involvement as a determinant of social entrepreneurship development in the process of veterans' reintegration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(4), 58–64. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-4-58-64>

Viesturs, L. (2023). *Veterans in the post-war labor market: How to prepare for business* [in Ukrainian]. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/ukrajinski-veterani-yak-voni-zminyayut-pislyavoyennyi-rinok-praci-dumka-eksperta-50301008.html>

Vlasova, V. P., & Borbich, M. S. (2022). Ethical principles in entrepreneurial activity. *Entrepreneurship and Innovation*, 23, 42–46 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/23.8>

Zakharina, T. (2023a). The reintegration potential of veterans as a factor in their successful reintegration into society. *Social work and education*, 10(3), 263–275 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.1>

Zakharina, T. (2023b). Social and institutional characteristics of the reintegration of veterans of hybrid warfare. *Social work and education*, 10(1), 17–26 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.2>

Zakharina, T. (2023c). Analysis of practices and projects for the social reintegration of hybrid war veterans in the context of contemporary Ukrainian society. *Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management*.

Pedagogical Sciences, 3(56), 10–16 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32689/maup.ped.2023.3.2>

Zakharina, T. I. (2023d). Reintegration of military personnel as a component of social policy and social work. *Science and Education*, 2, 27–33 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2023-2-5>

Zakharina, T. I. (2024). *Theoretical and methodological foundations of social reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war in higher education institutions* [Doctoral dissertation in pedagogy: 13.00. 05]. Institute of Education Problems of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine [in Ukrainian]. https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/Dis_Zakharina.pdf

Zakharchuk, I. (n. d.) *What is important? Four tips for adapting military personnel to civilian work* [in Ukrainian]. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/koli-ukrajinski-viyskovi-povertayutsya-na-robotu-dopomogi-hr-specialista-needostatno-ekspert-z-mhp-50487807.html>

Zlobin, D. L., & Petrunenko, Ya. V. (2025). Social entrepreneurship as a tool for the economic reintegration of veterans: Ukrainian and international experience. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 4(88), 198–207 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.4.30>

Отримано редакцією журналу / Received: 30.07.25

Прорецензовано / Revised: 18.09.25

Схвалено до друку / Accepted: 01.10.25

Ruslan OSADCHUK, PhD student

ORCID ID: 0009-0005-2321-8429

e-mail: ruslan.osadchuk@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

VETERAN ENTREPRENEURSHIP IN THE SCIENTIFIC DISCOURSE OF CONTEMPORARY FOREIGN AND DOMESTIC RESEARCHERS

Background. *With the start of Russia's military aggression against Ukraine in 2014, and especially after the full-scale invasion in 2022, the topic of veteran reintegration has become extremely relevant in Ukrainian scientific, political, and public circles. Foreign and domestic studies have begun to actively consider entrepreneurship as one of the most effective ways of socio-economic reintegration of war veterans into peaceful life, as well as a resource for the sustainable development of local communities where demobilized veterans live.*

Methods. *To achieve the set goal, the following methods were used systematic literature review (relevant works were identified, filtered, evaluated for methodological quality, and findings were synthesized); comparative analysis (the main focus was on summarizing the differences and similarities in foreign and domestic approaches to veteran entrepreneurship), a systematic approach (which allowed the author to comprehensively cover aspects of veteran entrepreneurship), generalization, analysis, and synthesis.*

Results. *The study found that veteran entrepreneurship in foreign studies is seen as a form of post-traumatic adaptation, a way to strengthen the economic independence and social status of veterans. In the Ukrainian context, the emphasis is on institutional barriers, lack of funding, and lack of mentoring support, but there is growing interest in the formation of regional programs to support veteran businesses.*

Conclusions. *Veteran entrepreneurship has great potential for the socio-economic reintegration of former military personnel, community development, and increased national resilience. A systematic study of best international practices combined with adaptation to the Ukrainian environment is a necessary condition for the formation of an effective policy to support veteran entrepreneurship.*

Keywords: *veteran entrepreneurship, reintegration, veterans, community, public policy, social entrepreneurship, veteran development centers.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 355.01 + 364.04

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/6>

Сергій ПЕТКОВ, д-р юрид. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0003-4160-767X

e-mail: svpetkov@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Тетяна МАКАРОВА, д-р філософії

ORCID ID: 0000-0002-2311-8939

e-mail: tatmak365@gmail.com

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ВЕТЕРАНІВ, ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

Вступ. Російсько-українська війна спричинила глибокі зміни в усіх сферах суспільного життя українців. Одинадцять років українська армія героїчно боронить нашу країну й четвертий рік поспіль захищає наші землі і громадян від повномасштабного вторгнення агресора на територію України. Водночас військовослужбовці, ветерани та члени їхніх сімей потребують всебічної підтримки та посиленого захисту соціальних прав з боку держави та громадянського суспільства. Кількість військовослужбовців, ветеранів війни, а отже і членів їхніх сімей, неухильно зростає, що створює нові запити та вимоги до гарантій захисту прав цих соціальних груп з боку держави. Тому питання удосконалення соціального супроводу, як одного з основних елементів соціального захисту військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей належить до надважливих завдань сьогодення. Стаття присвячена огляду основних нормативно-правових документів та аналізу досліджень вітчизняних науковців щодо удосконалення соціального супроводу в Збройних Силах України, ветеранів, членів сімей військовослужбовців та ветеранів. Мета дослідження полягає у пошуку шляхів налагодження всебічного та дієвого соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей при переході від військової служби до цивільного життя на підставі існуючої нормативно-правової бази.

Методи. Під час здійснення дослідження використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу і формально-юридичний метод. Застосування вказаного методологічного інструментарію надало змогу здійснити аналіз та висвітлити інформацію з викладених джерел і юридичних актів, з'ясувати зміст правових норм певних актів і здобути нові знання, що відображені у викладеному матеріалі.

Результати. Проведене дослідження дало змогу узагальнити інформацію на підставі аналізу нормативно-правових документів щодо сучасної організації соціального супроводу військовослужбовців у Збройних Силах України, ветеранів та членів їхніх сімей в умовах воєнного стану в Україні. Встановити шляхи для налагодження взаємодії органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства задля удосконалення соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Встановити ролі нових суб'єктів соціального супроводу, таких як офіцер із соціального супроводу в Збройних Силах України та фахівець із супроводу ветеранів.

Висновки. Отримані результати засвідчують необхідність комплексного удосконалення системи соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, оскільки належне функціонування цієї системи є важливою умовою забезпечення соціальної справедливості, підвищення авторитету військової служби та зміцнення обороноздатності держави. Пріоритетними напрямками удосконалення мають стати: підвищення професійної підготовки офіцерів із соціального супроводу та фахівців із супроводу ветеранів; запровадження електронних сервісів ("кабінет військовослужбовця", "кабінет ветерана"); спрощення бюрократичних процедур та належне фінансування; розвиток правопросвітницької діяльності; забезпечення координації між державними інституціями, місцевими громадами та закладами вищої освіти.

Ключові слова: соціальний супровід, військовослужбовці, ветерани, члени сімей військовослужбовців, соціальний захист, фахівці із супроводу ветеранів.

Вступ

Ключовим чинником, який зумовив докорінні зміни у всіх сферах соціального життя України, є нинішня російсько-українська війна. Актуальність питання соціального супроводу в Силах оборони України суттєво зросла, оскільки військовослужбовці, їхні сім'ї потребують ефективного механізму соціального захисту та правової підтримки держави. Ефективної підтримки також потребують ветерани війни, які демобілізовані із війська за станом здоров'я, тощо та їх родини. В умовах тривалої війни з РФ соціальний супровід військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей є одним із найважливіших напрямів державної політики у сфері оборони та соціального захисту населення.

Військовослужбовці, ветерани та члени їхніх сімей стикаються з низкою проблем, пов'язаних із реалізацією їхніх соціальних прав, під час несення служби, реабілітації після виконання бойових завдань, поранень або втратою здоров'я, отримання інвалідності внаслідок війни, а також інтеграції в цивільне життя після демобілізації. Тому нагальною потребою є формування та

удосконалення ефективної та дієвої системи соціального супроводу, яка має забезпечити всебічну підтримку захисникам України та їхнім родинам.

В умовах тривалого воєнного стану в країні дедалі більшої актуальності набуває удосконалення законодавчого забезпечення соціального захисту військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей, у тому числі однієї з основних складових – соціального супроводу військовослужбовців під час військової служби та ветеранів після демобілізації, а також членів їхніх сімей, оскільки соціальний супровід є однією з державних гарантій для забезпечення реалізації соціальних прав військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Основними нормативно-правовими актами, які регламентують цей процес, є Конституція України (Конституція України, 1996), стаття 17 якої проголошує, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей; Закон України "Про національну безпеку України" (Закон України "Про національну безпеку України", 2018), де

© Петков Сергій, Макарова Тетяна, 2025

п. 2 ч. 2 ст. 8 закріплений обов'язок органів місцевого самоврядування щодо контролю стану допризовної підготовки і відбору громадян на військову службу, правового і соціального захисту громадян, які мають бути призвані на військову службу, перебувають на військовій службі, звільнених у запас або відставку, учасників бойових дій та членів їхніх сімей, а п. 4 ч. 2 ст. 10 громадським організаціям надано право брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності і розвитку сектора безпеки і оборони, правового і соціального захисту військовослужбовців та працівників розвідувальних і правоохоронних органів, зокрема звільнених у запас або відставку учасників бойових дій та членів їхніх сімей; Закон України "Про оборону України" (Закон України "Про оборону України", 1991), де ст. 1 встановлює, що оборона України – це система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до її збройного захисту та власне захист держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту; абз. 14 ст. 9, встановлює, що Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їхніх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки; абз. 11 ч. 1 ст. 13 встановлює, що центральні та інші органи виконавчої влади у сфері оборони забезпечують виконання законодавства щодо соціально-економічного захисту громадян України у зв'язку із проходженням військової служби; абз. 8 ч. 2 ст. 14 встановлює, що місцеві державні адміністрації забезпечують на відповідній території виконання підприємствами, установами та організаціями усіх форм власності, посадовими особами і громадянами Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади з питань оборони, зокрема реалізують право на соціально-економічний та соціально-правовий захист військовослужбовців та осіб, звільнених у запас або у відставку, членів їхніх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби або потрапили в полон у ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки; Стратегія воєнної безпеки України (Президент України, 2021) визначає пріоритетним у досягненні цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва запровадження об'єднаного керівництва з підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України, одним із завдань якого є законодавче унормування та забезпечення необхідних умов для проходження військової служби і служби у військовому резерві, соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей, осіб, звільнених з військової служби; Закон України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (Закон України "Про соціальний і правовий захист", 1991), який відповідно до Конституції України визначає основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, встановлює єдину систему їхнього соціального та правового захисту, гарантує військовослужбовцям та членам їхніх сімей в економічній, соціальній, політичній сферах сприятливі умови для реалізації їхнього конституційного

обов'язку щодо захисту Вітчизни та регулює відносини у цій галузі; Закон України "Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту" (Закон України "Про статус ветеранів", 1993), який спрямований на захист ветеранів війни шляхом створення належних умов для підтримання їхнього здоров'я та активного довголіття, організації соціального та інших видів обслуговування, зміцнення матеріально-технічної бази створених для цієї мети закладів і служб та підготовки відповідних спеціалістів, виконання цільових програм соціального і правового захисту ветеранів війни, надання пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі трудової діяльності відповідно до професійної підготовки та з урахуванням стану здоров'я. Зазначені нормативно-правові акти є підґрунтям для забезпечення державних гарантій їхніх соціальних прав шляхом організації соціального супроводу військовослужбовців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основою дослідження є напрацювання українських науковців, які зробили значний внесок у становлення та розвиток національної правової доктрини. Аналіз наукових праць провідних теоретиків права, а також дослідників у сфері адміністративного та військового права, таких як А. Беспалько (Беспалько, 2025), О. Джус (Джус, 2024), В. Кучер (Кучер, 2025), Т. Макарова (Макарова, 2025), С. Петков (Петков, 2024), Б. Шамрай (Шамрай, 2025) дав змогу сформулювати загальнотеоретичні засади адміністративно-правового регулювання у відповідній галузі юридичної науки. Теоретично-правові концепції, запропоновані вченими Н. Чернухою (Чернуха, 2023), К. Бортняк (Бортняк, 2025) та Т. Захаріною (Захаріна, 2025), слугують основою для подальших наукових розвідок, оскільки саме під час воєнного стану в Україні особливої актуальності набуває розвиток соціальної роботи в Силах оборони України, удосконалення механізмів соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, який спрямований на надання комплексної підтримки та забезпечення ефективної координації між органами виконавчої влади, місцевого самоврядування та громадянського суспільства.

Повномасштабна воєнна агресія РФ проти України стала каталізатором докорінних змін у всіх сферах суспільного життя, зумовивши необхідність пошуку та розбудови ефективної системи соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Тому подальші наукові дослідження є необхідною умовою для удосконалення соціального супроводу задля реалізації державних гарантій соціальних прав військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей.

Метою дослідження є пошук шляхів із налагодження всебічного та дієвого соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей під час переходу від військової служби до цивільного життя на підставі існуючої нормативно-правової бази. Для цього досліджується діяльність органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у формуванні та реалізації механізмів соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей. Фокус спрямований на діяльність офіцерів із соціального супроводу військовослужбовців та фахівців із супроводу ветеранів, оскільки вони відіграють ключову роль у створенні належних умов для забезпечення соціальної справедливості, доступу військовослужбовців та членів їхніх сімей до соціальних гарантій, передбачених законодавством України, а також у сприянні адаптації військовослужбовців до мирного життя після завершення військової служби.

Завдання дослідження передбачають аналіз уже існуючої системи соціального супроводу військовослужбовців, оцінку ефективності реалізації державних гарантій, виявлення проблемних питань у механізмі соціального супроводу та визначення напрямів удосконалення для більш повного врахування потреб військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей.

Методи

Під час проведення дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу, синтезу та формально-юридичний метод. Використання зазначеного методологічного інструментарію надало змогу здійснити аналіз та висвітлити інформацію із наведених джерел та юридичних актів, з'ясувати їхній зміст та здобути нові знання, які відображені у викладеному матеріалі. Застосування методу аналізу під час огляду вказаних джерел дозволило виокремити важливу для подальшого здійснення наукової розвідки інформацію щодо побудови соціального супроводу в Силах оборони України.

Виокремлення деяких правових норм, а також аналіз їхнього змісту завдяки формально-юридичному методу дозволили отримати знання про організацію діяльності офіцерів із соціального супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також організацію діяльності фахівців із супроводу ветеранів. Формально-юридичний метод також було використано під час вивчення та дослідження удосконалення шляхів розвитку соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Застосування методу синтезу дало змогу систематизувати та послідовно викласти набуті знання.

Результати

Сучасні виклики ставлять перед Україною нові завдання щодо побудови нової стратегії воєнної безпеки України, розбудови сучасної армії за новими принципами, створення механізмів для всебічної підтримки військовослужбовців, які в надскладних умовах боронять країну, а також формування нової системи ветеранської підтримки.

Із метою впорядкування організації заходів соціального і правового захисту в Силах оборони України під час відсічі збройної агресії на сході України – в Донецькій та Луганській областях – відповідно до Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (Закон України "Про соціальний і правовий захист, 1991) Наказом Міністерства оборони України від 19.01.2016 № 27 затверджено Інструкцію про організацію у Збройних Силах України соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, та членів їхніх сімей, працівників Збройних Сил України (Міністерство оборони України, 2016). Зазначена Інструкція встановлює порядок організації роботи у Збройних Силах України щодо реалізації державної політики у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, призваних на навчальні, перевірочні або спеціальні збори, а також членів їхніх сімей; визначає механізми реалізації відповідних соціальних гарантій та встановлює порядок створення належних матеріально-побутових і соціально-правових умов, необхідних для ефективного виконання військовослужбовцями їхнього конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Зазначені заходи спрямовані на підвищення рівня соціального забезпечення військовослужбовців, зміцнення їхнього морально-психологічного стану, підвищення престижу військової служби та забезпечення соціальної справедливості.

Водночас у 2022 р. після повномасштабного вторгнення агресора набуло актуальності питання посилення соціального захисту та впровадження в Силах оборони України нової структури, яка своєю діяльністю повністю була спрямована на забезпечення соціального супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей, тому за поданням Міністерства оборони України, Постановою Кабінету Міністрів України "Деякі питання впровадження діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей" від 20 серпня 2024 р. № 948 (Кабінет Міністрів України, 2024с) затверджений Порядок організації діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їхніх сімей. Метою ухвалення цього нормативного документу є підвищення мотивації військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських до належного виконання військового та службового обов'язку, підтримки таких осіб та піклування про членів їхніх сімей. Цей Порядок визначає організацію діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їхніх сімей у системі Міноборони та інших складових сил безпеки і оборони. Відповідно до пункту 10 Порядку організації діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їхніх сімей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2024 року № 948, та з метою підвищення мотивації військовослужбовців до належного виконання військового обов'язку, посилення піклування про членів їхніх сімей, а також сімей військовослужбовців, які загинули (померли) під час виконання бойових (службових) завдань, Наказом Міністерства оборони України від 29 січня 2025 року № 59 затверджено Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей у системі Міністерства оборони України (Міністерство оборони України, 2025).

Служба супроводу, відповідно до покладених на неї завдань, здійснює виявлення та оцінку соціальних потреб військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських, що потребують соціального захисту; інформує зазначених осіб про їхні права, зокрема щодо отримання безоплатних медичних послуг, пов'язаних із репродуктивним здоров'ям. Організовує та підтримує комунікацію з пораненими або хворими під час виконання службових обов'язків особами, надає допомогу у забезпеченні їхніх першочергових потреб, супроводі до медичних закладів, сприяє в оформленні необхідної документації для отримання соціальних виплат та компенсацій. Уточнює інформацію про потреби поранених у медичних закладах, забезпечує зворотний зв'язок з командуванням частин, здійснює комунікацію з родинами військовослужбовців, надає роз'яснення щодо прав та процедур, пов'язаних із соціальними гарантіями, статусом членів сімей загиблих Захисників і Захисниць України. Інформує родини про місце перебування військовослужбовців у полоні або у разі безвісного зникнення, координує надання психосоціальної допомоги, сприяє поверненню особистих речей, надає допомогу у відновленні соціальних і правових зв'язків особам, звільненим з полону. Забезпечує взаємодію з надавачами соціальних послуг, громадськими організаціями, волонтерами, благодійними фондами та бізнес-

структурами з метою координації допомоги та оцінки її ефективності.

Окремої уваги заслуговує питання соціального супроводу ветеранів війни, оскільки держава Україна на цей час має понад 1,2 млн громадян із бойовим досвідом, які після демобілізації потребуватимуть особливої уваги та підтримки. Разом із членами їхніх сімей та сім'ями загиблих військовослужбовців загальна кількість осіб, що потребують соціального захисту, становитиме декілька мільйонів. Багато Захисників та Захисниць втратили житло, роботу, мають зміни у фізичному та ментальному здоров'ї. З огляду на це в Україні виникла потреба у створенні нового соціального сервісу. З 1 липня 2023 року за ініціативи Міністерства у справах ветеранів у Львівській, Вінницькій, Дніпропетровській та Миколаївській областях мав стартувати експериментальний проєкт щодо запровадження інституту помічника ветерана (Кабінет Міністрів України, 2023). Концепція цього проєкту передбачала, що помічник ветерана – це спеціаліст, який здійснюватиме соціальний супровід ветеранів, сприятиме їхній успішній адаптації до мирного життя. Помічник також працюватиме з членами сімей ветеранів і загиблих військовослужбовців. Його діяльність ґрунтуватиметься на принципі "рівний – рівному", отже ці посади обійматимуть ветерани або члени їхніх родин, які мають досвід соціалізації після війни. Запровадження посад помічників ветерана в громадах мало на меті створити умови для більш дієвої адресної підтримки ветеранів та членів їхніх сімей. Фінансування окресленого пілотного проєкту планувалося здійснювати з державного та місцевих бюджетів, а також з підтримки міжнародних партнерів. Але цей проєкт так і не був реалізований через недостатнє фінансування та брак підготовлених фахівців – помічників ветеранів.

Тому, відповідно до Закону України "Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту" (Закон України "Про статус ветеранів", 1993) та "Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні" (Закон України "Про основи соціальної захищеності", 1991), Національної стратегії безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р (Кабінет Міністрів України, 2021) та Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках, схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р (Кабінет Міністрів України, 2024d), Постановою Кабінету Міністрів України "Про реалізацію експериментального проєкту із запровадження комплексної електронної публічної послуги з надання державної підтримки військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їх сімей" від 10 грудня 2024 р. № 1401 (Кабінет Міністрів України, 2024a) був затверджений Порядок реалізації експериментального проєкту із запровадження комплексної електронної публічної послуги з надання державної підтримки військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг (вебпортал "Дія"), а також перелік відомостей та/або документів, необхідних для її надання. Метою запровадження комплексної послуги є спрощення механізму реалізації військовослужбовцями, особами, звільненим

з військової служби, та членами їхніх сімей прав на захист, встановлених законодавством.

Також у 2024 р. Постановою Кабінету Міністрів України "Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб" від 02.08.2024 року № 881 (Кабінет Міністрів України, 2024b) був затверджений Порядок забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Цей Порядок визначає механізм забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб (фахівці із супроводу) з метою здійснення ними заходів з підтримки ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей цієї категорії осіб, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, членів сімей осіб, які зникли безвісти за особливих обставин під час проходження військової служби, та інших демобілізованих осіб. Уряд на нормативному рівні закріпив новий інститут "фахівець із супроводу ветеранів". Фахівець із супроводу є працівником комунальної бюджетної установи (закладу) або комунального некомерційного підприємства, зокрема з числа закладів охорони здоров'я, засновником яких є сільська, селищна, міська, районна або районна у місті (у разі її утворення) рада. На керівників комунальних бюджетних установ (закладів) та комунальних некомерційних підприємств покладається координація діяльності та забезпечення контролю за належним виконанням посадових обов'язків фахівців із супроводу.

Порядок забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб встановлює надання послуг за принципом "екстериторіальності". До фахівця із супроводу можна звертатися незалежно від зареєстрованого місця проживання (перебування), що пришвидшує можливість надання підтримки, де б не перебувала людина. Також передбачена можливість віддаленого формату роботи. Фахівці із супроводу можуть працювати не лише у державних / комунальних установах, але й на віддалених робочих місцях. Це дозволяє оперативно реагувати на потреби ветеранів та їхніх родин, особливо тих, хто перебуває на лікуванні чи реабілітації в іншому регіоні.

Для забезпечення професійного надання послуг із соціального супроводу ветеранів Міністерство у справах ветеранів України Наказом "Про затвердження професійного стандарту "Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб" від 31.12.2024 року № 508 (Міністерство у справах ветеранів України, 2024) затвердило професійний стандарт "Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб".

Також Спільним наказом Міністерства освіти і науки України і Міністерства у справах ветеранів України "Деякі питання діяльності центрів ветеранського розвитку" від 09.01.2025 року № 29/20 (Наказ МОН та МСВ № 29/20, 2025) затверджені Методичні рекомендації із створення центру ветеранського розвитку. Центри ветеранського розвитку рекомендовано створювати на базі закладу професійної (професійно-технічної), фахової передвищої, вищої освіти як структурний підрозділ закладу освіти.

За інформацією Міністерства у справах ветеранів України, в Україні на цей час вже працює 1400 фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. Їхня кількість постійно зростає, своєю чергою зростає рівень підтримки ветеранської спільноти в громадах. Фахівець із супроводу ветеранів – це

інформаційний радник для ветеранів, ветеранок, їхніх рідних, а також сімей загиблих Захисників і Захисниць, який допомагає оформляти документи, консультує, супроводжує та роз'яснює права (Міністерство у справах ветеранів України, 2025.)

Дискусія і висновки

В умовах воєнного стану в Україні вкрай актуальним є удосконалення соціального супроводу в Силах оборони України військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Держава через уповноважені органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування зобов'язана забезпечити належний рівень соціального супроводу ветеранам війни та членам їхніх сімей. Забезпечення прав і свобод, пільг та соціальних гарантій, передбачених законодавством України для військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей, є нагально необхідним для встановлення соціальної справедливості в суспільстві, підвищення престижу військової служби, що своєю чергою слугує на користь обороноздатності держави в цілому.

Особлива увага має приділятися соціальним гарантіям у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності ветеранами війни, втрати годувальника в родині, безробіття з незалежних від військових обставин, у старості, а також в інших встановлених законом випадках. Важливо забезпечити задоволення матеріальних і духовних потреб особового складу органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій, підтримання сприятливого соціального клімату та соціальної стабільності у військових колективах, а також забезпечення статусу військовослужбовців у суспільстві.

Варто акцентувати увагу на проблемних питаннях соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, таких як:

1. Недостатнє фінансування інституту фахівця із соціального супроводу ветеранів і членів їхніх сімей та ветеранських центрів, оскільки відсутність належного фінансування гальмує реалізацію програм соціального супроводу та правової допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей.

2. Необхідність підвищення рівня підготовки офіцерів із соціального супроводу військовослужбовців та членів їхніх сімей в Силах оборони України та фахівців із соціального супроводу ветеранів та членів їхніх сімей. Недостатність часу для розвитку та удосконалення відповідних навичок щодо спеціальної підготовки призводить до формального виконання соціальної роботи без поглибленого розуміння проблем військовослужбовців. Оскільки спеціальна підготовка офіцерів з соціального супроводу військовослужбовців розпочалася тільки після початку повномасштабної війни в Україні, така підготовка має удосконалюватися та посилюватися. Особлива увага має бути приділена питанням розвитку професійних компетентностей фахівців у сфері соціального супроводу військовослужбовців, ветеранів війни та членів їхніх сімей. Зокрема, щодо формування навичок комунікації, ефективного налагодження контактів із суб'єктами соціальної роботи, забезпечення психологічної підтримки, а також побудови довірчих стосунків, необхідних для ефективного надання соціального супроводу.

3. Складність процедури отримання одноразової грошової допомоги та інших соціальних пільг і гарантій. Розпорошеність правових норм, велика кількість нормативних документів призводять до того, що військовослужбовці, ветерани та члени їхніх сімей без надання

кваліфікованої правової допомоги не можуть зорієнтуватися в них або отримати своєчасну та повну інформацію про свої права. Військовослужбовці та члени їхніх сімей стикаються з бюрократичними труднощами при оформленні виплат, під час збору первинних документів для отримання пільг тощо, що доволі часто призводить до тривалого судового розгляду.

З огляду на зазначене та з метою вирішення цих питань доцільне проведення додаткових досліджень, а саме:

- забезпечення належного фінансування інституту фахівців із супроводу ветеранів і членів їхніх сімей, ветеранських центрів. Фінансування з боку держави та територіальних громад має бути достатнім для реалізації соціальних програм, навчання спеціалістів та підтримки ветеранів і членів їхніх сімей;

- покращення підготовки офіцерів із соціального супроводу в Силах оборони України. Впровадження обов'язкових навчальних курсів та підвищення кваліфікації для осіб, які відповідають за соціальний супровід у ЗСУ;

- організація соціальних працівників первинної ланки. Соціальний супровід має здійснюватися в центрах комплектування та соціальної підтримки, військових частинах, медичних установах та закладах реабілітації за принципом "Єдиного вікна";

- упровадження "Електронного кабінету військовослужбовця". Об'єднання ресурсів "Армія+" та "Ветеран+". Цей інформаційний ресурс повинен містити персональні дані військовослужбовців, інформацію про їхні соціальні права, виплати, медичний стан та інші гарантії;

- зменшення бюрократичних процедур під час отримання соціальних виплат. Запровадження автоматизованої взаємодії між державними органами, що дасть змогу скоротити терміни оформлення допомоги та знизити навантаження на військовослужбовців і членів їхніх сімей;

- покладання обов'язку збору документів на районні територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) та/або військові частини. Інформація про військовослужбовця має бути заздалегідь зібрана у цифровому вигляді, що полегшить процедуру надання соціальної допомоги у разі необхідності;

- розширення спектра психологічної допомоги військовослужбовцям та членам їхніх сімей у процесі реадаптації до цивільного життя. Важливим аспектом соціального захисту є психосоціальна підтримка, що сприятиме адаптації та збереженню психологічного здоров'я військових та їхніх рідних.

Підвищення рівня обізнаності військовослужбовців щодо своїх прав. Проведення систематичних інформаційно-роз'яснювальних кампаній про соціальні гарантії військовослужбовців та механізми їхньої реалізації. Такі заходи мають відбуватися за допомогою фахівців із супроводу ветеранів, а також на базі закладів вищої освіти, в яких є кафедри права та психології.

Оскільки сучасні процеси, які відбуваються в Україні, впливають на заклади вищої освіти, які повинні відповідати запитам суспільства, Урядом розроблена низка важливих нормативно-правових актів в галузі освіти, а саме: Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 року № 286-р затверджена Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (Кабінет Міністрів України, 2022); Постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 1997 року № 1410 (Кабінет Міністрів України, 1997) затверджена Концепція трансформації системи військової освіти. Також доцільно вказати на Наказ Міністерства оборони України від 15.02.2024 року № 120 (Міністерства оборони України,

2024), яким затверджене Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти. Ці документи передбачають зміни в процесі освіти на всіх рівнях, які мають відповідати новим викликам, які стоять перед державою. Зокрема, університети в сучасних реаліях мають виступати не тільки як надавачі освітніх послуг, а й як центри соціального розвитку громад, зважаючи на те що одним із пріоритетних завдань закладів вищої освіти є соціальний розвиток усіх учасників освітнього процесу. Саме тому університети мають стати одним із головних сегментів розвитку громад. Наразі на базі університетів уже існують центри, хаби, які сприяють розвитку як учасників освітнього процесу, так і членів громад, створені осередки для підтримки військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей. Але їхню діяльність необхідно більше популяризувати, завойовуючи довіру серед ветеранів, членів сімей військовослужбовців. Це стане дієвою допомогою щодо правопросвітницької діяльності як серед військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, так і суттєвим заходом у патріотичному вихованні сучасної молоді. З огляду на наведені аргументи, доречно буде ініціювати у вищих навчальних закладах запровадження посади "проректор з цивільно-військового співробітництва та стратегічних комунікацій".

Отже, від ефективності організації соціального супроводу на всіх рівнях (серед військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей), а також дієвості адміністративно-правового механізму забезпечення соціальних прав військовослужбовців залежить рівень соціальної справедливості та довіри до держави. Запропоновані зміни стануть підґрунтям для усунення системних проблем соціального захисту військовослужбовців, покращення соціального клімату у військових частинах та забезпечення безперервного соціального супроводу ветеранів та членів їхніх сімей.

Внесок авторів: Сергій Петков – концептуалізація, формальний аналіз, перегляд, методологія, редагування;

Тетяна Макарова – концептуалізація, аналіз джерел, підготовка огляду літератури, оригінальна чернетка.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Беспалько, А. О., Джус, О. А., Петков, С. В. та ін. (2025). *Соціальна робота у вимірах партнерства і співпраці*. Юрінком Інтер.
- Бортняк, В. А., Журавльов, Д. В., Петков, С. В. та ін. (2025). *Менеджмент персоналу*. КНТ.
- Верховна Рада України. (2018). Про національну безпеку України (Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
- Верховна Рада України. (1991а). Про оборону України (Закон України № 1932-XII від 06.12.1991 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
- Верховна Рада України. (1991б). Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні (Закон України № 875-XII від 21.03.1991 зі змінами і доповненнями, станом на 1 січня 2025 року). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
- Верховна Рада України. (1991с). Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей (Закон України № 2011-XII від 20.12.1991). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>
- Верховна Рада України. (1993). Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту (Закон України № 3551-XII від 22.10.1993 зі змінами і доповненнями, станом на 1 січня 2025 року). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
- Джус, О. А., Петков, С. В., Макарова, Т. П. та ін. (2024). *Захист праг військовослужбовців та членів їх сімей*. Юрінком Інтер.
- Захаріна, Т. І. (2025). *Соціальна реабілітація ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти*. Юрінком Інтер.

Кабинет Міністрів України. (1997). Про трансформацію системи військової освіти (Постанова № 1410 від 15.12.1997). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text>

Кабинет Міністрів України. (2021). Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року (Розпорядження № 366-р від 14.04.2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p>

Кабинет Міністрів України. (2022, 23 лютого). Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки (Розпорядження № 286-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p>

Кабинет Міністрів України. (2023). Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя (Наказ № 652 від 19.06.2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-p>

Кабинет Міністрів України. (2024а, 10 грудня). Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної електронної публічної послуги з надання державної підтримки військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їх сімей (Наказ № 1401). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-2024-p>

Кабинет Міністрів України. (2024б, 2 серпня). Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб (Наказ № 881). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-p>

Кабинет Міністрів України. (2024с, 20 серпня). Деякі питання впровадження діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей (Наказ № 948). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-p>

Кабинет Міністрів України. (2024д, 29 листопада) Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках (Розпорядження № 1209-р). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p>

Конституція України. (1996). Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

Кучер, В. А. (2025). *Механізми соціального партнерства у сфері соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України*. Юрінком Інтер.

Макарова, Т. П. (2025). *Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей в Україні*. Юрінком Інтер.

Міністерство оборони України. (2016, 19 січня). Про затвердження Інструкції про організацію у Збройних Силах України соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, та членів їхніх сімей, працівників Збройних Сил України (Наказ № 27). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0478-16>

Міністерство оборони України. (2024, 15 лютого). Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, закладах фахової передвищої військової освіти (Наказ № 120). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-24>

Міністерство оборони України. (2025, 29 січня). Про затвердження Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України (Наказ № 59). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-25>

Міністерство у справах ветеранів України. (2024, 31 грудня). Про затвердження професійного стандарту "Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб" (Наказ № 508). <https://mva.gov.ua/pro-zatverdzhennya-profesijnogo-standartu-fahivets-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib>

Міністерство у справах ветеранів України. (2025, червень 25). Уряд вніс зміни до порядку забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. *Урядовий портал*. <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-vnis-zminy-do-poriadku-zabezpechennia-diialnosti-fahivctiv-iz-suprovodu-veteraniv-viiny-ta-demobilizovanykh-osib>

Петков, С. В., Копотун, І. М., Коротатнік, І. М. та ін. (2024). *Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судово-практика*. Професіонал.

Президент України. (2021, 25 березня). Стратегія воєнної безпеки України "Воєнна безпека – всеохоплююча оборона (Указ № 121/2021). <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-3766>

Міністерство освіти і науки України & Міністерство у справах ветеранів України (2025). Деякі питання діяльності центрів ветеранського розвитку (Наказ № 29/20 від 09.01.2025). <https://mon.gov.ua/npa/spilnyi-nakaz-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy-i-ministerstva-u-spravakh-veteraniv-ukrainy-deiaki-pytannia-diialnosti-tsentriv-veteransko-ho-rozvytku>

Чернуха, Н., & Костенко, Д. (2023). Вплив життєвості на благополуччя здобувачів вищої військової освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*, 53(1), 17–21. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.53.17-21>

Шамрай, Б. М. (2025). *Конституційні гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні*. Юрінком Інтер.

References

- Bespalko, A. O., Dzhus, O. A., Petkov, S. V. et al. (2025). *Social work in the dimensions of partnership and cooperation*. Yurinkom Inter.
- Bortnyak, V. A., Zhuravlov, D. V., Petkov, S. V. et al. (2025). *Personnel management*. KNT.

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2016). On approval of the Instruction on organizing social and legal protection in the Armed Forces of Ukraine (Order No. 27) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0478-16>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024a). On approval of the Strategy of Veteran Policy for the period up to 2030 (Resolution of the No. 1209-p.) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-p>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024b). On ensuring the activities of veteran support specialists and demobilized persons (Resolution of the No. 881) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-n#Text>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024c). On the implementation of the experimental project to introduce an integrated e-public service for supporting servicemen, veterans, and their families (Order No. 1401) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-2024-n>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). On the implementation of the experimental project to introduce the Veteran's Assistant institute (Resolution of the No. 652) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-n>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024d). On the implementation of the support services for servicemen, emergency service officers, police officers, and their families (Resolution of the No. 948) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-n>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). On the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period up to 2030 (Directive of the No. 366-p.) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-p#n10>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2022). On the Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022–2032 (Directive No. 286-p.) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-p>

Chernukha, N., & Kostenko, D. (2023). *The impact of resilience on the well-being of higher military education seekers*. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-Special Sciences*, 53(1), 17–21. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.53.17-21>

Dzhus, O. A., Petkov, S. V., Makarova, T. P. et al. (2024). *Protection of the rights of servicemen and their family members: Practical guide*. Yurinkom Inter.

Kucher, V. A. (2025). *Mechanisms of social partnership in the field of social protection of servicemen of the Armed Forces of Ukraine*. Yurinkom Inter.

Makarova, T. P. (2025). *Social protection of servicemen and their families in Ukraine*. Yurinkom Inter.

Ministry of Defence of Ukraine. (2025). On approval of the Regulation on the support service for servicemen and their family members (Order No. 59) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-25>

Ministry of Education and Science of Ukraine & Ministry for Veterans Affairs of Ukraine. (2025). On the professional development centers for veterans

(Joint Order No. 29/20) [in Ukrainian]. <https://mon.gov.ua/npa/spilnyi-nakaz-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy-i-ministerstva-u-spravakh-veteraniv-ukrainy-deiaki-pytannia-diialnosti-tsentriv-veteranskoho-rozvytku>

Ministry for Veterans Affairs of Ukraine. (2024). On the professional standard "Veteran Support Specialist" (Order of the No. 508) [in Ukrainian]. <https://mva.gov.ua/pro-zatverdzhennya-profesiynogo-standartu-fahivets-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib>

Petkov, S. V., Kopotun, I. M., Koropatnyk, I. M. et al. (2024). *National security of Ukraine under martial law: General concept, international aspect, legal regulation, judicial practice*. Professional.

President of Ukraine. (2021). On the Strategy of Military Security of Ukraine "Military Security – Comprehensive Defense" (Decree of the No. 121/2021) [in Ukrainian]. <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-3766>

Shamrai, B. M. (2025). *Constitutional guarantees of the rights and freedoms of servicemen in Ukraine*. Yurinkom Inter.

The Constitution of Ukraine. (1996). Law of the Verkhovna Rada of Ukraine (No. 254k/96-BP) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1991a). On Fundamentals of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine: Law of Ukraine (No. 875-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1991b). On the Defense of Ukraine: Law of Law of Ukraine (No. 1932-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine (No. 2469-VIII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1991c). On the Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families: Law of Ukraine (No. 2011-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). On the Status of War Veterans and Guarantees of Their Social Protection: Law of Ukraine (No. 3551-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

Zakharyna, T. I. (2025). *Social reintegration of veterans of the Russian-Ukrainian war in higher education institutions*. Yurinkom Inter.

Отримано редакцією журналу / Received: 19.02.25
Прорецензовано / Revised: 08.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 26.08.25

Serhii PETKOV, DSc (Law.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-4160-767X
e-mail: svpetkov@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Tetiana MAKAROVA, PhD
ORCID ID: 0000-0002-2311-8939
e-mail: tatmak365@gmail.com
V. I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, Ukraine

SOCIAL SUPPORT FOR SERVICEMEN, VETERANS, AND THEIR FAMILY MEMBERS IN UKRAINE

Background. *The Russian-Ukrainian war has led to profound changes in all spheres of Ukraine's social life. For eleven years, the Ukrainian army has heroically defended the country, and for the fourth consecutive year, it has been protecting its land and citizens during the full-scale invasion by the aggressor. At the same time, servicemen, veterans, and their family members require comprehensive support and enhanced protection of their social rights by the state and civil society. The number of servicemen, veterans, and their families continues to grow, creating new demands and expectations for guaranteed state protection of their rights. Therefore, the improvement of social support as one of the key elements of social protection for servicemen, veterans, and their families is among the most urgent tasks today. This article reviews key regulatory documents and analyzes domestic scholarly research on improving the social support system within the Armed Forces of Ukraine, for veterans and the families of both servicemen and veterans.*

The aim of the study is to identify ways to establish comprehensive and effective social support for servicemen, veterans, and their family members during their transition from military service to civilian life, based on the existing legal framework.

Methods. *The research applies general scientific methods of analysis and synthesis, as well as the formal-legal method. This methodological approach enabled a detailed analysis and interpretation of the selected sources and legal acts, clarification of the content of legal norms, and acquisition of new insights reflected in the presented material.*

Results. *The study summarizes information based on the analysis of legal and regulatory documents regarding the current organization of social support for servicemen in the Armed Forces of Ukraine, veterans, and their families under martial law. It identifies avenues for enhancing cooperation among executive authorities, local self-government, and civil society to improve social support. The study also defines the roles of new social support actors, such as the social support officer in the Armed Forces of Ukraine and the veteran support specialist.*

Conclusions. *The findings confirm the need for a comprehensive improvement of the social support system for servicemen, veterans, and their families. Proper functioning of this system is a vital condition for ensuring social justice, strengthening the prestige of military service, and reinforcing national defense capacity. Priority directions for improvement include: advancing the professional training of social support officers and veteran support specialists; introducing electronic services ("serviceman's cabinet", "veteran's cabinet"); simplifying bureaucratic procedures and ensuring adequate funding; developing legal awareness initiatives; and enhancing coordination among state institutions, local communities, and higher education institutions.*

Keywords: *social support; servicemen; veterans; family members of servicemen; social protection, veteran support specialists.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 361.37:364-78-056.26(477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/7>

Михайло СІРИХ, асп.
ORCID ID: 0009-0000-1865-5003
e-mail: mykhailo.sirykh@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РЕІНТЕГРАЦІЯ ВЕТЕРАНІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ЦИВІЛЬНЕ ЖИТТЯ

Вступ. Дослідження присвячене комплексному аналізу процесу реінтеграції ветеранів з інвалідністю у цивільне життя на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Проаналізовано поняття "реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю" у наукових підходах соціології, психології, права та соціальної роботи, що дозволяє визначити міждисциплінарний характер проблеми.

Методи. У роботі здійснено аналіз чинної нормативно-правової бази України щодо підтримки ветеранів з інвалідністю, проведено порівняльне дослідження міжнародного досвіду (США, Ізраїль, Канада) та визначено ключові напрями реалізації реінтеграції. Використано методи системного аналізу, порівняння та узагальнення.

Результати. Виявлено сильні сторони та прогалини у національній системі підтримки ветеранів з інвалідністю. Визначено основні напрями реалізації процесу реінтеграції та бар'єри, що перешкоджають повноцінному поверненню ветеранів до суспільного життя. На основі міжнародного досвіду запропоновано напрями удосконалення національної системи соціальної допомоги та реабілітації ветеранів.

Висновки. Ефективна реінтеграція ветеранів з інвалідністю потребує системного, індивідуалізованого підходу, що передбачає координацію зусиль державних інституцій, громадських організацій та самих ветеранів. Результати дослідження можуть бути використані для розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення політики підтримки ветеранів, створення програм соціальної адаптації, професійної реабілітації та надання психологічної допомоги. Робота сприяє глибшому розумінню складності й багатогранності процесу реінтеграції ветеранів з інвалідністю у сучасних умовах.

Ключові слова: професійна адаптація, психологічна підтримка, реінтеграція, система підтримки, соціальний супровід.

Вступ

Актуальність дослідження зумовлена як глобальними тенденціями, так і національними реаліями. В умовах воєнних дій, які тривають в Україні з 2014 року та загострилися після повномасштабного вторгнення у 2022 р., різко зросла кількість військовослужбовців, які після завершення служби отримують статус ветеранів, зокрема ветеранів з інвалідністю. За даними Міністерства у справах ветеранів, в Україні вже нараховується понад 1,3 млн учасників бойових дій, з яких понад 125 тис. мають статус осіб з інвалідністю внаслідок війни (Верховна Рада України, 2025). За прогнозами відомства, після завершення війни кількість ветеранів та членів їхніх родин може сягнути 4–5 млн осіб (Український ветеранський фонд, 2025). Така масштабна категорія потребує не лише медичної допомоги, а й комплексних програм підтримки та повноцінної реінтеграції у суспільство.

Реінтеграція демобілізованого ветерана з інвалідністю у цивільне життя – це не лише фізична реабілітація, а й складний психосоціальний процес, який вимагає комплексного підходу. Проблема реінтеграції зачіпає низку важливих аспектів: від працевлаштування та доступу до освіти – до психологічної адаптації, міжособистісних відносин і зміни соціальної ролі. Значна частина ветеранів із інвалідністю після демобілізації стикається з бюрократичними перепонами, нестачею якісних послуг, стигматизацією, труднощами у працевлаштуванні та дефіцитом соціальної підтримки.

Існуючі державні програми часто не враховують індивідуальні потреби ветеранів із інвалідністю, не забезпечують цілісної системи супроводу та реабілітації. Водночас, іноземний досвід – зокрема країн НАТО, Ізраїлю, США – демонструє ефективність міжвідомчих платформ, моделей соціального підприємництва, громадських хабів, мультидисциплінарного підходу та партисипативного управління у реінтеграційних процесах. В Україні ж лише розпочинається розробка системного підходу до соціальної реінтеграції ветеранів з

інвалідністю, що вимагає наукового осмислення, аналітики та методичних рекомендацій.

Особливу вагу має й те, що йдеться не просто про соціальну категорію громадян, а про людей, які зробили вагомий внесок у захист держави. Забезпечення гідного життя та можливостей для розвитку ветеранів із інвалідністю є моральним обов'язком суспільства та критерієм його гуманності. Брак інклюзивних практик, недосконала нормативно-правова база, фрагментарність міжвідомчої взаємодії та недостатня підтримка з боку громад створюють бар'єри на шляху до ефективної реінтеграції ветеранів із інвалідністю у цивільне життя.

Важливо також враховувати динаміку соціального середовища: демобілізований ветеран із інвалідністю повертається в суспільство, що само трансформується під впливом війни, економічної нестабільності та культурних змін. Тому його реінтеграція має відбуватись не в ізоляції, а в активній взаємодії з громадою. Належна реінтеграція сприяє не лише добробуту самого ветерана із інвалідністю, а й соціальній згуртованості, зміцненню місцевих спільнот, розвитку громадянського суспільства. Демобілізовані ветерани із інвалідністю мають потенціал бути не лише об'єктами допомоги, а й суб'єктами змін – менторами, волонтерами, лідерами локальних ініціатив.

З огляду на зазначене, тема дослідження є надзвичайно актуальною з наукового, соціального та практичного погляду. Її вивчення сприяє розробленню інструментів ефективної підтримки ветеранів з інвалідністю, сприятиме формуванню цілісної державної політики, а також стане підґрунтям для зміни суспільного ставлення до проблем цієї групи громадян. У центрі дослідження має бути людина з її унікальним досвідом, потребами та потенціалом – саме такий підхід забезпечить повноцінну та ефективну реінтеграцію, а не лише формальну адаптацію. Отже, комплексне наукове осмислення процесів реінтеграції демобілізованих ветеранів з інвалідністю до цивільного життя є необхідною умовою побудови справедливої, стійкої та інклюзивної суспільства.

© Сірих Михайло, 2025

Метою дослідження є наукове обґрунтування та аналіз підходів до реінтеграції демобілізованих ветеранів з інвалідністю у цивільне життя в умовах сучасної України з урахуванням міжнародного досвіду, соціокультурних, економічних та правових чинників. **Завдання дослідження:** проаналізувати змістовне наповнення поняття "реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю" у наукових підходах соціології, психології, права та соціальної роботи; охарактеризувати нормативно-правову базу України щодо підтримки ветеранів із інвалідністю та її відповідність потребам комплексної реінтеграції; визначити та описати ключові напрями реалізації реінтеграції ветеранів із інвалідністю; ідентифікувати основні бар'єри, що обмежують ефективність процесу повернення ветеранів із інвалідністю до цивільного життя, на основі аналізу наявних даних; проаналізувати кращі міжнародні практики реінтеграції демобілізованих ветеранів із інвалідністю у країнах із розвиненими системами підтримки (США, Ізраїль та Канада) та визначити можливості їхньої адаптації до українського контексту.

Методи

У статті використано комплексний методологічний підхід, який поєднує аналіз наукової літератури, нормативно-правових документів, а також даних практичних досліджень і звітів громадських та міжнародних організацій. Зокрема, здійснено змістовний аналіз поняття "реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю" у наукових підходах соціології, психології, права та соціальної роботи для виявлення ключових аспектів та теоретичних моделей. Нормативно-правова база України щодо підтримки ветеранів із інвалідністю була охарактеризована та оцінена на відповідність потребам комплексної реінтеграції. Для визначення основних напрямів реалізації реінтеграції та бар'єрів, що обмежують ефективність процесу, проведено аналіз наявних емпіричних даних, опитувань та звітів українських громадських організацій. Крім того, проведено аналіз міжнародного досвіду США, Ізраїлю та Канади з метою виокремлення кращих практик реінтеграції демобілізованих ветеранів із інвалідністю та оцінки можливостей їхньої адаптації до українського контексту.

Результати

У соціологічному дискурсі реінтеграція розглядається як процес повернення особи до соціальної системи після періоду соціального відчуження або маргіналізації (Durkheim, 1897; Giddens, 2006). Для демобілізованих ветеранів із інвалідністю це означає відновлення соціальних ролей – працівника, члена родини, громадянина. Згідно з Parsons (1971) ефективна реінтеграція можлива лише за умови адаптації обох сторін – і самого ветерана із інвалідністю, і соціального середовища, що приймає.

У психології поняття реінтеграції тісно пов'язане з теоріями посттравматичного зростання (Tedeschi, & Calhoun, 2004) і адаптації до втрат (Kubler-Ross, 1969). Реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю включає подолання ПТСР, формування нової ідентичності, опанування навичок емоційної регуляції та повернення відчуття контролю над життям (APA, 2017).

У правовому полі реінтеграція означає забезпечення прав ветеранів із інвалідністю згідно з національними та міжнародними стандартами (United Nations, 2006). Ветерани з інвалідністю мають право на рівний доступ до праці, освіти, охорони здоров'я, участі у громадському житті (UN, 2006; Верховна Рада України, 1993).

Теорія соціальної роботи базується на принципах клієнтоцентричності, інтерсекційності та ресоціалізації

(Zastrow, 2019). Фахівці розглядають демобілізованого ветерана із інвалідністю не як об'єкт допомоги, а як активного учасника змін. Ключові моделі – кейс-менеджмент, інтегрований супровід, сила-сфокусоване консультування (Saleebey, 2006).

Таким чином, у різних наукових підходах поняття реінтеграції має власні акценти: у соціології – відновлення соціальних ролей, у психології – подолання наслідків травматичного досвіду та формування нової ідентичності, у праві – гарантування рівних прав і можливостей, у соціальній роботі – активізацію ресурсів особистості й громади. У цій статті реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю трактується як багатовимірний процес, який поєднує соціальний, психологічний, правовий та соціально-трудова виміри, реалізовані через соціальний супровід, професійну адаптацію, психологічну підтримку, медичне забезпечення та правові гарантії. Метою такого процесу є створення умов для повноцінної участі ветеранів у житті суспільства, відновлення їхніх соціальних ролей та інтеграція у громадське та професійне середовище.

У контексті визначених вимірів і напрямів реінтеграції важливим є також розгляд правового забезпечення цього процесу, оскільки саме нормативно-правова база створює рамки для реалізації соціальної, професійної, психологічної та медичної підтримки ветеранів.

Система соціального захисту ветеранів в Україні базується на комплексі законодавчих та підзаконних актів, що регулюють ключові напрями підтримки – соціальний супровід, психологічну допомогу, професійну адаптацію та медичне забезпечення. Нормативно-правова база формує цілісне правове поле для реалізації державної політики щодо осіб, які захищали незалежність і територіальну цілісність держави.

Базовим документом у сфері соціального захисту є Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (Верховна Рада України, 1993), який визначає права ветеранів на соціальні пільги, державну допомогу, психологічну реабілітацію та забезпечення соціального супроводу. Саме цей закон закладає фундамент для надання комплексної підтримки ветеранам та їхнім сім'ям.

Стратегія ветеранської політики до 2030 року затверджена Кабінетом Міністрів України (Кабінет Міністрів України, 2024), визначає ключові цілі та пріоритети державної політики у сфері підтримки ветеранів. Зокрема, створення системи комплексної реабілітації та підтримки ветеранів, розвиток програм професійної адаптації та працевлаштування, сприяння розвитку ветеранського підприємництва, забезпечення доступу до якісних медичних і соціальних послуг, формування суспільної поваги до ветеранів і визнання їхнього внеску в захист держави. Реалізація цієї Стратегії покликана забезпечити сталий розвиток ветеранської політики, інтеграцію ветеранів у всі сфери суспільного життя та підвищення їхнього добробуту.

Закон України "Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я" (2020) фокусується на гарантуванні права ветерана із інвалідністю на доступ до комплексної медико-соціальної реабілітації. У межах цього нормативно-правового акта закріплюється необхідність поєднання медичної, психологічної та соціальної допомоги, що виступає ключовою умовою ефективного повернення ветеранів до повноцінного життя після отриманих поранень чи захворювань, пов'язаних із виконанням військових обов'язків.

Напрямок професійної адаптації та працевлаштування ветеранів регулюється Законом України "Про зайнятість населення" та підзаконними актами Міністерства економіки

України. Ці документи визначають механізми професійного навчання, перепідготовки, підвищення кваліфікації та сприяння працевлаштуванню ветеранів, зокрема шляхом надання роботодавцям державних компенсацій.

Окремо слід відзначити прийняття Закону України "Про ветеранське підприємництво" (Верховна Рада України, 2025b), який був ухвалений Верховною Радою 31 липня 2025 року та підписаний Президентом. Документ набере чинності 26 лютого 2026 року. Закон визначає поняття ветеранського підприємництва, встановлює статус його суб'єктів та передбачає державну підтримку ветеранського бізнесу.

Психологічна підтримка ветеранів передбачена у низці нормативних актів, серед яких ключовими є Постанова Кабінету Міністрів України "Про затвердження Порядку надання послуг із психологічної реабілітації" та відповідні накази Міністерства у справах ветеранів. Ці документи регламентують надання психологічної допомоги, функціонування центрів підтримки ветеранів та впровадження програм соціально-психологічної адаптації.

Важливу роль у забезпеченні медичного обслуговування відіграє Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я", що гарантує ветеранам доступ до безоплатної медичної допомоги та створення спеціалізованих медичних закладів для їх лікування та реабілітації.

Отже, нормативно-правове забезпечення підтримки ветеранів в Україні охоплює всі основні сфери їхніх потреб – від медичного забезпечення до соціально-професійної інтеграції. Хоча законодавча база є досить розгалуженою, її ефективність значною мірою залежить від узгодженості механізмів реалізації та ресурсного забезпечення відповідних програм. У контексті реінтеграції ці документи важливі тим, що саме вони задають правові рамки та механізми забезпечення соціальних, медичних і професійних гарантій, без яких повноцінне повернення ветеранів із інвалідністю до цивільного життя є неможливим. Іншими словами, аналіз нормативно-правової бази дозволяє оцінити, наскільки задекларовані державою заходи реально відповідають потребам ветеранів у процесі реінтеграції.

Проте чинна нормативно-правова база має певні проблеми у сфері реінтеграції демобілізованих ветеранів із інвалідністю. Зокрема, відсутність чітко визначеного понятійного апарату щодо "реінтеграції" саме демобілізованих ветеранів із інвалідністю, що ускладнює узгодження підходів і практик підтримки цієї категорії, спостерігається фрагментарність міжвідомчих повноважень, недостатньо механізмів реалізації прав ветеранів, особливо на місцевому рівні. Наразі не існує єдиної інтегрованої програми, яка б комплексно охоплювала медичний, соціальний, економічний та психоемоційний аспекти підтримки ветеранів із інвалідністю.

Реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю є комплексним процесом, який охоплює соціальні, психологічні, правові та соціально-трудова аспекти. Для практичного дослідження та системного аналізу ці аспекти доцільно розглядати через ключові напрями реалізації реінтеграції, які забезпечують підтримку ветеранів на різних рівнях. Відповідно до раніше сформованого автором визначення, реінтеграцію демобілізованих ветеранів із інвалідністю доцільно розглядати через чотири основні напрями реалізації: соціальний супровід, професійну адаптацію, психологічну підтримку та медичне забезпечення. Вибір цих напрямів обґрунтований їхнім визначальним значенням для комплексного відновлення соціальних ролей ветеранів, забезпечення інтеграції у

громадське та професійне середовище, а також відповідністю концептуальним підходам у науковій літературі та закріпленням у нормативно-правовій базі механізмам підтримки.

Соціальний супровід демобілізованих ветеранів з інвалідністю в Україні реалізується через державні органи, місцеві громади та громадські організації, зокрема через інститут помічників ветерана та фахівців із супроводу. Він передбачає комплексне надання послуг, включно з інформаційним консультуванням, координацією дій між установами, юридичною підтримкою та допомогою у вирішенні соціально-побутових питань (Міністерство у справах ветеранів України, 2024). Ключовим інструментом у цьому процесі є кейс-менеджмент, що передбачає ведення ветерана від первинного звернення до завершення реінтеграції (Медведенко, 2024).

Згідно із дослідженням Центру соціальних і трудових досліджень (CEDOS, 2024), станом на сьогодні кількість кваліфікованих соціальних працівників, залучених до супроводу ветеранів із інвалідністю, є недостатньою для забезпечення індивідуального підходу до кожного клієнта. Практика кейс-менеджменту використовується обмежено, а цифрові платформи для спрощення доступу до соціальних послуг розвинені недостатньо.

Професійна адаптація демобілізованих ветеранів із інвалідністю є важливим напрямом реалізації реінтеграції, що безпосередньо впливає на їхню соціальну та економічну інтеграцію. В Україні цей процес підтримується через ініціативи державного та недержавного секторів, зокрема посібник "Адаптація ветеранів в організації після повернення з війни" (АСМР, 2023), а також рекомендації Українського ветеранського фонду щодо включення ветеранів у ринок праці (Український ветеранський фонд, 2024). Позитивною тенденцією є зростання частки компаній, що наймають ветеранів, з 24 % наприкінці 2023 року до 43 % у грудні 2024 року, проте лише 23 % роботодавців здійснюють заходи адаптації, 35 % планують такі дії, а 42 % не займаються цим питанням. Водночас 41 % роботодавців не мають бачення, як сформувати програми підтримки ветеранів, що підкреслює потребу у розвитку структурованих підходів до професійної інтеграції та адаптації цієї категорії (NV Бізнес, 2025).

Також до викликів можна віднести те, що демобілізовані ветерани із інвалідністю мають обмежені можливості для працевлаштування у фізично навантажених сферах, при цьому не завжди мають доступ до дистанційної або інтелектуальної роботи через відсутність відповідних навчальних програм, технічних засобів та адаптованих умов праці (Український ветеранський фонд, 2023).

Психологічна підтримка демобілізованих ветеранів із інвалідністю є ключовим напрямом реінтеграції, оскільки сприяє відновленню психоемоційного благополуччя та соціальної функціональності. В Україні цей напрям розвивається завдяки ініціативам державного та громадського секторів.

Суттєвим викликом є брак кваліфікованих фахівців із військової та травматичної психології, а також обмежена доступність безкоштовних послуг у регіонах. Значна частина ветеранів із інвалідністю продовжує жити з проявами посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривожних і депресивних розладів, але не звертається по допомогу через стигматизацію або недовіру до інституцій (Колесник, 2025).

Медичне забезпечення демобілізованих ветеранів із інвалідністю є важливим компонентом комплексної реінтеграції, оскільки відновлення фізичного та функціонального

стану безпосередньо впливає на соціальну та професійну адаптацію. Формально медичні послуги гарантуються державою, проте фактична доступність та якість обслуговування значною мірою залежать від регіону проживання, рівня медичного закладу та наявності індивідуального супроводу (Верховна Рада України, 2025а).

Згідно з дослідженням Національного інституту стратегічних досліджень, проблеми медичної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні є багатограними та потребують комплексного підходу до вирішення (Національний інститут стратегічних досліджень, 2025). Зокрема, серед основних викликів виокремлюються недостатня інтеграція медичних, соціальних та освітніх послуг, обмежений доступ до реабілітаційних послуг у віддалених регіонах, а також потреба в удосконаленні нормативно-правової бази, що регулює реабілітацію осіб з інвалідністю.

Дослідження також наголошує на необхідності розвитку міжвідомчої співпраці між державними органами, місцевими громадами та громадськими організаціями для забезпечення ефективної реабілітації осіб з інвалідністю внаслідок війни. Важливим аспектом є також підвищення кваліфікації медичних працівників та соціальних працівників, що працюють з цією категорією осіб, а також забезпечення доступу до сучасних реабілітаційних технологій та методик.

Таким чином, сучасна система супроводу демобілізованих ветеранів із інвалідністю в Україні потребує значної модернізації та інтеграції. Необхідними заходами є створення єдиної координаційної платформи для міжвідомчої взаємодії, підготовка кваліфікованих спеціалістів у сферах соціального супроводу, психологічної підтримки, професійної адаптації та медичної реабілітації, розвиток інфраструктури реабілітаційних закладів, а також перехід до людиноцентричної моделі надання послуг. Потреби демобілізованих ветеранів із інвалідністю мають бути визначальними у формуванні політик, що ґрунтуються на доказах, принципах інклюзивності та довгостроковій підтримці, що забезпечить ефективну та комплексну реінтеграцію у цивільне життя.

Хоча соціальний супровід, професійна адаптація, психологічна підтримка та медичне забезпечення є ключовими напрямками реінтеграції ветеранів із інвалідністю, їхня ефективність обмежується рядом структурних, соціальних, психологічних та економічних бар'єрів. Аналіз цих перешкод дозволяє оцінити реальний стан інтеграції ветеранів у цивільне життя та визначити напрями для удосконалення політик і практик.

Виявлення основних бар'єрів у процесі реінтеграції демобілізованих ветеранів із інвалідністю базується на аналізі наукових публікацій, статистичних даних державних та громадських організацій, а також нормативно-правових актів, що регулюють соціальний супровід, професійну адаптацію, психологічну підтримку та медичне забезпечення (Український ветеранський фонд, 2023; Центр аналізу публічних послуг, 2023; *Tribun*, 2025; Мінфін, 2024).

Для систематизації аналізу бар'єрів реінтеграції демобілізованих ветеранів із інвалідністю у цьому дослідженні використовується підхід до групування, запропонований автором, який передбачає виділення бар'єрів, що охоплюють інституційно-правовий, психологічний, економічний, професійний та соціальний виміри. Така класифікація дозволяє комплексно оцінити вплив різних факторів на процес повернення ветеранів до цивільного життя. Ці бар'єри не є ізольованими, а, навпаки, взаємодіють між собою, створюючи ситуацію так званої

"реінтеграційної пастки", коли особа, незважаючи на наявність формальних гарантій, залишається виключеною з активного суспільного життя.

Інституційно-правові бар'єри реінтеграції ветеранів із інвалідністю включають надмірну бюрократію, складні та непрозорі процедури, дублювання функцій між різними установами й відсутність якісного супроводу на етапах оформлення пільг. За даними опитування, проведеного Veterans Fund, 57 % ветеранів вважають процедуру отримання допомоги занадто складною, 56 % – вказують на низьку якість безкоштовних послуг, а 49 % – взагалі не можуть їх отримати (Український ветеранський фонд, 2023). Аналогічні результати підтверджує велике опитування у застосунку "Дія": серед основних труднощів ветерани та ветеранки назвали черги та надмірну бюрократію (29,8 %), необхідність збирати довідки з різних установ (16,1 %), брак зрозумілої та доступної інформації про послуги (15,1 %) та відсутність єдиного алгоритму оформлення пільг (13,1 %) (Центр аналізу публічних послуг, 2023).

Такі перешкоди не лише ускладнюють доступ до належних гарантій, але й створюють додаткові стресові ситуації, що особливо відчутно для ветеранів із інвалідністю у сільських громадах.

Другим суттєвим бар'єром є психологічний, безпосередньо пов'язаний із наслідками бойового досвіду. Значна частина ветеранів повертається із симптомами посттравматичного стресового розладу (ПТСР), тривожними, депресивними та соматоформними розладами, що істотно впливають на їхню здатність до адаптації у мирному житті. Лише у 2023 р. в Україні було офіційно діагностовано понад 12 000 випадків ПТСР, що у декілька разів перевищує довоєнні показники (*Tribun*, 2025). Водночас понад 70 % ветеранів, які потребують психосоціальної допомоги, не звертаються по неї, головним чином через страх осуду, стигму навколо психічного здоров'я, низький рівень довіри до системи охорони здоров'я, відсутність інформації та доступних послуг (*Tribun*, 2025). Проблему поглиблює критичний брак фахівців із військової та травматичної психології, особливо на рівні місцевих громад. Наявний дефіцит кваліфікованих спеціалістів призводить до системних наслідків – зростання кількості випадків суїцидів серед ветеранів, фрагментарності допомоги та вимушеної передачі відповідальності за підготовку фахівців на самі громади, оскільки державні механізми фінансування залишаються неефективними (Колесник, 2025). Таким чином, психологічні бар'єри у поєднанні з браком ресурсів і стигматизацією значно ускладнюють процес реінтеграції ветеранів із інвалідністю.

Третім бар'єром є економічна вразливість демобілізованих ветеранів із інвалідністю. Попри наявність державних гарантій, багато хто з них стикається з труднощами у працевлаштуванні, оскільки пропонувані вакансії часто не відповідають їхнім фізичним можливостям чи кваліфікації. Відсутність системної перекваліфікації та професійної адаптації призводить до економічної залежності від родини чи держави. За даними громадських організацій, рівень безробіття серед ветеранів із інвалідністю суттєво перевищує середній по країні, що часто стає причиною відчуття безвиході, втрати сенсу та ізоляції.

Згідно з опитуванням Українського ветеранського фонду у січні 2024 року рівень безробіття серед ветеранів зріс до 30,95 %, що значно вище за середньонаціональні показники. Для порівняння: у 2023 р. цей показник становив 28 %, тобто за рік рівень працевлаштування

серед захисників збільшився майже на 3 % (Мінфін, 2024). Основними перешкодами ветерани називають фізичні обмеження, соціальне нерозуміння та психологічні труднощі. Попри це, вони намагаються інтегруватися у різні сфери зайнятості: власна справа (8,31 %), державна служба (7,45 %), сфера послуг (5,44 %), ІТ (4,3 %) та громадський сектор (4,3 %).

Однак пошук роботи ускладнюється низкою факторів, серед яких – стереотипи з боку роботодавців та обмежені можливості для перекваліфікації. За оцінками Конфедерації роботодавців України, у 2023 р. з 2,1 млн осіб з інвалідністю працездатного віку було працевлаштовано лише 22–40 %, що свідчить про значний невикористаний трудовий потенціал (Український ветеранський фонд 2023). Цей резерв може стати потужним ресурсом для економіки, однак для цього необхідні системні програми стимулювання бізнесу до найму ветеранів з інвалідністю та створення для них інклюзивних робочих місць.

Соціальні бар'єри у процесі реінтеграції ветеранів із інвалідністю значною мірою зумовлені суспільним ставленням, у якому поєднуються героїзація та водночас маргіналізація. За результатами дослідження *"Стигматизація ветеранів і ветеранок: ситуація в Україні та досвід США"*, проведеного Українським ветеранським фондом у співпраці з Сірак'юзьким університетом та соціологічною групою "Рейтинг" (Український ветеранський фонд, Сірак'юзький університет, & Rating Group, 2025) восени 2024 року респонденти у 15 глибинних інтерв'ю наголошували на розриві між офіційною риторикою, що звеличує ветеранів, та реальною практикою, яка нерідко супроводжується відчуженням. У грудні 2024 року шість фокус-груп і вісім інтерв'ю з родинами ветеранів підтвердили, що соціальна ізоляція та стигматизація стосуються не лише самих захисників, а й їхніх близьких, особливо в разі інвалідності. Додатково, контент-аналіз 66 медійних матеріалів виявив амбівалентні тенденції: поширене героїзування ("ветеран-волонтер", "ветеран-підприємець") поєднується з криміналізацією ("ветеран скоїв ДТП"), що сприяє формуванню образу ветерана як "іншого" – або надзвичайного героя, або потенційної загрози. Такі уявлення посилюють упередження, ускладнюють працевлаштування, міжособистісні стосунки та інтеграцію в громади, негативно впливаючи на самооцінку та соціальну поведінку ветеранів.

Наступною суттєвою перешкодою є інфраструктурні обмеження, які стають особливо критичними для ветеранів із інвалідністю. Брак доступного житла, ускладнений доступ до транспорту, громадських просторів та адміністративних будівель створюють щоденні труднощі для маломобільних учасників бойових дій. Попри наявність державних програм, принцип універсального дизайну все ще реалізується фрагментарно й не охоплює більшість українських міст і сіл. Експерти наголошують, що інклюзивність міського середовища має стати пріоритетом, адже наразі українські міста залишаються малодоступними для людей із порушеннями опорно-рухового апарату, зокрема ветеранів війни (Хмарочос, 2014; АрміяInform, 2023).

Таким чином, повернення ветеранів із інвалідністю до цивільного життя не є одномоментним актом, а складним і тривалим процесом, що потребує цілісної міждисциплінарної підтримки. Виявлені бар'єри – взаємопов'язані та підсилюють одне одного, створюючи додаткові виклики для реінтеграції. Їхнє подолання можливе лише за умови координації між державними органами, громадами, фахівцями допоміжних професій та самими ветеранами із інвалідністю, а також завдяки впровадженню

перевіраних рішень і підходів, що вже довели свою ефективність в інших країнах.

Країни з тривалою історією участі у збройних конфліктах розробили комплексні моделі підтримки ветеранів, які базуються на системному підході, міжвідомчій координації та довгострокових стратегіях. Досвід США, Ізраїлю та Канади є особливо цінним для України, оскільки демонструє, як поєднання ресурсів держави, громадянського суспільства та мультидисциплінарного підходу може сприяти успішній реінтеграції ветеранів, у тому числі з інвалідністю, у цивільне життя.

Сполучені Штати Америки мають одну з найбільш розгалужених систем підтримки ветеранів, яка реалізується через Департамент у справах ветеранів США (U.S. Department of Veterans Affairs, VA). Цей орган надає комплексну допомогу, що включає медичне обслуговування, психіатричну підтримку, реабілітацію, освітні програми, допомогу з житлом і працевлаштуванням. Особлива увага приділяється адаптації ветеранів з бойовими травмами, ампутаціями чи психічними розладами, зокрема ПТСР. Наприклад, програма "Transition Assistance Program" (U.S. Department of Veterans Affairs) готує військовослужбовців до переходу в цивільне життя ще до демобілізації. Вона включає тренінги з фінансової грамотності, підготовку до працевлаштування, складання резюме, психологічну адаптацію, а також спеціальний курс від Департаменту у справах ветеранів, де військових знайомлять із доступними пільгами, освітніми можливостями та медичними послугами. Ветерани можуть безоплатно отримати освіту за програмою Post-9/11 GI Bill (U.S. Department of Veterans Affairs), яка покриває витрати на навчання, проживання, книжки та матеріали. Крім того, система VA забезпечує телемедицину для ветеранів у віддалених районах, що значно розширює доступ до послуг: понад 90 % ветеранів задоволені якістю таких консультацій і вважають їх повноцінною частиною лікування. Це підтверджує, що цифрові інструменти суттєво підвищують регулярність звернень за допомогою та зменшують бар'єри у доступі до медичної підтримки (Office of Connected Care, 2025).

Ізраїль з огляду на постійну військову загрозу має унікальну модель підтримки ветеранів із інвалідністю, яка базується на інтеграції військових та цивільних інституцій. Центральним елементом є Міністерство оборони Ізраїлю та підпорядкований йому Департамент реабілітації ветеранів (Ghert-Zand, 2024), який відповідає за фізичну, психологічну, професійну та соціальну реабілітацію. Ветерани мають право на персоналізований план реабілітації, який розробляється мультидисциплінарною командою фахівців. Ізраїль активно застосовує концепцію "національного обов'язку" – держава не лише декларує, а й практично реалізує відповідальність перед тими, хто захищав її безпеку. Важливу роль відіграють громадські організації, такі як Beit Halochem (Beit Halochem Canada), які пропонують фізіотерапію, психологічну підтримку, заняття спортом, мистецькі програми, правову допомогу та заходи соціалізації. Система побудована так, що ветерани швидко повертаються до активного життя, зокрема через програми професійної перепідготовки та інноваційне протезування.

Канада пропонує модель, орієнтовану на "цілісне здоров'я" ветерана із інвалідністю (holistic well-being). Veterans Affairs Canada (VAC) здійснює управління всіма програмами підтримки: медичне забезпечення, компенсації, пенсії, житлові гранти, психологічна підтримка. Держава також підтримує довгострокове працевлаштування ветеранів через програму Veterans Employment

Strategy, (Veterans Affairs Canada, n. d.) що включає індивідуальні консультації, субсидії для роботодавців, які приймають ветеранів на роботу, та освітні гранти для перекваліфікації. Ветерани можуть долучатися до громадських ініціатив, менторських програм, отримувати супровід "партнера-ветерана" (peer support), що знижує ризик соціальної ізоляції.

Спільними характеристиками ефективних моделей реінтеграції ветеранів із інвалідністю у зазначених країнах є:

- комплексність надання послуг, що охоплює медичну, соціальну, освітню та професійну підтримку;
- індивідуалізація підходів, що ґрунтується на специфічних потребах кожного ветерана;
- активне залучення родини ветерана до процесу реінтеграції;
- системна міжвідомча координація та існування єдиного центру управління послугами;
- партнерство з неурядовими організаціями, які доповнюють державні сервіси;
- застосування інноваційних рішень у сферах протезування, телемедицини та психотерапії;
- рання підготовка до цивільного життя, що розпочинається ще під час військової служби.

У контексті України ці практики можуть бути адаптовані з урахуванням національних реалій. Першочерговими кроками мали б стати впровадження персоналізованого плану реінтеграції, створення єдиного державного ветеранського хабу, розвиток психологічної допомоги, цифровізація процедур та запровадження інституту кейс-менеджменту.

Дискусія і висновки

Реінтеграція демобілізованих ветеранів з інвалідністю у цивільне життя є надзвичайно складним, багатовимірним процесом, що охоплює соціальні, психологічні, правові, медичні та професійні аспекти. У сучасних умовах українського суспільства, що перебуває в стані повномасштабної війни, проблема реінтеграції набуває особливої актуальності не лише як соціальне завдання, але й як стратегічна складова національної безпеки та суспільної згуртованості.

Аналіз змістовного наповнення поняття "реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю" у наукових підходах соціології, психології, права та соціальної роботи показав, що реінтеграція повинна розглядатися як динамічний, системно організований процес повернення особи до повноцінного функціонування у мирному середовищі, який потребує індивідуального підходу, підтримки соціального середовища та міжсекторальної взаємодії. Теоретичні моделі вказують на важливість особистісного ресурсу ветерана, а також ролі держави та громади як середовища прийняття та підтримки.

Огляд чинної нормативно-правової бази України засвідчує наявність формальних гарантій та загальних положень щодо захисту прав ветеранів з інвалідністю. Водночас бракує системної реалізації принципу "одного вікна", координації між установами та механізмів персоналізованої реабілітації. Законодавство нерідко носить декларативний характер і не супроводжується належним фінансуванням або моніторингом ефективності.

Вивчення сучасного стану супроводу виявило численні прогалини. Соціальні послуги є фрагментарними та нерівномірно розподіленими, професійна адаптація обмежується малоефективними заходами без урахування реальних можливостей ветеранів, психологічна допомога – недоступна в регіонах або стигматизована, а медичне забезпечення залишається перевантаженим

і недостатньо орієнтованим на довгострокову реабілітацію. Це створює низку бар'єрів, серед яких бюрократична складність процедур, стигматизація, брак фахівців, соціальна ізоляція, економічна вразливість.

Застосування міжнародного досвіду демонструє ефективність комплексного, інтегрованого підходу, заснованого на таких принципах, як рання підготовка до демобілізації, персоналізоване ведення демобілізованого ветерана із інвалідністю (кейс-менеджмент), міжвідомча взаємодія, активна роль громадських організацій, розвиток програм з менторства та психосоціальної реабілітації. Особливо цінним є досвід США, Ізраїлю та Канади, де реінтеграція ветеранів із інвалідністю є не лише соціальним обов'язком, а частиною національної ідеології солідарності та довіри до держави.

Таким чином, для забезпечення ефективної реінтеграції демобілізованих ветеранів із інвалідністю до цивільного життя в Україні доцільно перейти від фрагментарного до інтегрованого підходу в державній політиці, розглянути впровадження єдиної координаційної структури підтримки ветеранів на всіх рівнях та розробити індивідуальні плани реінтеграції з обов'язковим соціальним супроводом. Варто інвестувати у підготовку мультидисциплінарних команд (психологів, соціальних працівників, медиків, юристів), залучати громади, родини та самих ветеранів із інвалідністю як активних учасників процесу, забезпечувати цифровізацію та прозорість процедур доступу до послуг, а також підвищувати освітню, інформаційну та ментальну готовність суспільства до прийняття ветеранів.

Реінтеграція демобілізованих ветеранів із інвалідністю до цивільного життя є складним соціальним процесом, який потребує системного підходу та міжвідомчої координації. Формування ефективної системи підтримки таких ветеранів сприяє підвищенню соціальної включеності, інклюзивності та стабільності суспільних структур.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- АрміяInform. (2023). Чи доступні українські міста для маломобільних ветеранів. *АрміяInform*. <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/chy-dostupni-ukrayinski-mista-dlya-malomobilnyh-veteraniv/>
- АСМР Україна. (2023). *Посібник для керівника: адаптація ветеранів в організацію після повернення з війни*. https://acmpukraine.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0___150x210_1810.pdf
- Верховна Рада України. (1993). *Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту* (Закон № 3551-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>
- Верховна Рада України. (2025a). Ключові виклики у сфері соціального захисту ветеранів війни обговорено під час круглого столу: "Ветеранська політика – пріоритет держави". *Офіційний портал Верховної Ради України*. https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/262775.html
- Верховна Рада України. (2025b). *Про ветеранське підприємництво* (Закон № 4563-IX від 31 липня 2025 року). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4563-20#Text>
- Кабінет Міністрів України. (2024). *Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках* (Розпорядження № 1209-р від 29 листопада 2024 року). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#n12>
- Колесник, Г. (2025). *Психологічна підтримка ветеранів в Україні: системні виклики та шляхи порятунку*. Мережа правового розвитку. <https://ldn.org.ua/event/psykholohichna-pidtrymka-veteraniv-v-ukraini-sistemni-vyklyky-ta-shlyakhy-poriatunku/>
- Медведевко, М. (2024). Застосування кейс-менеджменту під час надання соціальної допомоги ветеранам війни та членам їх родин в Україні. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування, 1(12). <https://doi.org/10.31498/2617-2038.2024.12.320437>

Міністерство у справах ветеранів України. (2024). *Методичні рекомендації щодо організації роботи помічників ветерана в громаді та взаємодії з заінтересованими суб'єктами*. <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/11/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/rekomendatsii-web-3.pdf>

Національний інститут стратегічних досліджень. (2025). *Проблеми та перспективи медичної реабілітації інвалідів війни*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-ta-perspektyvy-medychnoyi-reabilitatsiyi-invalidiv-viyny>

Столярик, О., & Семігіна, Т. (2023). Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*, 10(1), 63–77. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.6>

Український ветеранський фонд, Сірачюцький університет, & Rating Group. (2025). *Стигматизація ветеранів і ветеранок: ситуація в Україні та досвід США*. <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/04/Styhmazyatsiia-veteraniv-i-veteranok.pdf>

Український ветеранський фонд. (2023a). *Безробіття ветеранів та ветеранок: виклики та державна відповідь*. <https://veteranfund.com.ua/2023/09/12/bezrobittya/>

Український ветеранський фонд. (2023b). *Відсутність можливостей для працевлаштування ветеранів з інвалідністю: Ризики для держави та суспільства*. <https://veteranfund.com.ua/analytics/vidsutnist-mozhlyvostei-dlia-pratsevlashtuvannia-veteraniv-z-invalidnistiu/>

Український ветеранський фонд. (2024). *Innovative approaches to employment and retraining of veterans*. <https://veteranfund.com.ua/innovative-approaches-to-employment-and-retraining-of-veterans/>

Український ветеранський фонд. (2025). *Відсутність можливостей для працевлаштування ветеранів з інвалідністю: ризики для держави та суспільства*. <https://veteranfund.com.ua/analytics/vidsutnist-mozhlyvostei-dlia-pratsevlashtuvannia-veteraniv-z-invalidnistiu/>

Хмарочос. (2014). Місто рівних можливостей – місто без бар'єрів. *Хмарочос*. <https://hmarochos.kiev.ua/2014/08/21/misto-rivnih-mozhlyvostey-misto-bez-baryeriv/>

Центр аналізу публічних послуг (USP). (2023). *Головне: доступність та ефективність – результати великого опитування ветеранів та ветеранок у "Дії"*. <https://usp-ltd.org/holovne-dostupnist-ta-efektyvnist-rezultaty-velykoho-opytuvannia-veteraniv-ta-veteranok-v-dii/>

American Psychological Association. (2017). *Publication manual of the American Psychological Association* (7th ed.). Texas A&M University.

Beit Halochem Canada. (n. d.). *The Centres*. <https://www.beithalochem.ca/the-centres>

CEDOS. (2024). *Соціальні послуги для ветеранів та ветеранок у громадах: виклики та потреби*. <https://cedos.org.ua/researches/soczialni-poslugy-dlya-veteraniv-ta-veteranok-u-gromadah-vyklyky-ta-potreby/>

Durkheim, E. (1897). *Suicide, a study in sociology* (1951 Ed., J. A. Spaulding, & G. Simpson, Trans.). Routledge.

Ghert-Zand, R. (2024). Wounded IDF veterans find a home in Israel's state-of-the-art rehabilitation centers. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/wounded-idf-veterans-find-a-home-in-israels-state-of-the-art-rehabilitation-centers/>

Giddens, A. (2006). *Sociology* (6th ed.). Polity Press.

Kubler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. Macmillan.

Minfin.ua. (2024). *Безробіття серед ветеранів: моніторинг та аналітика*. <https://minfin.com.ua/ua/2024/02/13/121438737/>

NV Бізнес. (2025). *Працевлаштування та професійна адаптація ветеранів в Україні: цифри та факти*. <https://biz.nv.ua/ukr/markets/pratsevlashtuvannya-ta-profesiyna-adaptaciya-veteraniv-v-ukrajini-cifri-ta-fakti-50491183.html>

Office of Connected Care. (2025). *Veteran satisfaction and trust in VA telehealth continues to rise*. VA News. <https://connectwithcare.org/wp-content/uploads/2025/05/Veteran-satisfaction-and-trust-in-VA-telehealth-continues-to-rise-VA-News.pdf>

Parsons, T. (1971). *The system of modern societies*. Prentice-Hall.

Saleebey, D. (2006). *The strengths perspective in social work practice* (4th ed.). Allyn & Bacon.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Трибун. (2025). *"Повернення до себе": як виглядає процес психологічної реабілітації ветеранів зсередини*. <https://tribun.com.ua/uk/119910-povernennja-do-sebe-jak-vigliadae-protseps-psixologichnoi-reabilitatsii-veteraniv-zseredini>

U.S. Department of Veterans Affairs. (n. d.a). *About GI Bill benefits*. <https://www.va.gov/education/about-gi-bill-benefits/>

U.S. Department of Veterans Affairs. (n. d.b). *Your Transition Assistance Program*. <https://discover.va.gov/transition-programs/transition-assistance-program/>

United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

Veterans Affairs Canada. (n. d.a). *Home*. <https://www.veterans.gc.ca/en>

Veterans Affairs Canada. (n. d.b). *National Veterans Employment Strategy*. <https://www.veterans.gc.ca/en/about-vac/our-values/national-veterans-employment-strategy/national-veterans-employment-strategy>

Zastrow, C. (2019). *Introduction to social work and social welfare: Empowering people* (12th ed.). Cengage Learning.

References

American Psychological Association. (2017). *Publication manual of the American Psychological Association* (7th ed.). Texas A&M University.

ArmiyaInform. (2023, March 7). *Are Ukrainians cities accessible for low-mobility veterans?* ArmiyaInform [in Ukrainian]. <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/chy-dostupni-ukrayinski-mista-dlya-malomobilnyh-veteraniv/>

ASMP Ukraine. (2023). *Guide for managers: Adaptation of veterans into the organization after returning from war* [in Ukrainian]. https://acmpukraine.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%BA%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0_150x210_1810.pdf

Beit Halochem Canada. (n. d.). *The Centres*. <https://www.beithalochem.ca/the-centres>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024, November 29). *On approval of the Veteran Policy Strategy until 2030 and adoption of the operational action plan for its implementation in 2024–2027* (Order No. 1209-r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#n12> [in Ukrainian]

CEDOS. (2024). *Social services for veterans in communities: challenges and needs*. <https://cedos.org.ua/researches/soczialni-poslugy-dlya-veteraniv-ta-veteranok-u-gromadah-vyklyky-ta-potreby/>

Center for Public Service Analysis (USP). (2023). *The main thing: Accessibility and efficiency – Results of a large survey of male and female veterans in "Dii"* [in Ukrainian]. <https://usp-ltd.org/holovne-dostupnist-ta-efektyvnist-rezultaty-velykoho-opytuvannia-veteraniv-ta-veteranok-v-dii/>

Durkheim, E. (1897). *Suicide, a study in sociology* (1951 Ed., J. A. Spaulding, & G. Simpson, Trans.). Routledge.

Ghert-Zand, R. (2024). Wounded IDF veterans find a home in Israel's state-of-the-art rehabilitation centers. *The Times of Israel*. <https://www.timesofisrael.com/wounded-idf-veterans-find-a-home-in-israels-state-of-the-art-rehabilitation-centers/>

Giddens, A. (2006). *Sociology* (6th ed.). Polity Press.

Hmarochos. (2014, August 21). *City of equal opportunities – city without barriers* [in Ukrainian]. <https://hmarochos.kiev.ua/2014/08/21/misto-rivnih-mozhlyvostey-misto-bez-baryeriv/>

Kolesnyk, H. (2025, January 21). *Psychological support for veterans in Ukraine: Systemic challenges and ways of rescue*. Legal Development Network [in Ukrainian]. <https://ldn.org.ua/event/psykholohichna-pidtrymka-veteraniv-v-ukraini-systemni-vyklyky-ta-shliakhy-poriutunku/>

Kubler-Ross, E. (1969). *On death and dying*. Macmillan.

Medvedenko, M. (2024). *Application of case management in providing social assistance to war veterans and their families in Ukraine*. *Bulletin of Pryazovskiy State Technical University. Series: Social and Humanitarian Sciences and Public Administration*, 1(12) [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31498/2617-2038.2024.12.320437>

Minfin.ua. (2024). *Unemployment among veterans: monitoring and analytics* [in Ukrainian]. <https://minfin.com.ua/ua/2024/02/13/121438737/>

Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. (2024). *Methodological recommendations on the organization of the work of veteran assistants in the community and interaction with stakeholders* [in Ukrainian]. <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/11/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/rekomendatsii-web-3.pdf>

National Institute for Strategic Studies. (2025). *Problems and prospects of medical rehabilitation of war invalids* [in Ukrainian]. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/problemy-ta-perspektyvy-medychnoyi-reabilitatsiyi-invalidiv-viyny>

NV Business. (2025). *Employment and professional adaptation of veterans in Ukraine: figures and facts* [in Ukrainian]. <https://biz.nv.ua/ukr/markets/pratsevlashtuvannya-ta-profesiyna-adaptaciya-veteraniv-v-ukrajini-cifri-ta-fakti-50491183.html>

Office of Connected Care. (2025). *Veteran satisfaction and trust in VA telehealth continues to rise*. VA News. <https://connectwithcare.org/wp-content/uploads/2025/05/Veteran-satisfaction-and-trust-in-VA-telehealth-continues-to-rise-VA-News.pdf>

Parsons, T. (1971). *The system of modern societies*. Prentice-Hall.

Saleebey, D. (2006). *The strengths perspective in social work practice* (4th ed.). Allyn & Bacon.

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Трибун. (2025). *"Returning to oneself": what the process of psychological rehabilitation of veterans looks like from the inside* [in Ukrainian]. <https://tribun.com.ua/uk/119910-povernennja-do-sebe-jak-vigliadae-protseps-psixologichnoi-reabilitatsii-veteraniv-zseredini>

U.S. Department of Veterans Affairs. (n. d.a). *About GI Bill benefits*. <https://www.va.gov/education/about-gi-bill-benefits/>

U.S. Department of Veterans Affairs. (n. d.b). *Your Transition Assistance Program*. <https://discover.va.gov/transition-programs/transition-assistance-program/>

Ukrainian Veterans Foundation, Syracuse University, & Rating Group. (2025). *Stigmatization of male and female veterans: The situation in Ukraine*

and the experience of the USA [in Ukrainian]. <https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/04/Styhmatyzatsiia-veteraniv-i-veteranok.pdf>

Ukrainian Veterans Foundation. (2023a). *Lack of employment opportunities for disabled veterans: Risks for the state and society* [in Ukrainian]. https://veteranfund.com.ua/analytics/vidsutnist_mozhlyvostei_dlia_pratsevlashtuvannia_veteraniv_z_invalidnistiu/

Ukrainian Veterans Foundation. (2023b). *Unemployment of male and female veterans: Challenges and state response* [in Ukrainian]. <https://veteranfund.com.ua/2023/09/12/bezrobittya/>

Ukrainian Veterans Foundation. (2024). *Innovative approaches to employment and retraining of veterans* [in Ukrainian]. <https://veteranfund.com.ua/innovative-approaches-to-employment-and-retraining-of-veterans/>

Ukrainian Veterans Foundation. (2025). *Lack of employment opportunities for disabled veterans: Risks for the state and society* [in Ukrainian]. https://veteranfund.com.ua/analytics/vidsutnist_mozhlyvostei_dlia_pratsevlashtuvannia_veteraniv_z_invalidnistiu/

United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). *On the status of war veterans, guarantees of their social protection* (Law No. 3551-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2025a, February 12). *Key challenges in the field of social protection of war veterans discussed during the round table: "Veteran policy – a state priority"*. Official portal of the Verkhovna Rada of Ukraine [in Ukrainian]. https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/262775.html

Verkhovna Rada of Ukraine. (2025b, July 31). *On veteran entrepreneurship* (Law No. 4563-IX) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4563-20#Text>

Veterans Affairs Canada. (n. d.a). *Home*. <https://www.veterans.gc.ca/en>

Veterans Affairs Canada. (n. d.b). *National Veterans Employment Strategy*. <https://www.veterans.gc.ca/en/about-vac/our-values/national-veterans-employment-strategy/national-veterans-employment-strategy>

Zastrow, C. (2019). *Introduction to social work and social welfare: Empowering people* (12th ed.). Cengage Learning.

Отримано редакцією журналу / Received: 15.09.25
Прорецензовано / Revised: 26.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 20.10.25

Mykhailo SIRYKH, PhD Student

ORCID ID: 0009-0000-1865-5003

e-mail: mykhailo.sirykh@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

REINTEGRATION OF VETERANS WITH DISABILITIES INTO CIVILIAN LIFE

Background. *The study is devoted to a comprehensive analysis of the reintegration process of veterans with disabilities into civilian life at the current stage of Ukrainian society's development. The concept of "reintegration of demobilized veterans with disabilities" is analyzed through the scientific approaches of sociology, psychology, law, and social work, which makes it possible to determine the interdisciplinary nature of the problem.*

Methods. *The study includes an analysis of Ukraine's current legal and regulatory framework for supporting veterans with disabilities, a comparative examination of international experience (USA, Israel, Canada), and the identification of key directions for implementing reintegration. Methods of system analysis, comparison, and generalization were applied.*

Results. *The study revealed the strengths and weaknesses of the national system for supporting veterans with disabilities. The main directions of the reintegration process and the barriers that hinder veterans' full return to civilian life were identified. Based on international experience, recommendations were proposed for improving the national system of social assistance and rehabilitation for veterans.*

Conclusions. *Effective reintegration of veterans with disabilities requires a systemic and individualized approach that involves coordination between state institutions, civil society organizations, and the veterans themselves. The results of the study can be used to develop practical recommendations for improving veteran support policies, creating programs for social adaptation, professional rehabilitation, and psychological assistance. The work contributes to a deeper understanding of the complexity and multifaceted nature of the reintegration process of veterans with disabilities in modern conditions.*

Keywords: *professional adaptation, psychological support, reintegration, social support, support system.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 364.378(477)
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/8>

Ольга СТОЛЯРИК, д-р філософії, доц.
ORCID ID: 0000-0003-1105-2861
e-mail: olha.stolyaryk@lnu.edu.ua
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Тетяна СЕМИГІНА, д-р політ. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-5677-1785
e-mail: semigina.tv@socosvita.kiev.ua
Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна

СТІЙКІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: МІЖНАРОДНІ УРОКИ ТА УКРАЇНСЬКІ ВИКЛИКИ

Вступ. Повномасштабна війна в Україні трансформувала умови соціальної роботи, ставлячи перед фахівцями нові виклики. Зростає потреба в розумінні внутрішніх ресурсів для збереження стійкості та функціональності. Професійна ідентичність розглядається як ключовий ресурс індивідуальної та колективної резилієнтності, що особливо актуально у воєнний час. Метою розвідки є теоретична концептуалізація професійної ідентичності в межах колективної стійкості, аналіз взаємозв'язку з організаційними умовами, а також дослідження концепції "professional identity resilience" та практики її формування.

Дослідження здійснено у форматі оглядового дослідження в межах якісної інтерпретативної парадигми. Емпіричну основу становить аналіз 27 наукових публікацій, опублікованих у період 2005–2024 років та індексованих у міжнародних наукометричних базах Scopus, Web of Science, PsycINFO та Google Scholar. Вибір джерел здійснювався шляхом цільового пошуку за ключовими словами, що відображають взаємозв'язок професійної ідентичності, психологічної стійкості, війни та кризових умов. Аналітичну процедуру реалізовано відповідно до принципів тематичного синтезу, з акцентом на інтерпретацію отриманих результатів у контексті сучасних українських реалій.

Результати. Визначено, що професійна ідентичність є багатовимірним динамічним конструктом, що охоплює роль, цінності, належність до спільноти та суспільну місію. Ключовим елементом є "відданість". Стійкість професійної ідентичності (professional identity resilience) – здатність фахівця зберігати цінності та мотивацію під стресом та у кризових ситуаціях. Її формування залежить від особистого досвіду, освіти, соціалізації, рефлексії, менторства та організаційного клімату. Запропоновано авторську концептуальну модель формування та підтримки стійкості професійної ідентичності соціального працівника (взаємодія внутрішніх і зовнішніх чинників, їхній зв'язок з індивідуальним, професійним та організаційним резилієнсом) та розкрито ключові етапи та методи, що сприяють розвитку професійної ідентичності та її стійкості протягом усього професійного шляху фахівця, що охоплює допрофесійний, освітній, етап польової практики, професійний етап та етап зростання через включення в професію спільноту. Для України ці етапи критично важливі в сенсі закладення ціннісних основ, адаптації фахівців до викликів війни через рефлексивні практики, супервізію, коучинг, а також розвитку професійної солідарності та етичного лідерства.

Висновки. Стійкість професійної ідентичності соціального працівника є критично важливим ресурсом у сучасних кризових умовах. Її формування вимагає системного поетапного підходу, що інтегрує якісну освіту, практичну підтримку та інституційний розвиток. Це дозволить сформувати адаптованих, резилієнтних фахівців, здатних ефективно відповідати на нагальні потреби українського суспільства та сприяти його відновленню.

Ключові слова: колективна стійкість, професійна ідентичність, професійна підготовка, резилієнтність, соціальна резилієнтність, соціальна робота, стійкість професійної ідентичності, травматизація.

Вступ

Повномасштабна війна в Україні радикально трансформувала умови соціальної роботи, висуваючи нові моральні, професійні та емоційні виклики перед фахівцями. Поряд із потребою оперативного реагувати на кризові ситуації перед фахівцями постають моральні дилеми, з'являється ризик професійного вигорання, вторинної травматизації та втрати сенсу власної діяльності. У цьому контексті зростає потреба в глибшому розумінні внутрішніх ресурсів, які дозволяють соціальним працівникам зберігати стійкість і функціональність, попри зовнішні потрясіння. У таких умовах стійкість фахівців – здатність адаптуватися, зберігати функціональність і внутрішню опору – стає не лише індивідуальною перевагою, але й системною передумовою ефективного надання допомоги.

Професійна ідентичність у сфері соціальної роботи перестає бути лише індивідуальним конструктом – вона дедалі більше розглядається як частина колективної здатності організації адаптуватися до змін, забезпечувати стабільність та ефективно реагувати на виклики, тобто виступає складовою колективної або соціальної резилієнтності. Актуальність теми зростає в контексті

воєнного стану в Україні, коли на соціальних працівників покладено підвищену соціальну відповідальність за підтримку вразливих груп, сприяння реінтеграції постраждалих осіб та формування безпечного соціального середовища.

Водночас у науковому дискурсі зростає інтерес до ролі професійної ідентичності як одного з ключових ресурсів стійкості (з англ. *resilience*) у сфері соціальних і допоміжних професій (Корнещук, & Стога, 2023; Новик, & Мазур, 2021). У той час як поняття стійкості активно використовується щодо осіб, які безпосередньо переживають травматичні події (Грішин, 2021; Соловей-Лагода, 2024; Ткач, 2025; Чиханцова, 2023), значно менше досліджень присвячено питанням колективної стійкості та внутрішнім ресурсам самих фахівців, зокрема тому, як саме формується і підтримується їхня професійна ідентичність в умовах системних криз і колективної травми (Байдарова, & Семігіна, 2024; Мельник, 2023). На думку дослідників (Long et al., 2024; Sims-Schouten, & Thapa, 2024), соціальні працівники знайомі з концепцією стійкості стосовно роботи з клієнтами, зокрема емоційною резилієнтністю, однак важливо, щоб вони розвивали власну стійкість, аби протистояти професійному тиску та формувати та формувати стійкість професійної ідентичності.

© Столярик Ольга, Семігіна Тетяна, 2025

Метою цієї розвідки є теоретично концептуалізувати професійну ідентичність в межах колективної стійкості, зокрема через аналіз взаємозв'язку між особистісними ресурсами соціального працівника та організаційними умовами, які або підтримують, або, навпаки, перешкоджають формуванню стійкої професійної ідентичності. Особливу увагу приділено концепції "professional identity resilience", а також практикам, що сприяють формуванню професійної самосвідомості – як у здобувачів освіти, так і у практиків соціальної роботи. З урахуванням проведеного аналізу запропоновано авторську концептуальну модель формування та підтримки стійкості професійної ідентичності соціального працівника, а також методи її поетапного розвитку.

Теоретично дослідження ґрунтується на соціально-конструктивістській перспективі щодо професійної ідентичності, розглядаючи її як динамічний конструкт, який формується під впливом індивідуального досвіду, соціальних взаємодій та ширшого суспільно-політичного контексту, що особливо актуально в умовах кризи (Webb, 2017; Van Breda, 2019).

Робота виконана в межах якісної інтерпретативної парадигми, яка передбачає глибоке осмислення контекстуальних, смислових і соціокультурних чинників у функціонуванні професійної ідентичності (Семигіна, 2025). Такий підхід дозволяє проаналізувати, яким чином професійна ідентичність фахівців соціальної роботи формується, трансформується та підтримується в умовах глибокої кризи, зокрема війни.

Ця стаття є оглядовим дослідженням, спрямованим на аналіз наукових публікацій, що висвітлюють зв'язок між професійною ідентичністю та стійкістю в соціальній роботі в умовах кризи чи збройного конфлікту. Пошук джерел здійснювався у міжнародних наукових базах даних (Scopus, Web of Science, PsycINFO, Google Scholar) за ключовими словами: professional identity, resilience, social work, war, conflict, vicarious trauma, moral resilience, adaptive capacity.

У добір включалися публікації англійською мовою, опубліковані в період з 2005 до 2024 року, що містили теоретичні міркування або результати якісних і кількісних емпіричних досліджень, загальна кількість яких склала 44 праці. Пріоритет надавався рецензованим науковим статтям, які висвітлюють: функціонування професійної ідентичності в умовах високої професійної напруги; роль ідентичності у збереженні психоемоційної стійкості фахівців; специфіку соціальної роботи в контексті травматичних або дестабілізуючих подій; практики формування професійної самосвідомості у студентів і практиків соціальної роботи. Оскільки тематика дослідження є міждисциплінарною, до аналізу було залучено також джерела з галузей педагогіки, психології, медичних наук та етики.

З них для аналізу було відібрано 27 публікацій, які відповідали таким критеріям включення: 1) належність до рецензованих наукових журналів; 2) фокус на професійній ідентичності в контексті допоміжних професій; 3) наявність даних або міркувань щодо стійкості, адаптації, моральної витривалості або вторинної травматизації; 4) релевантність до умов кризи, катастрофи або збройного конфлікту; 5) доступність повнотекстової версії англійською мовою.

Аналіз здійснювався за принципами тематичного синтезу (Thomas, & Harden, 2008), з акцентом на теоретичні підходи, ключові поняття та узагальнення, які можуть бути адаптовані до українського контексту воєнного часу.

Стаття не претендує на вичерпність, проте покликана окреслити основні тенденції й аналітичні рамки, що можуть бути корисними для розвитку соціальної роботи в умовах війни.

Результати

1. Концептуалізація професійної ідентичності.

Насамперед зауважимо, що нам імпонує підхід британської дослідниці Френ Вайлз (Wiles, 2012), яка розглядає термін "**професійна ідентичність**" у двох вимірах: через зв'язок з бажаними для професії рисами та якостями, а також крізь призму колективного виміру – здатності соціальних працівників передавати "ідентичність професії" клієнтам та суспільству.

Доповнюючи розуміння професійної ідентичності, відомий британський вчений у галузі соціальної роботи Стивен Вебб (Webb, 2017) наголошує, що професійна ідентичність активно формується впродовж періоду професійної освіти та навчання, а також періоду протопрофесіоналізації, коли професіонал-початківець соціалізується в нормах та цінностях професії. Згідно з його поглядами, у професійній ідентифікації переплетені два суцільні епістемологічні імперативи щодо розуміння ролі соціального працівника: один вимагає об'єктивного сприйняття клієнтів, інший – здатності поставити себе на місце клієнта та зрозуміти його з втіленої точки зору.

Вебб зазначає, що важливою складовою професійної ідентичності є "**відданість**" – активна, глибока та наполеглива залученість до діяльності, що сприймається як значуща. Відданість соціальній роботі є критично важливою, адже вона пов'язана з мотивацією, цінностями, рекрутингом, задоволенням від роботи, збереженням кадрів та результатами роботи. Професійна відданість відображає поведінку щодо своєї професії та вкладені в неї зусилля. Хоча особиста відданість соціальній роботі може мати різні джерела, автор вважає, що надійна адміністративна підтримка та комфортні умови праці здатні її посилювати. Відданість соціальних працівників передбачає міцну прихильність до професії, клієнтів та організації, довгострокові зв'язки, активність, турботу, сильне почуття відповідальності та надання надійних, відданих послуг. Для професійної ідентичності та соціалізації важлива не лише інтерналізація професійних цінностей, а й здатність пояснити свою роль, цінності та погляди фахівцям інших професій та клієнтам. Організація та контекст працевлаштування відіграють значну роль у підтримці та розвитку професійної ідентичності соціального працівника, але також можуть створювати приховані бар'єри через використання влади, авторитету, відповідальності та професійних меж.

Натомість американські науковці Бред Форенза та Кейтлін Екерт (Forenza, & Eckert, 2018) аргументують, що професійна ідентичність повинна розглядатися як розширення соціальної ідентичності, що втілює три якості: *залученість* (входження в систему зв'язків на рівні організації, персоналу, клієнтів), *розширеність* (вплив на контекст та суспільство) та *ефективність* (здатність досягати цілей та бачити бажані результати діяльності). У науковій літературі також пропонується використовувати індекс професійної ідентичності соціального працівника, що охоплює чотири фактори – соціальний, рольовий, цільовий та сприйняття (оцінку) діяльності (Duan et al., 2021).

У нарративному дослідженні (Kearns, & McArdle, 2012), що використовувало як аналітичний інструмент рамку резиліентності Едіт Гротберг "Я є, я маю, я можу", виявлено чотири ключові чинники, які впливають на роз-

виток професійної ідентичності. До них належать: попередній та поточний особистий професійний досвід, що формується у взаємодії з клієнтами; наявність неформальних рефлексивних просторів для обговорення професійної ідентичності, особливо з колегами; взаємні довірливі відносини з керівником організації та менторство; а також вплив клімату та середовища організації, де працює фахівець, на процес професійної соціалізації. В іншому дослідженні (Hitchcock et al., 2023) ідеться про те, що професійна ідентичність соціального працівника формується тоді, коли він набуває та осмислює свій досвід у різних робочих ситуаціях. Це також допомагає розвивати професійну стійкість. Важливу роль у цьому процесі відіграють підтримувальні стосунки, які стають опорою в складних обставинах. Добрі взаємини з колегами, іншими фахівцями та керівниками є ключовими для професійного розвитку, оскільки вони допомагають критично оцінювати досвід і розуміти, як він впливає на формування ідентичності та стійкості.

Продовжуючи розгляд формування професійної ідентичності, важливо звернути увагу на її глибинні особистісні аспекти. Британська науковиця Света Раджан-Ранкін (Rajan-Rankin, 2014) розкриває розуміння професійної ідентичності соціальних працівників, підкреслюючи, що *самоідентичність*, яка трансформується під час професійної соціалізації, є ключовим фактором. Авторка наголошує, що для професійного розвитку та особистого благополуччя важливо усвідомлювати та рефлексувати власні цінності, переконання та упевдженя. Крім того, прийняття власних емоцій як невід'ємної частини самоідентичності є суттєвим для розвитку професійної стійкості. Раджан-Ранкін також акцентує на важливості професійної надії, яку вона розглядає не як вроджену якість, а як навичку, що потребує постійного вдосконалення через навчання.

Ці особистісні аспекти ідентичності нерозривно пов'язані з її проявами на ширшому, організаційному рівні. Зв'язок між професійною ідентичністю соціального працівника та організаційним резилієнсом є багатограним, адже стійкість організації значною мірою залежить від внутрішньої зрілості та готовності фахівця до дій у кризових умовах. Професійна ідентичність, що формується не лише через освіту та досвід, а й через особистісну рефлексію, внутрішню мотивацію та глибоке усвідомлення місії професії, здатна посилювати стійкість організації в цілому. Коли працівник ототожнює себе з цінностями служіння та допомоги, він краще адаптується до змін і зберігає професійну цілісність. Проте, якщо фахівець не відчуває глибокого зв'язку зі своєю роллю, це може спричинити швидке вигорання або пасивність під тиском. Водночас, стійкість організації впливає на професійну ідентичність працівників: нестабільне середовище без підтримки здатне розмивати ідентичність, викликаючи сумніви у власній ролі та призводячи до вигорання або відходу з професії (Bark et al., 2023; Wheeler, 2017).

Таким чином, *професійна ідентичність* – це усвідомлення фахівцем себе як представника певної професії, що охоплює: 1) уявлення про свою професійну роль; 2) інтерналізовані цінності та норми професії; 3) здатність ідентифікувати себе з професійною спільнотою та 4) усвідомлення суспільної місії професії. Ключовим елементом ідентичності можна вважати "відданість", що забезпечує мотивацію, задоволення від роботи та якість послуг. У структурі професійної ідентичності, з певною долею умовності, можна виокремити такі компоненти: когнітивний (знання про професію, місію, функції, завдання), афективний (емоційне залучення, прихильність

та відданість професії) та поведінковий (дії та поведінкові моделі відповідно до професійних стандартів та принципів). Розвиток професійної ідентичності, як засвідчують проаналізовані дослідження, підтримується через взаємодію з клієнтами, неформальні рефлексивні простори, менторство та сприятливий організаційний клімат, що сприяє формуванню професійної стійкості та здатності пояснити свою роль у широкому суспільному контексті.

2. Концепція стійкості професійної ідентичності. Сучасні дослідження (Jafarianamiri et al., 2022; Long et al., 2024) вказують на те, що професійна ідентичність є не лише когнітивною конструкцією, а й психосоціальним ресурсом, що дозволяє долати професійні виклики, зберігати відданість обраній справі та попереджувати професійне вигорання. З урахуванням цього слід детальніше розглянути концепцію *стійкості професійної ідентичності* (з англ. – *professional identity resilience*, PIR). Наразі стійкість професійної ідентичності характеризується як здатність фахівця зберігати свою професійну ідентичність, цінності, переконання та мотивацію навіть під впливом стресу, емоційного вигорання, етичних дилем або кризової ситуації. Цей підхід пояснює, як соціальні працівники можуть адаптуватися до викликів професійного середовища, не втрачаючи себе як фахівців, зберігаючи емпатію, професійну етику та відданість професійній місії та цінностям. Можна виокремити такі складники стійкості професійної ідентичності як емоційна (когнітивна) стійкість, етична/мотиваційна (афективна стійкість) та поведінкова стійкість (професійні межі, підтримка, діяльність). Прикметно, що стійкість професійної ідентичності у сучасній науковій літературі вважають якісною характеристикою професійної зрілості (McFadden et al., 2023), складовою якості професійного життя (Stamm, 2005), кар'єрною адаптивністю (Stead et al., 2022).

Сформована стійкість професійної ідентичності дозволяє зберігати фахівцям соціальної роботи свою професійну самототожність, цінності, переконання, мотивацію у складних умовах (Sims-Schouten, & Thapa, 2024). У контексті кризових ситуацій (пандемії, збройні конфлікти, катастрофи) саме стійка професійна ідентичність дозволяє фахівцям адаптуватися до екстремальних навантажень, зберігати етичну чутливість та надавати допомогу, незважаючи на особисті ризики (Harrikari et al., 2021; Wiles, 2024). Стійка професійна ідентичність сприяє 1) *загальній стійкості особистості* (з англ. – *individual resilience*); 2) *стійкості професійної спільноти* (з англ. – *professional resilience*); *стійкості організації* (з англ. – *organizational resilience*).

Слушно можна вважати думку Адріана ван Бреда – професора соціальної роботи та експерта у галузі соціальної резилієнтності, який вивчає стійкість у контексті сімей, громад і професійних середовищ. Ван Бреда зробив значний внесок у розширення традиційного підходу до резилієнсу, наголошуючи на його соціальному, структурному та екосистемному вимірах, а його наукові роботи мають велике значення для розуміння механізмів адаптації у сфері соціальної роботи. За твердженням науковця (Van Breda, 2019), важливе значення для соціальної роботи має *колективна стійкість*, яку він визначає як соціальну резилієнтність, тобто здатність соціальних груп та інституцій підтримувати своїх членів і допомагати їм адаптуватися до стресу та змін. Відповідно, саме через розвиток цієї колективної стійкості, що включає взаємодопомогу, спільні цінності та ефективні механізми підтримки, соціальні працівники можуть не

лише краще протистояти викликам, а й посилювати стійкість тих, кому вони надають допомогу, створюючи сприятливе середовище для адаптації та зростання у складних умовах.

Дослідження, проведене в освітньому контексті (Flores, 2018), показало, що стійкість формується на перетині особистої мотивації, професійної спільноти, лідерства та взаємин у професійному середовищі. Як зазначає Кристофер Дей (Day, 2018), саме професійна ідентичність, яка формується через поєднання агентності, емоційного добробуту, контексту роботи та почуття професійної місії, є ключовою до стійкості працівників у складних умовах. Ці ж чинники, безумовно, слід взяти до уваги й для фахівців соціальної сфери, особливо в умовах високого стресу та травматичного контексту війни.

З іншого боку, як доводять дані дослідження серед студентів (Hitchcock et al., 2022) внесок освіти у розвиток професійної стійкості майбутніх фахівців з соціальної роботи включає розвиток здатності багатовимірного та системного розуміння власного "Я", створення безпечного, заснованого на стосунках середовища для спільного навчання та зростання, а також навчання критично рефлексивним процесам, що враховують контекст та середовище.

Аналіз літератури засвідчує, що чинниками формування стійкості професійної ідентичності, науковці (Abboud, 2023; Björktomt, & Tham, 2024; Moorhead et al., 2025) вважають:

- *внутрішні* (самоусвідомлення, рефлексивність, мотивація, усвідомлення місії професії, професійна надія, відчуття гордості за професією);
- *зовнішні* (підтримує професійне та клієнтське середовище, професійне наставництво/менторство, розуміння й підтримка з боку керівництва, наявність безпечних травмоточливих просторів для професійної рефлексії і зниження вікарної травми).

Наразі формування професійної ідентичності соціального працівника є комплексним процесом, значною мірою залежним від **організаційного середовища**. Характер цього середовища – його стабільність, підтримка з боку керівництва та відкритість до рефлексії – є не просто фоном, а ключовим чинником розвитку професійної самоідентифікації. Дослідження (Ciocanel et al., 2018; Cleveland et al., 2019; Moorhead, 2021) вказують, що у стабільному та підтримувальному середовищі, що визнає внесок працівника та заохочує до саморозвитку, посилюються такі компоненти ідентичності як мотивація, етична відповідальність та здатність до адаптації. Натомість, нестабільність або ігнорування потреб працівника у підтримці може призвести до поступової втрати професійної ідентичності, що проявляється у зниженні емоційної залученості, втраті сенсу діяльності та професійному вигоранні.

Таким чином, існує взаємозумовлений, динамічний зв'язок між професійною ідентичністю соціального працівника та організаційним контекстом, який визначає як індивідуальну професійну стабільність, так і колективну стійкість соціальної служби загалом. Цей зв'язок слід розглядати як стратегічний ресурс для розробки політик підтримки професійного розвитку фахівців соціальної сфери.

На рис. 1 представлена авторська концептуальна модель формування та підтримки стійкості професійної ідентичності соціального працівника. Вона відображає взаємодію внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на цей процес, а також виокремлює ключові компоненти професійної ідентичності та взаємозв'язок її стійкості з індивідуальним, професійним та організаційним резилієнсом на різних етапах становлення фахівця.

Дискусія і висновки

Виклики та стратегії стійкості ідентичності в українській соціальній роботі.

У сучасних умовах трансформації українського суспільства, зумовлених війною, економічною нестабільністю та зростанням соціальних запитів, формування професійної ідентичності соціального працівника є критично важливим, але ускладнюється низкою структурних і культурних чинників. Серед них – *фрагментарність професійної підготовки*, що виявляється у нерівномірності освітніх програм, слабкому зв'язку теорії та практики, що призводить до недостатньої польової практики та нечіткого усвідомлення ролей, впливаючи на якість ідентичності та потенційну вікарну травму (Кокун, 2025; Суровцева, & Леонов, 2023). Серйозною загрозою також є *емоційне вигорання та вікарна травматизація*, що виникають внаслідок постійного контакту з вразливими групами, посилені війною (Кримчак, 2024; Stoliaryk, & Semigina, 2024). Недостатня організаційна підтримка, відсутність супервізії та розмежування професійних меж, на що вказують українські фахівці (Столярик, & Семігіна, 2025), сприяють професійній деформації, що унеможлиблює сталий розвиток ідентичності. Додатковим викликом є *дефіцит стабільної професійної спільноти* та неформальних мереж підтримки, що перешкоджає професійній соціалізації та колективній ідентифікації. Ситуацію посилюють низький соціальний статус професії, упереджене ставлення суспільства, невисока оплата праці та бюрократизація, яка відволікає від клієнтів. Нестабільне фінансування та нерівномірний розподіл ресурсів також призводять до нерівних можливостей розвитку та професійної міграції.

Водночас, український контекст пропонує і певні можливості. Це *розвиток нових освітніх підходів*, орієнтованих на компетентність, міждисциплінарність та практичну підготовку, що сприяє формуванню цілісної та адаптивної ідентичності (Semigina, & Stoliaryk, 2025; Semigina et al., 2025). Спостерігається *зростання професійної солідарності*, зумовлене посиленням місії професії, спільною відповідальністю та участю у волонтерських і гуманітарних ініціативах, що сприяє згуртованості та ідентифікації. Важливу роль тут відіграє *етичне лідерство*, яке може стати ціннісним орієнтиром для формування здорового середовища, заснованого на довірі та зростанні.

Для України особливо важливо, що, як засвідчує проведений аналіз закордонних публікацій, у сучасному науковому дискурсі все частіше актуалізується необхідність розглядати професійну ідентичність не як сталість, а як динамічний конструкт, що формується, розвивається та трансформується протягом усього життєвого й професійного циклу фахівця. Отже, формування стійкості професійної ідентичності має підпорядковуватися принципу наступності, логічності та послідовності. Роботу над цим процесом варто розпочинати з доуніверситетської підготовки та закладу вищої освіти з подальшим зростанням та освітою впродовж життя. Саме тому методи її формування мають бути не універсальними й сталими, а адаптованими до потреб й викликів кожного окремого етапу професійного розвитку, а також до вітчизняних реалій фахової соціальної роботи.

На рис. 2 представлені ключові етапи та методи, що сприяють розвитку професійної ідентичності та її стійкості протягом всього професійного шляху фахівця.

Розглянемо детальніше наведені етапи та їх важливість для розвитку професійної ідентичності українських соціальних працівників.

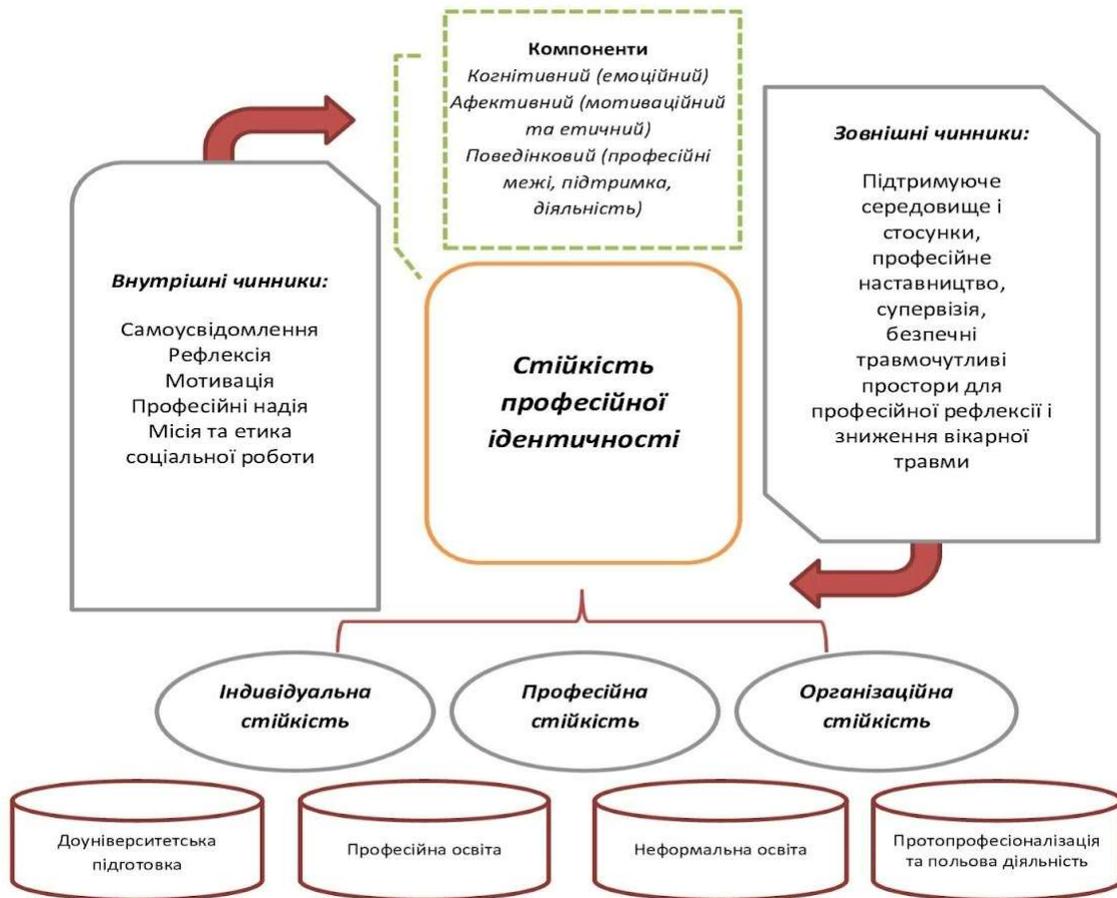

Рис. 1. Концептуальна модель формування та підтримки стійкості професійної ідентичності соціального працівника (розроблено авторками)

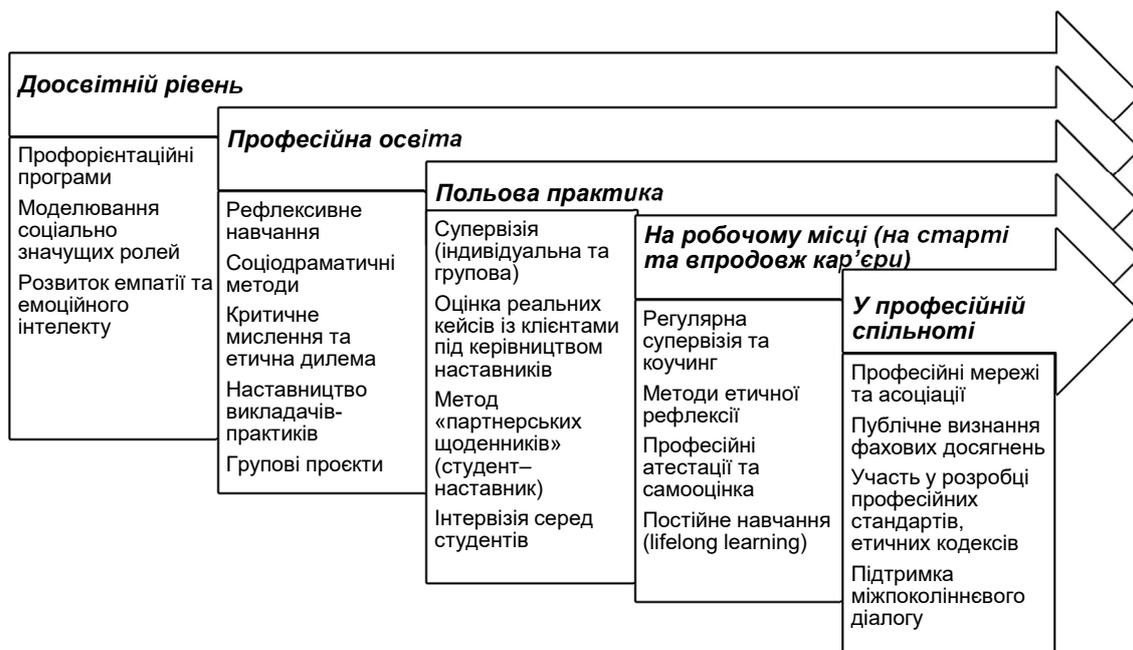

Рис. 2. Етапи та методи формування професійної ідентичності соціального працівника (розроблено авторками)

На *допрофесійному етапі* (шкільний вік) ключовим є закладання ціннісної основи через профорієнтаційні програми, волонтерство та інтерактивні заходи. Це формує первинне уявлення про соціального працівника як агента змін та розвиває емпатію, етичну чутливість і потребу в соціальній справедливості.

Для України, в умовах відновлення після війни, така рання профорієнтація видається надзвичайно важливою для залучення молоді до соціальної роботи. Під час цієї профорієнтаційної роботи слід підкреслювати гуманітарну та відновлювальну місію соціальної роботи, що може стати потужним мотиваційним фактором.

Професійна освіта є вирішальною для структурування самоусвідомлення студента як суб'єкта професії. Тут ефективними є методи рефлексивного навчання: щоденники, аналіз кейсів, робота з етичними дилемами, соціодраматичні техніки та групові проекти. Важливою є роль наставництва, де викладачі власним прикладом моделюють професійну ідентичність, сприяючи критичній рефлексії власних мотивів.

В українських реаліях, де освітні програми часто відстають від динаміки соціальних проблем, імплементація таких практико-орієнтованих та рефлексивних методів є критично необхідною для підготовки фахівців, здатних ефективно реагувати на виклики сьогодення та мати стійку ідентичність у постійно мінливому контексті.

На *етапах польової практики та входження в професію* ідентичність інтенсивно формується через безпосередній контакт з реальністю. Тут необхідні методи, що сприяють рефлексивному засвоєнню ролі та розвитку стійкості: індивідуальна та групова супервізія та інтерв'язія між студентами. Особливої ефективності набуває метод "партнерських щоденників", у межах якого студент у парі з наставником веде запис власних емоцій, рішень і сумнівів, що дозволяє зіставити індивідуальний досвід із професійними орієнтирами досвідченого фахівця. Це допомагає обробити складний досвід і сформувати реалістичну, емоційно витривалу ідентичність, засновану на пережитому досвіді.

Враховуючи високий рівень стресу та травматизації серед клієнтів в Україні, систематична супервізія та інтерв'язія є не просто бажаними, а обов'язковими елементами для запобігання професійному вигоранню та підтримки ментального здоров'я соціальних працівників, що безпосередньо впливає на їхню ідентичність та якість роботи.

На етапі *початку кар'єри* стійкість ідентичності підтримується регулярною супервізією та коучингом для зниження вигорання та поглиблення саморефлексії. Методи аналізу меж відповідальності та впливу рішень допомагають зберегти етичну чутливість. Професійна атестація та навчання впродовж життя закріплюють самостійність та впевненість.

В українській системі соціальних послуг, де молоді фахівці часто стикаються з кадровим дефіцитом, надмірним навантаженням та бюрократією, впровадження дієвих систем коучингу та постійного професійного розвитку видається одним із ключових чинників для їхньої адаптації, збереження ідентичності та запобігання відтоку кадрів.

На *вищому рівні професійного становлення* ідентичність зміцнюється через включення до спільноти практиків. Участь у професійних асоціаціях, конференціях та робочих групах підвищує відчуття цінності та відповідальності за розвиток професії. Системи заохочення (публічне визнання, нагороди) та підтримка міжколієнневого діалогу через менторство додатково підкріплюють

ідентичність, перетворюючи фахівця з "носія" цінностей на їхнього активного передавача.

Для України, де професійна спільнота соціальних працівників ще недостатньо інституціоналізована, розвиток таких мереж та етичного лідерства слід сприймати як стратегічні завдання. Це не тільки підвищить статус професії, а й створить необхідну опору для формування стійкої, глибоко вкоріненої професійної ідентичності, здатної витримати будь-які виклики та ефективно сприяти відновленню суспільства.

Таким чином, цілеспрямоване та систематичне формування стійкості професійної ідентичності соціального працівника в Україні, що охоплює всі етапи професійного шляху від доуніверситетської підготовки до досвідченого фахівця, є критично важливим для подолання викликів воєнного часу та забезпечення ефективного розвитку соціальної роботи. Лише інтегрований підхід, що поєднує освіту, практичну підтримку, інституційний розвиток та визнання професії, дозволить сформувати адаптованих і резилієнтних фахівців, здатних відповідати на нагальні потреби суспільства.

Завершуючи обговорення, варто поставити кілька критичних питань, що виходять за межі поточної розвідки: Яким чином можливо забезпечити стійке фінансування та інституційну підтримку, щоб запропоновані поетапні методи формування професійної ідентичності були не епізодичними ініціативами, а частиною сталої політики та практики в Україні? Як українська соціальна робота може використати свій унікальний кризовий досвід для подальшої теоретизації та інновацій у сфері професійної ідентичності на міжнародному рівні? Які емпіричні дослідження необхідні для верифікації та адаптації цих теоретичних підходів до українських реалій?

У сучасному науковому дискурсі професійна ідентичність соціального працівника розглядається як багатовимірний і динамічний конструкт, що формується та трансформується протягом усього життєвого та професійного циклу фахівця. Ця ідентичність охоплює уявлення про професійну роль, інтерналізовані цінності та норми, здатність ідентифікувати себе з професійною спільнотою та усвідомлення суспільної місії. Ключовим її елементом є "відданість", яка забезпечує мотивацію та якість надання послуг.

Проведений аналіз підтверджує, що професійна ідентичність соціального працівника нерозривно пов'язана з організаційним контекстом, виступаючи водночас і чинником, і результатом колективної стійкості. Її формування та розвиток є пріоритетами як системи освіти, так і управління соціальною сферою. Структурно професійна ідентичність складається з когнітивного, афективного та поведінкового компонентів, а її розвиток суттєво залежить від особистісного досвіду, професійної освіти, соціалізації в середовищі, рефлексії, впливу колег, менторів та організаційного клімату.

Особливої ваги набуває стійкість професійної ідентичності (*professional identity resilience*), що є критичною умовою збереження професіоналізму та профілактики вигорання. Вона формується завдяки поєднанню рефлексивних процесів, емоційного залучення, практичного досвіду, підтримувального організаційного клімату, міжособистісних стосунків у професійному середовищі та соціального визнання професії. Запропонована авторками концептуальна модель пояснює, як внутрішні та зовнішні чинники у взаємодії з індивідуальним, професійним і організаційним рівнями резилієнтності сприяють формуванню та підтримці стійкої ідентичності. У ній окреслено етапи та методи становлення професійної

ідентичності соціального працівника (допрофесійний, освітній, практичний, початок кар'єри, професійне зростання), що забезпечує цілісний і системний підхід.

Формування стійкої професійної ідентичності має відбуватися поетапно, з урахуванням контексту кожного етапу професійного розвитку – від доуніверситетської підготовки, через академічне навчання, до етапів входження в професію та професійного зростання. Відтак, розвиток професійної ідентичності повинен бути підтриманий системною політикою, що включає: супервізію, менторство, безпечні простори для рефлексії, розвиток професійних спільнот та визнання внеску соціальних працівників.

Внесок авторів: Ольга Столярик – концептуалізація, проведення аналізу, написання оригінальної чернетки та перегляд; Тетяна Семигіна – концептуалізація, методологія дослідження, написання оригінальної чернетки, перегляд та редагування.

Джерела фінансування. Фінансування здійснюється за власні кошти авторів.

Список використаних джерел

- Байдарова, О., & Семигіна, Т. (2024). "Нам марафон вже бігти треба": аналіз досвіду проведення тренінгів із соціальної роботи в умовах війни. *Соціальна робота та соціальна освіта*, 2(13), 70–82. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(13\).2024.316702](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(13).2024.316702)
- Гришин, Е. (2021). Резиліентність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Серія "Психологія"*, 64, 62–81. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>
- Корнешук, В.В., & Стога, Т.А. (2023). Результати пілотного дослідження професійної ідентичності майбутніх фахівців із соціальної роботи. *Психологія та соціальна робота*, 1, 14–21. <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2023.1.2>
- Кокун, О.М. (2025). Психологічні ресурси фахівців соціономічних професій під час війни: аналіз поняття та негативні наслідки. *Технології розвитку інтелекту*, 1(9). <https://doi.org/10.31108/3.2025.9.4>
- Кримчак, Л.Ю. (2024). Профілактика професійного вигорання фахівців у практиці соціальної роботи з пораненими військовослужбовцями. *Інклюзія і суспільство*, 2, 36–42. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-5>
- Мельник, Ж.В. (2023). Професійна ідентичність майбутніх фахівців сфери соціальної роботи в період воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Психологічні науки"*, 2, 32–38. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-2-5>
- Новик, Л., & Мазур, Т. (2021). Особливості професійної мотивації в процесі становлення професійної ідентичності студентів спеціальності "Соціальна робота". *Науковий часопис УДУ імені Михайла Драгоманова. Серія 12. "Психологічні науки"*, 13(58), 84–93. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.13\(58\).08](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.13(58).08)
- Семигіна, Т. (2025). *Сприяючи змін: дослідження в соціальній роботі*. Teadmus. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5113483>
- Соловей-Лагода, О. (2024). Резиліентність особистості: поняття, моделі та техніки плекання. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія "Психологічні науки"*, 2(3), 32–44. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).4](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4)
- Столярик, О.Ю., & Семигіна, Т.В. (2025). Інтеграція компетентності самопідвищення в освітні програми підготовки соціальних працівників: шлях до професійної стійкості. *Педагогічна Академія: наукові записки*, 14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14655816>
- Суровцева, І., & Леонов, О. (2023). Передумови професійного вигорання фахівців із соціальної роботи та шляхи його подолання. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія "Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування"*, 10, 95–101. https://journals.urau.ua/vsgf_pstu/article/view/303854
- Ткач, Д. (2025). Психологічна резиліентність репатріантів: подолання труднощів після тривалої міграції. *Вчені записки Університету "КРОК"*, 1(77), 463–472. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-463-472>
- Чиханцова, О. А. (2023). Розвиток резиліентності особистості в ситуації невизначеності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія "Психологія. Загальна психологія. Історія психології"*, 34(73), 1, 35–40. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/07>
- Abboud, R. (2023). Conflicting experiences and identity development of Arab novice social workers in the stage of entering social welfare offices in Israel. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 33(6), 374–387. <https://doi.org/10.1080/15313204.2023.2219464>
- Bark, H., Dixon, J., & Laing, J. (2023). The Professional Identity of Social Workers in Mental Health Services: A Scoping Review. *International journal of environmental research and public health*, 20(11), 5947. <https://doi.org/10.3390/ijerph20115947>
- Björktomt, S. B., & Tham, P. (2024). Building professional identity during social work education: the role of reflective writing as a tool. *Social Work Education*, 43(9), 2847–2864. <https://doi.org/10.1080/02615479.2023.2297778>
- Ciocănel, A., Lazăr, F., Munch, S., Harmon, C., Rentea, G. C., Gaba, D., & Mihael, A. (2018). Helping, mediating, and gaining recognition: The everyday identity work of Romanian health social workers. *Social Work in Health Care*, 57(3), 206–219. <https://doi.org/10.1080/00981389.2018.1426674>
- Cleveland, M., Warhurst, A., & Legood, A. (2019). Experiencing resilience through the eyes of early career social workers. *British Journal of Social Work*, 49(6), 1434–1451. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcz064>
- Day, C. (2018). Professional Identity Matters: Agency, Emotions, and Resilience. In P. Schutz, J. Hong, D. Cross Francis (Eds.), *Research on Teacher Identity* (pp. 61–70). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93836-3_6
- Duan, W., Li, Y., & Kong, Y. (2021). Construction of the index of social work professional identity. *Research on Social Work Practice*, 31(6), 653–661. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1049731520984518>
- Flores, M. A. (2018). Teacher Resilience in Adverse Contexts: Issues of Professionalism and Professional Identity. In M. Wosnitzer, F. Peixoto, S. Beltman, C. F. Mansfield (Eds.), *Resilience in Education*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76690-4_10
- Forenza, B., & Eckert, C. (2018). Social Worker Identity: A Profession in Context. *Social work*, 63(1), 17–26. <https://doi.org/10.1093/sw/swx052>
- Harrikari, T., Romakkaniemi, M., Tiitinen, L., & Ovaskainen, S. (2021). Pandemic and social work: Exploring Finnish social workers' experiences through a SWOT analysis. *The British Journal of Social Work*, 51(5), 1644–1662. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab052>
- Hitchcock, C., McPherson, L., Whitaker, L., & Hughes, M. (2022). Social work students' understanding of professional resilience. *Social Work Education*, 43(1), 122–139. <https://doi.org/10.1080/02615479.2022.2076826>
- Hitchcock, C., Whitaker, L., Hughes, M., & McPherson, L. (2023). Developing and integrating professional resilience: influencing factors for social workers as students and new practitioners. *European Journal of Social Work*, 27(4), 799–811. <https://doi.org/10.1080/13691457.2023.2256486>
- Jafarianamiri, S. R., Qalehsari, M. Q., & Zabih, A. (2022). Investigating the professional identity and resilience in nursing students during the COVID-19 pandemic. *Journal of Education and Health Promotion*, 11(1), 151. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_388_21
- Kearns, S., & McArdle, K. (2012). "Doing it right?" – accessing the narratives of identity of newly qualified social workers through the lens of resilience: "I am, I have, I can". *Child & Family Social Work*, 17(4), 385–394. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2011.00792.x>
- Long, N., Gardner, F., Hodgkin, S., & Lehmann, J. (2024). Developing social work professional identity resilience: Seven protective factors. *Australian Social Work*, 77(2), 214–227. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2022.2160265>
- McFadden, P., Ross, J., Byrne, J., Flanagan, N., ... & Ketola, M. (2023). The role of social work education in relation to empathy and self-reported resilience: Results from entry to exit of social work education on the island of Ireland during the Covid-19 pandemic. *The British Journal of Social Work*, 53(5), 2902–2921. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcad046>
- Moorhead, B. (2021). Sustaining professional identity during the initial post-qualification period: Implications for retention strategies. *International Social Work*, 64(6), 1009–1021. <https://doi.org/10.1177/0020872819836703>
- Moorhead, B., Bell, K., Baginsky, M., Bowles, W., Otani, K., Ivory, N., ... Savaya, R. (2025). Mechanisms that impact the experience and sustainability of the professional identity of social workers. *European Journal of Social Work*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/13691457.2025.2505230>
- Rajan-Rankin, S. (2014). Self-identity, embodiment and the development of emotional resilience. *The British Journal of Social Work*, 44(8), 2426–2442. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct083>
- Semigina, T. V., Stoliaryk, O. Y., & Slozanska, H. I. (2025). Preparing Ukrainian social workers: adapting higher education to wartime requirements. In: *Professional training of future specialists amidst modern realities*, 2 (pp. 387–410). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-522-8-44>
- Semigina, T., & Stoliaryk, O. (2025). Navigating Wartime Realities: Adaptation and Resilience in Ukrainian Social Work Education. *Socialine teorija, empirija, politika ir praktika*, 31, 8–24. <https://doi.org/10.15388/STPEP.2025.31.1>
- Sims-Schouten, W., & Thapa, M. (2024). "Rocky road" & "brick walls" – Multiple meanings of resilience in a social work context through the lens of critical realist informed grounded theory. *Qualitative Social Work*, 23(2), 382–398. <https://doi.org/10.1177/14733250231152264>
- Stamm, B. H. (2005). *The Pro-QOL Manual: The Professional Quality of Life Scale: Compassion Satisfaction, Burnout & Compassion Fatigue/Secondary Trauma Scales*. Sidran Press. <https://doi.org/10.1037/t05192-000>
- Stead, G. B., LaVeck, L. M., & Hurtado Rúa, S. M. (2022). Career adaptability and career decision self-efficacy: Meta-analysis. *Journal of Career Development*, 49(4), 951–964. <https://doi.org/10.1177/08948453211012477>
- Stoliaryk, O., & Semigina, T. (2024). Voices of resilience: reflections of Ukrainian social workers in times of war. *Social work and education*, 11(1), 7–22. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.1.1>

Thomas, J., & Harden, A. (2008). Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews. *BMC Medical Research Methodology*, 8(45). <https://doi.org/10.1186/1471-2288-8-45>

Van Breda, A. D. (2019). Reclaiming resilience for social work: A reply to Garrett. *The British Journal of Social Work*, 49(1), 272–276. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy010>

Webb, S. A. (Ed.). (2017). *Professional identity and social work*. Routledge. www.chester.ac.uk/sites/files/chester/WEBB.pdf

Wheeler, J. (2017). *How do Social Work Students Develop their Professional Identity?: Thesis for the degree of Professional Doctorate of Education*. University of Plymouth. <https://pearl.plymouth.ac.uk/pioe-theses/61>

Wiles, F. (2012). "Not Easily Put Into a Box": Constructing Professional Identity. *Social Work Education*, 32(7), 854–866. <https://doi.org/10.1080/02615479.2012.705273>

Wiles, F. (2024). Revisiting social work professional identity in the light of the impact of COVID-19. *Social Work Education*, 43(3), 820–834. <http://dx.doi.org/10.1080/02615479.2022.2146087>

References

Abboud, R. (2023). Conflicting experiences and identity development of Arab novice social workers in the stage of entering social welfare offices in Israel. *Journal of Ethnic & Cultural Diversity in Social Work*, 33(6), 374–387. <https://doi.org/10.1080/15313204.2023.2219464>

Baidarova, O., & Semigina, T. (2024). "We already need to run a marathon": An analysis of social work training experiences during wartime. *Social Work and Social Education*, 2(13), 70–82 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.2\(13\).2024.316702](https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(13).2024.316702)

Bark, H., Dixon, J., & Laing, J. (2023). The Professional Identity of Social Workers in Mental Health Services: A Scoping Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(11), 5947. <https://doi.org/10.3390/ijerph20115947>

Björktomta, S. B., & Tham, P. (2024). Building professional identity during social work education: the role of reflective writing as a tool. *Social Work Education*, 43(9), 2847–2864. <https://doi.org/10.1080/02615479.2023.2297778>

Chykhantsova, O. A. (2023). Development of personality resilience in situations of uncertainty. *Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Psychology. General psychology. History of psychology*, 34(73), 1, 35–40 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.1/07>

Ciocanel, A., Lazăr, F., Munch, S., Harmon, C., Rentea, G. C., Gaba, D., & Mihai, A. (2018). Helping, mediating, and gaining recognition: The everyday identity work of Romanian health social workers. *Social Work in Health Care*, 57(3), 206–219. <https://doi.org/10.1080/00981389.2018.1426674>

Cleveland, M., Warhurst, A., & Legood, A. (2019). Experiencing resilience through the eyes of early career social workers. *British Journal of Social Work*, 49(6), 1434–1451. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcz064>

Day, C. (2018). Professional Identity Matters: Agency, Emotions, and Resilience. In P. Schutz, J. Hong, D. Cross Francis (Eds.), *Research on Teacher Identity* (pp. 61–70). Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-93836-3_6

Duan, W., Li, Y., & Kong, Y. (2021). Construction of the index of social work professional identity. *Research on Social Work Practice*, 31(6), 653–661. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1049731520984518>

Flores, M. A. (2018). Teacher Resilience in Adverse Contexts: Issues of Professionalism and Professional Identity. In M. Peixoto, F. Wosnitza, S. Beltman, C. F. Mansfield (Eds.), *Resilience in Education*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76690-4_10

Forenza, B., & Eckert, C. (2018). Social Worker Identity: A Profession in Context. *Social Work*, 63(1), 17–26. <https://doi.org/10.1093/sw/swx052>

Harrikari, T., Romakkaniemi, M., Tiitinen, L., & Ovaskainen, S. (2021). Pandemic and social work: Exploring Finnish social workers' experiences through a SWOT analysis. *The British Journal of Social Work*, 51(5), 1644–1662. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcab052>

Hitchcock, C., McPherson, L., Whitaker, L., & Hughes, M. (2022). Social work students' understanding of professional resilience. *Social Work Education*, 43(1), 122–139. <https://doi.org/10.1080/02615479.2022.2076826>

Hitchcock, C., Whitaker, L., Hughes, M., & McPherson, L. (2023). Developing and integrating professional resilience: influencing factors for social workers as students and new practitioners. *European Journal of Social Work*, 27(4), 799–811. <https://doi.org/10.1080/13691457.2023.2256486>

Hryshyn, E. (2021). Resilience of personality: Essence of the phenomenon, psychodiagnostics, and means of development. *Bulletin of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: Psychology*, 64, 62–81 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.34142/23129387.2021.64.04>

Jafarianamiri, S. R., Qalehsari, M. Q., & Zabihi, A. (2022). Investigating the professional identity and resilience in nursing students during the COVID-19 pandemic. *Journal of Education and Health Promotion*, 11(1), 151. https://doi.org/10.4103/jehp.jehp_388_21

Kearns, S., & McArdle, K. (2012). "Doing it right?" – accessing the narratives of identity of newly qualified social workers through the lens of resilience: "I am, I have, I can". *Child & Family Social Work*, 17(4), 385–394. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2206.2011.00792.x>

Kokun, O. M. (2025). Psychological resources of specialists in socio-economic professions during the war: Analysis of the concept and negative consequences. *Technologies of Intelligence Development*, 1(9) [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31108/3.2025.9.4>

Kornieshchuk, V. V., & Stoğa, T. A. (2023). Results of a pilot study of professional identity of future social work specialists. *Psychology and Social Work*, 1, 14–2 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2707-0409.2023.1.2>

Krymchak, L. Yu. (2024). Prevention of professional burnout among specialists in social work with wounded military personnel. *Inclusion and Society*, 2, 36–42 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-2-5>

Long, N., Gardner, F., Hodgkin, S., & Lehmann, J. (2024). Developing social work professional identity resilience: Seven protective factors. *Australian Social Work*, 77(2), 214–227. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2022.2160265>

McFadden, P., Ross, J., Byrne, J., Flanagan, N., ... & Ketola, M. (2023). The role of social work education in relation to empathy and self-reported resilience: Results from entry to exit of social work education on the island of Ireland during the Covid-19 pandemic. *The British Journal of Social Work*, 53(5), 2902–2921. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcad046>

Melnyk, Zh. V. (2023). Professional identity of future social work specialists during martial law. *Scientific Herald of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, 2, 32–38 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-2-5>

Moorhead, B. (2021). Sustaining professional identity during the initial post-qualification period: Implications for retention strategies. *International Social Work*, 64(6), 1009–1021. <https://doi.org/10.1177/0020872819836703>

Moorhead, B., Bell, K., Baginsky, M., Bowles, W., Otani, K., Ivory, N., ... Savaya, R. (2025). Mechanisms that impact the experience and sustainability of the professional identity of social workers. *European Journal of Social Work*, 1–13. <https://doi.org/10.1080/13691457.2025.2505230>

Novyk, L., & Mazur, T. (2021). Peculiarities of professional motivation in the process of formation of professional identity of students majoring in "Social Work". *Scientific Journal of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University. Series 12. "Psychological Sciences"*, 13(58), 84–93 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.13\(58\).08](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.13(58).08)

Rajan-Rankin, S. (2014). Self-identity, embodiment and the development of emotional resilience. *The British Journal of Social Work*, 44(8), 2426–2442. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bct083>

Semigina, T. (2025). *Promoting Change: Research in Social Work*. Tallinn: Teadmus <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5113483> [in Ukrainian].

Semigina, T. V., Stoliaryk, O. Y., & Slozanska, H. I. (2025). Preparing Ukrainian social workers: adapting higher education to wartime requirements. In: *Professional training of future specialists amidst modern realities*, 2, (pp. 387–410). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-522-8-44>

Semigina, T., & Stoliaryk, O. (2025). Navigating Wartime Realities: Adaptation and Resilience in Ukrainian Social Work Education. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 31, 8–24. <https://doi.org/10.15388/STEP.2025.31.1>

Sims-Schouten, W., & Thapa, M. (2024). "Rocky road" & "brick walls" – Multiple meanings of resilience in a social work context through the lens of critical realist informed grounded theory. *Qualitative Social Work*, 23(2), 382–398. <https://doi.org/10.1177/14733250231152264>

Solovei-Lahoda, O. (2024). Personality resilience: Concept, models, and cultivation techniques. *Vasyl Stus Donetsk National University Herald. Series: Psychological Sciences*, 2(3), 32–44 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2\(3\).4](https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4)

Stamm, B. H. (2005). *The Pro-QOL Manual: The Professional Quality of Life Scale: Compassion Satisfaction, Burnout & Compassion Fatigue/Secondary Trauma Scales*. Sidran Press. <https://doi.org/10.1037/t05192-000>

Stead, G. B., LaVeck, L. M., & Hurtado Rua, S. M. (2022). Career adaptability and career decision self-efficacy: Meta-analysis. *Journal of Career Development*, 49(4), 951–964. <https://doi.org/10.1177/08948453211012477>

Stoliaryk, O. Yu., & Semigina, T. V. (2025). Integration of self-care competence into educational programs for social workers' training: A path to professional resilience. *Pedagogical Academy: Scientific Notes*, 14 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14655816>

Stoliaryk, O., & Semigina, T. (2024). Voices of resilience: reflections of Ukrainian social workers in times of war. *Social work and education*, 11(1), (7–22). <https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.1.1>

Surovtseva, I., & Leonov, O. (2023). Prerequisites for professional burnout of social work specialists and ways to overcome it. *Herald of Priazovskiy State Technical University. Series: Social and Humanitarian Sciences and Public Administration*, 10, (95–101) [in Ukrainian]. https://journals.uran.ua/vsgf_pstu/article/view/303854

Thomas, J., & Harden, A. (2008). Methods for the thematic synthesis of qualitative research in systematic reviews. *BMC Medical Research Methodology*, 8(45). <https://doi.org/10.1186/1471-2288-8-45>

Tkach, D. (2025). Psychological resilience of repatriates: Overcoming difficulties after prolonged migration. *Scholarly Notes of KROK University*, 1(77), 463–472 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-463-472>

Van Breda, A. D. (2019). Reclaiming resilience for social work: A reply to Garrett. *The British Journal of Social Work*, 49(1), 272–276. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcy010>

Webb, S. A. (Ed.). (2017). *Professional identity and social work*. Routledge. www.chester.ac.uk/sites/files/chester/WEBB.pdf

Wheeler, J. (2017). *How do Social Work Students Develop their Professional Identity?: Thesis for the degree of Professional Doctorate of Education*. University of Plymouth. <https://pearl.plymouth.ac.uk/pioe-theses/61>

Olha STOLYARYK, PhD, Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0003-1105-2861
e-mail: olha.stolyaryk@lnu.edu.ua
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

Tetyana SEMIGINA, DSc (Polit.), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-5677-1785
e-mail: semigina.tv@socosvita.kiev.ua
Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Wiles, F. (2012). "Not Easily Put Into a Box": Constructing Professional Identity. *Social Work Education*, 32(7), 854–866. <https://doi.org/10.1080/02615479.2012.705273>

Wiles, F. (2024). Revisiting social work professional identity in the light of the impact of COVID-19. *Social Work Education*, 43(3), 820–834. <http://dx.doi.org/10.1080/02615479.2022.2146087>

Отримано редакцією журналу / Received: 13.06.25
Прорецензовано / Revised: 17.07.25
Схвалено до друку / Accepted: 07.09.25

RESILIENCE OF SOCIAL WORKERS' PROFESSIONAL IDENTITY: INTERNATIONAL LESSONS AND UKRAINIAN CHALLENGES

Background. *The full-scale war in Ukraine has radically transformed the conditions of social work, posing new moral and professional challenges for specialists. There is a growing need to understand internal resources for maintaining stability and functionality. Professional identity is viewed as a key resource for individual and collective resilience, which is particularly relevant in wartime. The purpose of this study is to theoretically conceptualize professional identity within the framework of collective resilience, analyze its relationship with organizational conditions, and explore the concept of "professional identity resilience" and its formation practices.*

The study was conducted as a review within the qualitative interpretative paradigm, based on the analysis of 27 scientific publications (2005–2024) from international databases (Scopus, Web of Science, PsycINFO, Google Scholar). The search was conducted using keywords that reflected the connection between professional identity, resilience, war, and crisis. The analysis was conducted in accordance with the principles of thematic synthesis, with an emphasis on adapting to Ukrainian realities.

Results. *It was determined that professional identity is a multidimensional dynamic construct that encompasses role, values, community belonging, and social mission. The key element is 'commitment.' Professional identity resilience is the ability of a specialist to maintain values and motivation under stress and in crises. Its formation depends on personal experience, education, socialisation, reflection, mentoring, and organisational climate. The author proposes a conceptual model for the formation and maintenance of professional identity resilience in social workers (the interaction of internal and external factors, their connection with individual, professional and organisational resilience) and reveals the key stages and methods that contribute to the development of professional identity and its resilience throughout the professional career of a specialist, covering the pre-professional, educational, field practice, professional and growth stages through inclusion in the professional community. For Ukraine, these stages are critically important for laying value foundations, adapting specialists to war challenges through reflective practices, supervision, coaching, and developing professional solidarity and ethical leadership.*

Conclusions. *The resilience of a social worker's professional identity is a critically important resource in current crisis conditions. Its formation requires a systematic, phased approach that integrates quality education, practical support, and institutional development. This will allow for the formation of adaptable, resilient specialists capable of effectively responding to the urgent needs of Ukrainian society and contributing to its recovery.*

Keywords: *collective resilience, professional identity, professional training, resilience, social resilience, social work, stability of professional identity, traumatisation.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 364.62:[316.36(=161.2):159.944.4:355.01(470:477)]
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/9>

Юлія УДОВЕНКО, канд. психол. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-6672-7355
e-mail: udovenko5@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Ярослав БУГАЙЧУК, магістр
ORCID ID: 0009-0003-6311-7118
e-mail: buhaiчук.yaroslav@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА УКРАЇНСЬКОЇ СІМ'Ї, ЯКА ПЕРЕЖИВАЄ РОЗЛУКУ ЧЕРЕЗ ВІЙНУ

Вступ. Присвячено комплексному аналізу соціально-педагогічної підтримки українських сімей, які переживають тривалу розлуку через повномасштабну війну. Актуальність зумовлена трансформацією сімейних ролей унаслідок мобілізації, евакуації та вимушеної міграції, зростанням психоемоційного навантаження на матерів і вразливістю дітей, а також потребою в системних механізмах міжвідомчої взаємодії громадського та державного секторів.

Методи. Застосовано поєднання теоретичних і емпіричних методів: аналіз та порівняння наукових джерел, узагальнення й систематизацію; анкетування 26 матерів (15 запитань, 4 блоки) та напівструктуровані інтерв'ю з 7 фахівцями соціально-педагогічної сфери (16 запитань, 5 блоків). Дані опрацьовано кількісним аналізом (частоти, відсотки) і якісним контент-аналізом. Дослідження проведено в Києві у квітні 2025 року з дотриманням етичних принципів, добровільності та конфіденційності.

Результати. Встановлено, що типові труднощі сім'ї охоплюють емоційне виснаження матерів, підвищену тривожність та ізоляцію; у дітей – тривожність, регресивну поведінку, зниження навчальної мотивації. Фахівці констатують фрагментарність підтримки та слабку координацію між установами. На основі результатів розроблено модель "ОПОРА", що інтегрує п'ять компонентів (оцінювання потреб, партнерство, обізнаність, ресурси, адаптація) і передбачає перехід від реактивної до превентивної допомоги.

Висновки. Соціально-педагогічна підтримка є ключовим чинником збереження стійкості та функціональності сім'ї в умовах війни. Модель "ОПОРА" має теоретичну новизну (інтеграція ресурсного, травмоорієнтованого та сімейно-орієнтованого підходів) і практичну значущість для соціальних служб, закладів освіти та громад. Запропоновано напрями впровадження моделі та рекомендації щодо міжвідомчої координації на рівні громади.

Ключові слова: громада, діти, життєстійкість, міжвідомча взаємодія, модель "ОПОРА", психосоціальна допомога, сімейна адаптація, соціально-педагогічна підтримка.

Вступ

Повномасштабна війна в Україні, що розпочалася у 2022 р., зумовила безпрецедентні соціальні зміни, які торкнулися практично всіх сфер життя. У центрі цих трансформацій опинилася українська сім'я як базовий осередок суспільства. Втрата житла, вимушена міграція, мобілізація чоловіків, евакуація жінок та дітей у безпечніші регіони України або за кордон призвели до масових розлук між членами сімей. У результаті значна чисельність сімей зазнала дестабілізації: порушення сталої системи сімейних ролей, розриву емоційних та соціальних зв'язків, зростання психоемоційної, соціальної вразливості та втрати відчуття безпеки.

Особливої уваги потребують матері з дітьми, які залишилися без щоденної присутності чоловіка і батька, що різко змінює динаміку сімейних ролей, погіршує психологічну атмосферу та знижує рівень соціальної підтримки. Поряд з цим, жінки-матері відчувають надмірне навантаження: вони одночасно виконують функції догляду, виховання та розвитку, забезпечення матеріального добробуту, організації побуту та підтримки психологічної стабільності дітей. Такі обставини найчастіше призводять до хронічної втоми, емоційного вигорання, зростання тривожності, страху, відчуття напруги, небезпеки, проявів ізоляції та зниження рівня батьківської компетентності. Діти, у свою чергу, втрачають сталість батьківської моделі, відчувають відсутність безпеки та емоційної підтримки, що проявляється у різних поведінкових проявах: агресивності або замкнутості, регресивній поведінці, порушеннях

навчальної мотивації, труднощах у міжособистісній взаємодії тощо.

Умови війни створюють нову соціальну реальність, у якій сім'я як соціальний інститут зазнає багаторівневого тиску. Соціальні, економічні та психологічні чинники війни радикально змінюють функціонування сім'ї: від втрати стабільності й безпеки до глибоких емоційних травм, втрати житла, доходу, соціальних зв'язків. Для багатьох українських сімей досвід розлуки, евакуації або вимушеного переміщення став джерелом тривалого стресу, що ускладнює виконання батьківських функцій, знижує ресурсність сім'ї як виховного середовища.

З огляду на ці фактори, питання соціально-педагогічної підтримки українських сімей, які перебувають у стані розлуки через війну, набуває стратегічного значення. Зазначені обставини вимагають від практичної соціальної роботи загалом та соціально-педагогічної практики, зокрема, оперативного реагування, розробки ефективних моделей підтримки, адаптованих до умов війни. Йдеться не лише про надання матеріальної чи психологічної допомоги, але й про створення цілісних механізмів, які здатні забезпечити сім'ї умови для соціальної адаптації, соціальної інтеграції, задля збереження цілісності особистості та сім'ї як соціального інституту, відновлення/зміцнення їх функціональності. Важливим є також врахування специфіки різних вікових груп членів сім'ї, оскільки діти, підлітки та дорослі по-різному реагують на кризові ситуації, окрім врахування їх індивідуальних особливостей.

© Удовенко Юлія, Бугайчук Ярослав, 2025

Мета статті полягає в розкритті сутності та особливостей соціально-педагогічної підтримки українських сімей, які переживають розлуку через війну, обґрунтуванні дієвої моделі соціально-педагогічної підтримки, яка на рівні міжвідомчої координації сприятиме ефективній соціальній адаптації та інтеграції сімей в межах громади задля збереження їх психологічної стійкості, виховного потенціалу та цілісності сімейних відносин.

Відповідно **завданнями** є:

1. розкрити теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної підтримки сім'ї в умовах соціальних криз та воєнних викликів;

2. з'ясувати психологічні й соціально-педагогічні наслідки вимушеної розлуки членів українських сімей унаслідок війни;

3. окреслити значення соціально-педагогічної підтримки та обґрунтувати її дієву модель для зміцнення життєстійкості української сім'ї, яка переживає розлуку через війну, формування ефективних механізмів її адаптації та інтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі проблема підтримки сім'ї розглядається в координатах системного, ресурсного, травмоорієнтованого, сімейноорієнтованого, особистісноорієнтованого підходів. Усі вони акцентують на необхідності створення умов для відновлення автономії сім'ї, підвищення її життєстійкості та формування механізмів адаптації.

Зміст та особливості поняття "соціально-педагогічна підтримка" вивчали Н. Чернуха (2012), Т. Лях і Т. Чечко (2015), Т. Алєксєєнко (2017, 2020); технології соціально-педагогічної підтримки сім'ї з дитиною розглядала Н. Заверико (2015); особливості соціально-педагогічної роботи з батьками для підтримки ними дітей у воєнний період аналізували Т. Лях, М. Лехолетова, В. Петрович і Т. Спіріна (2022); соціально-педагогічні проблеми, специфіку соціальної підтримки вимушено переміщених осіб досліджували О. Чуйко і А. Голотенко (2017); Т. Алєксєєнко, Д. Бибик, Л. Гончар і Т. Куниця (2020); причини та критерії дисгармонії у функціонуванні сімейної системи аналізували Н. Максимова, А. Грись, М. Максимов, Ю. Красілова і Ю. Удовенко (2021); ефективні моделі та практики соціальної роботи з сім'ями вивчали В. Петрович і С. Чернета (2021); особливості надання соціальної послуг сім'ям та дітям розглядали І. Пеша, І. Сопівник, В. Галайдюк і О. Кошук (2023); групи підтримки як ресурс психосоціальної допомоги описували О. Байдарова і В. Качан (2024); соціально-психологічну допомогу дітям, які пережили втрати внаслідок військових дій, розглядала Ю. Удовенко (2017), А. Ager, L. Stark, B. Akesson, & N. Boothby (2010) та ін.

У межах даного дослідження поняття "соціально-педагогічна підтримка" розглядається як соціально-педагогічна діяльність, спрямована на допомогу особистості чи групі осіб у соціальній адаптації та інтеграції до соціуму з метою позитивного розвитку, подолання труднощів соціалізації, активізації зусиль у самопомозі, сприяння у розкритті творчого потенціалу (Алєксєєнко, 2017); як соціально-педагогічна діяльність, яка полягає в об'єднанні зусиль ресурсів суспільства, соціальних і соціально-педагогічних інститутів й особистості, що володіють потенціалом соціально-педагогічного впливу, з метою створення сприятливих умов розвитку і соціалізації особистості, в допомозі їй в життєвому і професійному самовизначенні і реалізації, захисті від несприятливих чинників зовнішнього середовища і вирішенні соціально-

педагогічних проблем у різних життєвих ситуаціях (Чернуха, 2012).

У структурі соціально-педагогічної підтримки виокремлюють кілька ключових компонентів: емоційний, інформаційний, організаційний та нормативний (Гнатюк, 2023). Емоційний компонент передбачає створення атмосфери прийняття, довіри, підтримки, що є надзвичайно важливим для жінок та дітей у стані емоційного виснаження через війну. Інформаційний компонент включає надання актуальних знань про доступні ресурси, можливості, права, що сприяє підвищенню автономності клієнта. Організаційний – полягає у сприянні доступу до необхідних послуг, у координації взаємодії з іншими інституціями (закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту тощо). Нормативний компонент – це забезпечення відповідності дій соціального педагога вимогам етики, законодавства, стандартів якості соціальних послуг.

Суттєвим елементом соціально-педагогічної підтримки є її принципи, які визначають етичну та професійну рамку дій. Принцип гуманізму передбачає безумовну повагу до особистості, її гідності та права на допомогу. Конфіденційність забезпечує захист особистої інформації, що особливо важливо у випадках, коли йдеться про родини у складних або травматичних обставинах. Індивідуальний підхід означає врахування унікальних особливостей кожної сім'ї, її потреб, досвіду, культурного контексту. Принцип безперервності полягає у наданні підтримки протягом усього періоду кризи, а не лише на її піку, що дозволяє досягти глибшого ефекту (Демчук, 2023).

У роботі з сім'ями з дітьми соціально-педагогічна підтримка набуває особливого змісту. По-перше, вона має бути орієнтованою не лише на дорослого (здебільшого – матір), а й на дітей як повноцінних учасників процесу (Діденко, 2022). По-друге, важливо створити умови, які допоможуть пережити відчуття розлуки, втрати, дезадаптації та нестабільності в дитини, що пов'язано з відсутністю батька, переміщенням, зміною життєвих обставин. У цьому контексті соціальний педагог має діяти як посередник між дитиною, родиною, освітніми та соціальними інституціями, а також як фасилітатор адаптаційних і стабілізуючих процесів у сімейному середовищі.

Сутність соціально-педагогічної підтримки полягає у наданні професійної, глибоко людської, системної допомоги, яка не замінює дії самих членів сім'ї, а навпаки – підсилює її потенціал, формує здатність до подолання труднощів і сприяє соціальній адаптації та інтеграції в умовах війни.

Функціональний зміст соціально-педагогічної підтримки охоплює систему дій і впливів, які забезпечують ефективну допомогу сім'ї або окремій особі у подоланні труднощів та соціальній адаптації й інтеграції. На основі аналізу напрацювань Т. Алєксєєнко (2017) щодо функцій соціально-педагогічної підтримки, нами запропоновано наступні види функцій. При цьому кожна з функцій має свою специфіку, логіку реалізації та значення у процесі соціально-педагогічної підтримки (табл. 1). У цілому функції соціально-педагогічної підтримки є взаємозалежними, доповнюють одна одну і реалізуються через комплексну систему взаємодії між фахівцем і клієнтом. Їх реалізація сприяє не лише вирішенню нагальних соціально-педагогічних проблем, а й формуванню стійкості, соціальної інтеграції та якості життя сім'ї в умовах кризи.

Таблиця 1

Функції соціально-педагогічної підтримки

Назва функції	Зміст
Функція вивчення соціальної ситуації	Дана функція є первинною в структурі підтримки і передбачає вивчення соціальної ситуації сім'ї, виявлення соціальної проблематики сім'ї, її потреби та труднощі, а також ресурсів. Саме на цьому етапі соціальний педагог формує цілісне професійне бачення життєвої ситуації клієнта, ідентифікує перешкоди до задоволення потреб та вирішення труднощів, оцінює рівень доступності соціальної допомоги
Прогностична функція	Це передбачення можливого перебігу подій у житті клієнта, моделювання варіантів розвитку ситуації, аналіз потенційних ризиків і формування плану дій. Дозволяє зробити соціально-педагогічну підтримку не реактивною, а проактивною, спрямованою на попередження загострення проблеми
Організаційна функція	Полягає в забезпеченні доступу до ресурсів і послуг, у сприянні координації між суб'єктами соціальної допомоги, а також у формуванні відповідної соціальної мережі підтримки. Наприклад, у роботі з сім'єю, яка переживає розлуку через війну, соціальний педагог має координувати взаємодію між школою, психологічною службою, соціальними службами, медичними установами, органами місцевого самоврядування тощо
Комунікативна функція	Спрямована на налагодження соціальних зв'язків, посередництво між клієнтом і соціальними інституціями, формування відкритого та безпечного простору для спілкування з клієнтом. Це особливо актуально у випадках вимушено переміщених сімей, які втратили своє соціальне оточення, звичні канали комунікації та підтримки
Захисна функція	Забезпечує представництво інтересів сім'ї, правозахист, протидію дискримінації, насильству, соціальній стигматизації. У контексті війни дана функція передбачає захист прав дітей, доступ до освітніх і медичних послуг, недопущення соціального виключення жінок, які залишилися з дітьми без підтримки партнера
Мотиваційна функція	Спрямована на мобілізацію внутрішнього ресурсу сім'ї, активізацію здатності до самопомоги, ініціативності, відповідальності за власне життя. Саме мотивація є чинником, що дозволяє людині не лише долати кризу, а й вийти з неї з новим досвідом та стійкістю
Функція зміцнення життєстійкості	Пов'язана з формуванням здатності долати труднощі, адаптуватися до викликів, нових умов, змін; емоційною стабілізацією особистості; підтримкою її внутрішнього балансу. В умовах війни ця функція набула особливого значення, оскільки більшість матерів і дітей страждають на дистрес, тривожність, втрату контролю над ситуацією

Значення соціально-педагогічної підтримки в умовах війни є надзвичайно важливою. Війна порушує стабільність, призводить до розриву соціальних зв'язків, зміни звичних умов життя. У таких умовах сім'я може втратити частину функцій, що підтримують її життєдіяльність, особливо якщо один з батьків відсутній. Підтримка допомагає зменшити відчуття ізоляції, попередити психоемоційні порушення, сприяти збереженню стосунків між батьками й дітьми навіть на відстані. Васильєва С. І. наголошує, що необхідно створити безпечне середовище для матерів і дітей, навіть у нових умовах життєвого простору (Васильєва, 2022). Соціально-педагогічна підтримка це не просто метод професійної допомоги, а й ціннісно орієнтована система, що сприяє збереженню і розвитку людського потенціалу, особливо в кризових обставинах, зумовлених війною. Сутність соціально-педагогічної підтримки полягає в організації професійної взаємодії між фахівцем (соціальним педагогом, соціальним працівником) та сім'єю, які опинилися у в ситуації вразливості чи складних життєвих обставинах. Така взаємодія відзначається міжособистісним, довірливим і гуманним характером, спрямованим на активізацію внутрішнього потенціалу особистості або родини для подолання труднощів. Важливою рисою цієї взаємодії є її недирективність: спеціаліст не нав'язує готові рішення, а співпрацює з клієнтом на умовах партнерства.

Таким чином, соціально-педагогічна підтримка виступає не лише як реакція на кризу, а як механізм трансформації, відновлення та стабілізації сімейного життя. Її значення у воєнний та післявоєнний періоди є ключовим для збереження цілісності кожної української сім'ї.

У науковій літературі визначено різні теоретичні підходи до розуміння та організації підтримки сімей у кризових ситуаціях. З нашої точки зору, їх інтеграція дозволяє побудувати цілісну модель соціально-педагогічної взаємодії, яка відповідає як потребам конкретної сім'ї, так і контексту соціальної дійсності.

Системний підхід розглядає сім'ю як цілісну динамічну систему, де кожен член сім'ї виконує певну роль, а зміни в одному елементі впливають на всю структуру. У ситуації кризи відбуваються зміни у ролях, порушення комунікації, розрив зв'язків – усе це зумовлює необхідність втручання, яке не лише вирішує проблеми окремого індивіда, а відновлює функціональність родини в цілому. Підтримка в межах цього підходу передбачає роботу з міжособистісною взаємодією, уточнення сімейних ролей, формування нових способів реагування на труднощі (Алексєєнко, 2017).

Особистісно орієнтований підхід зосереджується на внутрішньому світі кожного члена сім'ї, його потребах, переживаннях, цінностях. Він базується на принципах гуманізму, безумовного прийняття, довіри, підтримки самоактуалізації особистості. Завдання фахівця – створити безпечний простір у взаємодії, у якому людина зможе усвідомити свій стан, отримати підтримку, побудувати нові адаптивні стратегії подолання кризи (Заверико, 2015; Петрович, & Чернета, 2021).

Ресурсний підхід ґрунтується на ідеї, що кожна родина навіть у кризі має внутрішні та зовнішні ресурси, які можна активізувати для відновлення рівноваги. Це можуть бути як емоційні ресурси (віра, надія, згуртованість), так і соціальні (підтримка друзів, громади, доступ до послуг). Завдання фахівця – не замінити сім'ю в її діях, а допомогти їй побачити та використати наявні можливості. У цьому підході підтримка часто має формат фасилітації, супроводу, коучингу. Чуйко, & Голотенко, 2017; Байдарова, & Качан, 2024; Лісовець, & Борисюк, 2025; Яковичка та ін., 2025; Семігіна, & Столярик, 2025).

Травмоорієнтований підхід передбачає надання допомоги з урахуванням досвіду психотравми, яку пережили члени сім'ї. Він базується на визнанні впливу травматичних подій на психоемоційний стан, поведінку, мислення, а також на тому, що підтримка має бути чутливою, безпечною та ненасильницькою. Особливу увагу

в цьому підході приділяють роботі зі стабілізації емоційного стану та формування відчуття контролю й гідності, травмоінформованому консультуванню, допомогі в ситуації посттравматичного стресового розладу (ПТСР) (Демчук, 2023; Удовенко, 2017; McCormick, & Cappella, 2021; Семигіна, & Столярик, 2025).

Мультидисциплінарний підхід спрямований на об'єднання зусиль фахівців різних сфер – соціальних педагогів, соціальних працівників, психологів, педагогів, лікарів, юристів – для комплексного підходу до вирішення проблем конкретної родини. Така форма взаємодії дозволяє створити індивідуальний план допомоги, враховуючи як соціальні, матеріальні, так і психологічні, освітні, правові потреби сім'ї. Координація в межах команди спеціалістів сприяє зменшенню дублювання зусиль, оптимізації ресурсів і підвищенню якості послуг (Денисюк та ін., 2023).

Сімейно орієнтований підхід ставить у центр процесу всю сім'ю, а не окремого її члена. Вона ґрунтується на визнанні цінності сім'ї як системи підтримки, навіть у кризі, й орієнтується на її активну участь у прийнятті рішень, розробці плану дій, реалізації допомоги. Така модель передбачає спільне планування, відкриту комунікацію, бачагу до цінностей сім'ї та збереження її гідності. Вона особливо актуальна в умовах війни, коли навіть ослаблена сім'я може залишатися джерелом сили та стійкості (Кузьмінський, & Лукашов, 2010; Петрошко, 2016; Walsh, 2016; Лях та ін., 2022; Пеша та ін., 2023).

Кожен з описаних підходів має свої сильні сторони, а їхнє поєднання дозволяє побудувати індивідуальну, комплексну стратегію соціально-педагогічної підтримки сім'ї у кризі, особливо в умовах війни.

У практичній площині соціально-педагогічної підтримки сімей використовуються різні підходи, які забезпечують комплексність, доступність і ефективність допомоги. Однією з найбільш ефективних технологій є кейс-менеджмент (ведення випадку), який спрямований на вирішення соціально-психологічних, соціально-правових, міжособистісних питань, що вимагають обговорення, вирішення через безпосередню взаємодію між фахівцем та клієнтом. Зазначена технологія передбачає оцінку індивідуальних потреб клієнта, визначення індивідуальної допомоги з метою підвищення якості соціальних послуг та забезпечення його необхідною індивідуальною підтримкою з боку фахівця – кейс-менеджера (Спіріна, & Бодня, 2023). Він відповідає за оцінку потреб, розробку плану допомоги, координацію між різними службами (соціальними, медичними, освітніми) та моніторинг результатів. Такий підхід дозволяє забезпечити безперервність підтримки, адаптацію стратегії до змін у ситуації та підвищити ефективність залучених ресурсів. Групова підтримка є ефективним інструментом, особливо в умовах обмежених ресурсів. Вона реалізується через психоосвітні, терапевтичні або підтримувальні групи для матерів, підлітків, дітей. У таких форматах учасники отримують не лише знання й поради, але й відчуття належності, взаємну емпатію, зменшення ізоляції. Групова форма роботи сприяє формуванню горизонтальних зв'язків, соціальної інтеграції, обміну досвідом, що особливо важливо для внутрішньо переміщених родин.

Поряд з цим, український контекст війни висуває додаткові вимоги до інтеграції сервісів та міжвідомчої координації на рівні громади. Це зумовлює потребу в адаптованих до реалій країни рішеннях, що базуються на емпірично підтверджених даних. В українській науковій і практичній площині залишається недостатньо розробленою комплексна модель підтримки українських родин, роз'єднаних війною. Існуюча система соціальних

послуг часто характеризується фрагментарністю, відсутністю сталої координації між державними структурами, закладами освіти, громадськими організаціями та волонтерами. Часто сім'ї не знають, куди звернутися по допомогу, що знижує їхню довіру до інституцій та підсилює відчуття соціальної ізоляції.

Мета дослідження полягає у вивченні потреб українських сімей, які переживають розлуку через війну, розробку дієвої моделі соціально-педагогічної підтримки, здатної об'єднати інституційні та громадські ресурси; забезпечення ефективної соціальної адаптації сімей за умов війни та подальшого післявоєнного відновлення.

Методи

У процесі роботи використано комплекс взаємодоповнювальних методів, що охоплюють теоретичний, емпіричний та аналітичний рівні, забезпечуючи системність і багатовимірність отриманих результатів. На теоретичному рівні здійснено аналіз українських і зарубіжних наукових джерел із соціальної педагогіки, психології та соціальної роботи, що дало змогу глибше осмислити сутність соціально-педагогічної підтримки, її функції, принципи й сучасні підходи.

Емпіричний рівень передбачав поєднання кількох методів. Було проведено анкетування 26 матерів, спрямоване на виявлення їхніх труднощів, емоційного стану та потреб у соціально-педагогічній підтримці. Анкета містила 15 запитань, згрупованих у чотири блоки: соціально-демографічні дані та склад сім'ї; основні труднощі й потреби у період розлуки; доступність і оцінка ефективності допомоги; емоційний стан та очікування від підтримки. Опитування проведено у форматі Google Forms, що забезпечило зручність збору та обробки даних. Додатково проведено напівструктуровані інтерв'ю з сімома фахівцями соціально-педагогічної сфери (соціальні педагоги, психологи, працівники центрів соціальних служб, представники громадських організацій). Інтерв'ю складалися з 16 запитань, розподілених на п'ять блоків: професійний досвід респондентів; запити сімей та їхні потреби; практика надання допомоги; міжвідомча взаємодія; рекомендації щодо вдосконалення системи підтримки. Збір інформації відбувався як під час особистих зустрічей, так і дистанційно (Zoom, телефонні розмови), що дозволило врахувати ширший спектр досвіду.

Для аналізу емпіричних даних використано як кількісні, так і якісні методи. Застосовано підрахунок частотності відповідей, визначення відсоткових співвідношень, побудову таблиць і діаграм. Виконано якісний контент-аналіз відповідей на відкриті запитання, що дозволило виявити типові проблеми, переживання й моделі поведінки. Тематичне узагальнення дало можливість зіставити результати анкетування та інтерв'ю, виділити узгоджені тенденції та виявити відмінності. Отримані дані були графічно візуалізовані для підвищення наочності та практичної придатності.

Дослідження проводилося у квітні 2025 року в місті Києві. Участь у ньому була добровільною, усі респонденти надали інформовану згоду. Дотримувалися принципи конфіденційності, анонімності та недопущення ретравматизації. Етична база дослідження відповідала загальноприйнятим нормам соціальної роботи й соціальної педагогіки, акцентуючи на добровільності участі, повазі до гідності кожного учасника та забезпеченні безпеки у процесі збору інформації.

Результати

Результати емпіричного дослідження дали змогу комплексно охарактеризувати становище українських сімей, які перебувають у стані вимушеної розлуки через

війну, а також окреслити потреби, труднощі та запити як з боку самих матерів, так і з боку фахівців, що надають допомогу.

Опитування матерів показало, що більше 40 % сімей перебувають у розлуці понад рік, що свідчить про хронічний характер кризи та ризику ослаблення сімейних зв'язків. Основною причиною є служба чоловіків у Збройних силах України або територіальній обороні, іншими чинниками виступають евакуація, вимушена трудова міграція та у поодиноких випадках – розлучення. У більшості випадків жінки виховують дітей самостійно або за допомогою бабусь і дідусів, що призводить до зміни традиційної структури родини й посилення міжпоколінневого навантаження (рис. 1).

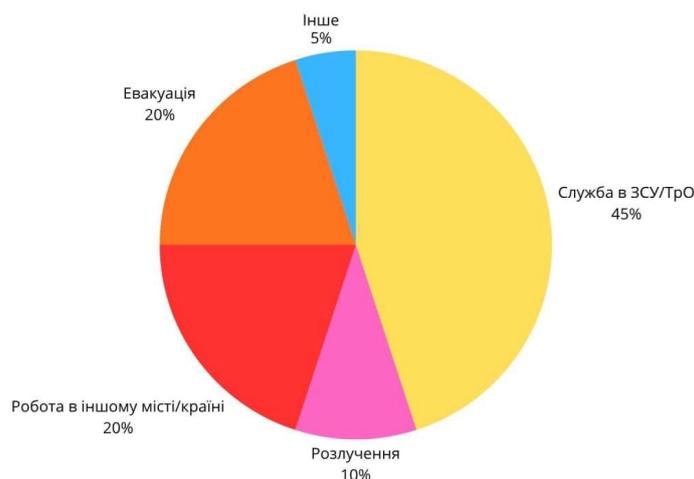

Рис. 1. Причини перебування у вимушеній розлуці з чоловіком

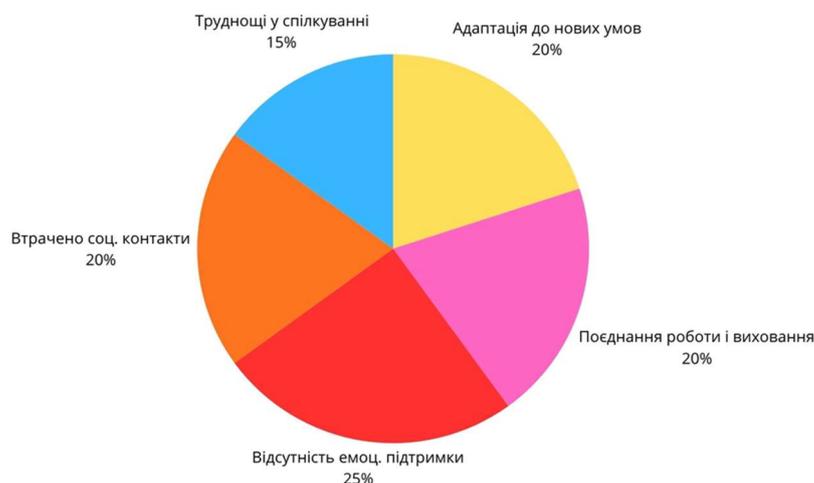

Рис. 2. Основні труднощі, які відчувають матері

Що стосується найбільш незадоволених потреб, на перше місце респондентки поставили психологічну підтримку, далі соціальну допомогу та матеріальні ресурси, а також доступ до інформації про сервіси та педагогічну підтримку щодо труднощів у спілкуванні з дітьми, пошуку дієвих методів виховання дітей. Менш важливим запитом виявилася юридична підтримка (рис. 3). Загалом результати анкетування підтвердили, що сім'ї перебувають у стані хронічної вразливості, їхні потреби та труднощі виходять за межі матеріально-побутових проблем і стосуються психологічного та соціального рівнів.

Основними труднощами матерів є відсутність емоційної підтримки, почуття ізоляції, відсутність комунікації, проблеми у поєднанні роботи та виховання дітей, втрата соціальних контактів і перевантаження відповідальністю (рис. 2). Емоційний стан матерів характеризувався підвищеною тривожністю та втомою; показники тривоги й виснаження досягали високих значень (у середньому 4–4,2 бала із 5). Водночас рівень надії на майбутнє залишався низьким, що свідчить про виснаження внутрішніх ресурсів і гостру потребу в психологічній стабілізаційній підтримці. Діти, у свою чергу, демонстрували сум за батьком, підвищену тривожність і страхи, поведінкові прояви у формі агресії або замкнутості, зниження мотивації до навчання та обмежені можливості для соціалізації й дозвілля.

Аналіз участі матерів та дітей у програмах підтримки засвідчив наступне, що 30 % дітей брали участь у культурно-дозвіллевих заходах, 25 % матерів відвідували тренінги, 20 % матерів брали участь у групах підтримки. Такі форми підтримки для дітей та матерів є позитивним маркером. Однак 25 % узагалі не брали участі в жодній програмі (рис. 4). Це означає, що навіть ті інструменти, які існують, не завжди доступні або не охоплюють широку аудиторію. Варто розширювати формати онлайн-груп, консультації як у форматі онлайн, так і у форматі офлайн, а також локальні ініціативи.

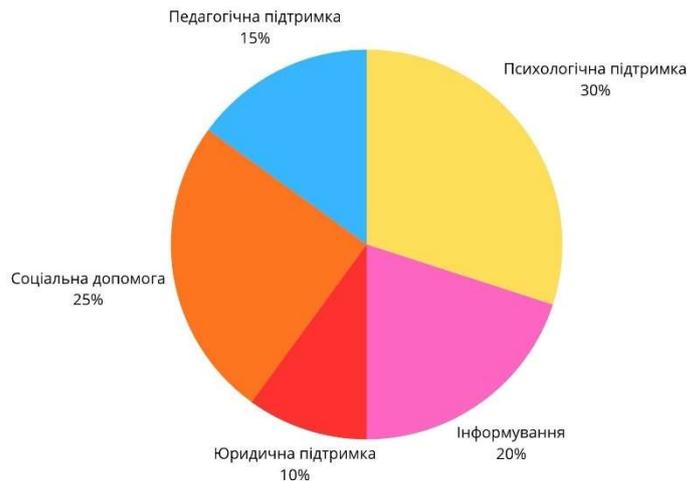

Рис. 3. Незадоволені потреби сімей

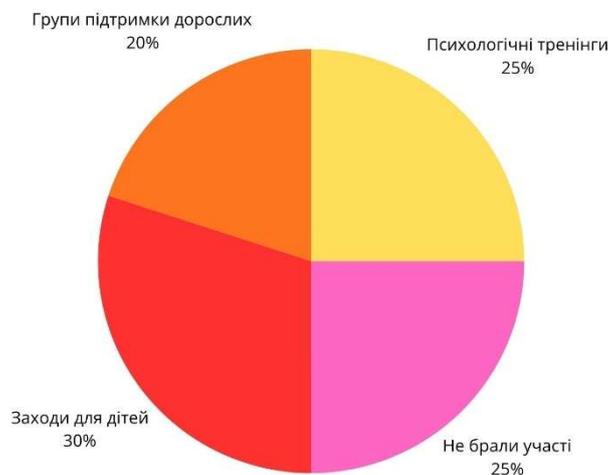

Рис. 4. Участь сім'ї у програмах підтримки

Поряд із цим, для з'ясування стану та специфіки надання соціально-педагогічної підтримки українській сім'ї з дітьми, яка переживає розлуку з чоловіком через війну, в умовах громади було проведено інтерв'ювання фахівців та волонтерів соціально-педагогічної практики (охоплено сім респондентів: соціальні педагоги, психологи, працівники центрів соціальних служб, волонтери). Ці фахівці та волонтери представляли різні рівні взаємодії з сім'ями: від інституційної (школа, центр соціальних служб) до громадської (ініціативи підтримки). Усі респонденти мали досвід роботи з жінками, які залишились наодинці з дітьми через службу чоловіка у ЗСУ, евакуацію, втрату житла або розрив стосунків у період війни.

Усі опитані підтвердили, що до них регулярно з 2022 року звертаються сім'ї з дітьми, які перебувають у стані розлуки. Найчастіше – це матері, іноді – бабусі, які виконують функції основного догляду за дітьми під час евакуації. Ключові запити таких сімей – психологічна допомога для себе та для дітей, труднощі у спілкуванні та взаємодії з дітьми, підтримка в адаптації після евакуації та інтеграції у нову громаду, допомога в адаптації дітей до нових умов проживання, до школи, консультації щодо оформлення пільг, юридичні питання щодо оформлення/відновлення документів, допомога у формуванні навчальної мотивації, надолуженні освітніх втрат у дітей.

Особливістю звернень є те, що сім'ї рідко формують чіткий запит, натомість частіше описують власний стан емоційними словами: "важко", "не справляюсь", "дитина змінилася, я змінилася". Це вимагає від фахівця високого рівня професійної компетентності для визначення конкретних потреб та труднощів клієнтів.

За словами фахівців та волонтерів, практика допомоги реалізується через індивідуальні психологічні консультації, психоедукаційні бесіди з матерями, дітьми, проведення груп підтримки для матерів та консультацій за місцем проживання сім'ї, а також через волонтерські ініціативи, зокрема онлайн-групи підтримки. Попри існування певних механізмів міжвідомчої взаємодії, вони залишаються фрагментарними, часто ґрунтуються на особистих контактах, а не на офіційних протоколах. Прикладами ефективної практики фахівці називали командну роботу, що об'єднує педагога, психолога, соціального педагога, класного керівника й волонтера. Серед основних бар'єрів були названі відсутність єдиного інформаційного простору, перевантаженість недостатньою чисельністю персоналу, недостатня координація між соціальною сферою, освітою, охороною здоров'я тощо.

За оцінкою фахівців та волонтерів, для покращення ситуації необхідно переходити від реактивної до превентивної моделі підтримки, створювати мобільні бригади

психологічної, соціально-педагогічної допомоги, відкрити локальні денні центри адаптації сімей з дітьми у громаді, розвивати систему супервізії та підвищення кваліфікації спеціалістів.

На підставі результатів теоретичного та емпіричного дослідження нами розроблена та апробована **Модель соціально-педагогічної підтримки "ОПОРА"**.

Це авторська модель, спрямована на допомогу українським сім'ям з дітьми, які пережили розлуку з чоловіком/батьком через війну. Вона побудована за принципом етапності й суб'єктної взаємодії, а її назва відображає п'ять ключових компонентів підтримки: Оцінка, Партнерство, Обізнаність, Ресурси, Адаптація (рис. 5).

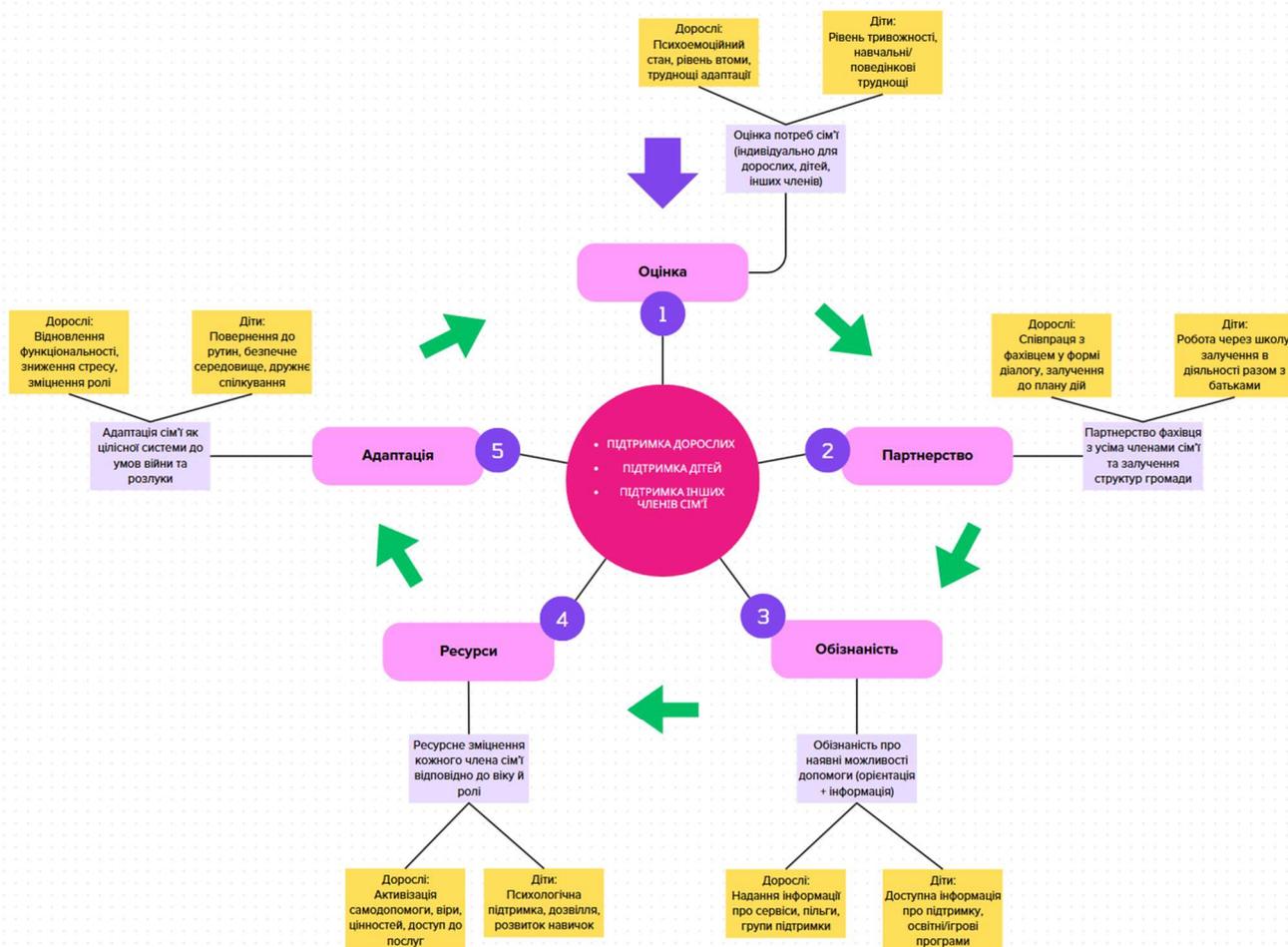

Рис. 5. Модель соціально-педагогічної підтримки "ОПОРА"

Розглянемо кожен компонент моделі за змістом. **Оцінювання** – це перший етап, що передбачає вивчення ситуації сім'ї. Йдеться про оцінку потреб, яка включає виявлення потреб, труднощів та ресурсів сім'ї (соціальну ситуацію сім'ї, емоційний стан, рівень підтримки, доступ до сервісів тощо); **діагностику бар'єрів** (соціальна ізоляція, відсутня інформація, проблеми зі спілкуванням та ін.). Завданням є сформувати цілісне бачення ситуації та умов життя сім'ї з метою розробки індивідуального плану підтримки. **Партнерство** – цей компонент підкреслює взаємодію між фахівцем і сім'єю, а також іншими інституціями задля підтримки сім'ї. Вона будується на принципах рівноправності й довіри: соціальний педагог встановлює контакт та налагоджує співпрацю з сім'єю; формується партнерська мережа задля допомоги сім'ї на рівні громади, освітніх та соціальних установ, які цілісно надають підтримку сім'ї. **Обізнаність** – передбачає інформаційну підтримку: доступ до інформації про можливості, доступні сервіси, програми, заходи; просвітницька робота з батьками (підвищення батьківської компетентності, формування

життєстійкості, навичок самостійного пошуку допомоги та ін.). Компонент **"ресурси"** включає мобілізацію як внутрішніх, так і зовнішніх можливостей сім'ї. Внутрішніми ресурсами є віра, згуртованість, досвід, навички; зовнішніми – допомога громади, соціальних служб, освітніх і медичних установ. Цей компонент спрямований на те, щоб сім'я навчилася використовувати те, що вже має, і отримати необхідну підтримку ззовні. **Адаптація** є фінальним компонентом, що стосується стабілізації емоційного стану та повернення до повсякденного функціонування. Цей компонент включає роботу з внутрішньою вразливістю (стрес, тривожність, ПТСР); підтримку як матерів, так і дітей у переживанні розлуки, втрат близьких людей, соціальної ізоляції; допомогу сім'ї у пристосуванні до нових умов життя і відновленні відчуття контролю над власним життям.

Основні структурні елементи моделі є визначення цільової групи, суб'єктів соціально-педагогічної підтримки, форм роботи, напрямів підтримки та очікуваних результатів.

Цільова група за моделлю включає:

- українські сім'ї з дітьми, які пережили тимчасову або тривалу розлуку з чоловіком/батьком через війну;
- матері, які залишилися без чоловіка та самостійно здійснюють догляд та виховання дітей;
- діти різного віку, які зазнали розлуки, втрат, переїздів, зміни середовища.

Суб'єктами підтримки є:

- соціальні педагоги;
- практичні психологи в закладах освіти;
- соціальні працівники Центру соціальних служб/Центру надання соціальних послуг;
- спеціалісти Служби у справах дітей (за потреби);
- педагогічний колектив дошкільного закладу, закладу освіти (класні керівники, вихователі, вчителі);
- представники громадських організацій;
- волонтери;
- шкільні адміністрації;
- юристи, медики (за потреби);
- громада в широкому сенсі (ініціативні групи, духовенство, родичі, сусіди).

Форми роботи:

- індивідуальна робота: консультування, кейс-менеджмент, психологічна підтримка, супровід;
- групова форма: тренінги, групи підтримки для матерів, заняття з дітьми;
- ресурсна форма: забезпечення доступу до довідкової, гуманітарної, освітньої допомоги;
- дистанційна форма: онлайн-консультації, гарячі лінії, інформаційна підтримка через платформи.

Напрямами підтримки є наступні:

- психологічна: стабілізація емоційного стану матері та дитини, допомога у переживанні тривожності, страхів, ПТСР;
- інформаційна: навігація у сфері доступних послуг, правова поінформованість, роз'яснення процедур;
- соціальна: допомога в соціальній адаптації, інтеграції, залучення до громадських ініціатив;
- педагогічна: підтримка та допомога дітям у надолуженні освітніх втрат, формування мотивації до навчання, організації змістовного дозвілля тощо;
- організаційна: координація дій між службами, допомога в реєстрації, оформленні документів, переадресація до фахівців;
- ресурсна: мобілізація внутрішніх ресурсів сім'ї, розвиток навичок самопомоги, зміцнення згуртованості.

Очікувані результати реалізації моделі:

- підвищення рівня емоційної стабільності та безпеки в сім'ях;
- формування сталої мережі підтримки сім'ї у громаді;
- зменшення соціальної ізоляції матерів і дітей;
- розвиток партнерської взаємодії між фахівцями, школою та сім'ями;
- відновлення функціональності сімейної системи після кризи;
- покращення доступу до ресурсів, сервісів, освітніх і соціальних послуг;
- посилення життєстійкості сімей у довготривалому періоді.

Модель "ОПОРА" може бути адаптована під конкретні умови територіальної громади, впроваджена в межах закладу освіти або міжвідомчого простору підтримки. Її реалізація потребує мультидисциплінарної взаємодії, етичного підходу й постійного моніторингу змін у потребах, труднощах та можливостях сімей з дітьми.

Отже, модель "ОПОРА" є не лінійною, а динамічною та циклічною. Сім'я може проходити через її етапи неодноразово: змінюються обставини, виникають нові запити, посилюється або слабшає потреба в зовнішній підтримці. Особливо в умовах війни важливо забезпечити можливість повернення на попередні етапи, гнучкість і відсутність тиску. Такий підхід відповідає гуманістичному принципу суб'єктності членів сім'ї та дозволяє зберегти її гідність і автономію навіть у складних обставинах. Циклічна структура також гарантує, що підтримка залишається доступною стільки разів, скільки цього потребує ситуація.

Запропонована у даному дослідженні модель "ОПОРА" у багатьох аспектах співзвучна з міжнародними підходами, але водночас враховує локальні українські реалії. Вона кореспондує з концепцією сімейної стійкості, яка акцентує на відновленні ресурсів сім'ї через партнерство, розвиток навичок адаптації та підтримку у кризових ситуаціях (Walsh, 2016). Також модель перекликається з ідеями соціальної педагогіки, де центральним елементом виступає взаємодія індивіда, сім'ї та громади як простору формування соціального капіталу (Smith, 2012). Утім, "ОПОРА" не лише відтворює ці положення, а й адаптує їх до умов війни в Україні, пропонуючи конкретні механізми навігації сервісами, акцент на інформаційній доступності та опору як на внутрішні ресурси сім'ї, так і зовнішні ресурси громади.

Важливою перевагою моделі є саме інтеграція локальних компонентів. В українських громадах часто діє значна кількість волонтерських і громадських ініціатив, які, однак, не завжди координуються з державними структурами. "ОПОРА" передбачає створення єдиних інформаційних майданчиків, що дозволяють сім'ям отримати своєчасні відомості про доступні послуги, а фахівцям – співпрацювати в міжвідомчому форматі.

Порівнюючи міжнародні програми з українським досвідом, можна відзначити, що гнучкі формати доступу до допомоги (онлайн-групи підтримки, мобільні психологічні бригади, денні адаптаційні центри) виявляються найбільш ефективними в умовах нестабільності та швидких змін соціального середовища. В умовах війни це особливо актуально, оскільки сім'ї можуть часто змінювати місце проживання, а громади змушені реагувати на нові виклики в режимі реального часу. У цьому сенсі модель "ОПОРА" пропонує механізми, які роблять допомогу більш наближеною, мобільною та адаптивною.

Дискусія і висновки

Отримані результати підтверджують, що війна спричиняє глибокі трансформації в житті українських сімей, насамперед через вимушену розлуку, втрату стабільності та соціальних ресурсів. У ситуації затяжної кризи вони опиняються у стані соціально-емоційної вразливості, що проявляється у підвищеній тривожності, пригнічених станах, розривах соціальних зв'язків, а також у зниженні здатності до самостійного подолання труднощів.

Разом із тим, аналіз практик підтримки свідчить про те, що наявна система допомоги, хоча й виконує важливу роль у збереженні базових функцій сім'ї, проте не є достатньо інтегрованою та стійкою. Її фрагментарність, залежність від кадрових ресурсів і переваженість фахівців знижують ефективність впливу на реальні потреби матерів з дітьми. Це вказує на необхідність зміни парадигми підтримки: від реактивних, розрізнених дій – до цілісних, скоординованих і орієнтованих на довготривалу перспективу рішень.

Особливу увагу слід приділяти міждисциплінарному та міжвідомчому підходам, що дозволяє об'єднати ресурси освіти, охорони здоров'я, соціальної сфери, громадських організацій та волонтерських ініціатив. Такий формат сприятиме створенню єдиного поля взаємодії, де сім'я не буде "загублена" між різними інституціями. Важливим є також розвиток спроможності громад як локальних осередків підтримки, що здатні забезпечити більш оперативне реагування та сталість допомоги.

Водночас результати дослідження мають певні обмеження. По-перше, вибірка була відносно невеликою і включала 26 матерів та сім фахівців, що не дозволяє повністю екстраполювати висновки на всю сукупність українських родин у стані розлуки. По-друге, дослідження проводилося в місті Києві, тому враховувало специфіку великого міста з більш ширшими можливостями доступу до сервісів; ситуація в малих містах і сільських громадах може суттєво відрізнятись. По-третє, враховуючи швидкі зміни контексту війни, актуальність отриманих результатів може знижуватися з часом, що потребує постійного оновлення даних і перевірки ефективності моделі у динаміці.

Перспективи подальших досліджень охоплюють масштабування вибірки для забезпечення репрезентативності, впровадження моделі "ОПОРА" у різних регіонах України з подальшим моніторингом її ефективності, а також розробку практичних рекомендацій для органів місцевого самоврядування, соціальних служб, освітніх закладів. Важливим напрямом є інтеграція цієї моделі у національні стратегії соціальної політики та створення нормативно-правової бази, що регламентувала б міжвідомчу координацію та інформаційний супровід сімей.

Таким чином, запропонована модель не лише співвідноситься з міжнародними практиками, а й збагачує їх локально релевантними елементами, що робить її перспективним інструментом для підвищення стійкості українських сімей у період війни та післявоєнного відновлення.

Внесок авторів: Юлія Удовенко – концептуалізація, методологія дослідження, інтерпретація та аналіз результатів, написання оригінальної чернетки; Ярослав Бугайчук – аналіз джерел, збір емпіричних даних, математична обробка даних, аналіз та інтерпретація результатів.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Алексєєнко, Т. Ф. (Ред.). (2017). *Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді*. ТОВ "Задруга".
- Алексєєнко, Т. Ф., Гончар, Л. В., Куниця, Т. Ю., & Бибик, Д. Д. (2020). *Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки* (Т. Ф. Алексєєнко, Ред.). Імекс-ЛТД.
- Алексєєнко, Т. Ф., Бибик, Д. Д., Гончар, Л. В., & Куниця, Т. Ю. (2020). *Соціально-педагогічний супровід дітей вимушених переселенців* (Т. Ф. Алексєєнко, Ред.). Імекс-ЛТД.
- Байдарова, О., & Качан, В. (2024). Вижити і жити під час війни: групи підтримки як ресурс психосоціальної допомоги. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, 1(10), 5–15. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2024/10-1/1>
- Васильєва, С. І. (2022). Соціальна підтримка родин у період воєнного стану. *Соціальна робота в Україні*, 3, 56–60.
- Гнатюк, І. В. (2023). Адаптація внутрішньо переміщених родин: соціально-педагогічний аспект. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*, 1, 44–49.
- Демчук, Т. Г. (2023). Травма як фактор соціального ризику: Основи травмоорієнтованого підходу. *Психологія травми*, 2, 75–82.
- Денисюк, О. М., Епель, О. В., Лях, Т. Л., Силантьєва, І. В. та ін. (2023). *Актуальні питання соціальної роботи*. РІК-У.
- Діденко, О. В. (2022). Соціально-педагогічна підтримка родин в умовах воєнного стану. *Соціальна педагогіка*, 3, 28–34.
- Дуля, А. В. (2024). Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції* (04 червня 2024 р., м. Суми). СумДПУ імені А. С. Макаренка.

Заверико, Н. В. (2015). Технології соціально-педагогічної підтримки сім'ї з дитиною. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 8, 333–340.

Кузьмінський, В. О. (Ред.), & Лукашов, С. С. (Ред.). (2010). *Сімейно орієнтована соціальна робота: практичні аспекти. Конспект лекцій*. Молодь.

Лісовець, О. В. та Борисюк, С. О. (Ред.). (2025). *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення: Збірник матеріалів IX Міжнародної науково-практичної конференції (28 травня 2025 р., Ніжин). НДУ ім. М. Гоголя*.

Лях, Т., Лехолетова, М., Петрович, В., & Спіріна, Т. (2022). *Соціально-педагогічна робота з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни. Ввічливість. Humanitas*, 2, 24–30. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3>

Лях, Т., & Чечко, Т. (2015). Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*, 139, 207–214.

Петрович, В. (Ред.), & Чернета, С. (Ред.) (2021). *Соціальна робота з сім'ями: Теорії, моделі, ефективні практики*. ФОП Гадяк Жанна Володимирівна, друкарня "Волиньполіграф".

Петренко, Ж. В. (2016). Сімейно орієнтований підхід у соціальній роботі. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 1, 59–63.

Пеша, І. В., Сопівник, І. В., Галайдюк, В. В., & Кошук, О. Б. (2023). *Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю*. Компрінт.

Підтримка сімей з дітьми: Потреби та інструменти їх забезпечення. (2024). https://www.unicef.org/ukraine/media/53731/file/UKR_%D0%A1%D1%96%D0%BC%CA%BC%D1%96%CC%88_%D0%B7_%D0%B4%D1%96%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82.pdf.pdf

Семигіна, Т., & Столярик, О. (2025). *Нове обличчя соціальної роботи: Сучасні теорії та підходи*. Teadmus.

Спіріна, Т., & Бодня, А. (2023). Кейс-менеджмент у роботі з вразливими групами населення. *Ввічливість. Humanitas*, 2, 145–150. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.21>

Удовенко, Ю. М. (2017). Організація соціально-психологічної допомоги дітям, які пережили втрати внаслідок військових дій. *Український психологічний журнал*, 1(3), 165–175.

Чепелева, Н. В., Смульсон, М. Л., Рудницька, С. Ю. та ін. (2025). *Розвиток життєвої компетентності особистості в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України* (Н. В. Чепелева, Ред.), https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743074/3/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_2025_%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf

Чернуха, Н. М. (2012). Категорія соціально-педагогічної підтримки: Теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна"*, 6, 179–182.

Чуйко, О., & Голотенко, А. (2017). Соціальна підтримка в структурі особистісних ресурсів внутрішньо переміщених осіб. *Вісник КНУ імені Т. Шевченка. Серія: Психологія*, 1(6)2(7), 146–150.

Яковичка, Л. С., Помиткіна, Л. В., Карпілянский, Д. А., Дідух, М. М., Мужанова, Н. В., Ковальова, А. П., & Ходанович, Е. М. (2025). *Життєстійкість особистості як фактор здоров'язбереження в умовах невизначеності* (Л. В. Помиткіна, Наук. Ред.). Державний університет "Київський авіаційний інститут".

Ager, A., Stark, L., Akesson, V., & Boothby, N. (2010). Defining best practices in care and protection of children in crisis-affected settings: A Delphi study. *Child Development*, 81(4), 1271–1286. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01467.x>

International Rescue Committee. (2022). *Case management for conflict-affected families: Operational report*. IRC.

Khrapaty, S., Melnychuk, T., Krasilova, Y., Udovenko, J., & Holotenko, A. (2024). War veterans' retraining: Development of educational programmes for economic recovery in Ukraine. *Research in Post-Compulsory Education*, 29(4), 642–659. <https://doi.org/10.1080/13596748.2024.2403823>

Krysiak, J., & Finn, J. (2012). *Research for effective social work practice*. Routledge

Maksymova N., Hrys A., Maksymov M., M. Krasilova Y., Udovenko J. (2021). Causes and criteria of disharmonies in family system functioning. *Linguistics and Culture Review*, 5, S4 (pp. 300–310). <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1578>

McCormick, A., & Cappella, E. (2021). Trauma-informed practices in schools: Perspectives from early-career school psychologists. *Contemporary School Psychology*, 25(1), 68–78. <https://doi.org/10.1080/15377903.2018.1549174>

Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>

Smith, M. (2012). *Social pedagogy in Europe: Theory, practice and relationships*. Policy Press.

Spirina, T., & Bodnia, A. (2023). Case management in working with vulnerable population groups. *Courtesy. Humanitas*, 2, 145–150. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.21>

UNICEF. (2023). *Creating child-friendly spaces for Ukrainian families: Experience and guidelines*. United Nations Children's Fund.

Ungar, M. (2011). *The social ecology of resilience: A handbook of theory and practice*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-0586-3>

Walsh, F. (2016). *Strengthening family resilience* (3rd ed.). Guilford Publications.

References

- Ager, A., Stark, L., Akesson, B., & Boothby, N. (2010). Defining best practices in care and protection of children in crisis-affected settings: A Delhi study. *Child Development*, 81(4), 1271–1286. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01467.x>
- Aleksienko, T. F. (Ed.). (2017). *Socio-pedagogical support of children and youth*. TOV "Zadruga" [in Ukrainian].
- Alekseenko, T. F., Gonchar, L. V., Kunitsa, T. Yu., & Bybyk, D. D. (2020). Forced Displaced Persons: Socio-Pedagogical Problems and Experience of Support (T. F. Alekseenko, Ed.). Imex-LTD [in Ukrainian].
- Baidarova, O., & Kachan, V. (2024). Surviving and Living During War: Support Groups as a Resource for Psychosocial Assistance *Visnyk of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social work*, 1(10), 5–15. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2024/10-1/1>
- Chepeleva, N. V., Smulson, M. L., Rudnytska, S. Yu. et al. (2025). *Development of personal life competence in conditions of martial law and post-war recovery in Ukraine*. (N. V. Chepeleva, Red.), https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743074/3/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_2025_%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B0.pdf
- Chernukha, N. M. (2012). The category of socio-pedagogical support: Theory and practice. *Collection of scientific works of the Khmelnytsky Institute of Social Technologies of the University of Ukraine*, 6, 179–182.
- Chuiquo, O., & Holotenko, A. (2017). Social support in the structure of personal resources of internally displaced persons. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series: Psychology*, 1(6)/2(7), 146–150.
- Demchuk, T. H. (2023). Trauma as a social risk factor: Fundamentals of a trauma-oriented approach. *Psychology of trauma*, 2, 75–82.
- Denysiuk, O. M., Epel, O. V., Liakh, T. L., Sylantieva, I. V. et al. (2023). *Current Issues in Social Work: A Study Guide*. Uzhhorod: RIK-U.
- Didenko, O. V. (2022). Socio-pedagogical support for families under martial law. *Social pedagogy*, 3, 28–34.
- Dulia, A. V. (2024). *Social support of the family and child in the socio-cultural space of the community: Materials of the V All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (June 4, 2024, Sumy). A.S. Makarenko Sumy State University of Social Sciences.
- Hnatiuk, I. V. (2023). Adaptation of internally displaced families: socio-pedagogical aspect. *Social pedagogy: theory and practice*, 1, 44–49.
- International Rescue Committee. (2022). *Case management for conflict-affected families*. Operational report. IRC.
- Khrapatyi, S., Melnychuk, T., Krasilova, Y., Udovenko, J., & Holotenko, A. (2024). War veterans' retraining: Development of educational programmes for economic recovery in Ukraine. *Research in Post-Compulsory Education*, 29(4), 642–659. <https://doi.org/10.1080/13596748.2024.2403823>
- Krysiak, J., & Finn, J. (2012). *Research for effective social work practice*. Routledge
- Kuzminskyi, V. O. (Ed.), & Lukashov, S. S. (Ed.). (2010). *Family-oriented social work: Practical aspects. Lecture notes*. Molod.
- Lisovets, O. V., & Borysiuk, S. O. (Eds.). (2025). Scientific dimension of socio-pedagogical problems of today. *Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference* (May 28, 2025, Nizhyn); NDU named after M. Gogol.
- Liakh, T., Lekholetova, M., Petrovych, V., & Spirina, T. (2022). Socio-pedagogical work with parents on supporting their children during the war. *Politeness. Humanitas*, 2, 24–30. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3>
- Liakh, T., & Chechko, T. (2015). The essence of socio-pedagogical support of personality. *Scientific Bulletin of the Yu. Fedkovych Chernivtsi University*, 139, 207–214.
- Maksymova N., Hrys A., Maksymov M., M. Krasilova Y., Udovenko J. (2021). Causes and criteria of disharmonies in family system functioning. *Linguistics and Culture Review*, 5, S4 (pp. 300–310). <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1578>
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.3.227>
- McCormick, A., & Cappella, E. (2021). Trauma-informed practices in schools: Perspectives from early-career school psychologists. *Contemporary School Psychology*, 25(1), 68–78. <https://doi.org/10.1080/15377903.2018.1549174>
- Petrochko, Zh. V. (2016). Family-oriented approach in social work. *Scientific Notes of Nizhyn Mykola Gogol State University. Psychological and Pedagogical Sciences*, 1, 59–63.
- Petrovych, V. (Ed.), & Cherneta, S. (Ed.). (2021). Social work with families: Theories, models, effective practices: Collective monograph. FOP Hadiak Zhanna Volodymyrivna, Volynpolihraf Printing House.
- Piesha, I. V., Sopivnyk, I. V., Halaiduk, V. V., & Koshuk, O. B. (2023). *Social work with families, children, and youth*. Komprint.
- Support for families with children: Needs and tools for their provision*. (2024). https://www.unicef.org/ukraine/media/53731/file/UKR_%D0%A1%D1%96%D0%BC%CA%BC%D1%96%CC%88_%D0%B7_%D0%B4%D1%96%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82.pdf.pdf
- Semihina, T., & Stolyaryk, O. (2025). *The New Face of Social Work: Contemporary Theories and Approaches*. Teadmus.
- Smith, M. (2012). *Social pedagogy in Europe: Theory, practice and relationships*. Policy Press.
- Udovenko, J. M. (2017). Organization of socio-psychological support for children who experienced losses due to military actions. *Ukrainian Psychological Journal: Collection of Scientific Works*, 1(3), 165–175.
- Ungar, M. (2011). *The social ecology of resilience: A handbook of theory and practice*. New York: Springer.
- UNICEF. (2023). *Creating child-friendly spaces for Ukrainian families: Experience and guidelines*. United Nations Children's Fund.
- Vasylieva, S. I. (2022). Social support for families during martial law. *Social work in Ukraine*, 3, 56–60.
- Walsh, F. (2016). *Strengthening family resilience* (3rd ed.). Guilford Publications.
- Yakovytyska, L. S., Pomytkina, L. V., Karpilianskyi, D. A., Didukh, M. M., Muzhanova, N. V., Kovalova, A. P., & Khodanovich, E. M. (2025). *Individual resilience as a factor of health preservation in conditions of uncertainty* (L. V. Pomytkina, Sc. Ed.). State University "Kyiv Aviation Institute".
- Zaveryko, N. V. (2015). Technologies of socio-pedagogical support for families with children. *Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 8, 333–340.

Отримано редакцією журналу / Received: 03.10.25
Прорецензовано / Revised: 07.10.25
Схвалено до друку / Accepted: 17.10.25

Yuliia UDOVENKO, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-6672-7355
e-mail: udovenko5@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Yaroslav BUHAICHUK, Master of Arts
ORCID ID: 0009-0003-6311-7118
e-mail: buhaichuk.yaroslav@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF UKRAINIAN FAMILIES EXPERIENCING SEPARATION DUE TO WAR

Background. This article explores social and pedagogical support for Ukrainian families experiencing prolonged separation due to the full-scale war. The topic is relevant because mobilization, evacuation, and forced migration have transformed family roles, increased mothers' psychological load, and made children more vulnerable, amplifying the need for systemic, inter-agency mechanisms.

Methods. A mixed strategy combined theoretical and empirical methods: literature review, comparative synthesis and systematization; a survey of 26 mothers (15 questions, 4 blocks) and semi-structured interviews with 7 specialists (16 questions, 5 blocks). Data were analyzed using quantitative procedures (frequencies, percentages) and qualitative content analysis. Fieldwork took place in Kyiv in April 2025 with informed consent and confidentiality.

Results. Typical family difficulties include mothers' emotional exhaustion, anxiety and isolation; children's anxiety, regressive behavior and reduced learning motivation. Specialists highlight fragmented support and weak coordination across institutions. Based on the findings, the OPORA model was developed to integrate five components: Needs assessment, Partnership, Awareness, Resources and Adaptation.

Conclusions. Social-pedagogical support is a key factor of family resilience. OPORA brings theoretical novelty by integrating resource-based, trauma-informed and family-centered approaches, and has practical applicability for social services, education and communities, with recommendations for inter-agency coordination.

Keywords: children, community, family adaptation, inter-agency coordination, OPORA model, psychosocial assistance, resilience, social and pedagogical support.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 364:316.4:001.89
DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/10>

Олена ЧУЙКО, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-7088-0961
e-mail: chuiko@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Андрій ІЛЬЧУК, асп.
ORCID ID: 0009-0001-4063-9082
e-mail: an.ilchuk27@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗГУРТОВАНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Вступ. Соціальна згуртованість як багатовимірний суспільний феномен набуває особливої актуальності в сучасних умовах глобальних трансформацій та кризових явищ. В українському контексті повномасштабної війни та масштабного внутрішнього переміщення населення (близько 3,6 мільйонів осіб) концептуалізація цього феномену стає не лише теоретичним завданням, але й практичною необхідністю для розробки ефективних стратегій інтеграції та консолідації суспільства. Метою дослідження є комплексний аналіз поняття "соціальна згуртованість", його еволюції в науковому дискурсі, визначення основних теоретичних підходів до його розуміння, а також розкриття структурних компонентів та їх взаємозв'язку в контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади.

Методи. У дослідженні використано теоретичний аналіз наукових джерел, порівняльний аналіз різних концептуальних підходів, систематизація та узагальнення теоретичних положень, структурно-функціональний аналіз компонентів соціальної згуртованості.

Результати. Простежено історичну еволюцію концепту соціальної згуртованості від античних філософських ідей до сучасних міждисциплінарних теорій. Систематизовано теоретичні підходи (соціологічний, психологічний, економічний, політологічний та міждисциплінарні) до вивчення соціальної згуртованості. Виокремлено та проаналізовано чотири структурні компоненти соціальної згуртованості: ціннісно-нормативний (спільні цінності, норми, моральні зобов'язання), соціально-реляційний (соціальні зв'язки, довіра, інклюзія), афективний (почуття приналежності, солідарність, емоційна прив'язаність) та функціональний (кооперація, взаємодопомога, колективна дія).

Висновки. Сформовано комплексне розуміння феномену соціальної згуртованості як динамічного процесу формування та підтримки якісних соціальних зв'язків, спільних цінностей, почуття приналежності та здатності до колективної дії. Виявлено чотири взаємопов'язані структурні компоненти соціальної згуртованості, які формують цілісну теоретичну рамку для розуміння механізмів групової інтеграції. Створено теоретико-методологічне підґрунтя для подальшого дослідження соціальної роботи як інструменту розвитку соціальної згуртованості в умовах масштабного внутрішнього переміщення населення.

Ключові слова: громада, внутрішньо переміщені особи, соціальна інтеграція, соціальна робота, соціальна згуртованість.

Вступ

Дослідження соціальної згуртованості як багатовимірного суспільного феномену набуває особливої актуальності в сучасних умовах глобальних трансформацій та локальних кризових явищ. В українському контексті повномасштабної війни та масштабного внутрішнього переміщення населення концептуалізація цього феномену стає не лише теоретичним завданням, але й практичною необхідністю для розробки ефективних стратегій інтеграції та консолідації суспільства.

Станом на жовтень 2024 року, за даними Міжнародної організації з міграції, в Україні налічується близько 3,6 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, при цьому 76% з них планують залишатися в нових регіонах тривалий час, що актуалізує питання довгострокових стратегій інтеграції та розвитку соціальної згуртованості (Міжнародна організація з міграції, 2024). Цей соціально-демографічний зсув створює безпрецедентні виклики для українського суспільства, вимагаючи глибокого теоретичного осмислення механізмів формування та підтримки соціальної згуртованості в громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб.

Концептуалізація феномену соціальної згуртованості передбачає систематичний аналіз його сутності, структурних компонентів та механізмів функціонування. Такий аналіз дозволяє не лише поглибити теоретичне розуміння даного явища, але й створити методологічний фундамент

для розробки практико-орієнтованих підходів до його розвитку. Як зазначає Дейнека, "соціальна згуртованість є не лише теоретичним конструктом, але й практичним інструментом забезпечення суспільної стабільності, особливо в періоди кризових явищ" (Deineka, 2021).

Метою даного підрозділу є комплексний аналіз поняття "соціальна згуртованість", дослідження його еволюції в науковому дискурсі, визначення основних теоретичних підходів до його розуміння, а також розкриття структурних компонентів соціальної згуртованості та їх взаємозв'язку в контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади.

Методи

Для досягнення цієї мети в підрозділі буде досліджено історичну еволюцію концепту соціальної згуртованості від класичних соціологічних теорій до сучасних міждисциплінарних підходів, проаналізовано ключові теоретичні рамки розуміння цього феномену, виокремлено його структурні компоненти та прослідковано їх взаємозв'язок, а також осмислено роль соціальної згуртованості у розвитку громад, зокрема в контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Розуміння теоретичних засад соціальної згуртованості є необхідною передумовою для подальшого аналізу соціальної роботи як інструменту її розвитку та розробки практичних стратегій зміцнення згуртованості в громадах, які стикаються з викликами інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

© Чуйко Олена, Ільчук Андрій, 2025

Результати

Формування концепту соціальної згуртованості має глибоке історичне коріння і пройшло значну еволюцію від античних філософських ідей до сучасних міждисциплінарних теорій. Аналіз цієї еволюції дозволяє краще зрозуміти сутність даного феномену та його трансформацію під впливом суспільних змін.

Перші ідеї про важливість згуртованості спільноти можна простежити у працях Аристотеля, який розглядав поліс як спільноту, єдність якої досягається через політичну дружбу (*philia politike*) та почуття спільної мети (Аристотель, 2002). Ці ідеї заклали фундамент для подальшого осмислення соціальної згуртованості як необхідної умови стабільності суспільства.

У домодерну епоху згуртованість розглядалась переважно через призму релігійної єдності та традиційних соціальних зв'язків (Simmel, 1971). З настанням модерну (XVIII–XIX ст.) вона трансформувалась у концепцію національної єдності, що ґрунтується на спільній мові, культурі та громадянстві (Андерсон, 2001).

Ключовими передумовами формування сучасного розуміння соціальної згуртованості стали індустріальна революція та урбанізація XIX ст., які суттєво змінили структуру суспільних відносин, а також соціальні кризи XX ст., що актуалізували питання національної єдності та механізмів соціальної інтеграції (Castells, 2000; Green et al., 2008).

Емпіричне вивчення соціальної згуртованості розпочалося із класичних соціологічних теорій кінця XIX–поч. XX ст. Фердинанд Тьонніс у праці "Спільнота та суспільство" (1887) запропонував фундаментальне розрізнення між *Gemeinschaft* (спільнота) – органічними, природними зв'язками, та *Gesellschaft* (суспільство) – механічними, раціональними зв'язками, висловлюючи занепокоєння щодо послаблення природних соціальних зв'язків у процесі модернізації (Тьонніс, 2005).

Значний внесок у розуміння соціальної згуртованості зробив Еміль Дюркгейм, розвинувши концепцію соціальної солідарності. Він виокремив механічну солідарність (характерну для традиційних суспільств і засновану на подібності індивідів) та органічну солідарність (притаманну модерним суспільствам і засновану на функціональній взаємозалежності). Дюркгейм стверджував, що органічна солідарність може забезпечувати соціальну інтеграцію в умовах складних, диференційованих суспільств (Durkheim, 1893).

Макс Вебер збагатив розуміння соціальної згуртованості через аналіз соціальної дії, легітимності влади та процесів формування спільнот, розглядаючи різні типи соціальних відносин, що формують основу для колективної ідентичності (Вебер, 2012). Його ідеї про раціоналізацію суспільного життя допомогли зрозуміти трансформацію механізмів соціальної згуртованості в модерних суспільствах.

У післявоєнний період (1950–1980-ті роки) соціальна згуртованість розглядалась у тісному зв'язку з концепцією "держави загального добробуту", як результат забезпечення соціальних прав та рівності можливостей (Oliveira, 1951). У цей період акцент зміщується з культурної гомогенності на інституційні механізми забезпечення соціальної єдності через соціальну політику, систему соціального забезпечення та громадянські права.

Роберт Патнем, досліджуючи громадянське суспільство та соціальний капітал, зробив значний внесок у розуміння соціальної згуртованості, виокремивши два типи соціального капіталу: об'єднуючий (*bonding*) – тісні зв'язки в межах гомогенних груп, та сполучний (*bridging*) – слабші зв'язки

між гетерогенними групами (Putnam, 2000). Ця концепція стала особливо важливою для розуміння механізмів інтеграції різних соціальних груп.

Від 1990-х років, в епоху глобалізації та мультикультуралізму, розуміння соціальної згуртованості суттєво ускладнюється, включаючи як вертикальну інтеграцію (довіра до інституцій), так і горизонтальну (взаємодія між різними соціальними групами) (Vertoves, 2007). Ентоні Гіденс у своїй праці "Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя" аналізує вплив глобалізаційних процесів на традиційні форми соціальної організації та спільності. Він зазначає, що глобалізація призводить до "детрадиціоналізації" суспільств, коли традиційні джерела ідентичності та солідарності втрачають своє значення (Giddens, 1999). Ця трансформація вимагає пошуку нових форм соціальної згуртованості, які б відповідали реаліям глобалізованого світу, поєднуючи локальну приналежність із глобальною взаємозалежністю.

У сучасному науковому дискурсі соціальна згуртованість розглядається як багатовимірний феномен. Бергер-Шмітт виокремлює два ключових виміри: зменшення нерівності та посилення соціального капіталу (Berger-Schmitt, 2002). Джейн Дженсон запропонувала п'ятивимірну модель, яка включає приналежність/ізоляцію, включення/виключення, участь/неучасть, визнання/відторгнення та легітимність/нелегітимність (Jenson, 1998).

Рада Європи визначає соціальну згуртованість як "здатність суспільства забезпечувати благополуччя всіх своїх членів, мінімізуючи нерівність та уникаючи поляризації" (Council of Europe, 2005). Генеральний директорат Ради Європи підкреслює, що соціальна згуртованість включає цінності та принципи, спрямовані на надання усім громадянам рівних умов доступу до основних соціальних та економічних прав (Council of Europe, 2010).

О. Дейнека розглядає соціальну згуртованість як динамічний процес формування спільних цінностей, викликів та рівних можливостей, що ґрунтуються на довірі, надії та взаємності серед усіх членів суспільства (Deineka, 2021).

У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб сучасне розуміння соціальної згуртованості особливо акцентує увагу на взаємодії між різними соціальними групами, подоланні соціальної дистанції та формуванні спільної ідентичності при збереженні культурного різноманіття (Палатна, & Семигіна, 2024; Chuiko, & Fedorenko, 2022). Як свідчать дані проекту reSCORE, в умовах війни спостерігається значне посилення громадянської активності, толерантності та співпраці в громадах, що підкреслює важливість горизонтальних і вертикальних зв'язків для національної єдності (Мініч, 2024).

Еволюція поняття соціальної згуртованості відображає трансформацію суспільних викликів та пріоритетів – від пошуку механізмів інтеграції в умовах індустріалізації до розбудови інклюзивних спільнот в епоху глобалізації та кризових явищ. Сучасне розуміння соціальної згуртованості інтегрує класичні соціологічні концепції з новими підходами, підкреслюючи багатовимірність та контекстуальність цього феномену.

Соціальна згуртованість як складний, багатовимірний феномен досліджується в рамках різних наукових дисциплін, кожна з яких пропонує власну теоретичну перспективу для його концептуалізації. Аналіз ключових теоретичних підходів дозволяє сформувати комплексне розуміння цього феномену, особливо в контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Для систематизації різних теоретичних підходів до вивчення соціальної згуртованості була розроблена класифікація (табл. 1).

Таблиця 1

Теоретичні підходи до вивчення соціальної згуртованості

Підхід	Ключові автори	Суть підходу	Основні концепції
Соціологічний	П. Бурдьє, Р. Патнем, Дж. Коулман, М. Грановеттер, Б. Велман	Фокус на структурі соціальних відносин, мережах взаємодії та нормативних системах	Соціальний капітал, соціальні мережі, сила слабких зв'язків
Психологічний	А. Тажфел, Дж. Тернер, К. Левін, І. Ялом, Г. Олпорт	Зосередження на психологічних механізмах групової приналежності та соціальної ідентичності	Соціальна ідентичність, групова динаміка, міжгруповий контакт
Економічний	П. Самуельсон, М. Олсон, Е. Остром, Дж. Стігліц	Аналіз матеріальних аспектів соціальних взаємодій та механізмів кооперації	Суспільне благо, колективна дія, раціональний вибір
Політологічний	А. де Токвіль, Ю. Габермас, Р. Патнем, В. Кімліка	Дослідження політичних інститутів та механізмів громадянської участі	Громадянське суспільство, публічна сфера, мультикультурне громадянство
Міждисциплінарний	Рада Європи, М. Дойч, Дж. Берді, Ю. Бронфенбреннер	Інтеграція концепцій та методів з різних наукових дисциплін	Соціальна екологія, соціально-психологічний синтез, інтеграційний підхід

Соціологічний підхід фокусується на структурі соціальних відносин, мережах взаємодії та нормативних системах, що формують основу соціальної згуртованості. Концепція соціального капіталу, розвинута в працях П'єра Бурдьє, Роберта Патнема та Джеймса Коулмана, стала ключовим теоретичним інструментом для розуміння соціальної згуртованості. Бурдьє визначав соціальний капітал як "сукупність ресурсів, пов'язаних з володінням стійкою мережею відносин взаємного знайомства та визнання" (Bourdieu, 1986). Коулман підкреслював функціональний аспект соціального капіталу, визначаючи його як "ресурси соціальних відносин і мереж, що полегшують дії індивідів через створення довіри, встановлення зобов'язань та очікувань, формування каналів інформації та закріплення норм" (Coleman, 1988). На його думку, соціальний капітал є продуктивним, оскільки дозволяє досягати цілей, недосяжних за його відсутності, що безпосередньо пов'язує його з соціальною згуртованістю. Патнем, як зазначалося раніше, виокремив два типи соціального капіталу: об'єднуючий (bonding) та сполучний (bridging) (Putnam, 2000), що дозволяє аналізувати різні форми соціальних зв'язків у громадах.

Теорія соціальних мереж, розроблена Марком Грановеттером та Баррі Велманом, пропонує аналіз соціальної згуртованості через призму структури соціальних зв'язків. Грановеттер у праці "Сила слабких зв'язків" довів важливість слабких зв'язків, що з'єднують різні соціальні групи (Granovetter, 1973). Ця теза має особливе значення для розуміння механізмів інтеграції внутрішньо переміщених осіб, адже саме слабкі зв'язки з представниками приймаючих громад забезпечують доступ до інформації, можливостей працевлаштування та інших ресурсів.

У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб соціологічний підхід дозволяє аналізувати формування нових соціальних мереж, трансформацію групових ідентичностей та розвиток механізмів соціальної інтеграції. Палатна та Семігіна, досліджуючи соціальний вимір згуртування громади, особливу увагу приділяють розбудові сполучного соціального капіталу між переселенцями та місцевими жителями (Палатна, & Семігіна, 2024).

Психологічний підхід зосереджується на вивченні психологічних механізмів формування групової приналежності, соціальної ідентичності та групової динаміки, що лежать в основі соціальної згуртованості. Теорія соціальної ідентичності, розроблена Анрі Тажфелом та

Джоном Тернером, пояснює механізми групової ідентифікації та міжгрупових відносин через категоризацію людей на "своїх" і "чужих" (Tajfel, & Turner, 1979). У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб ця теорія допомагає зрозуміти процеси самокатегоризації та процеси групового сприйняття, що можуть як сприяти, так і перешкоджати інтеграції. Важливим завданням є формування інклюзивної соціальної ідентичності, яка охоплює і місцевих жителів, і переселенців (Голотенко, & Удовенко, 2023).

Теорія групової динаміки, розвинута Куртом Левіном, досліджує закономірності формування та функціонування груп. Ірвін Ялом виділив ключові фактори групової згуртованості: атракція до групи, відчуття приналежності, взаємне прийняття, підтримка та спільні цілі (Yalom & Leszcz, 2005). Ці фактори є важливими орієнтирами для розробки програм посилення соціальної згуртованості в громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб.

Теорія міжгрупового контакту Гордона Олпорта визначає умови, за яких контакти між групами зменшують упередження: рівний статус, спільні цілі, інституційна підтримка та особистісна взаємодія (Allport, 1954). Ці принципи створюють основу для розробки програм інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади.

Голотенко та Удовенко аналізують проблему суб'єктивності вимушених мігрантів у контексті психологічної травми, пов'язаної з досвідом війни (Голотенко, & Удовенко, 2023). Їхнє дослідження показує, що 67 % ВПО пережили психологічні травми, а 43 % сприймають своє перебування як тимчасове, що значно ускладнює процес інтеграції. Це підкреслює важливість психологічних аспектів соціальної згуртованості в контексті вимушеного переміщення.

Економічний підхід зосереджується на аналізі матеріальних аспектів соціальних взаємодій, розподілу ресурсів та механізмів кооперації, які формують підґрунтя для соціальної згуртованості. Теорія суспільного блага, розроблена Полом Самуельсоном та Манкуром Олсоном, розглядає проблему створення благ, які приносять користь усім членам спільноти (Samuelson, 1954). Соціальна згуртованість у цьому контексті розглядається як суспільне благо, що сприяє економічному розвитку та ефективній алокації ресурсів (Stiglitz, 2002). Це має особливе значення для громад, які приймають внутрішньо переміщених осіб, оскільки інвестиції в соціальну згуртованість можуть приносити дивіденди у формі зниження

соціальної напруги, посилення економічної співпраці та підвищення ефективності використання ресурсів.

Теорія колективної дії, розроблена Манкуром Олсоном та Елінором Остром, вивчає умови, за яких групи здатні кооперуватися для досягнення спільних цілей. Остром виявила ключові фактори успішної колективної дії: чіткі групові межі, адаптовані правила, участь у модифікації правил, моніторинг, градування санкції, механізми розв'язання конфліктів та визнання права на самоорганізацію (Ostrom, 2000). У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб особливо важливими є інклюзивні правила участі та розподілу ресурсів, які забезпечують залучення всіх членів громади.

Дослідження свідчать, що громади з вищим рівнем соціальної згуртованості демонструють більшу здатність до колективної дії, що проявляється у громадянській активності, волонтерстві та взаємодопомозі, особливо у процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб (Samuelson, 1954). Економічний підхід допомагає зрозуміти, як матеріальні стимули та раціональні інтереси можуть бути використані для посилення соціальної згуртованості.

Політологічний підхід зосереджується на аналізі політичних інститутів, механізмів громадянської участі та способів забезпечення соціальної інтеграції через політичні процеси. Теорія громадянського суспільства, розвинута Алексисом де Токвілем, Юргеном Габермасом та Робертом Патнемом, підкреслює роль добровільних асоціацій та публічної сфери у формуванні соціальної згуртованості. Токвіль зазначає, що "асоціації в громадянськом житті відіграють таку ж роль, як і другорядні школи в науці" (Tocqueville, 2000). Габермас розвинув концепцію публічної сфери як простору комунікативної раціональності, де формується публічна думка (Habermas, 1989). Ці ідеї є важливими для розуміння ролі громадських організацій та ініціатив у процесі інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Концепція соціальної інтеграції зосереджується на процесах включення різних груп у суспільство. Габермас запропонував ідею "конституційного патріотизму" як основи для інтеграції в мультикультурних суспільствах (Habermas, 1996). Вілл Кімліка розвинув теорію мультикультурного громадянства, яка поєднує повагу до культурних відмінностей з прихильністю до демократичних цінностей (Kymlicka, 1995). Ці концепції допомагають зрозуміти, як формувати спільну громадянську ідентичність при збереженні культурного різноманіття.

В умовах масштабного внутрішнього переміщення населення, розробка комплексних політик інтеграції внутрішньо переміщених осіб на національному та місцевому рівнях є критично важливою для забезпечення соціальної згуртованості та національної єдності (MOM, 2024). Політологічний підхід допомагає осмислити інституційні механізми та політичні процеси, що сприяють інтеграції та розвитку соціальної згуртованості.

Сучасні дослідження соціальної згуртованості все частіше використовують *міждисциплінарні підходи*, які інтегрують концепції та методи з різних наукових дисциплін, визнаючи комплексність цього феномену. *Інтеграційний підхід* Ради Європи поєднує соціологічні, економічні та політичні аспекти, виділяючи чотири виміри соціальної згуртованості: рівність у доступі до прав, гідність та визнання різноманітності, автономія та особистісний розвиток, участь та залученість (Council of Europe, 2005). Цей підхід пропонує комплексну рамку для аналізу різних аспектів соціальної згуртованості та розробки інтегрованих стратегій її розвитку.

Соціально-психологічний підхід, розроблений у працях Маді Дойча, Джона Берді та Майлза Хьюстона, фокусується на психологічних процесах, що лежать в основі формування соціальних зв'язків, довіри та почуття спільності (Berry, & Houston, 2012; Deutsch, 1985). Цей підхід допомагає зрозуміти, як індивідуальні психологічні процеси взаємодіють із соціальними структурами, формуючи основу для соціальної згуртованості.

Підхід соціальної екології Юрі Бронфенбренера розглядає соціальну згуртованість як результат взаємодії між різними рівнями соціальної системи – від мікросистем (сім'я) до макросистем (культура, соціальні інститути) (Bronfenbrenner, 1979). Цей підхід підкреслює необхідність інтервенцій на різних рівнях соціальної системи для розвитку соціальної згуртованості (McLeroy et al., 1988). У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб це означає розробку комплексних стратегій, що охоплюють як індивідуальну психологічну підтримку, так і трансформацію інституційних структур та соціальних політик.

Міждисциплінарні підходи дозволяють інтегрувати різні аспекти соціальної згуртованості – нормативні, реляційні, афективні та функціональні – у цілісну теоретичну рамку, що є особливо важливим для розробки комплексних стратегій інтеграції внутрішньо переміщених осіб (Міністерство з питань реінтеграції..., 2023).

Аналіз різних теоретичних підходів до розуміння соціальної згуртованості демонструє багатомірність та комплексність цього феномену. Кожен підхід пропонує власний фокус аналізу, який дозволяє висвітлити певні аспекти соціальної згуртованості. Інтеграція цих підходів створює теоретичну основу для комплексного дослідження процесів формування та розвитку соціальної згуртованості в громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб.

Соціальна згуртованість є складним багатомірним феноменом, що включає взаємопов'язані структурні компоненти. Аналіз цих компонентів дозволяє глибше зрозуміти механізми формування та підтримки соціальної згуртованості, особливо в контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб. На основі аналізу наукових досліджень можна виокремити чотири ключові компоненти соціальної згуртованості: ціннісно-нормативний, соціально-реляційний, афективний та функціональний (табл. 2). *Ціннісно-нормативний компонент* включає спільні цінності, норми, переконання та моральні зобов'язання, які поділяються членами спільноти та формують основу для їх взаємодії. Спільні цінності забезпечують нормативну основу для колективної ідентичності та соціальної взаємодії. Р. Бергер-Шмітт виділяє дві групи цінностей, особливо важливих для соціальної згуртованості: інклюзивні цінності (повага до різноманітності, толерантність) та цінності колективного добробуту (солідарність, справедливість, рівність) (Berger-Schmitt, 2002). Дослідження проекту reSCORE показало, що в умовах війни відбувається посилення патріотичних цінностей та цінностей солідарності, які об'єднують різні соціальні групи (Мініч, 2024).

Соціальної норми регулюють взаємодію членів спільноти та сприяють передбачуваності соціальних відносин. Для соціальної згуртованості особливо важливими є норми взаємності, співпраці та інклюзивності (Палатна & Семигіна, 2024). У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб формування інклюзивних норм є вирішальним для подолання бар'єрів та забезпечення повноцінної участі переселенців у житті приймаючих громад (Голотенко, & Удовенко, 2023).

Таблиця 2

Структурні компоненти соціальної згуртованості

Компонент	Складові елементи	Характеристика	Значення для інтеграції ВПО
Ціннісно-нормативний	Спільні цінності Соціальні норми Моральні зобов'язання	Нормативна основа для колективної ідентичності та соціальної взаємодії. Інклюзивні цінності та цінності колективного добробуту	Формування інклюзивних норм для подолання бар'єрів та забезпечення участі переселенців
Соціально-реляційний	Соціальні зв'язки Соціальні мережі Довіра Соціальна інклюзія	Структура та якість соціальних відносин. Сильні та слабкі зв'язки, мости між групами, довіра (міжособистісна, категоріальна, інституційна)	Розбудова мостів між переселенцями та місцевими жителями. Доступ до інформації та ресурсів через слабкі зв'язки
Афективний	Почуття приналежності Солідарність Емоційна прив'язаність до місця	Емоційні аспекти відносин між членами спільноти. Суб'єктивне відчуття єдності та взаємної підтримки	Формування нового почуття приналежності до приймаючої громади. Подолання втрати емоційного зв'язку з місцем походження
Функціональний	Кооперація Взаємодопомога Колективна дія	Практичні аспекти взаємодії членів спільноти. Спільна діяльність для досягнення спільних цілей	Створення можливостей для спільних проєктів розвитку громади. Формування позитивних міжгрупових відносин

Моральні зобов'язання відображають відповідальність членів спільноти за дотримання спільних цінностей та норм, а також за благополуччя інших. Етціоні зазначає, що згуртовані спільноти характеризуються високим рівнем моральних зобов'язань, що виявляється в готовності жертвувати власними інтересами задля спільного блага (Etzioni, 1988). Цей аспект набуває особливого значення в умовах кризи, коли готовність допомагати іншим стає важливим фактором виживання та адаптації.

Соціально-реляційний компонент включає структуру та якість соціальних зв'язків, мереж і відносин, а також рівень довіри між членами спільноти.

Соціальні зв'язки та мережі забезпечують канали комунікації, обміну ресурсами та взаємної підтримки. У контексті соціальної згуртованості особливо важливими є різні типи зв'язків (Granovetter, 1973; Putnam, 2000):

- сильні зв'язки – інтенсивні, емоційно насичені відносини (сім'я, близькі друзі);
- слабкі зв'язки – менш інтенсивні відносини, що з'єднують людей з різних соціальних груп;
- мости – зв'язки між різними соціальними групами;
- зв'язуючі ланки – вертикальні зв'язки, що забезпечують доступ до ресурсів.

Для інтеграції внутрішньо переміщених осіб особливо важливою є розбудова мостів між переселенцями та місцевими жителями. Як показує дослідження Палатної та Семигіної, формування слабких зв'язків забезпечує доступ до інформації, ресурсів та можливостей і є ключовим фактором успішної інтеграції (Палатна, & Семигіна, 2024).

Довіра є ключовим елементом соціально-реляційного компоненту. Штомпка виділяє три типи довіри: міжособистісну, категоріальну та інституційну (Sztompka, 1999). Усланер розрізняє партикулярну довіру (до "своїх") та узагальнену довіру (до людей загалом) (Uslaner, 2002). У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб важливо розвивати узагальнену довіру, яка сприяє співпраці між різними соціальними групами, а також зміцнювати інституційну довіру, яка забезпечує легітимність соціальних інституцій (Мініч, 2024).

Соціальна інклюзія передбачає включення всіх членів суспільства до соціальних мереж та забезпечення їм доступу до ресурсів. За даними Київського міжнародного інституту соціології, 38 % місцевих жителів демонструють настроєне ставлення до внутрішньо переміщених

осіб (КМІС, 2023), що вказує на необхідність цілеспрямованих зусиль для подолання соціальної ексклюзії та сприяння інклюзії переселенців.

Афективний компонент включає емоційні аспекти відносин між членами спільноти: почуття приналежності, солідарності та емоційну прив'язаність до спільноти. Почуття приналежності – це суб'єктивне відчуття індивіда, що він є частиною спільноти, приймається її членами та поділяє спільну ідентичність. Гончар та Нестеренко виділяють когнітивний, емоційний та поведінковий виміри почуття приналежності (Гончар, & Нестеренко, 2022). Дослідження Чуйко та Федоренко показують, що внутрішньо переміщені особи, які відчують приналежність до приймаючих громад, демонструють вищий рівень психологічного благополуччя та соціальної інтеграції (Chuiiko, & Fedorenko, 2022).

Солідарність – це почуття єдності, взаємної підтримки та взаємодопомоги між членами спільноти. Дюркгейм розрізняв механічну та органічну солідарність (Durkheim, 1893), а сучасні дослідники розширили цю типологію, виділяючи афективну, функціональну, нормативну та структурну солідарність (Van Dyk, 2020). В українських громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб, високий рівень солідарності корелює з низьким рівнем соціальної напруги та успішною інтеграцією переселенців (Мініч, 2024).

Емоційна прив'язаність до місця – це зв'язок між індивідом та певним місцем, який виявляється в почутті приналежності, гордості та відповідальності. Левицька і Хенрік у своєму дослідженні, що узагальнює 40 років вивчення цього феномену, визначають прив'язаність до місця як "позитивний емоційний зв'язок між людиною та конкретним місцем, який спонукає людину залишатися близько до цього місця та відчувати комфорт і безпеку в його присутності" (Lewicka & Henrik, 2011). Вони виділяють три компоненти прив'язаності до місця: афективний (емоційний зв'язок), когнітивний (спогади, знання, переконавання) та поведінковий (дії, спрямовані на підтримку зв'язку з місцем).

Внутрішньо переміщені особи часто переживають втрату емоційного зв'язку з місцем походження і потребують формування нового зв'язку з приймаючою громадою, що є важливим аспектом їхньої інтеграції та психологічного благополуччя. Голотенко та Удовенко зазначають, що 43 % ВПО сприймають своє перебування у приймаючих громадах як тимчасове (Голотенко,

& Удовенко, 2023), що ускладнює формування емоційної прив'язаності та повноцінної інтеграції.

Функціональний компонент включає практичні аспекти взаємодії членів спільноти: кооперацію, взаємодопомогу та колективну дію. Кооперація – це спільна діяльність для досягнення спільних цілей. Аксельрод виділяє фактори, що сприяють кооперації: тривалість взаємодії, реципрокність, упізнаваність та комунікація (Axelrod, 1984). Створення можливостей для кооперації між внутрішньо переміщеними особами та місцевими жителями, наприклад, через спільні проекти розвитку громади, сприяє формуванню позитивних міжгрупових відносин та соціальної згуртованості (Палатна, & Семигіна, 2024).

Взаємодопомога може бути формальною (через інституції) або неформальною (у рамках соціальних мереж), безпосередньою або опосередкованою. У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб взаємодопомога відіграє важливу роль у забезпеченні базових потреб переселенців та формуванні соціальних зв'язків. Дослідження Чуїко та Федоренко показують, що взаємодопомога між переселенцями та місцевими жителями сприяє формуванню довіри та солідарності (Chuiiko, & Fedorenko, 2022).

Колективна дія – це узгоджені зусилля групи для досягнення спільної мети. Елінор Остром визначила принципи успішної колективної дії: чіткі групові межі, адаптовані правила, участь у модифікації правил, ефективний моніторинг, градуйовані санкції, механізми розв'язання конфліктів та визнання права на самоорганізацію (Ostrom, 2000). Проект reSCORE демонструє, що в умовах війни спостерігається посилення громадянської активності та колективної дії в українських громадах (Мініч, 2024).

Структурні компоненти соціальної згуртованості тісно взаємопов'язані та взаємно підсилюють один одного. Джозеф Чан розробив модель, що ілюструє їх взаємозв'язок (Chan, To & Chan, 2006): ціннісно-нормативний компонент створює основу для розвитку соціально-реляційного компонента; соціально-реляційний компонент сприяє формуванню афективного компонента; афективний компонент підтримує функціональний компонент; функціональний компонент зміцнює ціннісно-нормативний компонент (рис. 1).

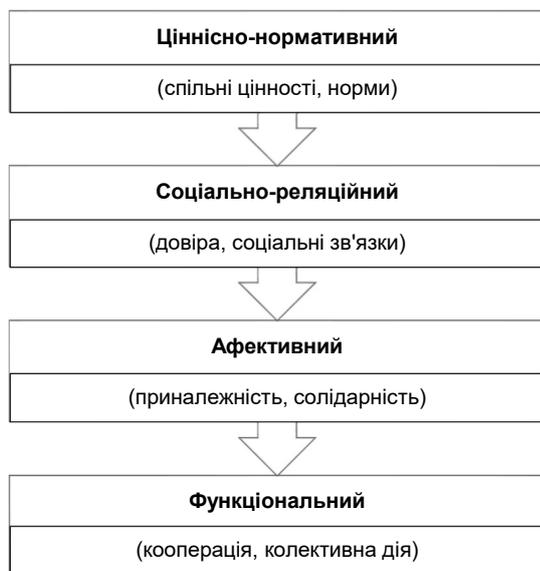

Рис. 1. Взаємозв'язок структурних компонентів соціальної згуртованості

Форрест та Кернс зазначають, що компоненти соціальної згуртованості взаємно підсилюють один одного, створюючи позитивні цикли розвитку згуртованості (Forrest, & Kearns, 2001). Наприклад, спільні цінності сприяють формуванню довіри, довіра підтримує почуття приналежності, почуття приналежності сприяє кооперації, а успішна кооперація зміцнює спільні цінності.

У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб важливо розвивати всі компоненти соціальної згуртованості комплексно, враховуючи їх взаємозв'язок. Програми та інтервенції, спрямовані на розвиток соціальної згуртованості, мають охоплювати як формування спільних цінностей та норм, так і розбудову соціальних мереж, розвиток почуття приналежності та створення умов для кооперації та взаємодопомоги.

Розуміння структурних компонентів соціальної згуртованості та їх взаємозв'язків дозволяє розробляти більш ефективні стратегії інтеграції внутрішньо переміщених осіб, які враховують комплексну природу цього феномену та спрямовані на системний розвиток соціальної згуртованості в приймаючих громадах.

Дискусія і висновки

Проведений теоретичний аналіз соціальної згуртованості розкриває складність та багатогранність цього феномену, особливо в контексті сучасних українських реалій. Дослідження підтверджує актуальність розгляду соціальної згуртованості як ключового фактора успішної інтеграції внутрішньо переміщених осіб, що набуває особливого значення в умовах масштабного внутрішнього переміщення населення в Україні.

Аналіз еволюції концепту соціальної згуртованості від класичних теорій до сучасних міждисциплінарних підходів демонструє трансформацію розуміння цього феномену під впливом суспільних змін. Якщо в період індустріалізації увага зосереджувалась на механізмах соціальної солідарності в традиційному розумінні, то в епоху глобалізації та мультикультуралізму акцент зміщується на розвиток інклюзивних форм згуртованості, здатних об'єднувати різноманітні соціальні групи.

Особливо важливим є виокремлення чотирьох структурних компонентів соціальної згуртованості. Ціннісно-нормативний компонент створює основу для формування спільної ідентичності, проте в контексті інтеграції ВПО постає виклик балансування між збереженням культурної самобутності переселенців та формуванням спільних цінностей з приймаючою громадою. Соціально-реляційний компонент підкреслює критичну важливість розбудови мостів між різними групами, що підтверджується теорією "сили слабких зв'язків" Грановеттера та концепцією сполучного соціального капіталу Патнема.

Афективний компонент виявляється особливо проблематичним для ВПО, оскільки 43% із них сприймають своє перебування як тимчасове, що ускладнює формування емоційної прив'язаності до нового місця. Функціональний компонент демонструє потенціал практичної співпраці як механізму зближення різних груп населення.

Інтеграція різних теоретичних підходів дозволяє сформувати комплексне розуміння соціальної згуртованості, проте також виявляє складність взаємодії різних рівнів аналізу цього феномену. Зокрема, економічний підхід розкриває раціональні механізми та матеріальні основи згуртування, психологічний підхід поглиблює розуміння емоційних та ідентифікаційних процесів, а соціологічний підхід аналізує структурні аспекти соціальних відносин. Виклик полягає в тому, щоб ефективно поєднати ці різнорівневі пояснення в єдину теоретичну рамку, яка б

враховувала як індивідуальні мотиви, так і групові динаміки та структурні чинники.

Виявлені виклики інтеграції ВПО корелюють з теоретичними положеннями про структурні компоненти соціальної згуртованості, що підтверджує валідність запропонованої теоретичної рамки. Водночас, специфіка українського контексту, зокрема травматичний досвід війни у 67 % ВПО (Голотенко, & Удовенко, 2023), потребує адаптації існуючих теоретичних підходів до кризових умов.

Проведений аналіз має певні обмеження, пов'язані з його теоретичним характером. Відсутність емпіричної верифікації запропонованих теоретичних положень в українському контексті може обмежувати їхню практичну застосовність. Крім того, динамічний характер ситуації з внутрішнім переміщенням потребує постійного оновлення теоретичних рамок відповідно до змін у соціально-демографічній структурі населення.

Подальшого дослідження потребують механізми взаємодії різних компонентів соціальної згуртованості в специфічних умовах кризових ситуацій. Особливий інтерес становить розробка емпіричних інструментів вимірювання рівня соціальної згуртованості в громадах, що приймають ВПО, а також аналіз ефективності різних інтервенцій соціальної роботи для її розвитку.

Результати теоретичного аналізу дозволяють зробити декілька ключових висновків. По-перше, соціальна згуртованість є багатовимірним феноменом, що еволюціонував від класичних концепцій соціальної солідарності до сучасного міждисциплінарного розуміння як динамічного процесу інтеграції різних соціальних груп. По-друге, структурний аналіз виявляє чотири взаємопов'язані компоненти соціальної згуртованості (ціннісно-нормативний, соціально-реляційний, афективний та функціональний), які формують цілісну теоретичну рамку для розуміння механізмів групової інтеграції.

На основі проведеного аналізу сформульовано робоче визначення: соціальна згуртованість – це динамічний процес формування та підтримки якісних соціальних зв'язків, спільних цінностей, почуття приналежності та здатності до колективної дії, що забезпечує інклюзію різних соціальних груп, у тому числі внутрішньо переміщених осіб, та сприяє стабільному розвитку громади в умовах суспільних трансформацій.

Теоретико-методологічне значення дослідження полягає у створенні концептуального підґрунтя для аналізу соціальної роботи як інструменту розвитку соціальної згуртованості, особливо в контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Андерсон, Б. (2001). *Уявлені спільноти: міркування щодо походження і поширення націоналізму*. Критика.
- Аристотель. (2002). *Нікомахова етика* (В. В. Ставнюк, Транс.). Акілон-Плюс. http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf
- Вебер, М. (2012). *Господарство і суспільство: нариси з соціології розуміння* (М. Кушнір, Транс.). Видавничий дім Всесвіт.
- Голотенко, А., & Удовенко, Ю. (2023). Проблема суб'єктності вимушених мігрантів у контексті повномасштабної війни в Україні. *Соціологічний вісник*, 12(1), 23–34. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2023/9-1/3>
- Гончар, О., & Нестеренко, Є. (2022). Почуття приналежності як фактор психологічного благополуччя внутрішньо переміщених осіб. *Український психологічний журнал*, 3(21), 22–36. <https://doi.org/10.17721/ujp.2022.3.3>
- Київський міжнародний інститут соціології. (2023). *Ставлення до біженців, внутрішньо переміщених осіб, до російськомовних громадян та до деяких інших категорій населення України*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1218&page=1>

Міжнародна організація з міграції. (2024). *Внутрішня міграція та інтеграція в Україні: виклики та можливості*. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%202016_UA_June%202024.pdf

Мініч, Р. (Ред.). (2024). Соціальна згуртованість в Україні: тенденції за даними індексів reSCORE 2023 та SCORE 2021 (Ч. 1). *Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), ПРООН*. https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf

Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. (2023). *Стратегія інтеграції внутрішньо переміщених осіб та впровадження довгострокових рішень щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D1%80#Text>

Палатна, Д., & Семігіна, Т. (2024). *Згуртування громади: соціальний вимір*. Figshare. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.25927504.v1>

Тьонніс, Ф. (2005). *Спільнота та суспільство. Основні поняття чистої соціології*. Дух і літера.

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.

Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*. Basic Books.

Berger-Schmitt, R. (2002). Social cohesion between the member states of the European Union: Past developments and prospects for an enlarged Union. *Czech Sociological Review*, 38(6), 721–748. <https://doi.org/10.13060/00380288.2002.38.6.03>

Berry, J. W., & Houston, M. (2012). Understanding and managing diversity in organizations. In A. M. Ryan & F. T. L. Leong (Eds.), *Conducting multinational research: Applying organizational psychology in the workplace* (pp. 41–67). *American Psychological Association*.

Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

Castells, M. (2000). *The rise of the network society* (2nd ed.). Blackwell.

Chan, J., To, H., & Chan, E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social Indicators Research*, 75(2), 273–302. <https://doi.org/10.1007/s11205-005-2118-1>

Chuiko, O., & Fedorenko, O. (2022). Levels of social integration of internally displaced persons in the host community. *Regional Formation and Development Studies*, 31(2), 7–16. <https://doi.org/10.15181/rfds.v31i2.2093>

Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120. <https://doi.org/10.1086/228943>

Council of Europe. (2005). *Concerted development of social cohesion indicators*. Council of Europe Publishing.

Council of Europe. (2010). *New strategy and Council of Europe action plan for social cohesion*. https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010strategy_actionplan_socialcohesion.pdf

Deineko, O. (2021). "Being together" in pandemic conditions: Social cohesion challenges of the contemporary Ukrainian society. *Ukrainian Sociological Journal*, 25, 37–48. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2021-25-04>

Deutsch, M. (1985). *Distributive justice: A social-psychological perspective*. Yale University Press.

Durkheim, E. (1893). *The division of labour in society*. Free Press.

Etzioni, A. (1988). *The moral dimension: Toward a new economics*. Free Press.

Forrest, R., & Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2125–2143. <https://doi.org/10.1080/00420980120087081>

Giddens, A. (1999). *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. Profile Books.

Granovetter, M.S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>

Green, A., Preston, J., & Janmaat, J. G. (2008). Education, equality and social cohesion: A comparative analysis. *Palgrave Macmillan*.

Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.

Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. MIT Press.

Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: The state of Canadian research (CPRN Study No. F/03)*. Strategic Research and Analysis Directorate. Department of Canadian Heritage and Canadian Policy Research Networks.

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Clarendon Press.

Lewicka, M., & Henrik, E. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001>

McLeroy, K. R., Bibeau, D., Steckler, A., & Glanz, K. (1988). An ecological perspective on health promotion programs. *Health Education Quarterly*, 15(4), 351–377. <https://doi.org/10.1177/109019818801500401>

Marshall, T. H. (1950). *Citizenship and social class: And other essays*. Cambridge University Press.

Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.

- Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3), 137–158. <https://doi.org/10.1257/jep.14.3.137>
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387–389. <https://doi.org/10.2307/1925895>
- Simmel, G. (1971). *On individuality and social forms* (D. N. Levine, Ed.). University of Chicago Press.
- Stiglitz, J. E. (2002). Participation and development: Perspectives from the comprehensive development paradigm. *Review of Development Economics*, 6(2), 163–182. <https://doi.org/10.1111/1467-9361.00148>
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A sociological theory*. Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
- Tocqueville, A. de. (2000). *Democracy in America*. University of Chicago Press. (Original work published 1835).
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge University Press.
- Van Dyk, C. (2020). Dimensions of solidarity in complex societies. *Social Indicators Research*, 149(1), 1–18. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02240-7>
- Vertovec, S. (2007). New complexities of cohesion in Britain: Super-diversity, transnationalism and civil integration. *Commission on Integration and Cohesion*.
- Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5th ed.). Basic Books.
- References**
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Anderson, B. (2001). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Krytyka [in Ukrainian].
- Aristotle. (2002). *Nicomachean ethics* (V. V. Stavniuk, Trans.). Akvilon-Plus [in Ukrainian]. http://am.history.univ.kiev.ua/Nikomakhova_etyka.pdf
- Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*. Basic Books.
- Berger-Schmitt, R. (2002). *Social cohesion between the member states of the European Union: Past developments and prospects for an enlarged Union*. *Czech Sociological Review*, 38(6), 721–748. <https://doi.org/10.13060/00380288.2002.38.6.03>
- Berry, J. W., & Houston, M. (2012). Understanding and managing diversity in organizations. In A. M. Ryan, & F. T. L. Leong (Eds.), *Conducting multinational research: Applying organizational psychology in the workplace* (pp. 41–67). American Psychological Association.
- Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital*. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society* (2nd ed.). Blackwell.
- Chan, J., To, H., & Chan, E. (2006). Reconsidering social cohesion: Developing a definition and analytical framework for empirical research. *Social Indicators Research*, 75(2), 273–302. <https://doi.org/10.1007/s11205-005-2118-1>
- Chuiiko, O., & Fedorenko, O. (2022). Levels of Social Integration of Internally Displaced Persons in the Host Community. *Regional Formation and Development Studies*, 31(2), 7–16. <https://doi.org/10.15181/rfds.v31i2.2093>
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120. <https://doi.org/10.1086/228943>
- Council of Europe. (2005). *Concerted development of social cohesion indicators*. Council of Europe Publishing.
- Council of Europe. (2010). *New strategy and Council of Europe action plan for social cohesion*. https://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/socialcohesiondev/source/2010strategy_actionplan_socialcohesion.pdf
- Deineko, O. (2021). "Being together" in pandemic conditions: Social cohesion challenges of the contemporary Ukrainian society. *Ukrainian Sociological Journal*, 25, 37–48. <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2021-25-04>
- Deutsch, M. (1985). *Distributive justice: A social-psychological perspective*. Yale University Press.
- Durkheim, E. (1893). *The division of labour in society*. Free Press.
- Etzioni, A. (1988). *The moral dimension: Toward a new economics*. Free Press.
- Forrest, R., & Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2125–2143. <https://doi.org/10.1080/00420980120087081>
- Giddens, A. (1999). *Runaway world: How globalization is reshaping our lives*. Profile Books.
- Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
- Green, A., Preston, J., & Janmaat, J. G. (2008). *Education, equality and social cohesion: A comparative analysis*. Palgrave Macmillan.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. MIT Press.
- Holotenko, A., & Udovenko, Y. (2023). The problem of subjectivity of forced migrants in the context of a full-scale war in Ukraine. *Sociological Bulletin*, 12(1), 23–34 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2023/9-1/3>
- Honchar, O., & Nesterenko, Y. (2022). *Sense of belonging as a factor of psychological well-being of internally displaced persons*. *Ukrainian Psychological Journal*, 3(21), 22–36 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/upj.2022.3.3>
- International Organization for Migration. (2024). *Internal migration and integration in Ukraine: challenges and opportunities* [in Ukrainian]. https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbd1461/files/reports/IOM_UKR_GPS_Internal%20Displacement%20Report_Round%2016_UA_June%202024.pdf
- Jenson, J. (1998). *Mapping social cohesion: The state of Canadian research (CPRN Study No. F/03)*. Strategic Research and Analysis Directorate, Department of Canadian Heritage and Canadian Policy Research Networks.
- Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Clarendon Press.
- Kyiv International Institute of Sociology. (2023). *Attitudes towards refugees, internally displaced persons, Russian-speaking citizens and some other categories of the population of Ukraine* [in Ukrainian]. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1218&page=1>
- Lewicka, M., & Henik, E. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.10.001>
- McLeroy, K. R., Bibeau, D., Steckler, A., & Glanz, K. (1988). An ecological perspective on health promotion programs. *Health Education Quarterly*, 15(4), 351–377. <https://doi.org/10.1177/109019818801500401>
- Minich, R. (Ed.). (2024). *Social cohesion in Ukraine: trends according to reSCORE 2023 and SCORE 2021 indices* (Part 1). United States Agency for International Development (USAID), UNDP [in Ukrainian]. https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/PUB_Social-Cohesion-in-Ukraine_UKR_March.7.2024.pdf
- Ministry of Reintegration of Temporarily Occupied Territories of Ukraine. (2023). *Strategy for the integration of internally displaced persons and implementation of long-term solutions for internal displacement for the period until 2025* [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D1%80#Text>
- Oliveira, V. (1951). *Citizenship and social class: And other essays*. American Sociological Review.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge University Press.
- Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3), 137–158. <https://doi.org/10.1257/jep.14.3.137>
- Palatna, D., & Semyhina, T. (2024). *Community cohesion: social dimension*. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.25927504.v1>. Figshare [in Ukrainian].
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387–389. <https://doi.org/10.2307/1925895>
- Simmel, G. (1971). *On individuality and social forms* (D. N. Levine, Ed.). University of Chicago Press.
- Stiglitz, J. E. (2002). Participation and development: Perspectives from the comprehensive development paradigm. *Review of Development Economics*, 6(2), 163–182. <https://doi.org/10.1111/1467-9361.00148>
- Sztompka, P. (1999). *Trust: A sociological theory*. Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Brooks/Cole.
- Tocqueville, A. de. (2000). *Democracy in America*. University of Chicago Press. (Original work published 1835).
- Tonnies, F. (2005). *Community and society. Basic concepts of pure sociology*. Dukh i Litera [in Ukrainian]
- Uslaner, E. M. (2002). *The moral foundations of trust*. Cambridge University Press.
- Van Dyk, C. (2020). Dimensions of solidarity in complex societies. *Social Indicators Research*, 149(1), 1–18. <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02240-7>
- Vertovec, S. (2007). *New complexities of cohesion in Britain: Super-diversity, transnationalism and civil integration*. Commission on Integration and Cohesion.
- Weber, M. (2012). *Economy and society: Essays in the sociology of understanding* (M. Kushnir, Trans.). Publishing House "Vsesvit" [in Ukrainian].
- Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2005). *The theory and practice of group psychotherapy* (5th ed.). Basic Books.

Отримано редакцію журналу / Received: 25.05.25
 Прорецензовано / Revised: 17.07.25
 Схвалено до друку / Accepted: 17.09.25

Olena CHUIKO, DSc (Psychol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-7088-0961
e-mail: chuiko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Andrii ILCHUK, PhD Student
ORCID ID: 0009-0001-4063-9082
e-mail: an.ilchuk27@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE STUDY OF SOCIAL COHESION IN THE CONTEXT OF SOCIAL WORK

Background. *Social cohesion as a multidimensional social phenomenon is of particular relevance in the current context of global transformations and crises. In the Ukrainian context of a full-scale war and large-scale internal displacement of the population (about 3.6 million people), the conceptualization of this phenomenon becomes not only a theoretical task but also a practical necessity for developing effective strategies for the integration and consolidation of society. The purpose of the study is to comprehensively analyze the concept of "social cohesion", its evolution in scientific discourse, identify the main theoretical approaches to its understanding, and reveal the structural components and their interconnection in the context of integration of internally displaced persons into host communities.*

Methods. *The study uses theoretical analysis of scientific sources, comparative analysis of different conceptual approaches, systematization and generalization of theoretical positions, structural and functional analysis of the components of social cohesion.*

Results. *The historical evolution of the concept of social cohesion from ancient philosophical ideas to modern interdisciplinary theories is traced. Theoretical approaches (sociological, psychological, economic, political science and interdisciplinary) to the study of social cohesion are systematized. Four structural components of social cohesion are identified and analyzed: value-normative (common values, norms, moral obligations), social-relational (social ties, trust, inclusion), affective (sense of belonging, solidarity, emotional attachment) and functional (cooperation, mutual assistance, collective action).*

Conclusions. *A comprehensive understanding of the social cohesion phenomenon has been formed as a dynamic process of forming and maintaining quality social connections, shared values, sense of belonging, and capacity for collective action. Four interconnected structural components of social cohesion have been identified, which form a holistic theoretical framework for understanding mechanisms of group integration. A theoretical-methodological foundation has been created for further research of social work as an instrument for developing social cohesion in conditions of massive internal displacement of population.*

Keywords: *community, internally displaced persons, social cohesion, social integration, social work.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 364-787.24;159.942.5]:355.018

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/11>

Катерина АКСЬОНОВА, асп.

ORCID ID: 0009-0009-3845-3009

e-mail: kateryna.aksonova@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

**ВТОРИННА ТРАВМАТИЗАЦІЯ СІМЕЙ ВЕТЕРАНІВ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Вступ. Вторинна травматизація членів сімей ветеранів є складним психосоціальним феноменом, що формується внаслідок опосередкованого впливу травматичного досвіду через постійний контакт із ветераном. В умовах російсько-української війни проблема набуває особливої актуальності, оскільки збільшення кількості ветеранів супроводжується зростанням психологічних і соціальних викликів у їхніх родинах. Мета дослідження полягає у вивченні рівнів і проявів вторинної травматизації в сім'ях українських ветеранів, аналіз структури симптомів і чинників, що зумовлюють її інтенсивність.

Методи. Використано змішаний підхід. Кількісне дослідження проведено з використанням опитувальника *Secondary Traumatic Stress Scale (STS-15)*, адаптованого до українського контексту ($n = 52$: дружини, батьки, повнолітні діти ветеранів). Якісний аналіз здійснено за матеріалами психологічних консультацій, що дало змогу виокремити ключові теми переживання вторинної травматизації. Забезпечено добровільність участі, інформовану згоду та анонімність.

Результати. Середній сумарний бал *STS-15* становив $M = 25,9$ ($SD = 6,1$), що відповідає середньому рівню вторинної травматизації; понад 70% респондентів продемонстрували середній або високий рівні *STS*. Найвиразнішими симптомами були інтрузії ($M = 5,3$) і емоційне виснаження ($M = 5,5$), нижчими – уникання ($M = 5,1$) та гіперактивація ($M = 5,0$). Встановлено значущий зв'язок між частотою розповідей ветерана про бойовий досвід і рівнем *STS* у членів сім'ї ($r = 0,64$; $p < 0,001$). Якісний аналіз виявив п'ять кластерів: експозицію до травматичного нарративу, емоційне виснаження, порушення комунікації, копінг-ресурси й бар'єри доступу до допомоги.

Висновки. Вторинна травматизація поширена серед сімей ветеранів, поєднує індивідуальні симптоми з дисфункціями сімейної системи й впливає на соціальну інтеграцію. Ключовим чинником є інтенсивність контакту з травматичним досвідом ветерана. Результати підтверджують необхідність впровадження комплексного соціального супроводу, що має включати психологічне консультування, психоедукаційні програми, створення груп підтримки та використання ресурсів громад. Дослідження поглиблює наукове розуміння вторинної травматизації та має практичну значущість для вдосконалення системи соціальної роботи в Україні, спрямованої на підтримку ветеранів і членів їхніх родин.

Ключові слова: вторинний травматичний стрес, посттравматичні симптоми, психосоціальний супровід, російсько-українська війна, сім'ї ветеранів, соціальна реабілітація, соціальна робота.

Вступ

Повномасштабна війна в Україні, розв'язана російською федерацією в 2022 р., спричинила радикальні зміни в соціальному житті та суттєво позначилася на психологічному стані ветеранів і членів їхніх родин. За даними Міністерства у справах ветеранів України (2023), кількість осіб, які вже мають статус ветеранів, вимірюється сотнями тисяч і продовжує зростати (Верховна Рада України, 1993; Кабінет Міністрів України, 2021). Це означає, що все більше українських сімей стикаються з потребою у психологічній та соціальній підтримці, а система соціальної роботи постає перед необхідністю пошуку нових механізмів соціального супроводу.

У науковій і практичній площині найбільша увага традиційно приділяється проблемі посттравматичного стресового розладу (PTSD) у ветеранів. Проте дослідження останніх десятиліть переконливо доводять, що травматичний досвід виходить за межі особистості ветерана та істотно впливає на членів його сім'ї (Figley, 1995; Bride, 2007; Dekel, & Solomon, 2006; Nelson Goff, & Smith, 2005). У науковій літературі цей феномен окреслюється поняттями *secondary traumatic stress (STS)* або *secondary traumatization* – вторинна травматизація.

Вторинна травматизація виявляється через симптоми, подібні до ПТСР: інтрузії, уникання, гіперактивацію, емоційне виснаження та відчуження. Для членів сімей ветеранів це означає втрату почуття безпеки, напруження у стосунках, конфлікти та труднощі у вихованні дітей (Dekel, & Solomon, 2006; Nelson Goff, & Smith, 2005). Дослідження

засвідчують, що вторинна травматизація має довготривалі наслідки, включно з погіршенням якості життя, підвищенням ризику розлучень і міжпоколінними ефектами у психоемоційному стані дітей (Baum, 2014; Zerach, 2016).

В Україні проблема вторинної травматизації лише починає входити у поле наукових дискусій. Дослідники наголошують, що соціальна та психологічна підтримка сімей ветеранів є необхідною умовою їхньої успішної соціальної інтеграції (Семигіна, 2020; Палієнко, 2021; Школяр, Циллик, 2023). Проте більшість державних програм і досі зосереджені на індивідуально орієнтованій допомозі ветеранам, тоді як їхні близькі залишаються "невидимими" отримувачами послуг (Марченко, & Петренко, 2022; Кравець, 2023).

Варто зазначити, що нормативно-правова база України визначає основні гарантії та права ветеранів війни й членів їхніх сімей. Зокрема, Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (Верховна Рада України, 1993) окреслює коло отримувачів державної підтримки та засади їхнього соціального забезпечення. Водночас у законодавстві акцент робиться переважно на індивідуальних пільгах і гарантіях ветеранам, тоді як проблематика психосоціальної підтримки сімейних систем лишається недостатньо врегульованою, що створює розрив між юридичними нормами та реальними потребами родин у процесі соціальної реабілітації та соціального супроводу.

Таким чином, вторинна травматизація виступає не лише як психологічний феномен, а й як вагомий соціальний

чинник, що визначає ефективність реінтеграції ветерана в суспільство. Відсутність цілеспрямованих програм підтримки для сімей створює додаткові ризики соціальної дезадаптації, а також підкреслює актуальність наукового аналізу цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема вторинної травматизації (*secondary traumatization*) та вторинного травматичного стресу (*secondary traumatic stress, STS*) належить до міждисциплінарних досліджень, у межах яких поєднуються психологія, соціальна робота, соціологія та педагогіка. У світовій науковій традиції основоположними вважаються роботи Ч. Фіґлі (Figley, 1995), який одним із перших описав явище вторинної травматизації у близьких осіб і фахівців допомагаючих професій, та Дж. Брайда (Bride, 2007), який розробив психометричні інструменти для вимірювання цього феномену.

У науковій літературі вторинна травматизація визначається як комплекс симптомів, подібних до посттравматичного стресового розладу, що виникають у людей, котрі не були безпосередніми свідками чи учасниками травматичних подій, але зазнали їх впливу опосередковано через тісний контакт із постраждалими (Bride, 2007; Figley, 1995).

Значну увагу вторинній травматизації в контексті сімей ветеранів приділяють ізраїльські та американські науковці. Декель та Соломон (Dekel, & Solomon, 2006) довели, що дружини ветеранів із симптомами ПТСР часто демонструють власні психотравматичні реакції, які корелюють із тяжкістю розладів у чоловіків (Dekel, & Solomon, 2006; Nelson Goff, & Smith, 2005). Нельсон Гофф і Сміт (Nelson Goff, & Smith, 2005) у дослідженнях американських військових сімей виявили, що вторинна травматизація негативно впливає на подружні стосунки, призводить до зростання конфліктів, емоційного відчуження та труднощів у вихованні дітей. Подальші праці підтвердили, що вторинна травматизація має тенденцію до накопичення та може ставати хронічною за відсутності належної психологічної й соціальної підтримки (Baum, 2014; Zerach, 2016).

У більшості міжнародних досліджень вторинна травматизація розглядається не лише як психологічний феномен, а й як чинник соціального функціонування сім'ї. Втрата почуття безпеки, порушення комунікації та руйнування сімейних ролей безпосередньо впливають на соціальну інтеграцію ветерана. Дослідження С. Тедескі та Л. Калхуна (Tedeschi, & Calhoun, 2004) підкреслюють, що подолання вторинної травматизації можливе завдяки феномену посттравматичного зростання, проте він потребує інституційної підтримки у формі груп взаємодопомоги та психоедукаційних програм для сімей (Tedeschi, & Calhoun, 2004).

Останні публікації ще більше деталізують масштаби проблеми. Leshem та ін. (2023) показали, що навіть батьки військовослужбовців, які перебувають на фронті, мають виражені симптоми STS через постійний контакт із травматичними розповідями. Chemeys та ін. (2025), досліджуючи українських матерів і бабусь солдатів, ув'язнених та ветеранів, виявили високий рівень вигорання та стресових розладів, особливо серед тих, хто мешкає у громадах, безпосередньо уражених війною. У роботі Karl та ін. (2025) доведено, що члени сімей ветеранів і перших реагуючих демонструють складні мережеві поєднання психічних симптомів – тривоги, депресії та вторинної травматизації. Maddah та ін. (2024) у якісному дослідженні показали, що дружини ветеранів із PTSD стикаються з особливими викликами: емоційним відчуженням,

порушеннями комунікації та підвищеним навантаженням у процесі адаптації до змін у поведінці ветерана.

В Україні ця проблематика лише починає входити в науковий дискурс. Дослідники соціальної роботи й психології (Семигіна, 2022; Палієнко, 2021; Школяр, & Циллик, 2023) підкреслюють, що проблеми сімей ветеранів нерозривно пов'язані з процесами реабілітації та соціальної інтеграції військовослужбовців. Водночас більшість державних програм орієнтовані насамперед на індивідуальну допомогу ветеранам, тоді як їхні близькі залишаються "невидимими" отримувачами послуг (Марченко, & Петренко, 2022; Кравець, 2023). Певну роль відіграють громадські організації та ветеранські спільноти, проте їхні ініціативи здебільшого залишаються фрагментарними та не охоплюють усіх потреб родин.

У міжнародній літературі останніх років зростає увага до проблеми вторинної травматизації саме в контексті сімей ветеранів, де вона розглядається не лише як індивідуально-психологічне явище, а й як фактор соціального функціонування. Низка новітніх досліджень підтверджує, що вторинна травматизація охоплює різні категорії членів родини – від партнерів і дітей до батьків військовослужбовців та ветеранів.

Зокрема, Tekin та співавт. (2025) здійснили масштабне крос-секційне дослідження серед членів домогосподарств ветеранів із діагностованим посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). Автори виявили, що вторинний травматичний стрес значущо проявляється у партнерів і дітей, особливо в умовах низької соціальної підтримки. Дослідження показало, що рівень STS зростає у тих сім'ях, де відсутні організовані механізми допомоги, а доступ до спеціалізованих програм обмежений. Це ще раз підкреслює важливість соціального супроводу як запобіжника для трансформації індивідуальних переживань у хронічні сімейні проблеми. У своїх висновках Tekin та колеги наголошують на необхідності впровадження інтегрованих програм соціальної підтримки, що поєднують психологічні інтервенції з соціальними ресурсами громади.

Leshem, Rozenzweig і Solomon (2023) зосередили увагу на батьках ветеранів, які повернулися з бойових дій, і виявили, що STS може зберігатися тривалий час – навіть через кілька років після завершення військової служби. Це важливий акцент, адже більшість попередніх досліджень фокусувалася переважно на дружинах або дітях ветеранів. Отримані дані свідчать, що батьки ветеранів не лише співпереживають їхній травматичний досвід, але й відчувають довготривале емоційне та соціальне навантаження. У практичному вимірі це означає, що система соціальної підтримки має охоплювати не лише "ядерну" сім'ю, а й ширше родинне коло, забезпечуючи можливість консультування, просвітницьких програм і груп психосоціальної підтримки для батьків.

Не менш показовими є результати якісного дослідження Maddah та ін. (2024), яке висвітлює труднощі, з якими стикаються дружини ветеранів із ПТСР. В інтерв'ю дружини розповідали про постійне емоційне виснаження, що виникає внаслідок потреби доглядати за ветераном, а також про соціальні наслідки – порушення сімейних ролей, фінансові труднощі, зростання відповідальності за дітей та домашні справи. Окремо було наголошено на проблемі соціального стигматизування: жінки часто відчували осуд або нерозуміння з боку оточення, що посилювало відчуття ізоляції. Автори підкреслюють, що для подолання цих викликів потрібні не лише індивідуальні психотерапевтичні інтервенції, а й комплексні програми соціальної підтримки, які включають навчання навичкам самопомоги, створення груп взаємодопомоги

та розбудову локальних сервісів соціального супроводу для сімей ветеранів.

Отримані результати узгоджуються із загальною тенденцією сучасних досліджень: STS у сім'ях ветеранів дедалі частіше розглядається як довготривалий соціально-психологічний процес, який потребує системних рішень. Якщо у ранніх роботах переважав інтерес до індивідуальних клінічних проявів (наприклад, тривожності чи депресивності у членів сім'ї), то нині акцент поступово зміщується на соціальні наслідки – від ізоляції та конфліктності у родині до труднощів соціальної інтеграції у громаді. Важливим є і те, що сучасні дослідження висвітлюють необхідність довготривалої психосоціальної підтримки, адже вторинна травматизація може зберігатися роками після повернення ветерана додому (Leshem et al., 2023; Maddah et al., 2024; Tekin et al., 2025).

Таким чином, аналіз новітніх публікацій дозволяє зробити кілька висновків. По-перше, вторинна травматизація сімей ветеранів сьогодні розглядається значно ширше, ніж у попередніх дослідженнях: вона охоплює не лише психологічні симптоми, але й соціальні наслідки, що прямо впливають на функціонування родини і громади. По-друге, актуальні праці підкреслюють необхідність інтеграції соціального супроводу в систему допомоги, адже без належної соціальної підтримки навіть помірні прояви STS можуть ставати хронічними. По-третє, ці публікації підтверджують, що дослідження в українському контексті є вкрай потрібними, адже більшість наявних моделей створювалися на основі західних реалій і потребують адаптації до умов воєнної та післявоєнної України.

Відтак, попри наявність ґрунтовних міжнародних напрацювань і перші українські дослідження, недостатньо вивченим залишається питання вторинної травматизації саме сімей українських ветеранів у сучасних умовах війни. Саме ця наукова прогалина зумовила вибір теми нашого дослідження.

Мета дослідження полягає у виявленні психологічних та соціальних механізмів вторинної травматизації членів сімей ветеранів в умовах російсько-української війни, аналізі рівня її поширеності та специфічних проявів, а також обґрунтуванні напрямів соціального супроводу, здатних зменшити негативні наслідки цього явища.

Методи

Дослідження мало змішаний дизайн, що поєднував кількісний та якісний підходи. Такий формат дозволив отримати як узагальнену статистичну картину поширеності вторинної травматизації серед членів сімей ветеранів, так і глибше зрозуміти особливості її прояву у повсякденному житті родин.

У кількісному етапі дослідження взяли участь 52 респонденти – члени сімей ветеранів, які брали участь у бойових діях у складі Збройних сил України. Переважну частину становили дружини військовослужбовців (близько 70 %), проте також були представлені матері, батьки та повнолітні діти ветеранів. Вік учасників коливався від 21 до 58 років, середній вік становив 37 років. Усі респонденти брали участь добровільно, на основі інформованої згоди, а їхні відповіді були анонімними.

Для кількісної оцінки вторинної травматизації застосовано шкалу STS-15 (Secondary Traumatic Stress Scale), яка вимірює три основні прояви: інтрузії, уникання та гіперзбудження (Bride, 2007). Шкала продемонструвала високий рівень внутрішньої узгодженості у міжнародних дослідженнях (Cronbach's $\alpha > 0,80$) і була адаптована для використання в українському

контексті. Респонденти оцінювали частоту переживань за п'ятибальною шкалою Лайкерта.

Для глибшого розуміння соціально-психологічних наслідків вторинної травматизації було здійснено аналіз 14 протоколів індивідуальних психологічних консультацій із членами сімей ветеранів. Аналіз проводився у кілька етапів: 1) ознайомлення з матеріалом і первинне кодування; 2) виокремлення повторюваних мотивів і формування початкових категорій; 3) групування категорій у тематичні блоки; 4) формулювання узагальнюючих висновків щодо провідних тем. Особлива увага приділялася висловлюванням, які стосувалися сімейної динаміки, соціальної підтримки та відчуття ізоляції.

Усі процедури відповідали етичним стандартам досліджень у сфері психології та соціальної роботи. Учасники були поінформовані про мету та умови дослідження, надали добровільну згоду на участь і мали право відмовитися на будь-якому етапі. Анонімність та конфіденційність даних були гарантовані.

Кількісні дані було опрацьовано за допомогою описової статистики (середні значення, відсоткові розподіли), а також кореляційного аналізу для виявлення зв'язків між рівнями STS та характеристиками учасників. Якісні матеріали аналізувалися за допомогою тематичного аналізу, що дозволило виокремити ключові патерни вторинної травматизації та співвіднести їх із отриманими статистичними результатами.

Результати

Аналіз отриманих даних дозволив виявити особливості вторинної травматизації у сім'ях ветеранів та окреслити її соціально-психологічні наслідки. Поєднання кількісного та якісного підходів забезпечило багатовимірне бачення проблеми: від загальних тенденцій, зафіксованих у статистичних показниках, до глибинних смислів, що відображаються у висловлюваннях учасників під час психологічних консультацій.

Перш за все, кількісний аналіз результатів опитування ($n = 52$) засвідчив, що більшість респондентів перебувають у зоні середнього рівня вторинної травматизації. Зокрема, 63,5 % учасників виявили помірні прояви STS, 28,8 % – низький рівень, а ще 7,7 % – високий рівень симптомів. Такий розподіл свідчить, що для більшості сімей ветеранів вторинна травматизація має не катастрофічний, але стійкий і значущий характер, здатний впливати на повсякденне функціонування (рис. 1).

Рис. 1. Розподіл респондентів за рівнями STS

Зауважимо, що найбільшу частку складають учасники із середнім рівнем вторинної травматизації, що вказує на наявність групи ризику серед сімей ветеранів.

Додатковий аналіз середніх показників за підшкалами STS-15 показав, що найбільш вираженим виявився компонент уникання, тоді як інтрузії та гіперзбудження мали нижчі середні значення. Це означає, що члени сімей ветеранів схильні уникати розмов чи ситуацій, які нагадують їм про травматичний досвід, що пережив ветеран. Подібна стратегія має подвійний ефект: з одного боку, вона дає можливість тимчасово знизити напруження, а з іншого – перешкоджає відкритій комунікації й посилює емоційну дистанцію у родині.

Кореляційний аналіз виявив значущий зв'язок між високим рівнем STS і такими факторами, як інтенсивність контакту з ветераном (зокрема, у дружин і матерів) та недостатня наявність зовнішніх джерел соціальної підтримки. Це свідчить, що вторинна травматизація формується не лише як наслідок психологічної близькості до травматичного досвіду, але й як продукт соціальних умов – від доступності сервісів до активності громад.

Разом із тим, самі статистичні дані не можуть відобразити повної палітри переживань. Тому особливо важливим є якісний аналіз протоколів психологічних консультацій (n = 14), який дозволив виокремити ключові теми й пов'язати їх із кількісними тенденціями.

Найчастіше респонденти описували емоційні труднощі, що проявлялися у вигляді постійної тривоги, напруженості, почуття небезпеки. Одна з учасниць зазначила: *"Мені здається, що він залишився там, на війні, і не повернувся додому, навіть коли фізично поруч"* (Респондентка 3). Подібні висловлювання конкретизують статистично зафіксовані інтрузії, коли члени сім'ї переживають відлуння чужої травми й відчувають її як власну. Емоційний фон родини у такому випадку стає загальною матрицею тривожності, яка обмежує можливості для соціальної інтеграції.

Не менш поширеною виявилася тема порушеної комунікації всередині сім'ї. Дружини ветеранів описували труднощі у веденні відвертих розмов, уникання конфліктних тем і відчуття "стіни" між собою та партнером: *"Ми не сваримось, але я відчуваю, що між нами стіна. Я не знаю, як говорити про це"* (Респондентка 7). Це прямо співвідноситься з високими балами за шкалою уникання та демонструє, що стратегія замовчування проблем посилює ізоляцію не лише індивідуальну, а й сімейну.

Особливо гостро звучала проблема дефіциту соціальної підтримки. Багато респондентів відзначали, що залишаються сам на сам зі своїми труднощами, і лише громадські організації чи волонтери іноді надають реальну допомогу: *"Я відчуваю, що ми залишилися сам на сам зі своїми проблемами. Лише у волонтерів можу попросити про щось конкретне"* (Респондентка 9). Це підтверджує дані кореляційного аналізу: низька підтримка з боку інституцій прямо пов'язана з високим рівнем вторинної травматизації. Для практики соціальної роботи цей результат означає потребу у створенні системних механізмів соціального супроводу сімей, які б не замикалися лише на ветерані, а розглядали родину як цілісну систему.

Водночас не всі результати свідчать лише про труднощі. Аналіз консультацій виявив також ресурси посттравматичного зростання, які відкривалися для сімей через групи взаємодопомоги та участь у громадських ініціативах. *"Я почала ходити на зустрічі для дружин військових, і там нарешті відчула, що мене розуміють"*

(Респондентка 12). Ці приклади конкретизують статистично нижчі показники за шкалою гіперзбудження й демонструють, що емоційна стабілізація можлива завдяки соціальним практикам. У соціальному вимірі це підтверджує ефективність соціальних програм групової підтримки, які можуть слугувати ресурсом подолання вторинної травматизації.

Узагальнюючи, результати дослідження показують, що вторинна травматизація є комплексним феноменом, де психологічні прояви невіддільні від соціальних наслідків. Кількісний аналіз окреслив масштаби проблеми, а якісний дозволив зрозуміти її конкретні форми у повсякденному житті родин ветеранів. Виявлені тенденції підтверджують необхідність інтегрованого підходу: поряд із психологічним консультуванням потрібні програми соціального супроводу, спрямовані на відновлення комунікації в родині, зменшення ізоляції та активізацію ресурсів громади. Таким чином, отримані результати мають значення не лише для психологічної практики, а й для розвитку системи соціальної роботи та соціальної реабілітації сімей ветеранів в Україні.

Дискусія і висновки

Отримані результати підтверджують, що вторинна травматизація у сім'ях ветеранів є багатовимірним феноменом, який охоплює не лише психологічні симптоми, але й соціальні наслідки для функціонування родини ветерана та інтеграції в громаду. Виявлене домінування середнього рівня STS свідчить, що більшість членів сімей не мають клінічно виражених проявів, однак перебувають у стані постійного напруження, що впливає на їхню комунікацію, емоційне благополуччя та стосунки. Подібні результати узгоджуються з дослідженнями Dekel і Solomon (2006), які описували тенденцію накопичення вторинної травматизації у дружин ветеранів, та Nelson Goff і Smith (2005), які пов'язували її з підвищенням кількості сімейних конфліктів і зниженням якості подружніх відносин (Nelson Goff, & Smith, 2005; Dekel, & Solomon, 2006).

Особливо значущим у нашому дослідженні є те, що виявлені кількісні результати були підкріплені якісними даними з протоколів психологічних консультацій. Так, домінування підшкали "уникання" конкретизується у висловлюваннях дружин ветеранів, які описували небажання піднімати "небезпечні теми" та формування емоційної дистанції у родині. Це співпадає з висновками Maddah та ін. (2024), які підкреслюють, що замовчування проблеми з боку жінок веде до поглиблення ізоляції і посилення навантаження на партнерів. Водночас у нашому дослідженні простежується тенденція, що навіть у ситуації уникання учасники все ж шукають зовнішні джерела підтримки, зокрема у громадських ініціативах, що відкриває перспективи для соціальної роботи.

Результати також підтвердили значущість зовнішніх чинників. Виявлений зв'язок між високим рівнем STS та низькою соціальною підтримкою збігається з даними Tekin та ін. (2025), які вказують, що дефіцит соціальних ресурсів є одним із ключових предикторів вторинної травматизації у членів сімей ветеранів (Tekin et al., 2025; Maddah et al., 2024). Таким чином, можна стверджувати, що STS має не лише внутрішньоособистісні механізми, але й соціально обумовлену природу. В умовах обмежених сервісів та недостатньо розвиненої інституційної підтримки навіть помірні симптоми можуть набувати хронічного характеру.

Отримані дані підтверджують нагальну потребу у створенні комплексних програм соціального супроводу

сімей ветеранів в Україні. Наявна система соціальних послуг досі орієнтована переважно на самого ветерана, тоді як його найближчі родичі залишаються "невидимими" отримувачами соціальної й психологічної допомоги. У цьому контексті наші результати узгоджуються з позицією українських дослідників (Семигіна, 2022; Палієнко, 2021; Школяр, Циллик, 2023), які підкреслюють, що реабілітація ветеранів неможлива без цілісної підтримки родини як соціальної системи.

Не менш важливим є виявлений потенціал посттравматичного зростання. Учасники консультацій відзначали, що групи взаємодопомоги та неформальні зустрічі з іншими дружинами ветеранів сприяли відновленню відчуття безпеки та соціальної приналежності. Це корелює з концепцією Tedeschi та Calhoun (2004), які вказують, що подолання травматичних наслідків можливе завдяки соціальній взаємодії та активному залученню до групових практик. Таким чином, соціальна робота має не лише компенсувати дефіцити, але й створювати умови для розвитку ресурсів і посилення стресостійкості (Tedeschi, & Calhoun, 2004).

Отримані результати підтверджують необхідність інтеграції емпірично обґрунтованих підходів до вторинної травматизації сімей ветеранів у практику соціальної політики України. Зокрема, нормативні документи, такі як Закон України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (Верховна Рада України, 1993) та Постанова Кабінету Міністрів України № 1188 "Про затвердження Державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни" (2021), задають рамки державної політики у сфері реабілітації (Кабінет Міністрів України, 2021). Проте вони потребують доповнення механізмами соціального супроводу родин, орієнтованими на попередження вторинної травматизації та забезпечення комплексної підтримки сімейних систем.

Узагальнюючи, наше дослідження продемонструвало, що вторинна травматизація у сім'ях ветеранів є не лише психологічним, але й соціальним викликом. Її подолання потребує міждисциплінарного підходу, що інтегрує індивідуальну і групову роботу та забезпечували довготривалу соціальну й психологічну підтримку не лише дружин, а й дітей та батьків ветеранів. Важливим завданням є також вивчення ефективності психоедукаційних програм для родин, які спрямовані на зменшення стигматизації, відновлення комунікації та формування ресурсів посттравматичного зростання.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним напрямом є розроблення та апробація моделей соціального супроводу сімей ветеранів, що поєднували б індивідуальну і групову роботу та забезпечували довготривалу соціальну й психологічну підтримку не лише дружин, а й дітей та батьків ветеранів. Важливим завданням є також вивчення ефективності психоедукаційних програм для родин, які спрямовані на зменшення стигматизації, відновлення комунікації та формування ресурсів посттравматичного зростання.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Верховна Рада України. (1993). Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту (Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>
- Кабінет Міністрів України. (2021). Про затвердження Державного соціального стандарту фізкультурно-спортивної реабілітації ветеранів війни, членів їх сімей та сімей загиблих (померлих) ветеранів війни (Постанова № 1188). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2021-%D0%BF>

Палієнко, Г. (2021). Соціально-психологічна підтримка сімей ветеранів: сучасні виклики та інституційні відповіді. *Український соціум*, 3(78), 72–83. <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.072>

Семигіна, Т. (2022). Соціальна робота в умовах воєнних викликів: напрями та ресурси. *Соціальна робота і соціальна освіта*, 1(8), 15–27. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(8\).2022.258415](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(8).2022.258415)

Школяр, О., & Циллик, Л. (2023). Бараторівнева модель соціального супроводу ветеранів та членів їхніх сімей: виклики впровадження в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*, 1(11), 45–55. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2023/11-4>

Baum, N. (2014). Secondary traumatization in mental health professionals: A systematic review. *Journal of Traumatic Stress*, 27(1), 1–10. <https://doi.org/10.1002/jts.21899>

Bride, B.E. (2007). Prevalence of secondary traumatic stress among social workers. *Social Work*, 52(1), 63–70. <https://doi.org/10.1093/sw/52.1.63>

Dekel, R., & Solomon, Z. (2006). Secondary traumatization among wives of war veterans with PTSD. *Journal of Family Psychology*, 20(2), 267–275. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.20.2.267>

Figley, C.R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner/Mazel.

Leshem, A., Rozenzweig, S., & Solomon, Z. (2023). Post-traumatic stress in war veterans and secondary traumatic stress among their parents. *European Journal of Psychotraumatology*, 14(2), 2235983. <https://doi.org/10.1080/20008066.2023.2235983>

Maddah, S.S., Hassanian, Z.M., Shabestari, A.N., & Rezaei, M. (2024). Challenges of living with veterans with PTSD from the perspective of spouses: A qualitative study. *BMC Psychiatry*, 24(1), 5572. <https://doi.org/10.1186/s12888-024-05572-y>

Nelson Goff, B.S., & Smith, D.B. (2005). Impact of war trauma on family functioning. *Journal of Family Therapy*, 27(4), 291–307. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6427.2005.00326.x>

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Tekin, A., Yildirim, A., & Kaya, M. (2025). Secondary traumatic stress in household members of veterans with PTSD: A cross-sectional study. *Journal of Psychiatric Research*, 178, 120–129. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2025.01.015>

Zerach, G. (2016). Secondary traumatic stress among ex-POWs' adult children: The mediating role of differentiation of self. *Journal of Loss and Trauma*, 21(5), 435–447. <https://doi.org/10.1080/15325024.2015.1110447>

References

Baum, N. (2014). Secondary traumatization in mental health professionals: A systematic review. *Journal of Traumatic Stress*, 27(1), 1–10. <https://doi.org/10.1002/jts.21899>

Bride, B.E. (2007). Prevalence of secondary traumatic stress among social workers. *Social Work*, 52(1), 63–70. <https://doi.org/10.1093/sw/52.1.63>

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). On the approval of the State social standard for physical and sports rehabilitation of war veterans, their family members and families of deceased (dead) war veterans. (Resolution No. 1188). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2021-%D0%BF> [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1188-2021-%D0%BF>

Dekel, R., & Solomon, Z. (2006). Secondary traumatization among wives of war veterans with PTSD. *Journal of Family Psychology*, 20(2), 267–275. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.20.2.267>

Figley, C.R. (1995). *Compassion fatigue: Coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized*. Brunner/Mazel.

Leshem, A., Rozenzweig, S., & Solomon, Z. (2023). Post-traumatic stress in war veterans and secondary traumatic stress among their parents. *European Journal of Psychotraumatology*, 14(2), 2235983. <https://doi.org/10.1080/20008066.2023.2235983>

Maddah, S.S., Hassanian, Z.M., Shabestari, A.N., & Rezaei, M. (2024). Challenges of living with veterans with PTSD from the perspective of spouses: A qualitative study. *BMC Psychiatry*, 24(1), 5572. <https://doi.org/10.1186/s12888-024-05572-y>

Nelson Goff, B.S., & Smith, D.B. (2005). Impact of war trauma on family functioning. *Journal of Family Therapy*, 27(4), 291–307. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6427.2005.00326.x>

Paliienko, H. (2021). Socio-psychological support of veterans' families: Current challenges and institutional responses. *Ukrainian Society*, 3(78), 72–83 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/socium2021.03.072>

Semyhina, T. (2022). Social work in the conditions of wartime challenges: Directions and resources. *Social Work and Social Education*, 1(8), 15–27 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(8\).2022.258415](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(8).2022.258415)

Shkoliar, O., & Tsylyk, L. (2023). A multilevel model of social support for veterans and their families: Implementation challenges in Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social Work*, 1(9), 45–55 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2023/11-4>

Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (2004). Posttraumatic growth: Conceptual foundations and empirical evidence. *Psychological Inquiry*, 15(1), 1–18. https://doi.org/10.1207/s15327965pli1501_01

Tekin, A., Yildirim, A., & Kaya, M. (2025). Secondary traumatic stress in household members of veterans with PTSD: A cross-sectional study. *Journal of Psychiatric Research*, 178, 120–129. <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2025.01.015>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1993). On the status of war veterans and guarantees of their social protection (Law of Ukraine of 22.10.1993 No. 3551-XII) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

Zerach, G. (2016). Secondary traumatic stress among ex-POWs' adult children: The mediating role of differentiation of self. *Journal of Loss and Trauma*, 21(5), 435–447. <https://doi.org/10.1080/15325024.2015.1110447>

Отримано редакцією журналу / Received: 16.09.25
Прорецензовано / Revised: 03.10.25
Схвалено до друку / Accepted: 07.10.25

Kateryna AKSONOVA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0009-3845-3009
e-mail: kateryna.aksonova@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SECONDARY TRAUMATIZATION OF VETERANS' FAMILIES IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Background. Secondary traumatization of veterans' family members is a complex psychosocial phenomenon that arises from indirect exposure to traumatic experiences through continuous contact with the veteran. In the context of the russian-ukrainian war, this problem has become particularly relevant, as the growing number of veterans is accompanied by increasing psychological and social challenges within their families. The purpose of the study is to examine the levels and manifestations of secondary traumatization in Ukrainian veterans' families, analyze the structure of symptoms, and identify factors determining its intensity.

Methods. A mixed-methods approach was applied. The quantitative study used the Secondary Traumatic Stress Scale (STS-15) adapted for the Ukrainian context ($n = 52$: spouses, parents, and adult children of veterans). The qualitative analysis of psychological counseling materials made it possible to identify key themes of secondary traumatization experiences. Participation was voluntary, with informed consent and anonymity ensured.

Results. The mean total STS-15 score was $M = 25,9$ ($SD = 6,1$), corresponding to a moderate level of secondary traumatization; over 70 % of respondents demonstrated medium or high STS levels. The most pronounced symptoms were intrusions ($M = 5,3$) and emotional exhaustion ($M = 5,5$), followed by avoidance ($M = 5,1$) and hyperarousal ($M = 5,0$). A significant correlation was found between the frequency of veterans' combat-related narratives and the STS level among family members ($r = 0,64$; $p < 0,001$). The qualitative analysis revealed five clusters: exposure to traumatic narratives, emotional exhaustion, communication difficulties, coping resources, and barriers to professional help.

Conclusions. Secondary traumatization is widespread among veterans' families, combining individual symptoms with family system dysfunctions and affecting social integration. The key factor is the intensity of exposure to the veteran's traumatic experience. The results confirm the need to implement comprehensive social support, including psychological counseling, psychoeducational programs, support groups, and community resources. The study deepens the scientific understanding of secondary traumatization and has practical significance for improving the system of social work in Ukraine aimed at supporting veterans and their families.

Keywords: post-traumatic symptoms, psychosocial support, russian-ukrainian war, secondary traumatic stress, social rehabilitation, social work, veterans' families.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 159.922:005.95

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/12>Катерина МІЛЮТИНА, д-р психол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0003-0013-2989e-mail: katerinamilutina1963@gmail.com

Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна

Олеся БОРЕЦЬ, д-р філософії, доц.

ORCID ID: 0000-0002-1739-3723

e-mail: boretsborets2@gmail.com

Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна

Олена МОРОЗОВА, канд. психол. наук, доц.

ORCID ID: 0009-0002-8030-6781

e-mail: 03052022bb@gmail.com

Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна

ВИКОРИСТАННЯ МОДИФІКАЦІЇ НАРАТИВНОЇ ЕКСПОЗИЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ

Вступ. В умовах затяжної збройної агресії проти України з 2014 року кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) сягнула 3,8 млн станом на 2025 рік. Особливо вразливими є жінки зрілого та похилого віку, для яких інтеграція у нові громади ускладнена психоемоційними проблемами. Актуальним є пошук дієвих методів психологічного супроводу для цієї категорії. Одним із таких методів є нарративна експозиційна терапія (НЕТ), адаптована з урахуванням українських культурних контекстів.

Методи. У дослідженні взяли участь 75 жінок віком від 50 до 75 років, які були внутрішньо переміщені зі східних регіонів України. Респонденти були розподілені на дві групи: одна проходила групову арт-терапію, інша – індивідуальну нарративну експозиційну терапію (від 5 до 10 візитів). Для оцінки ефективності втручань використовували шкалу тривожності Бека (BAI) та шкалу депресії DEPS.

Результати. Обидві терапії продемонстрували достовірне зниження рівня тривожності. У групі НЕТ тривожність знизилася з 16,11 до 12,57 балів ($p \leq 0,05$), а у групі арт-терапії – з 17,28 до 14,43 балів ($p \leq 0,05$). Однак лише арт-терапія продемонструвала достовірне зменшення симптомів депресії ($p \leq 0,05$). У групі НЕТ зниження рівня депресії не досягло статистичної значущості, ймовірно через наявність у п'яти учасниць ендогенної депресії без медикаментозного супроводу. Жодна із учасниць НЕТ не припинила участі, що свідчить про її високу прийнятність.

Висновки. Модифікована нарративна експозиційна терапія є ефективним методом зменшення тривожності серед ВПО похилого віку, які часто відмовляються від традиційних форм психотерапевтичної допомоги. Метод має високу сприйнятливості, проте не виявляє достовірного впливу на симптоми депресії, особливо в разі ендогенної форми. Отже, рекомендовано застосування НЕТ у поєднанні з медикаментозним лікуванням при роботі з пацієнтами з клінічними проявами депресивного розладу. Отримані результати підтверджують релевантність подальшого вивчення НЕТ у контексті психосоціальної підтримки постраждалих від війни.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, експозиційні методи, ендогенна депресія, психосоціальна адаптація, психологічна підтримка, тривожність.

Вступ

Війна, що триває в Україні з 2014 року, спричинила масштабне переміщення населення, втрату домівок, звичних соціальних зв'язків та зниження рівня безпеки. У таких умовах психічне здоров'я мільйонів українців зазнає серйозного впливу. Станом на березень 2025 року в Україні проживають 3,8 млн внутрішньо переміщених осіб (ВПО), більшість з яких стикається з труднощами інтеграції у нове середовище, соціальною ізоляцією, тривогою та депресією. Особливо вразливою є група жінок зрілого та похилого віку, які часто відмовляються від традиційних форм психіатричної допомоги та потребують м'яких, культурно чутливих і психологічно безпечних форм підтримки.

Сучасна психотерапевтична практика пропонує низку підходів до роботи з травматичним досвідом, одним із яких є нарративна експозиційна терапія (НЕТ). Цей метод вже довів свою ефективність у роботі з ветеранами, біженцями, людьми з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) і хронічною депресією. НЕТ дає змогу клієнтам перетворювати фрагментовані, емоційно насичені спогади на впорядковану історію життя, фокусуючись на значенні подій, внутрішніх ресурсах і стратегіях подолання.

Однак застосування нарративної терапії в контексті внутрішньо переміщених жінок в Україні ще недостатньо досліджене. Особливо цікавим є вивчення ефективності

модифікованої НЕТ у порівнянні з іншими доступними методами, зокрема арт-терапією, що також поширено використовуюється у практиці роботи з ВПО.

Мета – дослідити ефективність нарративної експозиційної терапії як методу психологічного супроводу внутрішньо переміщених жінок.

Завдання цього дослідження полягало у виявленні ступеня, ефективності нарративної експозиційної терапії як методу психологічного супроводу для внутрішньо переміщених жінок зрілого віку, порівняно з арт-терапією. Особливу увагу приділено впливу цих методів на рівень тривожності та депресії.

Огляд літератури. Дослідження D. M. Sloan, D. J. Lee, S. D. Litwack, A. T. Sawyer, B. P. Marx, (Sloan et al., 2017) вивчало доцільність та переносимість нарративної експозиційної терапії з вибіркою з 7 ветеранів-чоловіків з діагнозом ПТСР. Результати показали, що нарративна експозиційна терапія добре переносилася та сприймалася. Лише 1 з 7 ветеранів припинив лікування, під час лікування не виникло жодних побічних ефектів, а ветерани надали високі оцінки задоволеності лікуванням. Клінічно значуще покращення тяжкості симптомів ПТСР спостерігалось у 4 ветеранів після лікування та у 6 ветеранів протягом 3-місячного спостереження. Крім того, 5 з 7 ветеранів більше не відповідали діагностичним критеріям ПТСР через 3 місяці після лікування. Ці

© Мілютіна Катерина, Борець Олеся, Морозова Олена, 2025

результати свідчать про те, що нарративна експозиційна терапія є перспективною як короткочасне, добре переносиме лікування для ветеранів з ПТСР. Однак, для підтвердження її ефективності необхідні додаткові дослідження з використанням методології рандомізованих контрольованих досліджень.

Описано пілотне дослідження (Erbes et al., 2014) використання нарративної терапії з 14 ветеранами з діагнозом ПТСР (11 осіб, які завершили лікування). Учасники пройшли структуровані діагностичні інтерв'ю та самостійно оцінили симптоми до та після 11–12 сеансів нарративної терапії. Після лікування 3 із 11 осіб, які завершили лікування, більше не відповідали критеріям ПТСР, а у 7 із 11 спостерігалось клінічно значуще зменшення симптомів ПТСР, виміряних за шкалою ПТСР, що застосовується клініцистом. Величини впливу на результати до та після лікування коливалися від 0,57 до 0,88. Ці попередні результати, у поєднанні з низькими показниками відсіву з лікування (21,4 %) та високим рівнем повідомленої задоволеності лікуванням, свідчать про необхідність подальшого вивчення нарративної терапії як потенційної альтернативи існуючим методам лікування ПТСР.

Достатньо обширне та рандомізоване дослідження (Хуе et al., 2025) стосується використання нарративної терапії при лікуванні ПТСР у медичного персоналу під час епідемії. Загалом 92 клінічні медсестри з позитивними результатами скринінгу на симптоми ПТСР були випадковим чином розподілені (1:1) до групи втручання або контрольної групи. Група втручання отримувала нарративну терапію та буклет з психологічним стресом, тоді як контрольна група отримувала лише буклет з інформацією про психологічний стрес. ПТСР, сприйняття стресу, тривога та депресія вимірювалися до та після втручання для оцінки ефекту нарративної терапії.

Результати. Після втручання в основній групі спостерігалися значно нижчі рівні симптомів ПТСР ($p = 0,025$), сприйняття стресу ($p = 0,033$), тривоги ($p = 0,004$) та депресії ($p = 0,015$) порівняно з контрольною групою. Щодо дихотомічних результатів ПТСР, тривоги та депресії, спостерігалось статистично значуще зменшення кількості позитивних випадків ПТСР ($p = 0,030$) та тривоги ($p = 0,002$), але суттєвих змін у кількості позитивних випадків депресії ($p = 0,060$) не відбулося.

Учасницями наступного дослідження (Cloitre, Garvert, & Weiss, 2017) були 104 жінки з ПТСР, пов'язаним з жорстоким поводженням у дитинстві. Учасниць було розділено на три групи: 1) STAIR плюс нарративна терапія (SNT), 2) STAIR плюс підтримуюче консультування (SSC) та 3) підтримуюче консультування плюс нарративна терапія (SCNT). Шкала ПТСР, що застосовується клініцистом, для DSM-IV (CAPS-IV). Тяжкість симптомів ПТСР оцінювалася до лікування, після лікування та через 3 та 6 місяців.

Учасники з тяжкою депресією продемонстрували значне зменшення симптомів ПТСР після СНТ, тоді як у тих, хто мав два інших стани, спостерігалось повернення симптомів після завершення лікування. Подібний результат був отриманий серед тих, хто мав помірну депресію, тоді як серед тих, хто мав низький рівень депресії, результати не відрізнялися між трьома варіантами лікування.

Нарративна терапія на основі усвідомленості (Petersen et al., 2005) (MBNT) – це терапевтичне втручання для лікування депресії у онкологічних хворих. У попередньому рандомізованому контрольованому дослідженні було виявлено, що MBNT зменшує тривожність та депресію, покращує функціональні аспекти якості

життя та підвищує дотримання режиму лікування. У цьому огляді автори описують MBNT та її технічні характеристики в контексті інших психотерапевтичних втручань для лікування депресії у онкологічних хворих. Конструкція нарративу підтримується емоційною регуляцією та стосунками прихильності, з одного боку, та індивідуальними та соціальними лінгвістичними можливостями, з іншого. Шляхом дестабілізації депресивного нарративу, MBNT сприяє появі нових значень, використовуючи як вербальні, так і невербальні техніки, засновані на усвідомленості. Ставлення та практика усвідомленості інтегровані протягом усього терапевтичного процесу. Підсумовуючи, MBNT використовує лінгвістичні втручання, сприяє усвідомленості та емоційній регуляції та може бути спеціально адаптована для використання з онкологічними хворими.

Стверджується, що порушення ідентичності є однією з основних ознак межового розладу особистості (МРО), яка може проявлятися по-різному, включаючи фрагментовані автобіографічні нарративи. Вчені M. Lind, J.M. Adler та L. A. Clark у 2020 р. висунули гіпотезу, що ознаки межового розладу особистості будуть пов'язані з вищим рівнем фрагментації нарративної ідентичності, нарративної близькості та нарративної когерентності в автобіографічній пам'яті учасників (Lind, Adler, & Clark, 2020). Щоб перевірити цю гіпотезу, автори залучили 298 студентів університетів, яким було проведено серію самооціночних вимірювань МРО та їх попросили описати автобіографічний спогад про поворотний момент у їхньому житті. Нарративна ідентичність була порушена в більшості осіб з межовим розладом особистості.

У дослідженнях Vromans, L.P., & Schweitzer, R.D. (2011) була дещо більша вибірка хворих з депресивним розладом. У цьому дослідженні вивчалися результати депресивних симптомів та міжособистісної пов'язаності після восьми сеансів нарративної терапії для 47 дорослих з депресивним розладом. Після терапії покращення депресивних симптомів ($d = 1,36$) і частини клієнтів, які досягли достовірного покращення (74 %), перехід до функціональної популяції (61 %) та клінічно значне покращення (53 %). Покращення міжособистісної пов'язаності після терапії ($d = 0,62$) було менш суттєвим, ніж для симптомів.

Наступне дослідження (Weber, Davis, & McPhie, 2006) також базується на невеликій вибірці та не містить достатньої доказовості. У цій статті повідомляється про дослідження, проведене за участю семи жінок, які ідентифікували себе як такі, що страждають на депресію, а також розлад харчової поведінки та проживають у сільській місцевості на півночі Нового Південного Уельсу. За власним бажанням жінки брали участь у щотижневих групових заняттях протягом 10 тижнів, охоплюючи різні теми з рамках нарративної терапії. Порівняння тестів до та після групових занять продемонструвало зниження балів за депресію та ризику розладів харчової поведінки. Усі жінки повідомили про зміну у повсякденних звичках, а також про меншу самокритику. Ці висновки були підтвержені опитуванням після групової оцінки, яке показало, що екстерналізація та відмова від ідентифікації з розладом харчової поведінки значно допомогли жінкам внести зміни у свої повсякденні звички. Хоча результати цього дослідження є попередніми та короткостроковими, вони свідчать про те, що групова робота, проведена в рамках нарративної терапії, може призвести до позитивних змін для жінок, які страждають на депресію та розлад харчової поведінки. Інше дослідження N. Scott, T.L. Hanstock та L. Patterson-Kane також не має достатнього рівню доказовості (Scott, Hanstock,

& Patterson-Kane, 2013) Розлади харчової поведінки виявилися стійкими до терапії з високим рівнем рецидивів. Посилена когнітивно-поведінкова терапія (КПТ-П) є найкращим методом лікування, але її критикують за те, що вона робить подібний акцент на контролі харчової поведінки, як і на психопатології, яку вона прагне протидіяти. На противагу цьому, нарративна терапія зосереджена на розвитку способу життя та цінностей, спрямованих проти розладів харчової поведінки. Докази на користь цього підходу в основному складаються з неформальних матеріалів тематичного дослідження.

Терапія осіб із залежностями також має неоднозначні результати, наприклад Shakeri J., Ahmadi S. M., Maleki F., Hesami M. R., Parsa Moghadam A., Ahmadzade A., Shirzadi M., Elahi A. (2020). Рандомізоване клінічне дослідження було проведене протягом 2015–2016 років серед пацієнтів (n = 26) з амфетаміновою залежністю в Керманшаху, Іран. Учасників було випадковим чином розділено на групи втручання та контрольну групу. Група втручання пройшла 10 сеансів нарративної терапії, тоді як контрольна група отримувала планову психіатричну допомогу. Інструменти збору даних включали форму демографічних даних, опитувальник Бека щодо депресії II (друга редакція), опитувальник якості життя та опитувальник Бека щодо тривожності.

У групі втручання спостерігалось статистично значуще зниження балів за показниками депресії та тривожності між етапами до та після втручання (P < 0,001). Однак терапія не вплинула на їхню якість життя (P = 0,487). Ці зміни не показали суттєвих змін у контрольній групі.

Побудова дослідження. У дослідженні брали участь 75 жінок, які були внутрішньо переміщеними зі східних регіонів України у 2022 та 2023 роках. Дослідження проводилося на базі територіальних громад, де проживали наші респонденти. Вік респондентів коливався від 50 до 75 років, середній вік становив 62,5 року. Було впроваджено дві програми допомоги: 35 жінок отримували допомогу у групі підтримки та арт-терапії (середній вік 61,8 року), а 40 жінок – індивідуальну нарративну терапію тривалістю від 5 до 10 візитів (середній вік 63,2 року).

Методи

На початку та по завершенні терапії було проведено дослідження рівню тривоги (шкала тривоги Бека BAI) та депресії (DEPS). Нарративна експозиційна терапія. Цей цікавий метод запропоновано у роботах Joseph, J.S.; Gray, M.J. (2008). Він розрахований на допомогу мігрантам, але може допомогти і ВПО, і людям, які зазнали функціональних втрат або перебувають у паліативному відділенні. Для роботи з цією технікою потрібно застосувати роздатковий матеріалом та комп'ютерною програмою для розшифровки усного тексту в текстовий файл.

У класичному варіанті НЕТ роздатковий матеріал – це камінці та штучні квіти. Такий вибір пов'язаний з тим, що в мусульманській культурі каміння приносять на могили, а квітами прикрашають приміщення під час приємних подій (весілля, дні народження, свята...). НЕТ було створено для сирійських та пакистанських біженців. В українській культурі штучні квіти асоціюються з цвинтарем, а камінці мають незначні негативні конотації: "Камінь на душі", "Підводне каміння". Тому в нашій практиці зручно використовувати камінчики і мушлі, щоб клієнт міг на свій розсуд обрати що з цього асоціюється з хорошими подіями, а що – з неприємними.

1. Пропонуємо клієнту обрати що з наявного роздаткового матеріалу асоціюється в нього з позитивними та негативними подіями життя.

2. Попереджаємо клієнта, що будемо використовувати фотографування та аудіозаписи.

3. Клієнт роздивляється матеріал, та викладає з нього "Лінію життя" з хорошими та поганими подіями. Не слід фіксувати увагу на одному класі подій, якщо сам клієнт так фіксується, то можна скористатися прийомом "протилежний приклад", щоб хороших та поганих подій була приблизно однакова кількість. Фотографуємо що вийшло.

4. Протягом подальших візитів клієнт розповідає історії із своєї лінії часу у будь-якій послідовності. Кожна історія має бути завершена, названа. Психолог дещо сприяє тому, щоб клієнт звертав увагу не на факт травми, а на її значення для себе, та ресурси і переконання, які допомогли вижити.

5. Коли клієнт розповів всі історії (а можливо додав ще декілька), перед останнім візитом, психолог розшифровує всі записи, збирає їх в книгу у хронологічній послідовності. На обкладинці прізвище клієнта, назва, якою він сам називав свою лінію життя, фото його лінії. Усередині на кожній сторінці – історія: назва, фото камінця чи мушлі, сама історія. Я залишаю ще 4-5 сторінок чистими в кінці, щоб не було відчуття "все скінчилось".

6. Книжку вручаємо клієнту, спостерігаємо реакцію.

Результати

За період терапії відбувся "відсів" частини учасників – з групи яка займалася арт-терапією троє учасниць припинили відвідування, пояснюючи це різними причинами, тоді як з групи де займалися нарративною експозиційною терапією, жодна учасниця не припинила відвідування. Учасники арт-терапевтичної групи продемонстрували достовірне зменшення симптомів як тривоги так і депресії.

Клієнти, які проходили нарративну терапію, продемонстрували достовірне зменшення симптомів тривожності і відсутність достовірного зменшення ознак депресії. Результати відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка рівня тривожності та депресії при застосуванні різних варіантів терапії

Показники	Група, яка проходила арт-терапію			Група, яка проходила нарративну терапію		
	До	Після	Достовірність розбіжностей	До	Після	Достовірність розбіжностей
Тривожність	17,28	14,43	p ≤ 0,05	16,11	12,57	p ≤ 0,05
Депресія	12,55	10,16	p ≤ 0,05	13,43	12,35	розбіжності недостовірні

Імовірно, що такі результати нарративної терапії пов'язано з динамікою в п'яти жінок з симптомами депресії, які сягали клінічного рівню. Вони не отримували медикаментозного лікування через небажання звертатись по психіатричну допомогу. Вони охоче проходили нарративну

терапію, але в трьох із них це не вплинуло на прояви депресивного розладу, а в двох – стан погіршився і рівень депресії збільшився на декілька пунктів в процесі терапії. Хворим було рекомендовано звернутися за медикаментозною допомогою.

Дискусія і висновки

Наративна експозиційна терапія є помічною в роботі з особами, які потерпають від ПТСР, що відображено в роботах Elbert T., Schauer M., Neuner F. (2022). Siehl S., Robjant K., Crombach A. (2021) у ході метааналізу великої кількості досліджень, також підтверджує, що наративна терапія є корисною для біженців, потерпілих від стихійних лих та військових. Наше дослідження свідчить, що її використання подобається клієнтам, вона може допомогти тим з них, чия тривога та депресія пов'язані саме з війною, пережитим досвідом окупації, втратою житла тощо. Також корисним результатом є те, що наративна терапія підходить особам пенсійного віку, які здебільшого відмовляються від інших варіантів надання психологічного супроводу.

Але має бути наступне застереження – застосування наративної експозиційної терапії при роботі з хворими на депресивний розлад (особливо тими, що страждають на ендогенну депресію) є не найкращим вибором. У ході терапії хворі не можуть достатньої мірою спертися на ресурсні спогади, навіть за підтримки психолога, вони перетворюють їх на оповіді про втрати, неуспішність та провини. Тому, на нашу думку, було б корисним використання наративної терапії з депресивними хворими лише за наявності відповідної медикаментозної підтримки.

Обмеження дослідження. У ході проведеного дослідження не було проведено докладного клінічного оцінювання проявів тривоги і депресії, воно спиралося на задоволеність від терапії та самооціночні психологічні тести. А у процесі подальшого дослідження кількість використаних методик буде розширена.

Застосування наративної терапії в процесі психологічного супроводу внутрішньо переміщених осіб є корисним для жінок зрілого та похилого віку, займає від 5 до 10 візитів, що вкладається в межі коротко тривалого кризового консультування. Наративна експозиційна терапія достовірно зменшує симптоми тривожності, але не має достовірно позитивного впливу на ознаки депресії, особливо в пацієнток з ендогенною депресією.

Внесок авторів: Катерина Мілютіна – концептуалізація; методологія; підготування теоретичних засад дослідження; формальний аналіз, написання – оригінальна чернетка; Олеся Борець – аналіз джерел, написання – перегляд і редагування, програмне забезпечення; Олена Морозова – огляд літератури, збір емпіричних даних та їхня валідація.

Джерела фінансування. Фінансування здійснюється за власні кошти авторів.

Список використаних джерел

- Cashin, A. (2008). Narrative therapy: A psychotherapeutic approach in the treatment of adolescents with Asperger's disorder. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 21(1), 48–56.
- Cashin, A., Browne, G., Bradbury, J., & Mulder, A. (2013). The effectiveness of narrative therapy with young people with autism. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 26(1), 32–41.
- Cloitre, M., Garvert, D. W., & Weiss, B. J. (2017). Depression as a moderator of STAIR Narrative Therapy for women with post-traumatic stress disorder related to childhood abuse. *European journal of psychotraumatology*, 8(1).
- Elbert T., Schauer M., Neuner F. (2022). Narrative exposure therapy (NET): Reorganizing memories of traumatic stress, fear, and violence. *Evidence based treatments for trauma-related psychological disorders: A practical guide for clinicians*. Springer International Publishing.
- Erbes, C. R., Stillman, J. R., Wieling, E., Bera, W., & Leskela, J. (2014). A pilot examination of the use of narrative therapy with individuals diagnosed with PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, 27(6), 730–733.
- Lind, M., Adler, J. M., & Clark, L. A. (2020). Narrative identity and personality disorder: An empirical and conceptual review. *Current Psychiatry Reports*, 22, 1–11.

Petersen, S., Bull, C., Propst, O., Dettinger, S., & Detwiler, L. (2005). Narrative therapy to prevent illness-related stress disorder. *Journal of Counseling & Development*, 83(1), 41–47.

Scott, N., Hanstock, T. L., & Patterson-Kane, L. (2013). Using narrative therapy to treat eating disorder not otherwise specified. *Clinical Case Studies*, 12(4), 307–321.

Shakeri, J., Ahmadi, S. M., Maleki, F., Hesami, M. R., Parsa Moghadam, A., Ahmadzade, A., Shirzadi, M., & Elahi, A. (2020). Effectiveness of group narrative therapy on depression, quality of life, and anxiety in people with amphetamine addiction: A randomized clinical trial. *Iranian Journal of Medical Sciences*, 45(2), 91–99.

Siehl, S., Robjant, K., & Crombach, A. (2021). Systematic review and meta-analyses of the long-term efficacy of narrative exposure therapy for adults, children and perpetrators. *Psychotherapy Research*, 31(6), 695–710.

Sloan, D.M., Lee, D.J., Litwack, S.D., Sawyer, A.T., & Marx, B.P. (2013). Written exposure therapy for veterans diagnosed with PTSD: A pilot study. *Journal of Traumatic Stress*, 26(6), 776–779. <https://doi.org/10.1002/jts.21858>

Vromans, L. P., & Schweitzer, R. D. (2011). Narrative therapy for adults with major depressive disorder: Improved symptom and interpersonal outcomes. *Psychotherapy Research*, 21(1), 4–15.

Weber, M., Davis, K., & McPhie, L. (2006). Narrative therapy, eating disorders and groups: Enhancing outcomes in rural NSW. *Australian Social Work*, 59(4), 391–405.

Xue, M., Yu, P., Gu, Z., & Sun, Y. (2025). Online narrative therapy intervention improves post-traumatic stress disorder symptoms, perceived stress, anxiety, and depression in nurses: A randomized controlled trial. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 47.

References

- Cashin, A. (2008). Narrative therapy: A psychotherapeutic approach in the treatment of adolescents with Asperger's disorder. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 21(1), 48–56.
- Cashin, A., Browne, G., Bradbury, J., & Mulder, A. (2013). The effectiveness of narrative therapy with young people with autism. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*, 26(1), 32–41.
- Cloitre, M., Garvert, D. W., & Weiss, B. J. (2017). Depression as a moderator of STAIR Narrative Therapy for women with post-traumatic stress disorder related to childhood abuse. *European journal of psychotraumatology*, 8(1).
- Elbert T., Schauer M., Neuner F. (2022). *Narrative exposure therapy (NET): Reorganizing memories of traumatic stress, fear, and violence. Evidence based treatments for trauma-related psychological disorders: A practical guide for clinicians*. Springer International Publishing.
- Erbes, C.R., Stillman, J.R., Wieling, E., Bera, W., & Leskela, J. (2014). A pilot examination of the use of narrative therapy with individuals diagnosed with PTSD. *Journal of Traumatic Stress*, 27(6), 730–733.
- Lind, M., Adler, J. M., & Clark, L. A. (2020). Narrative identity and personality disorder: An empirical and conceptual review. *Current Psychiatry Reports*, 22, 1–11.
- Petersen, S., Bull, C., Propst, O., Dettinger, S., & Detwiler, L. (2005). Narrative therapy to prevent illness-related stress disorder. *Journal of Counseling & Development*, 83(1), 41–47.
- Scott, N., Hanstock, T.L., & Patterson-Kane, L. (2013). Using narrative therapy to treat eating disorder not otherwise specified. *Clinical Case Studies*, 12(4), 307–321.
- Shakeri, J., Ahmadi, S. M., Maleki, F., Hesami, M. R., Parsa Moghadam, A., Ahmadzade, A., Shirzadi, M., & Elahi, A. (2020). Effectiveness of group narrative therapy on depression, quality of life, and anxiety in people with amphetamine addiction: A randomized clinical trial. *Iranian Journal of Medical Sciences*, 45(2), 91–99.
- Siehl, S., Robjant, K., & Crombach, A. (2021). Systematic review and meta-analyses of the long-term efficacy of narrative exposure therapy for adults, children and perpetrators. *Psychotherapy Research*, 31(6), 695–710.
- Sloan, D.M., Lee, D.J., Litwack, S.D., Sawyer, A.T., & Marx, B.P. (2013). Written exposure therapy for veterans diagnosed with PTSD: A pilot study. *Journal of Traumatic Stress*, 26(6), 776–779. <https://doi.org/10.1002/jts.21858>
- Vromans, L.P., & Schweitzer, R.D. (2011). Narrative therapy for adults with major depressive disorder: Improved symptom and interpersonal outcomes. *Psychotherapy Research*, 21(1), 4–15.
- Weber, M., Davis, K., & McPhie, L. (2006). Narrative therapy, eating disorders and groups: Enhancing outcomes in rural NSW. *Australian Social Work*, 59(4), 391–405.
- Xue, M., Yu, P., Gu, Z., & Sun, Y. (2025). Online narrative therapy intervention improves post-traumatic stress disorder symptoms, perceived stress, anxiety, and depression in nurses: A randomized controlled trial. *Brazilian Journal of Psychiatry*, 47.

Отримано редакцією журналу / Received: 21.07.25
Прорецензовано / Revised: 01.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 08.09.25

Kateryna MILUTINA, DSc (Psychol.), Prof.
ORCID ID: 0000-0003-0013-2989
e-mail: katerinamilutina1963@gmail.com
Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Olesia BORETS, PhD, Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-1739-3723
e-mail: boretsborets2@gmail.com
Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

Olena MOROZOVA, PhD (Psychol.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0009-0002-8030-6781
e-mail: 03052022bb@gmail.com
Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

APPLICATION OF A MODIFIED NARRATIVE EXPOSURE THERAPY IN WORK WITH INTERNALLY DISPLACED PERSONS

B a c k g r o u n d . *Since 2014, Ukraine has been experiencing an ongoing military conflict, resulting in 3.8 million internally displaced persons (IDPs) as of March 2025. Elderly women among the displaced population often face difficulties integrating into new communities due to emotional and psychological burdens. Therefore, identifying effective psychological support methods for this vulnerable group is crucial. One such approach is Narrative Exposure Therapy (NET), adapted to the Ukrainian cultural context.*

M e t h o d s . *The study involved 75 internally displaced women aged 50 to 75. Participants were divided into two groups: one received group art therapy and support, while the other underwent individual narrative exposure therapy (5 to 10 sessions). Psychological assessment included the Beck Anxiety Inventory (BAI) and the DEPS depression scale, administered before and after the intervention.*

R e s u l t s . *Both therapeutic interventions showed statistically significant reductions in anxiety. In the NET group, anxiety scores decreased from 16,11 to 12,57 ($p \leq 0,05$); in the art therapy group, from 17,28 to 14,43 ($p \leq 0,05$). However, only the art therapy group showed a significant reduction in depressive symptoms. In the NET group, depression levels did not show statistically significant changes, likely due to the presence of untreated clinical depression in five participants who declined psychiatric medication. No participant in the NET group discontinued therapy, indicating high acceptability.*

C o n c l u s i o n s . *Modified narrative exposure therapy is effective in reducing anxiety among elderly IDPs, especially those reluctant to engage in conventional forms of therapy. The method is well-accepted by clients but does not significantly alleviate depressive symptoms, particularly in cases of endogenous depression. Thus, NET should be complemented with pharmacological support when applied to clinically depressed individuals. The findings highlight the relevance of further research on NET as a psychosocial support strategy for war-affected populations.*

K e y w o r d s : *internally displaced persons, psychological support, anxiety, endogenous depression, psychosocial adaptation, exposure-based methods.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 355.23:159.9

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/13>

Євгеній СИЛКІН, ад'юнкт
ORCID ID: 0009-0006-9106-9995
e-mail: nauka_u@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Надія ЧЕРНУХА, д-р пед. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-5250-2366
e-mail: nmchernukha@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРОФЕСІОГРАФІЧНИЙ ПРОФІЛЬ ТА ПСИХОГРАМА ОФІЦЕРА СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ

Вступ. З урахуванням потреб збройного протистояння, психологічної стійкості військовослужбовців та підтримки їхньої боєздатності набуває актуальності формування сучасної професіограми офіцера соціального супроводу підрозділу Збройних Сил України (далі ОССПЗСУ). Професіографія дозволяє окреслити психологічний профіль ОССПЗСУ, необхідний для виконання завдань у кризових та бойових умовах. Цей метод формується як окремий напрям психологічної діяльності, що зосереджується на розроблених теоретико-методологічних засадах, принципах, технологіях і методах вивчення конкретних професій, а також дослідженні вимоги до професійної кваліфікації та особистісних якостей фахівців. Застосування цього методу дозволяє всебічно дослідити специфіку діяльності ОССПЗСУ, розробити комплекс його професійно важливих психологічних характеристик і розробити науково обґрунтовану психологію, що відповідає реаліям виконання завдань у зоні бойових дій та в умовах підвищеного морально-психологічного навантаження.

Методи. У процесі дослідження застосовано методи теоретико-методологічного аналізу наукової літератури та опитування ОССПЗСУ, що виконують завдання в зоні бойових дій (із власного досвіду).

Результати. Проведене дослідження показало, що комплексна професіограма ОССПЗСУ об'єднує ключові компоненти та якості, які становлять його професійну придатність до виконання завдань за призначенням. Запропонована професіограма відображає єдність вимог до загальновійськових компетентностей, соціально-психологічних знань і особистісних якостей для ефективної діяльності ОССПЗСУ.

Висновки. Запропоновано психологію ОССПЗСУ, що показує комплекс професійно важливих якостей, які є підґрунтям його ефективної діяльності та професійного розвитку. Розроблена психологія може бути використана як практичний інструмент для відбору, професійної підготовки та підвищення кваліфікації ОССПЗСУ, сприяючи підвищенню морально-психологічної готовності та стійкості підрозділів ЗС України.

Ключові слова: офіцер соціального супроводу, професіографічний профіль, професійний відбір, психологія, психодіагностичні методи.

Вступ

У контексті тривалої російсько-української війни особливою актуальністю набуває підготовка висококваліфікованих офіцерів, здатних забезпечити ефективний соціальний супровід особового складу в умовах інтенсивних бойових дій, морально-психологічних викликів та втрат. Визначення ключових вимог до професійної компетентності таких фахівців, удосконалення підходів до їхньої підготовки та розроблення науково обґрунтованої професіограми ОССПЗСУ стає важливим завданням кадрової політики ЗС України. Розробка теоретичних і методологічних засад удосконалення організаційних принципів підготовки та професійного розвитку ОССПЗСУ забезпечує визначення остаточного орієнтира – психолого-професійної характеристики, що репрезентується у вигляді психології.

Психологія ОССПЗСУ є загальним описом комплексу професійно важливих якостей, психологічних характеристик та особистісних ресурсів, більшою мірою для ефективного виконання завдань соціального супроводу особового складу, особливо в умовах ведення бойових дій. Такий підхід дозволяє інтегрувати в єдину систему вимоги до професійної компетентності, морально-психологічної стійкості та придатності діяти в екстремальних ситуаціях, що є визначальними для успішної служби офіцера за цим фахом. Формування й розвиток спеціальних психологічних властивостей та якостей ОССПЗСУ забезпечує їхню цілеспрямовану підготовку, підвищення кваліфікації та самовдосконалення протягом усього періоду служби.

Опис професійної діяльності є одним із надважливих етапів будь-якого дослідження спеціалізованих функцій офіцера Збройних Сил України й здійснення соціального супроводу особового складу, зокрема. Такий опис обґрунтовується на загальноновизнаному змісті й специфіці діяльності офіцера, а також на систематизації отриманих результатів. В українській науковій традиції комплексний метод опису й дослідження професійної діяльності та її структурних і змістовних характеристик, спрямованих на визначення взаємодії суб'єкта праці з основними компонентами (зміст, засоби, умови, організаційні механізми, вимоги діяльності тощо), прийнято називати професіографією.

Саме професіографія дозволяє окреслити психологічний профіль ОССПЗСУ, необхідний для виконання завдань у кризових та бойових умовах. Даний метод формується як окремий напрям психологічної діяльності, що зосереджується на розроблених теоретико-методологічних засадах, принципах, технологіях і методах вивчення конкретних професій, а також дослідженні вимоги до професійної кваліфікації та особистісних якостей фахівців. У нашому випадку застосування цього методу дозволяє всебічно дослідити специфіку діяльності ОССПЗСУ, розробити комплекс його професійно важливих психологічних характеристик і розробити науково обґрунтовану психологію, що відповідає реаліям виконання завдань у зоні бойових дій та в умовах підвищеного морально-психологічного навантаження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика професіографії й психології є предметом

© Силкін Євгеній, Чернуха Надія, 2025

обґрунтованих досліджень українських і світових науковців, які розглядають ці напрями як ключові для розуміння інтеграції особистості у професійну діяльність. Професіограма розкриває вимоги професії до психологічних і фізичних характеристик фахівця, слугує основою для створення інструментів психодіагностики, професійного відбору, навчання. Вона містить освітній компонент, компетентнісну складову, прогнозування демографії, вимоги до соматичного здоров'я та медичних протипоказань тощо.

Серед фундаментальних досліджень варто відзначити роботи Я. Крушельницької, О. Лазурського, В. Рижикова. В їхніх роботах закладено теоретичні засади дослідження психологічних характеристик особистості в контексті професійної діяльності та визначено принципи побудови професіограм і психограм. Вітчизняні дослідники В. Кириченко і О. Мазяр висвітлюють сучасні уявлення про психологію праці та професію, розкриваючи значення міжособистісної взаємодії у професійному середовищі. О. Столярчук зосереджується на психології становлення особистості фахівця в умовах різноманітних векторів професійного розвитку. Аналіз української та світової літератури з організаційної психології Р. Чайки показує зростаючий інтерес до адаптації особистості в професійному контексті, побудові кар'єри, а також баланс між професійними і сімейними ролями. Монографія, підготовлена науковцями Інституту психології імені Г. С. Костюка, засвідчує вплив соціокультурних факторів на розвиток психології особистості в Україні, що нерозривно пов'язано з професійним самовизначенням.

Аналіз наукових джерел у комплексі з результатами власних досліджень у межах адаптивної структурно-семантичної моделі особистості дозволяє виокремити такі ключові психологічні характеристики, що мають значення для побудови професіографічного профілю ОССПЗСУ:

- характеристики темпераменту: емоційна збудливість, сила та стійкість нервових реакцій, здатність до емоційної саморегуляції у кризових ситуаціях;
- вольові якості: рішучість, психологічна гнучкість, наполегливість, самостійність у прийнятих рішеннях, самовлада під тиском потреб;
- когнітивні характеристики: продуктивність пам'яті як відображення професійного досвіду, спостережливість як здатність до тонкої соціально-психологічної діагностики, важливість як основа організації діяльності в умовах багатозадачності;
- психомоторика: контрольованість рухових реакцій, що демонструє інтегрованість психологічних процесів і фізіологічних механізмів в умовах підвищеного стресу.

Ці характеристики складають основу психограми ОССПЗСУ й виступають його здатністю ефективно виконувати завдання з підтримки морально-психологічного стану особового стану в умовах бойових дій та тривалого психоемоційного навантаження.

У низці досліджень, що присвячені питанням діагностики, прогнозування та формування професійної придатності військовослужбовців, розкрито науково-практичні засади розробки професійно-психологічного профілю офіцера Збройних Сил України. Вагомий внесок у цю сферу зробили такі науковці як О. Бондаренко, С. Бурий, А. Гальчус, О. Кравченко, О. Прохоров, В. Рижиков, А. Юрков та інші. Їхні праці заклали підґрунтя для подальшого вдосконалення підходів до оцінювання й формування психологічних характеристик військовослужбовців різних спеціалізацій, зокрема ОССПЗСУ, діяльність яких потребує високої морально-психологічної

стійкості, розвинених комунікативних і організаторських здібностей, здатності до швидкої адаптації в умовах стресових та екстремальних ситуацій.

Метою статті є обґрунтування підходів і практична розробка професіографічного профілю (психограми) ОССПЗСУ з урахуванням вимог сучасної військової служби та завдань морально-психологічної підтримки особового складу в умовах бойових дій.

Методи

Для досягнення мети у процесі дослідження застосовано методи теоретико-методологічного аналізу наукової літератури та опитування офіцерів соціального супроводу підрозділів Збройних Сил України, що виконують завдання в зоні бойових дій (з власного досвіду).

Результати

Посада ОССПЗСУ потребує не лише глибоких теоретичних знань і умінь, а й обґрунтованої загальновійськової підготовки. До ОССПЗСУ висувуються особливі вимоги щодо стану здоров'я, психоемоційної стійкості та когнітивних здібностей. Іноді, вже під час навчання на рівні бакалаврату чи магістратури курсанти приходять до усвідомлення, що не готові до подібної роботи. Саме з цієї причини важливо ще на етапі профорієнтаційної роботи допомогти абітурієнтам оцінити власну придатність і потенціал до опанування цієї професії. У цьому контексті особливого значення набуває професіографічний підхід, який дає змогу розробити професіограму та психограму, що всебічно відображають зміст, вимоги та специфіку діяльності ОССПЗСУ.

Професіограма та психограма ОССПЗСУ за специфікою професійної діяльності обумовлені: з одного боку – вимогами до військової підготовки, управлінських та організаційних навичок, притаманних офіцеру Збройних Сил України, з іншого – компетентностями і особистісними якостями, що характерні для фахівця із соціальної роботи та психологічної підтримки. Такий комплексний підхід до формування професіограми показує необхідність інтеграції військових, соціально-психологічних і гуманітарних знань, що забезпечує ефективне виконання завдань соціального супроводу особового складу в умовах війни.

Термін "психограма" етимологічно походить від поєднання грецьких слів, що в перекладі позначають "душа" (psyche) та "запис", "опис" (gramma). У науковий обхід його було введено на початку ХХ ст. німецьким психологом Вільгельмом Штерном. У первісному значенні поняття "психограма" позначало графічну репрезентацію результатів комплексного дослідження психічної діяльності індивіда на основі батареї психологічних тестів і призначалося для побудови загального психологічного портрета особистості (Stern, 1900). Водночас В. Штерн запропонував також концепцію такої названої часткової психограми, яка показує лише ті властивості, що мають безпосереднє значення для розв'язання конкретної практичної задачі, зокрема в контексті діагностики професійно важливих якостей суб'єкта.

У сучасному українському науковому дискурсі поняття психограми трактується як психологічно обґрунтований опис професії та професіонала, що інтегрує сукупність психічних властивостей і якостей особистості, меншу для ефективного виконання професійних завдань. Психограма створюється на основі глибокого психологічного аналізу змісту й умов професійної діяльності та відомо також під терміном "психологічна професіограма". Структурно психограма охоплює характеристику мотиваційно-ціннісних, когнітивно-інтелектуальних,

емоційно-вольових, характерологічних та інших професійно значущих рис і властивостей, які визначають успішність індивіда у певній сфері праці. (Мовмига, 2017).

Українські науковці акцентують увагу на необхідності концептуального уточнення й розмежування дефініцій понять "якість", "властивість", "особливість", "ознака", які виступають ключовими структурними компонентами психограми. У межах таких досліджень створені ієрархічні структурно-логічні моделі зазначених термінів, що дозволяють забезпечити більш точне функціональне наповнення психограми в контексті конкретної професійної діяльності (Цільмак, 2011). Такий підхід засвідчує прагнення української психологічної науки до впровадження системного й методологічно обґрунтованого підходу до вивчення феномена психограми та її практичних програм.

Згідно із загальноприйнятою моделлю, психограма охоплює характеристики основних психічних аспектів особистості, зокрема властивості темпераменту, вольові якості, показники продуктивності пам'яті, особливості уваги та спостережливості, а також рівень розвитку психомоторики, які в сукупності об'єктивують індивідуальні способи віддзеркалення й переробки суб'єкта навколишньої дійсності (Філоненко, 2022).

Вітчизняні дослідники також інтерпретують психограму крізь призму соціокультурних детермінант психології особистості, наголошуючи на визначальній ролі культурно-історичного контексту у формуванні явлень про психіку та особистість. Такий підхід є принципово промісловому як для осмислення специфіки психограми як наукового поняття, так і для її адекватного практичного застосування в українській психологічній науці та професійній діяльності (Турбан, 2023).

Таким чином, у сучасному науковому дискурсі психограма виконує функцію психологічного портрета, що інтегрує та узагальнює ключові психічні властивості індивіда або професіонала. Вона покликана описувати й систематизувати сукупність психічних особливостей, найважливіших для досягнення успіху в певній сфері діяльності, і формується з урахуванням соціокультурних детермінант, які створюють контекст особистісного розвитку та професійної реалізації. Анкетне опитування фахівців(експертів) є найпоширенішим способом розробки професіограми при оптимальній кількості не менше 250–300 експертів.

У проведеному нами анкетуванні брали участь викладачі кафедри соціальної роботи у військах (силах), науковці в галузі соціальної роботи, психології, педагогіки, соціальні працівники, курсанти спеціальності "соціальна робота у військах (силах)". На підставі отриманих і математично оброблених більше ніж трьохсот анкет, згідно з результатами анкетного опитування експертів, розраховуються професійно важливі якості ОССПЗСУ. Із цією метою результати експертного опитування подаються у вигляді формули (1) матриці відповідей (a_{ij}):

$$a_{ij} = \begin{pmatrix} a_{11}a_{12}\dots a_{1n} \\ a_{21}a_{22}\dots a_{2n} \\ \dots \\ a_{m1}a_{m2}\dots a_{mn} \end{pmatrix} \quad (1)$$

де $i = 1, 2, \dots, m$ – оцінювані якості; $j = 1, 2, \dots, n$ – учасники опитування.

З урахуванням соціалізації програма дослідження психологічних характеристик офіцера соціального супроводу реалізується через чотири основні напрями:

• **суспільно-політична діяльність**, яка в контексті військової служби охоплює формування й утвердження

громадянської позиції, закріплення патріотичних цінностей та придатності до захисту держави, що є конституційним обов'язком кожного громадянина України, закріпленим у Конституції та чинному законодавстві (Верховна Рада України, 2019). Військовослужбовці мають підтримувати й реалізовувати патріотичні принципи, спрямовані на забезпечення суверенітету й територіальної цілісності країни (Верховна Рада України, 1992). Водночас для військовослужбовців законодавчо визначено низку обмежень щодо участі в діяльності політичних партій і масових політичних акціях для збереження аполітичності Збройних Сил України та підтримання їхньої боєготовності (Кравченко, 2021). Формування та підтримка активної громадянської позиції особового складу створюється шляхом упровадження спеціалізованих виховних і соціально-педагогічних програм у системі військової освіти, що впливає на державну політику у сферах національної ідентичності та забезпечення обороноздатності (Верховна Рада України, 2024).

• **навчальна та професійна діяльність**, що забезпечує свідоме ставлення до опанування військово-професійних знань, розвиток фахових компетентностей та придатність до якісного виконання службових завдань. Професія ОССПЗСУ зручна до типу "людина – людина", де визначальним виступає здатність ефективно налагоджувати міжособистісну взаємодію, забезпечувати підтримку психологічної рівноваги та морально-психологічної стійкості особового складу (Олексюк, 2012). У контексті формування військової сфери значущим увагою є також ставлення до процесів навчання та проходження військової служби, рівню фізичної підготовленості, здатності виховувати підвищені фізичні та психоемоційні навантаження, а також усвідомленому й відповідальному ставленню до обраної військової спеціальності (Армія FM, 2023);

• **сфера культури й побуту**, що передбачає ставлення ОССПЗСУ до матеріальних і духовних цінностей, рівня їх естетичних та моральних орієнтацій, а також формування здатності підтримувати норму військової етики та підтримувати належний моральний вигляд у різноманітних соціальних ситуаціях. Вимір є вагомим елементом системи соціального супроводу, спрямованим на підтримку стабільності морально-психологічного стану особового складу, зміцнення військової дисципліни та формування внутрішніх ціннісних орієнтирів, які спонукають до відповідної поведінки у військовому колективі (Джус, & Кравець, 2023). Підтримка й розвиток зазначених якостей забезпечується через інтеграцію принципів військової етики, морального виховання, а також створення належних умов для задоволення культурних та побутових потреб військовослужбовців із урахуванням специфіки військового способу життя (Герасименко, 2023);

• **збереження здоров'я та розвиток особистісних якостей**, що є фундаментальними складовими підготовки ОССПЗСУ і військовослужбовця загалом. Це включає формування системогенезу поведінки в екстремальних ситуаціях, що проявляється через такі риси, як мужність, усміхненість, рішучість, психологічна витривалість і стресостійкість (Горячева, 2018). Розвиток цих якостей забезпечує здатність адекватно реагувати на складні та критичні умови військової служби, підтримувати моральний дух і ефективно виконувати службові обов'язки. Психофізіологічні дослідження підтверджують важливість збереження клітинного підходу до фізичного здоров'я та психологічної стійкості, що досягається

через спеціалізовані тренінги, психологічну підтримку та системну роботу з формування позитивного психологічного настрою (Рижиков, 2012).

Збройні Сили – це система з чітко визначеною ієрархією, у якій кожен військовослужбовець добре усвідомлює, чії накази він зобов'язаний виконувати та кому має право їх видавати. При цьому накази не підлягають обговоренню чи оскарженню. Військова служба регламентує більшість аспектів життєдіяльності особового складу.

Психограма розглядається як інструмент психологічного аналізу діяльності, що показує вимоги професії до психіки людини. Зміст і деталізація обумовлюються цілями дослідження конкретної спеціальності або посади. Серед таких цілей можуть бути професійний відбір, орієнтація й консультування, підготовка фахівців, а також оптимізація умов праці та режиму служби. Психограма офіцера містить комплексний опис його психологічних властивостей, особистісних якостей та інших характеристик, які мають значення для виконання службових обов'язків і підтримання бойової готовності (Рижиков, 2013).

За результатами проведеного аналізу, а також з урахуванням власних наукових досліджень, можна зробити висновок, що психограма ОССПЗСУ має поєднувати вимоги до психологічних характеристик особистості та специфіку служби офіцера у військовому підрозділі. Психограма забезпечує складання особистісного психологічного профілю кандидата на відповідну посаду, що дозволяє об'єктивно оцінити його готовність до виконання завдань соціального супроводу особового складу в умовах бойових дій. Для визначення рівня психологічних якостей ОССПЗСУ доцільно використовувати валідні психодіагностичні методики, які відповідають особливим вимогам посади. Добір таких діагностичних інструментів має згоджуватися з параметрами психограми, визначеними для кожної окремої посади чи функціонального напрямку діяльності.

Таким чином, принципи складання психограми та визначення психологічних характеристик ОССПЗСУ створюють підґрунтя для розробки професіографічного профілю офіцера, що проходить військову службу в підрозділах морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. У психограмі, що складена на основі експертної оцінки, відображено значущість кожного з професійно важливих компонентів у вигляді вагових коефіцієнтів відповідно до методик оцінювання, розроблених професором В. Рижиковим (Ryzhikov, 2016). Психограма передбачає розробку індивідуального психологічного профілю кандидата, що дає можливість комплексно оцінити його придатність до виконання функцій ОССПЗСУ.

Для діагностики рівня розвитку деяких психологічних якостей доцільно використовувати валідні психодіагностичні інструменти. Ефективність професійного відбору, так само як і подальшої професійної підготовки та розвитку ОССПЗСУ, забезпечується шляхом впровадження експертної системи критеріального оцінювання у 100-бальній системі вагових коефіцієнтів оцінювання та прийняття кадрових рішень, що має відповідати реаліям сучасної війни.

Надалі наведено комплексну професіограму ОССПЗСУ, що об'єднує ключові компоненти та якості, які становлять професійну придатність військовослужбовця до виконання завдань. Запропонована професіограма відображає єдність вимог до загальновійськових компе-

тентностей, соціально-психологічних знань і особистісних якостей для ефективної діяльності офіцера цього профілю.

Психограма офіцера соціального супроводу підрозділу ЗС України. Зміст діяльності ОССПЗСУ в умовах війни. Діяльність ОССПЗСУ в умовах, максимально наближених до бойових, характеризується широким спектром завдань, високою емоційною напруженістю, забезпеченням швидкої адаптації до впливу несприятливих фізичних і психологічних чинників. Вона забезпечує постійне функціонування в нестандартних, часто кризових ситуаціях, що вимагає здатності ефективно координувати дії особового складу, підтримувати його морально-психологічний стан, а також забезпечувати стійкість соціальних зв'язків у підрозділах.

Сучасні підходи до визначення професіографічного профілю підкреслюють, що успішне виконання завдань соціального супроводу вимагає гармонійного поєднання особистісних, інтелектуальних, психофізіологічних та фізичних професійно важливих якостей ОССПЗСУ.

Особистісні якості – (85,71):

- емоційна стійкість – здатність зберегти психоемоційну рівновагу під впливом бойових і кризових стресогенних чинників без втрати працездатності й конструктивності поведінки (100);

- активність – високий рівень енергійності, ініціативності та залученості в процесі надання соціально-психологічної підтримки військовослужбовцям і членам їхніх сімей (93);

- пластичність – здатність швидко й гнучко адаптуватися до динамічних умов бойових дій, змінного соціально-психологічного середовища та нестабільності зовнішніх умов (74);

- темп реакцій – уміння оперативно оцінювати стресові ситуації, приймати адекватні рішення та ефективно взаємодіяти в контактах різного рівня (78);

- імпульсивність – збалансованість між швидкістю реагування на емоційні подразники та вмінням свідомо керувати власними емоціями й поведінкою в інтересах підрозділу (85);

- соціабельність – розвинена комунікабельність, придатність до співпраці, емпатія та здатність налагоджувати довірливі відносини як із військовослужбовцями, так і з їхніми сім'ями (81);

- психологічна витривалість – стійкість до тривалих психоемоційних навантажень, здатність зберегти працездатність і конструктивність поведінки у несприятливих умовах (89).

Вольові якості – (87,12):

- цілеспрямованість – здатність наполегливо й успішно досягати поставлених цілей навіть за умов складності та нестабільності військової обстановки (95);

- ініціативність – придатність до самостійного прийняття рішень і дій без безпосередніх вказівок, активність у розв'язанні соціальних і психологічних проблем особового складу (92);

- самостійність – уміння нести персональну відповідальність за прийняті рішення та виконання дій, зокрема у непередбачуваних або критичних ситуаціях бойових дій (83);

- самоконтроль – здатність регулювати імпульсивні емоційні реакції, зберігати холоднокрівність і стабільність поведінки під впливом стресогенних чинників (79);

- витримка та стресостійкість – можливість підтримувати високу працездатність і конструктивну поведінку

під час тривалих і виснажливих соціально-психологічних навантажень (89);

- воля до перемоги – внутрішня настанова не здаватися перед труднощами, моральна стійкість і готовність протистояти викликам війни (100);

- відповідальність – усвідомлення своєї професійної ролі й обов'язків у системі соціального захисту та морально-психологічної підтримки військовослужбовців і членів їх сімей (83);

- наполегливість – здатність долати перешкоди й несприятливі об'єкти, довести розпочату справу до кінця, зберігаючи ефективність діяльності (76).

Пізнавальні якості – (86)

- увага – здатність концентруватися на деталях соціальних і психологічних потреб військовослужбовців, залишаючись стійким до зовнішніх подразників (80);

- пам'ять – уміння оперативно відтворювати актуальну інформацію про індивідуальні особливості, проблеми й потреби військових та членів їхніх сімей (84);

- мислення – аналітична здатність систематизувати наявні дані, прогнозувати можливості сценарію розвитку подій, формулювати й приймати обґрунтовані рішення в складних соціально-психологічних ситуаціях (79);

- спостережливість – уміння тимчасово помічати навіть незначні зміни в поведінці й психологічному стані військовослужбовців, що дозволяє своєчасно ініціювати надання допомоги та корекційних заходів (83);

- організаторські можливості – здатність планувати, координувати й ефективно реалізовувати комплекс заходів соціального супроводу в умовах обмежених ресурсів і динамічної обстановки (94);

- комунікативні навички – уміння збирати, узагальнювати й передавати інформацію, вести конструктивний діалог з військовослужбовцями, їхніми родинами та представниками суміжних структур (96);

- прогнозування – здатність передбачати наслідки соціально-психологічних процесів, оперативно й гнучко застосовувати власну поведінку й рішення до змінних умов військового середовища (86).

Мотиваційні якості – (86,41):

- професійна зацікавленість – високий рівень розуміння ролі й значущості своєї роботи в системі соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей (94);

- усвідомлення – відданість обраній справі, прагнення бути корисним оточенню (87);

- орієнтація – чітке визначення мети й завдання, уміння формувати колективні цілі (84);

- досягнення результату – цілеспрямованість на їх досягнення навіть за складних і несприятливих обставин, наполегливість у вдосконаленні системи соціального супроводу (78);

- відповідальність – придатність брати на себе відповідальність за прийняття складних рішень в інтересах військовослужбовців (98);

- моральна стійкість – внутрішня моральна стійкість до стресових впливів і здатність долати труднощі, не втрачаючи професійної та етичної орієнтації (95);

- прагнення до саморозвитку – відкритість до нового досвіду, бажання постійно підвищувати рівень професійної компетентності (84);

- самовдосконалення – активна участь у навчальних програмах, тренінгах, семінарах, самоосвітніх заходах (87);

- емпатія – уміння співпереживати, вловлювати емоційні стани співбесідників, внутрішня потреба допомагати іншим (90);

- ціннісна орієнтація на допомогу – здатність поставити інтереси підопічних на перший план, співчутливість, толерантність до відмінностей поглядів і досвіду, створення позитивного емоційного клімату в колективі (81);

- новаторство – прагнення впроваджувати інноваційні підходи в роботу, здатність шукати й застосовувати нетипові рішення (76);

- ініціативність – придатність діяти проактивно, виходячи за межі стандартних інструкцій (83).

Комунікативні якості – (74,77):

- слухання – уміння важливо й активно слухати співрозмовника, ставити релевантні й уточнювальні запитання, адекватно інтерпретувати зміст висловлювання (80);

- діалог – уміння вести конструктивний діалог без упереджень та агресії (84);

- невербальні навички – здатність керувати виразом обличчя, жестів, тону голосу, свідомо використовувати мову тіла для створення атмосфери довіри, а також правильно зчитувати й інтерпретувати невербальні сигнали співрозмовників (79);

- толерантність – уміння демонструвати чутливість до потреб;

- гнучкість – здатність швидко й адекватно піддавати комунікативну поведінку під особливості конкретних співрозмовників і соціальної ситуації (70);

- взаємодія – уміння ефективно працювати в групі, координувати спільні дії, підтримувати позитивний психологічний клімат у колективі (84);

- конфіденційність – неухильне дотримання вимог професійної конфіденційності, захист персональних даних та етичних стандартів спілкування (100);

- професійна етика – здатність запобігати конфліктам інтересів і знаходити компромісні рішення (96);

- конструктивність – уміння виявляти й розв'язувати відповідності між сторонами, використовувати діалог як інструмент впливу й досягнення розуміння (80).

Емоційні якості – (88,8):

- емоційна стійкість – здатність збереження стабільності емоційного стану в умовах стресу та надзвичайних ситуацій, уміння контролювати й регулювати власні емоції без проявів агресивності (83);

- саморегуляція – уміння оперативно відновлювати внутрішню рівновагу після емоційних потрясінь, використовувати техніку самозаспокоєння й релаксації (91);

- оптимізм – уміння підтримувати позитивну настанову, віру у власні сили й ресурси колективу, надихати підлеглих завдяки успішності в можливості позитивних змін навіть у кризових ситуаціях (84);

- стресостійкість – здатність збереження емоційного рівня під впливом тривалого навантаження, виконання службових завдань в умовах ризику, небезпеки та постійної загрози життю (97);

- асиміляція негативного досвіду – здатність інтегрувати пережиті стресові й травматичні події у власну психологічну структуру, зберігаючи віру в себе й готовність до подальшої професійної діяльності (89).

Соціально-психологічні якості – (88,22):

- соціальна адаптованість – здатність швидко й глибоко пристосуватися до змін соціального середовища,

умов військового колективу та специфіки бойових завдань (81);

- комунікативна компетентність – уміння будувати відкриті, довірливі взаємини як у колективі, так і з родинами військовослужбовців (79);
- соціальна підтримка – здатність співпереживати, розуміти емоційні стани інших людей та надавати їм психологічну підтримку в кризових ситуаціях (85);
- професійна ідентичність – уміння усвідомлювати власну роль як провідника цінностей, гарантії соціальних стандартів та "моста" між особовим складом і командуванням (92);
- соціальна відповідальність – здатність прийняття відповідальності за благополуччя підлеглих, їхніх родин і підрозділу загалом (98);
- життєва позиція – позитивне ставлення до труднощів і викликів (100);
- оптимізм – віра у власні сили та командні ресурси, орієнтація на пошук рішень навіть в умовах невизначеності та кризи (95);
- повага – визнання різних поглядів, соціального статусу, життєвих факторів і досвіду підлеглих без стереотипів (78);
- врівноваженість – здатність мати витримку під час бойових дій, допомагаючи іншим адаптуватися до складних умов та підтримувати бойову готовність підрозділу (86).

Готовність до ризику – (85,37):

- сміливість – здатність ухвалювати обґрунтовані рішення за умов неповної інформації (92);
- рішучість – здатність оперативно переходити до дій у загрозливих чи екстремальних умовах (89);
- впевненість – впевненість у власних силах і готовність ефективно діяти в умовах ризику (94);
- прогностичність – уміння аналізувати обстановку, оцінювати можливості сценарію та ймовірності під час ухвалення ризикованих рішень (79);
- довіра – вміння взаємодіяти з колегами, покладається на підтримку інших (91);
- виправданість ризику – вміння орієнтуватися на суспільно значущі цілі, а не на імпульсивну поведінку (74);
- захист – готовність ризикувати задля безпеки особового складу (81);
- стійкість до страху – здатність швидко відновлювати психологічну рівновагу після переживання загрозливих або кризових умов, не втрачаючи професійної ефективності (83).

Дискусія і висновки

Запропонована психограма ОССПЗСУ показує комплекс професійно важливих якостей, які є підґрунтям його ефективної діяльності та професійного розвитку. Вона слугує теоретичною базою для визначення змісту, форм і методів формування фахової компетентності ОССПЗСУ в процесі його підготовки у вищих військових навчальних закладах.

Специфікою розробленої психограми є її спрямованість на виявлення тих професійно значущих якостей, які піддаються розвитку й удосконаленню в процесі служби та частини професійної діяльності ОССПЗСУ, який працює з особовим складом в умовах підвищеного психологічного навантаження. На основі аналізу літератури та результатів власних досліджень нами був розроблений перелік ключових психологічних характеристик, якими має володіти ОССПЗСУ. Також визначено складники професійно важливих якостей, що мають найбільший вплив на ефективність його діяльності в умовах бойових дій.

Таким чином, розроблена психограма може бути використана як практичний інструмент для відбору, професійної підготовки та підвищення кваліфікації ОССПЗСУ, сприяючи підвищенню морально-психологічної готовності та стійкості підрозділів ЗС України.

Джерела фінансування. Фінансування забезпечене Київським національним університетом імені Тараса Шевченка.

Список використаних джерел

- Армія ФМ. (2023). У Збройних Силах створено систему соціального супроводу військових та їхніх сімей. <https://www.armyfm.com.ua/ua/uzbrojnih-silah-stvoreno-sistemu-socialnogo-suprovodu-vijskovih-ta-ih-simej/>
- Горячева, К., & Рижигов, В. (2018). Методика впровадження дидактичних та рольових ігор в освітній процес військової освіти як практика прийняття рішень в умовах обстановки наближеної до бойової. *Молодь і ринок*, 7(162), 17–22.
- Джус, О., Беспалько, А., & Кравець, Д. (2023). Соціальний супровід військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах правового режиму воєнного стану. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*, 4(56), 41–45. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.56.41-45>
- Верховна Рада України. (1992). Про військовий обов'язок і військову службу (Закон України № 2233-ХІІ від 25.03.92). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
- Верховна Рада України. (2019). Конституція України. (Закон України № 27-ІХ від 03.09.2019). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Верховна Рада України. (2024). Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності. (Закон України № 3788-ІХ від 06.06.2024). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
- Герасименко, О. (2023). Соціальний супровід військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей: практичні аспекти діяльності посадових осіб військових частин, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. НДЦГП ЗС України.
- Кравченко, Л., Нікітюк, Т., Лукічов, В., & Арнаутова, В. (2021). Взаємодія Збройних сил України з громадянським суспільством. <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf>
- Мовмига, Н. (2017). Методичні вказівки до виконання контрольного завдання. Професіографічний аналіз професійної діяльності фахівця з охорони праці з курсу "Психологія праці та безпеки" для студентів спеціальності напрямку підготовки "Цивільна безпека", спеціалізації "Охорона праці". НТУ "ХПІ".
- Олексюк, Н. (2012). Основні ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування Збройних Сил України. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*, 18, 154–162. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_18_22
- Рижиков, В. (2012). Теорія і практика конструювання цільових моделей (психограм) та процесу професійної підготовки майбутніх юристів. ТОВ "Айлант".
- Рижиков, В. (2013). Місце цільової моделі у педагогічному процесі формування спеціаліста-юриста. У *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту* (с. 232–235). ХДАДМ.
- Турбан, В., Сердюк, Л., & Москаленко, В. (2023). Соціокультурні детермінанти розвитку психології особистості в Україні. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
- Філоненко, В. (2022). Текст лекції з навчальної дисципліни "Психологія праці та інженерна психологія". ХНУВС.
- Цільмак, О. (2011). Загальна структурно-логічна модель психограми начальника кримінальної міліції. *Наука і освіта*, 3, 99–103. <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11095>
- Ryzhykov, V. (2016). A Technology of Development of the Lawyer's Psychogram and its Meaningful and Practical Component. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, VII(1(15)), 100–108. <https://doi.org/10.14505/jarle>
- Stern, W. (1900). Über Psychologie der individuellen Differenzen (Ideen zu einer "differenziellen Psychologie"). Barth.

References

- Armia FM. (2023). A system of social support for servicemen and their families has been created in the Armed Forces [in Ukrainian]. <https://www.armyfm.com.ua/ua/uzbrojnih-silah-stvoreno-sistemu-socialnogo-suprovodu-vijskovih-ta-ih-simej/>
- Horiacheva, K., & Ryzhykov, V. (2018). Methodology for introducing didactic and role-playing games into the educational process of military education as a practice of decision-making in conditions close to combat. *Molod i ryнок*, 7(162), 17–22 [in Ukrainian].
- Dzhus, O., Bepalko, A., & Kravets, D. (2023). Social support of servicemen and their family members under martial law. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-Special Sciences*, 56(4), 41–45 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.56.41-45>

Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). On Military Duty and Military Service (Law of Ukraine No. 2233-XII of 25.03.92) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Affirming Ukrainian National and Civic Identity (Law of Ukraine No. 3788-IX of 06.06.2024) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Verkhovna Rada of Ukraine. (2019). Constitution of Ukraine (Law of Ukraine No. 27-IX of 03.09.2019) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Herasyenko, O. (2023). *Social support of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and their families: practical aspects of the activities of officers of military units, territorial recruitment and social support centers: Methodical guide*. Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine [in Ukrainian].

Kravchenko, L., Nikitiuk, T., Lukichov, V., & Arnautova, V. (2021). *Interaction of the Armed Forces of Ukraine with Civil Society* [in Ukrainian]. <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/510533.pdf>

Movmyha, N. (2017). *Guidelines for performing a control task: Job analysis of a specialist in occupational safety from the course "Psychology of Labor and Safety" for students majoring in Civil Safety, specialization in Occupational Safety*. NTU "KhPI" [in Ukrainian].

Oleksiuk, N. (2012). Main resources of social support for military families in the context of reforming the Armed Forces of Ukraine. Collection of Scientific Works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko. *Social-Pedagogical Series*, 18, 154–162 [in Ukrainian]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2012_18_22

Ryzhykov, V. (2012). *Theory and practice of constructing target models (job profiles) and the process of professional training of future lawyers*. Ailant LLC [in Ukrainian].

Ryzhykov, V. (2013). *The place of the target model in the pedagogical process of forming a lawyer specialist*. In *Pedagogy, Psychology and Medico-Biological Problems of Physical Education and Sport: Collection of Scientific Papers*, 232–235. KhDADM [in Ukrainian].

Turban, V., Serdiuk, L., Moskalenko, V.V. (2023). *Sociocultural determinants of the development of personality psychology in Ukraine*. Monograph. Kyiv: H.S. Kostyuk Institute of Psychology, NAPS of Ukraine [in Ukrainian].

Filonenko, V. (2022). Lecture text for the discipline "Psychology of Labor and Engineering Psychology". KhNUVS [in Ukrainian].

Tsilmak, O. (2011). General structural-logical model of the psychogram of the head of criminal police. *Science and Education*, 3, 99–103 [in Ukrainian]. <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/11095>

Ryzhykov, V. (2016). A Technology of Development of the Lawyer's Psychogram and its Meaningful and Practical Component. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, VII(1(15)), 100–108. <https://doi.org/10.14505/jarle>

Stern, W. (1900). *Über Psychologie der individuellen Differenzen (Ideen zu einer "differentiellen Psychologie")*. Barth.

Отримано редакцією журналу / Received: 18.07.25

Прорецензовано / Revised: 29.08.25

Схвалено до друку / Accepted: 06.10.25

Yevhenii SYLKIN, PhD Student

ORCID ID: 0009-0006-9106-9995

e-mail: nauka_u@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Nadiya CHERNUKHA, DSc (Ped.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-5250-2366

e-mail: nmchernukha@knu.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PROFESSIONAL PROFILE AND PSYCHOGRAM OF A SOCIAL SUPPORT OFFICER

Background. *Given the demands of armed confrontation, the need to sustain service members' psychological resilience, and the imperative to preserve combat effectiveness, developing a modern professionogram for the Social Support Officer of a unit of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter, SSO-AFU) has become particularly relevant. Professiography (professional job analysis) makes it possible to delineate the SSO-AFU psychographic profile required for functioning in crisis and combat conditions. This method has evolved as a distinct area of applied psychology focused on elaborated theoretical–methodological foundations, principles, technologies, and methods for studying specific professions, as well as on examining the requirements for professional qualifications and personal attributes of specialists. Applying this approach enables a comprehensive examination of the SSO-AFU occupational specifics, the development of a set of professionally significant psychological characteristics, and the construction of a scientifically grounded psychogram aligned with the realities of performing tasks in a combat zone under heightened moral and psychological strain.*

Methods. *The study employed theoretical and methodological analysis of scholarly literature and a survey of SSO-AFU personnel carrying out tasks in the area of hostilities, drawing on their operational experience.*

Results. *The research shows that a comprehensive professionogram for the SSO-AFU integrates the key components and qualities that determine professional suitability for mission tasks. The proposed professionogram reflects the unity of requirements for general military competencies, socio-psychological knowledge, and personal attributes essential for the effective performance of the SSO-AFU.*

Conclusions. *A psychogram for the SSO-AFU is proposed that specifies a set of professionally important qualities underpinning effective performance and professional growth. The psychogram can serve as a practical tool for selection, professional training, and advanced development of SSO-AFU personnel, thereby strengthening the moral and psychological readiness and resilience of AFU units.*

Keywords: *Social Support Officer; professionographic profile; professional selection; psychogram; psychodiagnostic methods.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ОСВІТНІ, ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378.147:364-051:355.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/14>

Олена КАРАМАН, д-р пед. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-8541-9972
e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", Полтава, Україна

Олеся ТОВСТУХА, канд. пед. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-7998-1208
e-mail: aleksa.lnu@gmail.com

Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", Полтава, Україна

АКСІОЛОГІЗАЦІЯ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ ДО РОБОТИ З ВЕТЕРАНАМИ ВІЙНИ

Вступ. *Якісна підготовка фахівців соціальної сфери вимагає чіткого методологічного підґрунтя. Серед основних філософських підходів науковці вказують на доцільність використання саме аксіологічного підходу, який передбачає осмислення професійної підготовки крізь призму цінностей (людських, соціальних, культурних, моральних). Відповідно, метою статті визначаємо розкриття сутності аксіологічного підходу у професійній підготовці фахівців соціальної сфери та обґрунтування його значущості для забезпечення якісної роботи з ветеранами війни та членами їхніх сімей.*

Методи. *Розв'язання поставленої мети стало можливим шляхом використання комплексу методів, серед яких: теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація); порівняльно-історичні методи, які стали підґрунтям дослідження генези ціннісних орієнтацій у соціально-педагогічній теорії та практиці; метод контент-аналізу, який використано для опрацювання наукових джерел; системний підхід, що дозволив поєднати теоретичні узагальнення з практичними рекомендаціями стосовно впровадження аксіологічних засад у навчальний процес підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери.*

Результати. *Проведений аналіз дозволив з'ясувати, що серед чинних методологічних підходів саме аксіологічний найбільшою мірою відповідає потребам професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни, оскільки він орієнтує навчальний процес на формування системи цінностей, які визначають як внутрішню позицію фахівця, так і його професійну етику.*

Висновки. *Дефінітивний аналіз сутності застосування аксіологічного підходу у процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни дозволив виділити психолого-педагогічні умови його реалізації в освітньому процесі – ціннісно-орієнтована спрямованість, міждисциплінарна інтерактивність, діалогічність, розвиток емоційної та емпатійної чутливості, пріоритет практичної підготовки, розвиток готовності до роботи з травматичними наративами, активізація критичного та аналітичного мислення, аксіологічна рефлексія. Визначені умови можуть слугувати фундаментом для розробки комплексної моделі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, яка забезпечуватиме формування ціннісно орієнтованих та етично відповідальних фахівців соціальної сфери для ефективної роботи з ветеранами війни.*

Ключові слова: *аксіологічний підхід, військові ветерани, професійна підготовка, соціальна сфера, цінності, члени сімей ветеранів війни.*

Вступ

Соціальні трансформації, спричинені війною, висувають нові вимоги до системи соціально-психологічної підтримки ветеранів та членів їхніх сімей. Саме ця категорія населення потребує особливої уваги та комплексної допомоги, яка охоплює психологічний супровід, соціальну та професійну адаптацію, а також сприяння у вирішенні правових, побутових і медичних питань. Ефективність такої підтримки безпосередньо залежить від рівня професійної підготовки фахівців соціальної сфери: по-перше, вони мають бути здатні надавати професійну допомогу ветеранам війни та членам їхніх сімей у широкому спектрі проблем; по-друге, професійна діяльність фахівця соціальної сфери має ґрунтуватися на усвідомленні фундаментальної цінності кожної особистості.

Розгляд аксіологічного підходу на філософському рівні методології професійної підготовки майбутніх соціальних працівників є необхідним через те, що він акцентує на пріоритетності загальнолюдських цінностей, де людина розглядається як абсолютна цінність, незалежно від її соціального статусу, фізичних чи психологічних особливостей, світоглядних переконань або життєвих виборів. На нашу думку, це є ключовим у професійній

підготовці фахівців соціальної сфери, оскільки соціальна робота базується на принципах рівності, справедливості, гідності та недискримінації, а аксіологічний підхід допомагає інтегрувати ці цінності у світогляд майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософія традиційно розглядається як базова надбудова над усією системою наукового знання, тому дослідження процесів професійної підготовки фахівців будь-якої сфери діяльності неможливе поза філософським підґрунтям. Відповідно, у науковому дискурсі проблема професійної підготовки майбутніх фахівців через призму аксіологічного підходу набула значного поширення, що підтверджується широким спектром джерельної бази. Вона охоплює як праці з педагогіки (Т. Варенко, Т. Васильєва, В. Дем'янюк, О. Кобрій, Д. Кукла, О. Листопад, Ю. Пелех, Г. Ренчка, Н. Ткачова, Н. Хома, Л. Хохлова) та соціальної роботи (О. Васильченко, І. Зінчук, Р. Зозуляк-Случик, В. Логвиненко, Л. Моргай, М. Палюх, Г. Слозанська, Т. Рузьяк, Т. Тюльпа, О. Фуштей, А. Цюприк), так і дослідження з психології (І. Галян, Н. Гарькавець, О. Кокун, У. Михайлишин, Д. Місенг, Н. Піковець, Е. Поміткін, А. Шиделко), етики,

© Караман Олена, Товстуха Олеся, 2025

соціології та культурології (Н. Бондаренко, Т. Жигінас, Л. Залізко, О. Крижановська, О. Лукач, В. Тернопільська, Н. Шетеля, Н. Шостаківська), де акцентується увага на ціннісних вимірах підготовки фахівця.

Мета дослідження – розкриття сутності аксіологічного підходу та обґрунтування психолого-педагогічних умов його реалізації у процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їхніх сімей.

Методи

Для досягнення поставленої мети наукової розвідки було використано теоретичні методи (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація); порівняльно-історичні методи; метод контент-аналізу; системний підхід.

Результати

Аксіологія пройшла тривалий шлях становлення та еволюції, формуючись під впливом різних філософських течій і суспільних змін. Сьогодні вона охоплює широкий спектр напрямів, кожен із яких розглядає цінності через призму конкретних сфер людської діяльності, таких як етика, педагогіка, соціальна робота, соціальна педагогіка, соціологія, психологія, культура, право тощо. Аксіологічний підхід попри свою належність до філософської категорії науки має значну кількість трактувань: орієнтація професійної освіти на формування у студентів системи загальнолюдських і професійних цінностей, що визначають їх ставлення до світу, до своєї діяльності, до самого себе як особистості та професіонала (Бірюк, & Пішун, 2022); "філософсько-психологічна стратегія, яка заснована на ідеї пріоритету загальнолюдських цінностей і самооцінки кожної людини та визначає перспективи подальшого вдосконалення освіти; оптимального використання педагогічних ресурсів відповідно до сучасного суспільства" (Білозерська, 2022, с. 79); спрямованість педагогічної діяльності на творчий розвиток особистості як мету, результат і головний критерій ефективності навчально-виховного процесу (Листопад, 2013).

Головним поняттям аксіологічного підходу – є цінності. У сучасному науковому дискурсі поняття "цінність" значно розширило своє значення та вийшло за межі економічного вжитку. Воно активно використовується у філософії, педагогіці, соціології, психології та інших гуманітарних науках, позначаючи фундаментальні орієнтири людської діяльності, соціальні й моральні пріоритети, культурні ідеали та етичні принципи. Проте ще у XIX ст. ним оперували лише в царині економіки зі значенням "ціна" (Siemianowski, 1993, с. 5).

Відомий польський соціолог Ян Щепанський (Jan Szczepanski) під цінностями розуміє "будь-який матеріальний об'єкт або ідеал, ідея або норма, реальний або уявний об'єкт, до якого окремі особи або колектив мають шанобливе ставлення, надають йому важливого значення для власного життя, відчувають потребу його досягти" (Stachowicz-Stanusch, & Mendel, 2009, с. 14); українська дослідниця Р. Зозуляк-Случик – "предмети, явища та їхні властивості, що притаманні членам певного суспільства, а окремій особистості – засоби задоволення її потреби, але і як ідеї, спонукання у вигляді норми й ідеалу" (Зозуляк-Случик, 2019, с. 108).

Так, у контексті аксіологічного підходу цінність розглядається як ключова частина професійного становлення майбутніх фахівців. На думку О. Рогової, аксіологічний підхід у професійній підготовці здобувачів педагогічної освіти відіграє ключову роль у формуванні

ціннісних орієнтацій, які визначають професійне становлення майбутніх фахівців. Дослідницею робиться акцент на необхідності спільної практичної діяльності викладачів і здобувачів, що сприяє засвоєнню та закріпленню гуманістичних цінностей, необхідних для ефективної педагогічної діяльності. Реалізація аксіологічного підходу у підготовці педагогів-початківців передбачає відбір, трансляцію та формування провідних гуманістичних цінностей. Його суть виражена в системі аксіологічних принципів, серед яких: принцип рівності світоглядних позицій у межах єдиної гуманістичної системи; принцип балансу традицій і творчості, що визнає значущість минулих досягнень і необхідність їхньої адаптації до сучасного контексту; принцип екзистенційної рівності, він підкреслює цінність кожної особистості незалежно від соціального статусу; принцип соціокультурного прагматизму, який спрямований на гармонізацію суспільних відносин через практичне застосування цінностей (Рогова, 2010).

Продовжуючи наукові дослідження у сфері аксіологічного підходу, О. Сухомлинська окреслила низку важливих вимог щодо його впровадження в сучасну практику освітнього закладу.

По-перше, педагогічна ідеологія, на думку дослідниці, має ґрунтуватися на життєстверджувальному, позитивному змісті, який формує оптимістичне світосприйняття молоді; навчально-виховний процес повинен орієнтуватися не стільки на критику чи акцентування уваги на негативних явищах суспільного життя, скільки на пошук конструктивних рішень і підкреслення позитивних цінностей.

По-друге, авторка наголошує на необхідності розглядати педагогічний процес як цілісне поєднання навчання та виховання, а саме йдеться про інтегрованість підходів і єдність стратегії розвитку, що забезпечує гармонійне формування як інтелектуальної, так і моральної сфер особистості.

По-третє, система педагогічних впливів на вихованця має реалізовуватися через глобальні ідеї загальнолюдської значущості чи проекти перебудови світу та через звернення до внутрішнього світу молодої людини.

По-четверте, оскільки молодь значною мірою орієнтується на цінності субкультури, важливим завданням стає їхня педагогізація.

По-п'яте, у процесі формування ціннісних орієнтацій особистості потрібно максимально використовувати можливості колективу, адже саме він є основним провідником соціальних цінностей і норм, сприяє соціалізації особистості, створює умови для розвитку відповідальності, взаємоповаги та співробітництва (Сухомлинська, 2015).

С. Білозерська у контексті свого дослідження визначила *групу цінностей* університетської освіти:

- "академічні цінності (інституційна незалежність; фундаментальність; академічна свобода; академічна солідарність (колегіальність); сприяння зростанню інновацій; професійна компетентність; нові парадигми викладання і дослідження; академічна відповідальність; єдність освітнього та дослідницького процесу; академічна мобільність; критичне мислення; наставницька модель взаємин "викладач-студент" (долучення до наукових шкіл); міждисциплінарність досліджень; міжнародне співробітництво викладачів; елітарність університетської освіти);

- цінності особистісного зростання та благополуччя (самовизначення; самореалізація; індивідуальність; суб'єкт-суб'єктні відносини; безперервність освіти; адекватність

поведінки людини у середовищі та конкретних (педагогічних) ситуаціях; професійна мобільність; психічне, психологічне, соціальне, фізичне та духовне здоров'я; корпоративність; конкурентоспроможність випускника);

- соціальні цінності (свобода, демократія; відкритість; соціальна справедливість; толерантність; етичність; культурне розмаїття; соціальна відповідальність; патріотизм; громадянська свідомість; національний характер);

- організаційні цінності (прийняття рішень на основі узгодження думок та інтересів; свобода у здійсненні наукових досліджень; статусна ієрархія, заснована на принципі наукового авторитету; технологізація освітньої діяльності; стандартизація якості освіти (освітніх програм); створення матеріальних цінностей і знань; конкурентоспроможність університету; доступність освітніх програм для іноземних студентів; стратегічне партнерство університету і бізнес-структур" (Білозерська, 2022, с. 77–78).

Якщо поглянути на доцільність використання аксіологічного підходу під час професійної підготовки фахівців соціальної сфери, то це є критично важливим аспектом, оскільки професійна діяльність цієї когорти фахівців безпосередньо пов'язана з підтримкою вразливих верств населення, тому майбутні фахівці повинні бути сповнені емпатії, поваги, терпимості, відкритості до діалогу, справедливості, чесності, толерантності, милосердя, доброти та поваги до людської гідності. Саме ці цінності визначають ефективність, етичність і гуманність професійної соціальної діяльності, що сприяє створенню більш справедливого та підтримуючого суспільства. О. Дубасенюк до цього переліку додає – професіоналізм, громадянську активність, духовність, творчий пошук, професійну відповідальність (Дубасенюк, 2014); Р. Саррі – гуманність, справедливість, самовизначення, конфіденційність, антидискримінацію, чесність [Сар]; В. Поліщук – оптимізацію умов виживання, саморозвиток (Поліщук, 2011, с. 131); А. Цюприк, Т. Рузяк, І. Зінчук – благо людини та суспільства, права людини та її індивідуальність, фаховість, гуманістичну сутність діяльності, вікові та соціальні ознаки людини, гендерні орієнтації (Цюприк, Рузяк, & Зінчук, 2024, с. 221); В. Теслюк – гуманність, доброту, терпимість, справедливість, тактовність, емпатійність, скромність, відповідальність (Теслюк, 2011, с. 12); Л. Моргай – "чесність, совість, об'єктивність, справедливість, тактовність, пильність і спостережливість, толерантність, витримку й самовладання, доброту, любов до людей, самокритичність, адекватність самооцінки, терпіння, комунікабельність, оптимізм" (Моргай, 2017, с. 202); Л. Тюптя, І. Іванова – повагу до конфіденційності у взаємодії з клієнтами; здатність відокремлювати власні емоції та потреби від професійних відносин; готовність ділитися знаннями та професійними навичками; повагу до індивідуальних і групових відмінностей та об'єктивне оцінювання їх; прагнення розвивати у підлеглих здатність самостійно вирішувати проблеми; готовність діяти в інтересах підлеглого, незважаючи на можливі труднощі чи фрустрації; прагнення до соціальної справедливості та забезпечення економічного, фізичного й розумового благополуччя всіх членів суспільства; прагнення дотримуватися високих стандартів особистої та професійної етики (Тюптя, & Іванова, 2010).

"Узявши на озброєння вище представлену інформацію (аналіз філософської та педагогічної літератури з проблематики використання аксіологічних орієнтирів у процесі професійної підготовки фахівців різних сфер діяльності, сучасні практики професійної підготовки фахівців соціальної сфери), а також значний соціальний попит на якісну соціальну підтримку ветеранів війни та членів їхніх сімей, було обґрунтовано психолого-педагогічні засади реалізації аксіологічного підходу в процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їхніх сімей.

Розробці психолого-педагогічних умов реалізації аксіологічного підходу в процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей, сприяла низка передумов.

По-перше, чітке окреслення професійно-етичних цінностей майбутнього фахівця соціальної сфери у роботі з ветеранами війни та членами їхніх сімей, що включає: ціннісно-орієнтовану спрямованість (повага до гідності клієнта, гуманізм, адвокація інтересів клієнта); міждисциплінарну інтерактивність (партнерство, співпраця, відповідальність за якість підтримки, толерантність); діалогічність (відкритість у комунікації, конфіденційність); розвиток емоційної та емпатійної чутливості (усвідомлення власних емоцій, емпатія до клієнта); пріоритет практичної підготовки (професійна компетентність); розвиток готовності до роботи з травматичними наративами (повага до досвіду клієнта, делікатність); активізацію критичного та аналітичного мислення (уважність до фактів); аксіологічну рефлексію (усвідомлення власних цінностей, повага до цінностей клієнта).

По-друге, результати опитування фахівців-практиків соціальної сфери, які є здобувачами другого року навчання другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 "Соціальна робота" за освітньою програмою "Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія" у ДЗ "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", показали, що ефективна робота з ветеранами війни та членами їхніх сімей потребує інтеграції знань із психології, соціології, педагогіки та медико-соціальних дисциплін; високого рівня емпатійної та емоційної чутливості фахівця; уміння будувати довірливі взаємини; дотримання етичних принципів; розвитку критичного мислення для оцінки суперечливих даних і професійних ситуацій; здатності делікатно працювати з травматичними наративами клієнтів. Ці умови стали підґрунтям для формування психолого-педагогічних умов, які забезпечують підготовку здобувачів соціальної сфери до професійної діяльності з урахуванням специфіки роботи з ветеранами війни та членами їх сімей (табл. 1). Ми твердо переконані, що кожен клієнт фахівця соціальної сфери – це найвища цінність, попри її життєві обставини, соціальний статус, фізичні чи психологічні особливості. Реалізація цього підходу у професійній освіті майбутніх фахівців соціальної сфери передбачає формування світоглядних орієнтирів, що ґрунтуються на принципах гуманізму, рівності, справедливості, толерантності та недискримінації. При цьому важливим є не лише засвоєння здобувачами вищої освіти відповідних теоретичних положень, але й розвиток у них здатності практично застосовувати ціннісні орієнтації у роботі з ветеранами війни та членами їхніх сімей.

Таблиця 1

Психолого-педагогічні умови реалізації аксіологічного підходу в процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їхніх сімей

Психолого-педагогічна умова	Зміст психолого-педагогічної умови
Ціннісно-орієнтовна спрямованість	Ціннісно-орієнтована спрямованість відображає ставлення фахівця соціальної сфери до клієнта як до найвищої соціальної цінності та орієнтацію на гуманістичні ідеали. У роботі з ветеранами війни та членами їхніх сімей це розкривається у здатності обирати ті методи роботи, які найбільше відповідають інтересам ветеранів війни та членів їх сімей; будувати довірливі відносини, що є критично важливими для ветеранів війни; уникати професійного вигорання завдяки усвідомленню соціальної значущості своєї діяльності; виступати не лише як виконавець, а й адвокатом інтересів ветеранів війни та членів їх сімей у суспільстві
Міждисциплінарна інтерактивність	Міждисциплінарна інтерактивність передбачає організацію навчального процесу таким чином, щоб здобувачі вищої освіти одночасно отримували знання з різних наукових та практичних напрямів і водночас активно застосовували ці знання у симульованих або реальних ситуаціях. Основу такого підходу становлять освітні компоненти, які дають можливість розглядати клієнта як цілісну особистість (окрім соціальної роботи, це психологія, соціологія, педагогіка, медицина, основи психіатрії, антропологія, соціальна політика, етика, інформаційні технології). Усі ці напрями інтегруються через використання інтерактивних методик навчання (рольові ігри, симуляційні вправи, аналіз кейсів, тренінги з розвитку емпатії, комунікативних, соціальних навичок, дискусії, диспути, круглі столи, інтерактивні семінари тощо)
Діалогічність	Діалогічність передбачає здатність будувати взаємодію, що ґрунтується на взаємній повазі, відкритості, емпатії та готовності до спільного пошуку рішень. Професійна підготовка до такого рівня взаємодії потребує системного залучення у навчальний процес моделювання реальних ситуацій, рольових ігор, практичних кейсів та дискусій, що відтворюють особливості спілкування з ветеранами війни членами їх сімей
Розвиток емоційної та емпатійної чутливості	Емоційна та емпатійна чутливість у професійній підготовці фахівців соціальної сфери визначає здатність фахівця усвідомлювати, розпізнавати та адекватно реагувати на власні емоції, тоді як емпатійна чутливість орієнтована на розуміння емоційного стану іншої особистості та прийняття її як основи для підтримки й взаємодії. Розвиток цих компетентностей у навчальному процесі охоплює моделювання професійних ситуацій, психодраматичні техніки, кейс-методи та групові дискусії, відпрацювання вербальних та невербальних стратегій реагування, рефлексивний аналіз
Пріоритет практичної підготовки	Теоретичні знання є базою для розуміння соціальних процесів, психологічних особливостей, методів соціальної підтримки та інтервенцій, проте практичний досвід дозволяє майбутньому фахівцю трансформувати знання в реальні навички, здатні забезпечити якісну взаємодію з клієнтами. У сучасній підготовці фахівців соціальної сфери, це мають бути навчальні практики, під час яких здобувачі є лише спостерігачами, без ризику завдати шкоди клієнту через недостатній досвід чи неволодіння технологіями роботи. Під час виробничих практик, які проводяться у реальних соціальних установах, волонтерських організаціях, центрах підтримки ветеранів війни, громадських організаціях, забезпечують безпосередній контакт із клієнтами та можливість застосовувати знання та навички у складних і динамічних ситуаціях
Розвиток готовності до роботи з травматичними нарративами	Під готовністю до роботи з травматичними нарративами розуміємо здатність фахівця створити атмосферу довіри, прийняття та підтримки, де клієнт може відверто поділитися своїм досвідом без ризику повторної травматизації. Тому важливо навчати майбутніх фахівців соціальної сфери, по-перше, розумінню психологічної природи травми, її впливу на когнітивні процеси, пам'ять, емоційну сферу, поведінку клієнта; по-друге, оперувати практичними навичками активного слухання, роботи з паузами, делікатного застосування уточнювальних запитань; по-третє, методами саморегуляції, стрес-менеджменту, технік відновлення внутрішніх ресурсів
Активізація критичної та аналітичної форм мислення	Фахівець соціальної сфери стикається з великою кількістю суперечливих даних, від офіційних документів і нормативних актів до емоційних свідчень клієнтів, які можуть містити як точні факти, так і суб'єктивні оцінки, викликані травматичним досвідом. Активізація критичного та аналітичного форм мислення у процесі професійної підготовки можлива завдяки використанню елементів проблемно-орієнтованого навчання, кейс-методів, моделювання професійних ситуацій, аналізу життєвих історій
Аксіологічна рефлексія	Категоріями та ключовими словами в роботі з ветеранами війни є життя і смерть, свобода і відповідальність, героїзм і травма, провина і надія. Для ефективної підтримки клієнта фахівцеві необхідно бути готовим співвідносити власні ціннісні орієнтації з досвідом ветерана війни, приймати світоглядні позиції членів сімей ветеранів війни та знаходити точки перетину, які сприятимуть взаємній довірі. Реалізація цього завдання можлива, якщо освітній процес буде охоплювати тренінги ціннісного вибору, дискусії на етичні теми, аналіз професійних дилем, роботу з художніми та документальними текстами, навчальні супервізії та інтервізії

Дискусія і висновки

Розглянувши філософський рівень методологічних знань через призму аксіологічного підходу, можемо впевнено стверджувати, що він сприяє не лише накопиченню та засвоєнню знань, але й глибокому усвідомленню значущості гуманістичних цінностей, таких як милосердя, рівність, соціальна справедливість, відповідальність і професійна етика. Завдяки аксіологічному підходу майбутні фахівці соціальної сфери навчаються ефективно вирішувати моральні дилеми, усвідомлювати соціальну значущість своєї діяльності, формувати професійні переконавання та розвинути стійкі особистісні якості, необхідні для ефективної роботи.

Психолого-педагогічні умови реалізації аксіологічного підходу в процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та їхніми сім'ями мають кілька ключових аспектів:

- по-перше, ціннісно-орієнтовна спрямованість проявляється у здатності обирати методи, що найбільше відповідають інтересам ветеранів війни та членів їх сімей, будувати довірливі відносини, уникати професійного вигорання, поєднувати різноманітні ролі професійної діяльності (виконавець, медіатор, наставник, захисник тощо);
- по-друге, міждисциплінарна інтерактивність дозволяє розглядати ветеранів війни як унікальну, неповторну особистість, інтегруючи соціальну роботу з психологією,

соціологією, педагогікою, медициною, етикою та іншими дисциплінами, через рольові ігри, симуляційні вправи, кейс-методи, тренінги з розвитку емпатії та комунікативних навичок;

- по-третє, діалогічність забезпечує здатність будувати взаємодію з ветеранами війни та членами їх сімей на основі довіри, поваги, відкритості та емпатії;

- по-четверте, розвиток емоційної та емпатійної чутливості визначає здатність фахівця соціальної сфери усвідомлювати, розпізнавати та адекватно реагувати на власні емоції, а також розуміти емоційний стан ветеранів війни та членів їх сімей, який є нормальною реакцією на ненормальні події війни;

- по-п'яте, пріоритет практичної підготовки охоплює варіативність використання навчальних практик, під час яких здобувачі вищої освіти є спостерігачами, а також виробничих практик, де вони вже застосовують знання та навички у ситуаціях, максимально наближених до реальних;

- по-шосте, розвиток готовності до роботи з травматичними нарративами, що транслює створення атмосфери довіри, прийняття, підтримки, де ветерани війни або члени їх сімей можуть відверто поділитися своїм досвідом без ризику повторної травматизації;

- по-сьоме, активізація критичного та аналітичного мислення дозволяє фахівцеві соціальної сфери оцінювати суперечливу інформацію, аналізувати життєві історії ветеранів війни та членів їх сімей, моделювати професійні ситуації та приймати обґрунтовані рішення на основі перевірених даних;

- і, нарешті, аксіологічна рефлексія дозволяє співвідносити власні ціннісні орієнтири з досвідом ветеранів війни, приймати світоглядні позиції членів їхніх сімей і знаходити точки перетину, які сприяють взаємній довірі.

Перспективи подальших досліджень у сфері професійної підготовки фахівців соціальної сфери передбачають поглиблене вивчення рівня загальнонаукової методології, що охоплює аналіз загальнотеоретичних підходів до підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та їхніми сім'ями.

Внесок авторів: Олена Караман – концептуалізація, методологія дослідження, перегляд і редагування; Олеся Товстуха – концептуалізація, методологія дослідження, написання оригінальної чернетки.

Джерела фінансування. Фінансування здійснюється за власні кошти авторів.

Список використаних джерел

- Білозерська, С. І. (2022). Аксіологічні орієнтири підвищення якості педагогічної освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*, 3, 75–80. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.15>
- Бірюк, Л., & Пішун С. (2022). Аксіологічний підхід до формування професійно спроможної особистості майбутніх учителів початкових класів. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 56, 161–166. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-1-23>
- Дубасенюк, О. А. (ред.). (2014). *Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання*. Вид-во ЖДУ ім. І. Франка.

Olena KARAMAN, DSc (Ped.), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-8541-9972
e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", Poltava, Ukraine

Olesia TOVSTUKHA, PhD (Ped.), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-7998-1208
e-mail: aleksa.lnu@gmail.com
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", Poltava, Ukraine

AXIOLOGIZATION OF PREPARING SOCIAL WORK PROFESSIONALS TO SUPPORT WAR VETERANS

Background. High-quality training of social sphere specialists requires a clear methodological foundation. Among the main philosophical approaches, researchers emphasize the relevance of the axiological approach, which presupposes understanding professional training through the prism of values (human, social, cultural, moral). Accordingly, the aim of the article is to reveal the essence of the axiological approach in the professional training of social sphere specialists and to substantiate its significance for ensuring effective work with war veterans and their family members.

Зозуляк-Случик, Р. В. (2019). *Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах*. НАІР.

Листопад, О. А. (2013). Аксіологічний і культурологічний підхід до процесу становлення творчої особистості в освіті. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки*, 110, 137–140.

Моргай, Л. А. (2017). Професійно-етична діяльність соціального працівника. *Педагогічні науки: Збірник наук. праць Херсонського держ. ун-ту*, 78(2), 200–203.

Поліщук, В. (2011). Професійно-етичні цінності соціальної роботи в сучасному суспільстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*, 23, 129–131.

Рогова, О. Г. (2010). Аксіологічний аспект гуманітарної парадигми освіти. *Грані*, 4(72), 56–59.

Сухомлинська, О. В. (2015). Концептуалізація ідей про виховання моральності в сучасній Україні. *Шкільний світ*, 4, 8–20.

Теслюк, В. М. (2011). *Технології соціально-педагогічної діяльності: термінологічний словник-довідник*. НАКККіМ.

Тюптя, Л. Т., & Іванова, І. Б. (2010). *Соціальна робота (теорія і практика)*. ВМУРОЛ "Україна".

Цюприк, А. Я., Рузьяк, Т. І., & Зінчук, І. В. (2024). Аксіологічні засади професійної діяльності соціального працівника. *Педагогічний альманах*, 55, 220–227. <https://doi.org/10.37915/pa.vi55.517>

Siemianowski, A. (1993). *Człowieka a świat wartości*. Gaudentium.
Stachowicz-Stanusch, A., & Mendel, I. (2009). Główne wartości uczelni wyższych jako podstawa etosu akademickiego. *Główne wartości uczelni wyższych w kontekście różnych kultur narodowych*. Konceptcja badań i wyniki badań sondażowych. Gliwice, 14.

References

- Bilozerska, S. I. (2022). Axiological guidelines for improving the quality of pedagogical education. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, 3, 75–80 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.3.15>
- Biriuk, L., & Pishun, S. (2022). Axiological approach to the formation of a professionally competent personality of future primary school teachers. *Current Issues of the Humanities*, 56, 161–166 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-1-23>
- Dubaseniuk, O. A. (Ed.). (2014). *Professional pedagogical education: Formation and development of pedagogical knowledge*. Zhytomyr Ivan Franko State University Press [in Ukrainian].
- Lystopad, O. A. (2013). Axiological and culturological approach to the process of formation of a creative personality in education. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Pedagogical Sciences*, 110, 137–140 [in Ukrainian].
- Morhai, L. A. (2017). Professional and ethical activity of a social worker. *Pedagogical Sciences: Collection of Scientific Works of Kherson State University*, 78(2), 200–203 [in Ukrainian].
- Polishchuk, V. (2011). Professional and ethical values of social work in modern society. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social Work*, 23, 129–131 [in Ukrainian].
- Rohova, O. H. (2010). Axiological aspect of the humanitarian paradigm of education. *Grani*, 4(72), 56–59 [in Ukrainian].
- Siemianowski, A. (1993). *Człowieka a świat wartości*. Gaudentium.
Stachowicz-Stanusch, A., Mendel, I. (2009). Główne wartości uczelni wyższych jako podstawa etosu akademickiego. *Główne wartości uczelni wyższych w kontekście różnych kultur narodowych*. Konceptcja badań i wyniki badań sondażowych. Gliwice, 14.
- Sukhomlynska O. V. (2015). Conceptualization of ideas about the upbringing of morality in modern Ukraine. *School World*, 4, 8–20 [in Ukrainian].
- Tesliuk, V. M. (2011). *Technologies of socio-pedagogical activity: Terminological dictionary-reference book*. НАКККіМ [in Ukrainian].
- Tiuptia, L. T., & Ivanova, I. B. (2010). *Social work (theory and practice)*. VMUROL "Ukraine" [in Ukrainian].
- Tsiupryk, A. Ya., Ruziak, T. I., & Zinchuk, I. V. (2024). Axiological principles of the professional activity of a social worker. *Pedagogical Almanac*, 55, 220–227 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.37915/pa.vi55.517>
- Zozuliak-Sluchyk, R. V. (2019). Formation of professional ethics of future social workers at universities. NAIR. [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 13.09.25
Прорецензовано / Revised: 29.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 08.10.25

Methods. *The achievement of this aim became possible through the use of a set of methods, including theoretical methods (analysis, synthesis, generalization, systematization); comparative-historical methods, which served as the basis for studying the genesis of value orientations in socio-pedagogical theory and practice; content analysis applied to the study of scientific sources; and a systemic approach that made it possible to combine theoretical generalizations with practical recommendations on implementing axiological principles in the training process of future social sphere professionals.*

Results. *The conducted analysis made it possible to establish that among the existing methodological approaches, the axiological one most fully meets the needs of professional training of future social sphere specialists for working with war veterans. This is because it orients the educational process toward the formation of a system of values that determine both the internal position of the specialist and their professional ethics.*

Conclusions. *The definitional analysis of the application of the axiological approach in the process of professional training of social sphere specialists for working with war veterans allowed us to identify the psychological and pedagogical conditions for its implementation in the educational process: value-oriented direction, interdisciplinary interactivity, dialogicality, development of emotional and empathic sensitivity, priority of practical training, readiness to work with traumatic narratives, activation of critical and analytical thinking, and axiological reflection. The defined conditions can serve as the foundation for the development of a comprehensive model of professional training for future social workers, ensuring the formation of value-oriented and ethically responsible specialists in the social sphere for effective work with war veterans.*

Keywords: *axiological approach, family members of war veterans, military veterans, professional training, social sphere, values.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; у рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 378.147:159.9:316.6

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/15>

Елліна ПАНАСЕНКО, д-р пед. наук, проф.

ORCID ID: 0000-0002-6787-0129

e-mail: ellinapanasenko@ukr.netДержавний вищий навчальний заклад "Донбаський державний педагогічний університет",
Дніпро–Слов'янськ, Україна

Павло ЦИСЬ, асп.

ORCID ID: 0009-0006-9136-5778

e-mail: tsys.pavel@gmail.comДержавний вищий навчальний заклад "Донбаський державний педагогічний університет",
Дніпро–Слов'янськ, Україна

ПОЗНАВЧАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ: ПСИХОЛОГО-КОРЕКЦІЙНА ТА КОМУНІКАЦІЙНО-МІЖСОБИСТІСНА ФУНКЦІЯ

Вступ. Підготовка фахівця, здатного здійснювати ефективну соціальну та професійну діяльність у сучасному глобалізованому світі, потребує формування та розвитку гнучких навичок, що передбачає активну залученість студентів не лише до академічного процесу, а й до діяльності позанавчального характеру.

Методи. Під час дослідження авторами було застосовано комплекс методів, серед яких: теоретичний аналіз, спрямований на дослідження психолого-педагогічних наукових студій; порівняльно-зіставний метод, що використовувався для виявлення підходів до аналізу гнучких навичок особистості; структурно-функціональний аналіз, спрямований на виокремлення досліджуваних функцій; інтерпретаційний метод, який надав змогу критично вивчити результати наукових праць із проблематики позанавчальної діяльності; прогностичний метод, що забезпечив формування наукових припущень; метод класифікації, використаний для співставлення визначених завдань позанавчальної діяльності та актуальних видів практичної роботи.

Результати. Авторами обґрунтовано значущість позанавчальної діяльності для формування гнучких навичок суб'єкта, які безпосередньо впливають на соціальну та професійну діяльність. Визначено основні функції, становлення та розвиток яких є необхідною умовою формування розвиненої особистості – психолого-корекційну та комунікаційно-міжособистісну. Сформульовано й обґрунтовано цілі, завдання та види практичної позанавчальної діяльності, які є релевантними до розглянутих функцій. Проведено прогностичні дослідження з метою окреслення потенційних результатів, які можуть бути досягнуті в процесі реалізації зазначених функцій.

Висновки. Сучасне суспільство вимагає від фахівця здатності здійснювати повноцінну міжособистісну взаємодію за наявності зовнішніх психоемоційних стресорів різного ступеня впливу. Тому психолого-корекційна функція спрямована на становлення більш стабільної психологічної конструкції студента, менш схильної до кризових впливів. Водночас у результаті дослідження виявлено, що комунікаційно-міжособистісна функція сприяє розвитку соціалізації особистості, толерантного ставлення до опонента та принципів мультикультуралізму, а також здатності вибудувати комунікацію в індивідуальному й груповому (проектному) форматах.

Ключові слова: вербальне й невербальне спілкування, внутрішньоособистісні навички, психоемоційна стабільність, соціальна та професійна діяльність, стабілізація психоемоційного стану, тактична та стратегічна профілактика.

Вступ

Виклики сучасного соціуму, пов'язані з підвищеними конкурентними вимогами до фахівця, проявами глобалізації (які актуалізують необхідність наявності сформованої здатності вибудувати міжособистісну взаємодію з представниками різних культурних, мовних, релігійних, расових, гендерних груп), відсутністю повноцінної стабільності в суспільстві та особистій безпеці, призводять до усвідомлення необхідності розвитку потенціалу студентів, що вимагає не лише наявності предметних знань, а й формування здатності взаємодіяти в соціумі, вміння стабілізувати власний психоемоційний стан та керувати своїми компетенціями для досягнення поставленої професійної мети.

Зважаючи на це, виникає необхідність активізувати застосування позанавчальної діяльності в процесі підготовки студентів, що забезпечує розвиток таких собі "гнучких навичок". Якщо розглядати знання та вміння, які здобуваються під час академічного процесу, їх можна охарактеризувати як професійно-зорієнтовані, і вони часто не можуть бути застосовані в інших видах діяльності, окрім спеціалізованої. Наприклад, у разі необхідності соціальної взаємодії з представниками іншої соціокультурної групи (незалежно від країни перебування) важливим є вміння комунікаційної взаємодії з іншими індивідами, а

не знання професійного характеру в тій або іншій галузі. Інший приклад – у ситуації кризового характеру, яка вимагає чітко вибудованого тайм-менеджменту, здатності до психоемоційної стійкості та подальшої рефлексії з виконанням певних корекційних дій для стабілізації свого внутрішнього стану; важливими є саме такі гнучкі навички, які не тільки забезпечать застосування на практиці спеціалізованих знань, але й дозволять мобілізувати особистісні внутрішні ресурси для подолання ситуації проблемного типу.

Особливо важливим є формування цих гнучких навичок в умовах воєнних дій, які вимагають від українських студентів вміння функціонувати у складних психологічних умовах. Саме тому "невміння адекватно діяти у життєнебезпечних ситуаціях, відсутність навичок правильної поведінки у повсякденному житті стала неприпустимою" (Перелігіна, Швалб, Дербеньова, 2022, с. 86). Отже, правильно вибудований процес підготовки студентів (не лише в академічному, а й у позанавчальному розумінні) дасть змогу не тільки підготувати фахівців із достатнім рівнем знань та здатністю застосовувати їх на практиці (що є необхідним для їхньої конкурентоспроможності), а й виховати особистостей, здатних виконувати завдання професійного та соціального характеру в умовах психологічного тиску та за нестандартних кризових проявів.

© Панасенко Елліна, Цись Павло, 2025

Виходячи із зазначеної актуальності проблеми якісного вибудовування процесу позанавчальної підготовки студентів, вважаємо за необхідне розглянути та проаналізувати функції, які його забезпечують. У цій статті ми виділяємо психолого-корекційну та комунікаційно-міжособистісну функції. Значущість психолого-корекційної функції полягає у формуванні здатності студентів до психоемоційної стійкості під час зовнішнього кризового впливу. Актуальність комунікаційно-міжособистісної взаємодії визначається вмінням студентів формувати соціальні контакти, зокрема з представниками інших країн. Наразі в Україні здійснюють діяльність численні міжнародні гуманітарні фонди, які часто представлені громадянами інших держав, що вимагає відповідного підходу до вибудовування взаємодії з ними. Після завершення воєнних дій та початку інфраструктурного і соціального відновлення України кількість іноземних інвестицій (а отже й іноземних представників) зростає, водночас ситуації кризового характеру не втрачуть значущості, зміниться лише їхня характеристика. Тому надзвичайно важливо підготувати особистостей, які сьогодні є студентами, до процесу майбутнього відновлення України, що вимагатиме від них не лише спеціалізованих знань, а й розвитку гнучких навичок особистісної стабілізації та соціальної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виконавши дослідження актуальних наукових праць з проблеми позанавчальної діяльності студентів, можемо виділити декілька напрямів пошуків. Дослідників цікавило вивчення позанавчальної діяльності не тільки з позиції студента, а саме фахівця, який у майбутньому перебуватиме у пошуках роботи. Зокрема, А. Канар та Д. Букенуж (2021) стверджували, що участь студентів у заходах позанавчального характеру забезпечує підвищення особистісної впевненості у своїх компетенціях під час пошуку роботи, а також зміну стратегії таких пошуків.

Отже, позанавчальна діяльність у наукових працях характеризується як метод розвитку соціальних та професійних навичок, які забезпечують особистісне становлення індивіда, мотивацію до саморозвитку, здатність генерувати актуальні ідеї, проявляти лідерські якості, протистояти зовнішнім кризам, вміти виконувати діяльність групового (проектного) спрямування. Більш того, позанавчальна діяльність надає можливість міждисциплінарної взаємодії між студентами в неформальній обстановці (Surendran, Mack & Bingham, 2023).

Інші дослідники (Norris, Taylor & Lummis, 2023) акцентували увагу на розвитку під час участі у позанавчальній діяльності навичок, які виділені Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) як навички XXI століття, а саме: креативності, критичного мислення, комунікативності та взаємодії. Можемо зробити висновок, що представлені навички є необхідними у сучасній діяльності соціального та/або професійного характеру, особливо здатність вибудовувати комунікацію та міжособистісний контакт. Відзначимо, що роботи деяких науковців (Nicham et al., 2025), присвячені комунікаційному аспекту, ставлять за мету дослідити не лише становлення та розвиток навичок спілкування у соціумі, а й безпосередньо особливості комунікації іноземною мовою, що є актуальним у зв'язку з поширенням процесів глобалізації. Автори зазначали, що формування мовних навичок ефективно відбувається під час позанавчальної діяльності, тематична спрямованість якої пов'язана з культурою. Однак дослідники (Nicham et al., 2025) дійшли висновку про недостатнє застосування мовного

аспекту в позанавчальній діяльності через нестачу спеціалізованих методичних матеріалів, що, на їхню думку, вимагає розробки навчальних програм, курсів, а також підготовки викладачів для проведення саме позанавчальної діяльності з акцентом на застосування іноземних мов, що передбачає впровадження у неформальні позанавчальні заходи всіх необхідних форм мовних навичок: читання, письмової діяльності, аудіювання та говоріння. Це свідчить про можливість більш спеціалізованого застосування позанавчальної діяльності у форматі допоміжної частини академічного процесу. Наприклад, в останніх наукових дослідженнях (Kuluşaklı, Genç, 2024) визначено можливості позанавчальної діяльності у роботі зі студентами певних спеціальностей, у цьому випадку – педагогічних. Майбутні вчителі / викладачі повинні вміти долати комунікативну тривожність, що вимагає формування мовних навичок, які забезпечать стабільність у спілкуванні, зокрема іноземною мовою, і, як наслідок, знизять ймовірність психоемоційних проблем.

Вивчаючи навички комунікаційної взаємодії іноземною мовою, вчені (Bartel-Radic, & Cucchi, 2025) вказували на значущість міжкультурної компетенції, яка вимагає таких особистісних якостей, як емпатія та метапізнання, і може найактивніше розвиватися під час академічної мобільності. Однак автори вказували, що позитивний вплив на формування міжкультурних навичок має досвід подолання труднощів або міжособистісних ситуацій конфліктного характеру. У такому випадку студенти практикуються у пошуку способів подолання кризових ситуацій, а отже зможуть застосувати отриманий досвід під час практичної діяльності. На нашу думку, моделювання проблемних ситуацій може бути організоване і без участі студентів у програмах академічної мобільності, а саме у позанавчальній діяльності. Для цього потрібні спеціалізовані методичні розробки та наявність у викладача навичок психологічної роботи у конфліктних ситуаціях.

При дослідженні питань, пов'язаних із розвитком міжособистісних навичок студентів, необхідно приділяти увагу не лише безпосередньо позанавчальній діяльності, але і факторам, які є перешкодою для участі в заходах позанавчального характеру. Враховуючи, що мовна підготовка є необхідною умовою вдосконалення комунікаційних та міжособистісних навичок (Le, 2024), усвідомлення існуючих проблем, які перешкоджають ефективній участі студентів в позанавчальній діяльності, дозволить окреслити шляхи їхнього вирішення. Результати дослідження демонструють, що основний вплив на рішення / можливість щодо участі в позанавчальній діяльності мають такі фактори, як недостатня кількість вільного часу, а також проблеми індивідуального характеру, а саме: занижена впевненість у своїх силах (перешкода для міжособистісної взаємодії) та недостатній рівень мовних навичок (перешкода для комунікаційної взаємодії). Тому під час розробки матеріалів позанавчальної діяльності необхідно враховувати ці фактори, які мають певний вплив на мотиваційну складову, проте, на нашу думку, вони можуть бути подолані. Так, проблема з нестачею часу означає необхідність формування навичок тайм-менеджменту; особистісна невпевненість вимагає, можливо, проведення тимчасової індивідуальної позанавчальної діяльності. Що стосується нестачі мовних навичок, у цьому випадку важливою є активна взаємодія позанавчальної діяльності з академічним процесом та виявлення етапу, на якому виникає проблема.

Для нашої статті також становлять інтерес дослідження щодо більш ґрунтовного вивчення міжособистісної взаємодії, зокрема ролі таких зв'язків між студентами-друзями та між учасниками позанавчальної діяльності. Розуміння сутності цієї взаємодії необхідне викладачам, які розробляють програми позанавчального типу, а також безпосередньо організують їхнє практичне впровадження. Автори цього дослідження (Fujiyama, Kato, & Schafer, 2021) спираються у своїх пошуках на теорію соціальних зв'язків, яка вказує, що роль друзів може бути як позитивною, так і негативною, оскільки вони мають суттєвий вплив на індивіда. У позанавчальній діяльності вона сприяє посиленню більш успішних у навчанні індивідів та зменшує негативний вплив на них осіб, які мають гірші академічні здобутки.

Необхідно підкреслити, що наш аналіз наукових студій також ґрунтувався на висновках, що "студенти також отримують користь від того, що більшість видів позанавчальної діяльності мають чітку структуру та організовані належним чином, тому що це дає індивідам змогу набувати й практикувати певні соціальні, фізичні та інтелектуальні навички" (Rahayu, & Dong, 2023, с. 460). Для забезпечення структурованості позанавчальної діяльності важливим є, передусім, створення тематичної різноплановості роботи зі студентами, що у подальшому забезпечить необхідність структурного розширення. Наприклад, інтерес становлять дослідження щодо видів позанавчальної діяльності, пов'язаних із творчістю та мистецтвом. Наявність або відсутність взаємозв'язку академічної ефективності та участі у позанавчальній діяльності творчого характеру (музика, живопис, поезія тощо) розглянуті такими вченими, як К. Кортес і Дж. Монтез (Cortez, & Montes, 2025). Автори виявили, що означена спрямованість позанавчальної діяльності призводить до вищих показників студентів під час складання тесту на дивергентне мислення (Divergent Association Test). Однак це дослідження не дозволило виявити безпосередній зв'язок між тривалістю участі у позанавчальній діяльності та сформованим рівнем особистісної креативності.

Деякі дослідження акцентують увагу на сучасних інформаційних технологіях, які можуть бути застосовані у позанавчальній діяльності студентів. Так, актуальними є наукові пошуки щодо практичного застосування розмовних чат-ботів, які базуються на штучному інтелекті, для удосконалення комунікативних навичок студентів, підвищення мовної продуктивності, а також зниження тривожності під час спілкування іноземною мовою (Wang et al., 2024). Досліджено взаємодію студентів із різними типами чат-ботів (які генерували не лише текстові та голосові повідомлення, а й аватари, які імітували поведінку людини). Вчені дійшли висновку, що порівняно з контрольною групою студентів, що здійснювали комунікаційно-міжособистісну взаємодію лише між викладачами та іншими студентами, групи, які взаємодіяли з чат-ботами, продемонстрували більшу готовність до спілкування. Окрім того, простежувалося зниження психологічних бар'єрів для здійснення усної комунікації. Однак слід зазначити, що результати тестувань, проведених до і після експерименту, не показали суттєвих змін у самій продуктивності мовленнєвої взаємодії. Тому можемо зазначити, що цей напрям позанавчальної діяльності (із використанням чат-ботів для підвищення комунікативних навичок) потребує подальшого вивчення.

Інтеграційні процеси, пов'язані зі штучним інтелектом, також є предметом досліджень у контексті їхнього

впливу на мотиваційну складову студентів, а також психоемоційну стабільність і якість письмової діяльності. При вивченні ефективності ChatGPT та Grammarly студенти були розподілені на три групи: одна застосовувала ChatGPT, друга – Grammarly, а третя отримувала традиційне навчання академічного формату. Отримані результати дозволили авторам стверджувати (Wang, Wang, & Xu, 2025), що групи, які використовували інструменти на основі ШІ, підвищили стабільність свого психоемоційного стану, а також покращили якість письмової діяльності.

Отже, питання, пов'язані із застосуванням сучасних інструментів на основі ШІ, стають дедалі актуальнішими і надалі отримуватимуть більшу кількість досліджень щодо їхнього використання під час академічного процесу, а також у позанавчальній діяльності.

Таким чином, участь у позанавчальній діяльності дає змогу розвивати навички різнопланової спрямованості, що, на думку деяких учених (Yan et al., 2025), сприяє формуванню відкритості мислення, яка визначає зв'язок між самопізнанням особистості та залученістю до певної діяльності. Наявність різноманіття у заходах позанавчального характеру (а отже – наявність структурованості), призводить до становлення соціальної поведінки і, зрештою, соціально-емоційної компетентності індивіда.

Проведений аналіз актуальних досліджень з проблем позанавчальної діяльності сприяє формулюванню мети нашої статті та виокремленню методів, які будуть застосовані.

Мета статті полягає в аналізі особистісно-соціальної та професійної значущості психолого-корекційної і комунікаційно-міжособистісної функцій позанавчальної діяльності студентів; ролі зазначених функцій у формуванні компетентної особистості, здатної виконувати діяльність у кризовий період.

Методи

Проведення дослідження психолого-корекційної і комунікаційно-міжособистісної функцій вимагало залучення комплексу наукових методів. Теоретичний аналіз надав змогу здійснити вивчення літератури психолого-педагогічної та соціальної спрямованості. У свою чергу, порівняльно-зіставний метод застосовували для аналізу існуючих підходів до трактування гнучких навичок, а також для порівняння отриманих дослідниками висновків щодо проблем компетенцій внутрішньоособистісного та міжособистісного характеру.

Виокремлення функцій позанавчальної діяльності, а саме психолого-корекційної і комунікаційно-міжособистісної, а також вивчення ролі зазначених функцій у становленні та подальшому розвитку компетенцій студентів вимагало застосування структурно-функціонального аналізу.

Критичний аналіз висновків українських і зарубіжних наукових студій з питань позанавчальної діяльності був пов'язаний із застосуванням інтерпретаційного методу; тоді як формулювання припущень щодо особистісних і професійних навичок, які можуть розвиватися під час участі особистості в діяльності позанавчального характеру, було виконано із використанням прогностичного методу.

У підсумку зіставлення завдань і відповідних видів практичної позанавчальної діяльності, які можуть бути застосовані для їхнього досягнення (у контексті психолого-корекційної і комунікаційно-міжособистісної функцій), стало можливим завдяки використанню методу класифікації.

Результати

Роль позанавчальної діяльності студентів визначається потребами, які актуалізуються ринком праці або суспільними запитамі, що ставить за мету розвиток певних якостей. Якщо академічний процес спрямований на

здобуття знань і розвиток умінь ці знання застосовувати на практиці, то позанавчальна діяльність сприяє становленню внутрішньоособистісних навичок, які можуть бути застосовані під час соціальної або соціокультурної взаємодії незалежно від професійної спеціалізації індивіда. Тому така діяльність буде нами розглядатися, як система, що дозволить виокремити систематичну послідовність: функції – цілі – завдання – види діяльності – очікувані результати. Спираючись на вищезазначене, можемо погодитися з висновками, що "позанавчальні активності сприяють формуванню нематеріальних аспектів повсякденного життя студента" (Mishra, & Aithal, 2023, с. 86). Ці соціально значущі здібності складно піддаються верифікації, на відміну від спеціалізованих знань академічного характеру, наявність яких швидко визначається. Ефективність внутрішньоособистісних навичок проявляється під час безпосереднього виконання певної діяльності (і ситуацій проблемного характеру, що виникають у зв'язку з цим), зовнішнього кризового впливу або встановлення міжособистісного контакту з іншим індивідом. Однак ми не можемо повністю погодитися з твердженням, що "внутрішньоособистісні навички мають бути розвинуті насамперед, перш ніж людина почне вибудовувати стосунки з оточуючими" (Datania, 2021, с. 22). Цей висновок зумовлює розуміння того, що гнучкі навички мають бути сформовані в особистості до взаємодії з іншими людьми, що може свідчити про важливість внутрішньоособистісних навичок ще у ранньому віці. На нашу думку, такий підхід є дещо помилковим, оскільки формування таких навичок можливе лише за достатнього розвитку особистості, коли індивід уже має певний досвід кризового впливу, розуміє сутність рефлексії, може вибудовувати комунікаційні та міжособистісні конструкції; що є проблемою за недостатності соціального досвіду, наприклад, у шкільний період.

Отже, студентський період є, на нашу думку, найбільш оптимальним для становлення гнучких навичок у зв'язку з тим, що здобувачі освіти вже мають певний досвід, а після завершення академічного навчання від них вимагатиметься повноцінне залучення до соціальної активності, що передбачає наявність достатніх внутрішньоособистісних навичок. Якщо здійснювати активний розвиток цих навичок "до початку міжособистісної активності", індивіди можуть просто не зрозуміти мету такої підготовки та алгоритми застосування цих навичок. Тому ефективність становлення гнучких навичок безпосередньо залежить від достатньої сформованості особистості. Врешті, "завдяки активній участі у позанавчальній діяльності (конкретний досвід) студенти отримують можливість спостерігати та переосмислювати свої поточні переконання і моделі поведінки, а також виявляти, переімати і відтворювати відповідні форми поведінки (рефлексивне спостереження)" (Cortellazzo et al., 2021, с. 3). Ми дійшли висновку, що якісний розвиток внутрішньоособистісних навичок можливий за умови здатності особистості виконувати аналіз зовнішнього соціального простору, а також своєї діяльності та внутрішнього стану, що особливо важливо при формуванні здатності подолання потенційних проблемних ситуацій, які виникають у процесі професійної діяльності, проблем міжособистісного характеру під час соціальної взаємодії або під час зовнішніх кризових впливів, що сьогодні є актуальними для українських студентів у зв'язку з воєнними загрозами.

Отже, необхідність наявності внутрішньоособистісних навичок для подолання зазначених проблем зумовлює потребу застосування психолого-корекційної функції під час проведення заходів позанавчального характеру. І саме позанавчальна діяльність може сприяти

залученню цієї функції, оскільки психолого-корекційний напрям часто не є предметом глибокого дослідження у спеціалізованих предметних галузях (окрім спеціалізацій студентів, що стосуються психології, педагогіки, соціальної роботи тощо). У такому разі позанавчальна діяльність виступає засобом формування навичок, спрямованих на забезпечення психоемоційного благополуччя індивіда, розвиток стратегій подолання особистісних і соціальних труднощів, корекційних заходів щодо власної поведінки стосовно інших осіб, виправлення незначних відхилень психоемоційного стану.

Отже, ми можемо сформулювати основні цілі, характерні для психолого-корекційної функції позанавчальної діяльності студентів, які полягають у:

1) формуванні психоемоційної стабільності індивіда для підвищення ефективності академічної та соціальної діяльності;

2) профілактиці психоемоційних і поведінкових кризових проявів з метою запобігання виникнення більших психологічних проблем;

3) проведенні корекційних заходів і розвитку здатності до психологічної самокорекції для забезпечення умов подолання зовнішніх проявів деструктивного характеру під час кризових ситуацій;

4) підвищенні особистісної самооцінки та впевненості у здатності застосовувати психолого-корекційні навички на практиці.

Окреслені цілі не потребують детального вивчення психологічних основ і теорій, а отже можуть бути застосовані у підготовчій діяльності загальної спрямованості, у якій беруть участь студенти, що навчаються у різних предметних галузях. Однак роль консультанта залишається важливою і вимагає залучення фахівців, які мають достатні знання (і практику їхнього застосування) з питань вікової психології, соціальної роботи, кейс-менеджменту тощо. Потреба у таких консультантах пов'язана з тим, що саме професійні знання у психологічній сфері дозволять обрати ті види позанавчальних заходів, які будуть найбільш ефективними при залученні психолого-корекційної функції.

Для того щоб провести аналіз потенційних видів позанавчальної діяльності під час психолого-корекційної підготовки студентів, важливо визначити основні завдання, які мають бути виконані під час проведення позанавчальних заходів, а саме:

1) необхідні діагностичні дії, які дозволять визначити наявність проблем психоемоційного характеру, рівень впливу зовнішніх кризових проявів на індивіда та порушення, у зв'язку з цим, особистісної психологічної стабільності (діагностика);

2) формування основи для проведення аналізу і самоаналізу психоемоційних проблем студентами, робота з потенційними (або вже виявленими) кризовими проявами (рефлексія);

3) становлення і розвиток навичок, необхідних особистості для подолання негативних наслідків зовнішніх криз або наслідків зниження рівня стабільності особистісної психологічної рівноваги (коригування);

4) залучення студентів до позанавчальної діяльності для підтримки стабільності психологічного стану (тактична профілактика);

5) забезпечення умов і участь індивідів у спеціалізованих програмах і заходах для запобігання проявам психоемоційних порушень у майбутньому; зміцнення особистісної психологічної конструкції (стратегічна профілактика).

Спираючись на сформульовані завдання психолого-корекційної функції, представимо потенційні види позанавчальної діяльності у вигляді табл. 1.

Таблиця 1

Потенційні види практичної позанавчальної діяльності для реалізації завдань психолого-корекційної функції

Завдання психолого-корекційної функції	Види позанавчальної діяльності
Діагностика	застосування тренінгів психологічного характеру; проведення індивідуального та групового психологічного консультування зі спеціалістом; використання опитувальників, анкетування для діагностичних заходів
Рефлексія	участь студентів у групах психологічної взаємодії; тренінги; арт-терапія з подальшим обговоренням проблем і способів їх подолання
Коригування	участь у змодельованих кризових ситуаціях (рольові психологічні ігри), а також у проблемних ситуаціях професійної спрямованості (ділові психологічні ігри); індивідуальна та групова комунікація з консультантом й іншими особами для обговорення проблем; розмовні клуби професійної чи загальної спрямованості; участь в аматорських театральних гуртках
Тактична профілактика	участь у спеціалізовано спрямованих клубах, секціях, організація та залучення студентів до днів психологічного здоров'я для надання інформації щодо потенційних проблем психоемоційного характеру; участь студентів у волонтерській діяльності загальної або професійної спрямованості
Стратегічна профілактика	організація консультантом і розвиток програм тьюторської психологічної підтримки; проведення зустрічей між студентами для обговорення сутності нових психоемоційних викликів; залучення студентів до групової активності на короткі або більш тривалі періоди (похід, відвідування пам'яток тощо)

Дослідження ефективності проведеної психолого-корекційної діяльності має ґрунтуватися на отриманих практичних результатах, які можуть бути безпосередньо виявлені під час спостереження консультанта, проведення відповідних діагностичних заходів та подальшого аналізу отриманих результатів, а також на основі само-рефлексії самих студентів. Аналізуючи завдання психолого-корекційної функції та види діяльності для їхнього вирішення (див. табл. 1), окреслимо результати, які можуть бути досягнуті за умови достатньої реалізації цієї функції:

1) насамперед варто відзначити потенціал зниження рівня загальної тривожності особистості, викликані зовнішніми стресовими впливами, що дозволяє підвищити психоемоційну стійкість і у подальшому зменшити ймовірність або вираженість конфліктності під час міжособистісної взаємодії;

2) важливим проявом успішного впровадження психолого-корекційної функції є формування адаптивної здатності студентів, яка дозволяє зберігати психоемоційний потенціал особистості незалежно від кількості зовнішніх криз чи рівня їхнього впливу на індивіда;

3) окремо зазначимо щодо становлення й уміння практичного застосування стратегії подолання психологічних зовнішніх впливів і здатності виконувати соціальну діяльність на належному рівні незалежно від ступеня цих впливів;

4) важливим результатом психолого-корекційної функції є здатність особистості здійснювати адекватне самооцінювання, що дозволяє виявити першопричини психоемоційних порушень і знайти відповідну стратегію подальшої самотерапії.

Отже, психолого-корекційна функція безпосередньо впливає на здатність студентів здійснювати міжособистісну взаємодію за наявності зовнішніх психоемоційних подразників. У підсумку вона дозволяє сформувати більш стабільну психологічну конструкцію індивіда, яка буде менш схильною до кризових проявів або впливів у конфліктних міжособистісних ситуаціях. Така стабільність забезпечить більш ефективну діяльність не лише під час соціальних контактів, а й безпосередньо у професійній сфері, яка також потребує (незалежно від спеціалізації) стабільності психоемоційного стану особистості. Активне залучення цієї функції не завжди є доречним під час академічного процесу, проте може застосовуватися у позанавчальній діяльності, яка менш залежна від навчальних планів і може мати гнучкість у виборі форматів індивідуальної чи групової роботи зі студентами.

Однак міжособистісна взаємодія вимагає не лише здатності долати кризові зовнішні впливи. Така взаємодія, безпосередньо пов'язана з комунікаційними контактами, має окремі цілі, завдання та види потенційної діяльності зі студентами, а також представлена наявністю певних конструкцій, застосування яких дає змогу вибудовувати взаємозв'язок з іншими індивідами. Тому вважаємо комунікаційно-міжособистісну функцію важливим чинником розвитку особистості студента. На відміну від психолого-корекційної, комунікаційно-міжособистісна функція є більш представленою в академічному процесі.

Загалом, позанавчальна діяльність, незалежно від індивідуального чи групового характеру проведених заходів, суттєво впливає на формування комунікаційно-міжособистісних навичок. Аналізуючи наявні наукові дослідження, можна знайти твердження, що "позанавчальна діяльність, у якій беруть участь студенти, допомагає їм розвивати свої таланти й інтереси. Водночас активна участь у ній сприяє реалізації безперервного процесу навчання. Обидва ці фактори відіграють важливу роль у вдосконаленні комунікативних навичок студентів і допомагають їм адаптуватися до різних ситуацій, з якими вони стикаються" (Ramadina, Nasution, & Zulna, 2024, с. 35).

Отже, розвиток комунікативних навичок має ґрунтуватися на залученні студентів до тих заходів, які їм цікаві та пов'язані з їх захопленнями, талантами чи професійними прагненнями. Важливою складовою є саме безперервність комунікативної практики, що забезпечує постійне підвищення здатності особистості використовувати мовленнєві конструкції на практиці. На нашу думку, такий підхід варто застосовувати й до міжособистісного компонента, який також потребує регулярної практики взаємодії та вміння знаходити ефективні підходи під час соціальних контактів з особами, які мають різні психоемоційні прояви. Тому вважаємо, що комунікативний і міжособистісний компоненти тісно пов'язані між собою та взаємопов'язують один одного під час академічної, соціальної чи професійної взаємодії.

В освітньому процесі комунікаційно-міжособистісна функція проявляється частіше, оскільки взаємодія й комунікація студентів із викладачами та безпосередньо між собою є актуальною незалежно від спеціалізації. Однак ця взаємодія, по-перше, більше спрямована на використання певного вокабуляру й часто концентрується на визначеній тематичній складовій; по-друге, часто обмежена часовими рамками, а отже, вимагає застосування

вже сформованих навичок комунікації та міжособистісної взаємодії.

Тому навіть при аналізі такої фундаментальної функції, як комунікаційно-міжособистісна, роль позанавчальної діяльності є значною, оскільки вона "впливає на формування у студентів внутрішньоособистісних і міжособистісних гнучких навичок" (Datania, 2021, с. 20), які, як було з'ясовано раніше, дозволяють індивідам застосовувати їх в універсальному форматі, незалежно від професійного чи соціального статусу опонента. Якщо розглядати гнучкі навички, отримані завдяки залученню комунікаційно-міжособистісної функції в контексті сучасних реалій нашої країни, вони є важливим інструментом побудови розмовних і міжособистісних конструкцій із людьми, які пережили травматичний досвід воєнних дій, що актуально і для військових, і для цивільних осіб. Таке спілкування та взаємодія потребують особливого підходу, стратегія якого може бути розвинена у студентів спеціалізованих напрямів навчання (психологи, соціальні працівники), однак саме формат "гнучкості" цих навичок дозволяє застосовувати комунікаційно-міжособистісну функцію студентам, спеціальність яких не пов'язана з вирішенням внутрішньоособистісних проблем інших осіб або навіть із частим спілкуванням з іншими людьми.

Тому участь студентів у спеціальних заходах позанавчального характеру забезпечує розвиток здібностей, які можуть активно застосовуватися в різних сферах. На відміну від твердження, що "позанавчальна діяльність розвиває у студентів здатності до комунікації, співпраці, розв'язання проблем і лідерства – ключових компетенцій, необхідних для успішної реалізації і в академічній, і професійній сфері" (Baharuddin, Marisa, & Bahri, 2024, с. 535), ми виходимо з розуміння необхідності додати до запропонованих авторами сфер ще й соціальну, яка є не менш актуальною для студента. Адже соціальна взаємодія і комунікація поза професійним (академічним) простором є не менш значущими й не менш представленими у часовому контексті.

Взаємозалежність гнучких навичок і комунікаційно-міжособистісної функції простежується також у дослідженні таких учених, як М. Мунаді, Ф. Аннур та Е. Індерасарі. Автори виокремлюють гнучкі навички, які можуть розвиватися за участю індивіда у позанавчальній діяльності, серед яких міжособистісна взаємодія, комунікація, здатність долати проблемні ситуації, тайм-менеджмент і лідерство (Munadi et al., 2021, с. 4573). Отже, значну частину гнучких навичок становлять компетенції, безпосередньо пов'язані з комунікаційно-міжособистісною функцією. Спираючись на розуміння сутнісних характеристик цієї функції, можемо виокремити її основні цілі.

Першим значущим напрямом комунікаційно-міжособистісної функції є розвиток здатності індивіда вибудувати міжособистісні конструкції та формувати зв'язки, які дозволяють організувати або підтримувати міжособистісний контакт. Для цього студент повинен володіти здатністю керувати власним психоемоційним станом (також при виникненні негативних зовнішніх впливів), уміти аналізувати опонента і його моральний стан у поточний момент часу, що дозволяє обрати найефективнішу стратегію вибудовування міжособистісного контакту. Формулювання нами цієї мети ґрунтувалося на результатах дослідження, проведеного А. Гриньків, у якому зазначалося, що студент, який має достатні комунікативні навички, "має бути здатним не тільки до передачі тієї чи іншої інформації своїм партнерам по спілкуванню, але й повинен прагнути отримати розуміння їхніх внутрішніх мотивів, почуттів, цілей [...] і на

основі цього побудувати взаємодію з ними [...], регулюючи власну поведінку і діючи певним чином на поведінку своїх співбесідників" (Гриньків, 2022, с. 56).

Формування цих здібностей може відбуватися під час позанавчальної діяльності, оскільки академічний процес передбачає вже наявність необхідних комунікаційно-міжособистісних навичок. До того ж, процес професійного навчання (без урахування таких спеціальностей, як педагогіка, психологія, соціальна робота, а також певних аспектів філологічних напрямів тощо) не передбачає розвиток здатності до міжособистісної комунікаційної взаємодії з аналізом опонента.

Другою важливою метою комунікаційно-міжособистісної функції є розвиток різних форм комунікації та міжособистісних контактів, які дозволяють доповнювати мовленнєві форми. У цьому контексті ми виділяємо вербальне й невербальне спілкування, спільне використання яких забезпечує більшу цілісність міжособистісної взаємодії й дозволяє встановити більш довірливий контакт з опонентом. Виокремлення вербальних і невербальних засобів спілкування у якості другої мети ґрунтується на висновках Н. Самборської та О. Кравець, які зазначали, що "майбутніх фахівців потрібно вчити будувати спілкування, взаємодію із різними комунікативними партнерами, вміти впливати словом, інтонацією, жестами" (Самборська, & Кравець, 2023, с. 110).

Однак слід враховувати, що комунікаційно-міжособистісна взаємодія може застосовуватися не лише в соціальному контексті, а й безпосередньо у професійному напрямі, що дозволяє нам виокремити у якості третьої мети – розвиток навичок командної роботи. Ця здатність вимагає прояву певних лідерських якостей у практичному процесі діяльності. Робота в команді (незалежно від статусу індивіда – керівника чи учасника команди) потребує постійного міжособистісного контакту та комунікації з урахуванням підходів до кожної особистості, представленої в групі. У цьому контексті необхідно окреслити четверту мету комунікаційно-міжособистісної функції – формування здатності розв'язувати ситуації конфліктного характеру та поваги до міжособистісних кордонів інших осіб. Третя й четверта цілі ґрунтуються на ролі особистісних якостей студента в практичному процесі комунікації й міжособистісних контактів. За твердженням таких дослідників, як С. Сосіден та П. Віраєк (Sosiden, & Viraek, 2021, с. 2), ці якості також можуть бути розкриті шляхом залучення студентів до позанавчальної діяльності. Оскільки робота в команді передбачає наявність певного завдання та строків його виконання, така діяльність тісно пов'язана зі стресовими й кризовими проявами (конфліктами), тому цілі, спрямовані на командну роботу та розв'язання конфліктів, є цілком актуальними.

Формулювання цілей комунікаційно-міжособистісної функції дозволяє визначити основні завдання. ґрунтуючись на тому, що означена функція розглядається нами у контексті позанавчальної діяльності студентів, відповідні завдання також повинні співвідноситися із заходами позанавчального характеру. Серед завдань виділимо такі:

1) надання студентам можливості отримати необхідну практику побудови комунікаційно-міжособистісних контактів для формування стійких навичок і досвіду взаємодії в різних соціальних ситуаціях (комунікація);

2) розвиток здатності створювати й підтримувати конструкції комунікаційного контакту, що має складатися із вміння представити власні твердження, а також враховувати й приймати переконавання опонента, навіть за відсутності достатньої згоди з цими позиціями (тренінг);

3) формування навички аудіювання (слухання), яка дозволяє здійснювати комунікацію в дискусійному форматі; уміння активно використовувати вербальні й невербальні засоби, що сприятиме створенню більш тісного комунікаційно-міжособистісного зв'язку під час соціальної взаємодії (тренінгово-звукове);

4) навчання студентів навичкам запобігання або мінімізації негативних наслідків конфліктної міжособистісної ситуації, незалежно від соціальної чи професійної спрямованості комунікаційного процесу (проектно-групове);

5) упровадження в практику комунікаційно-міжособистісної діяльності студента ціннісної навички, заснованої на принципах мультикультуралізму, толерантного ставлення до представників інших національних, релігійних, расових, мовних, гендерних груп; що дозволить здійснювати повноцінну взаємодію в умовах глобалізаційних процесів (мультикультурне).

Отже, визначені цілі й завдання комунікаційно-міжособистісної функції свідчать про її значущість для особистісного розвитку студента та формування його у

якості професіонала не лише у сфері спеціалізації, а й у соціальному плані. Варто зазначити, що принципи мультикультуралізму й толерантності у взаєминах з іншими особами, а також вміння уникати чи долати конфліктні ситуації є важливим показником для роботодавців. Тому застосування цієї функції у позанавчальній діяльності студентів може стати для них достатньою мотивацією, що сприятиме активнішому залученню до такого виду підготовки. У такому розумінні "позанавчальна діяльність може демонструвати додаткову цінність для майбутніх оцінювачів (наприклад, роботодавців), і саме тому студенти обирають участь, очікуючи майбутніх переваг" (Charman, Emambocus, & Obembe, 2023, с. 144). У такому випадку, одним з основних завдань керівника позанавчальної діяльності є проведення роз'яснювальних заходів, адже мотивація може виникнути лише після усвідомлення особистістю потенційних переваг.

Представлені завдання комунікаційно-міжособистісної функції можна подати у вигляді табл. 2 із зазначенням потенційних видів позанавчальної діяльності.

Таблиця 2

Потенційні види практичної позанавчальної діяльності для реалізації завдань комунікаційно-міжособистісної функції

Завдання комунікаційно-міжособистісної функції	Види позанавчальної діяльності
Комунікація	організація комунікаційних тренінгів для розвитку навичок побудови й практичного застосування мовленнєвих конструкцій; участь студентів у заходах, що імітують публічні виступи
Тренінг	залучення студентів до моделювання професійних і соціальних ситуацій (та наявності конфліктного компонента) з необхідністю здійснення комунікаційно-міжособистісної взаємодії та пошуку компромісних рішень
Тренінгово-звукове	застосування дискусійних імітаційних ситуацій із вимогою вислухати думку опонента та навести власні аргументи, спираючись на принципи логіки й риторики
Проектно-групове	участь студентів у командній діяльності, яка передбачає розробку спільних проєктів, ініціатив, залучення до волонтерської діяльності (що забезпечує необхідність комунікаційно-міжособистісної взаємодії в реальних ситуаціях) для отримання практики подолання кризових ситуацій
Мультикультурне	використання сучасних цифрових засобів для організації міжкультурних віртуальних зустрічей з метою комунікаційно-міжособистісного обміну між студентами з різних соціальних груп; участь у мовних клубах із соціокультурним підтекстом; участь у студентських обмінах, які забезпечують практику взаємодії мультикультурного характеру

Отже, комунікаційно-міжособистісна функція дозволяє розвивати особистісні компетенції, які можуть застосовуватися у соціальній та професійній діяльності. Водночас, діяльність позанавчального характеру сприяє практичному залученню цієї функції, зокрема шляхом моделювання комунікаційно-міжособистісних контактів, що дає змогу розглянути результати, які повинні бути досягнені під час позанавчальної підготовки, а саме:

1) якісне підвищення загального комунікаційного рівня студентів, також – у культурному розумінні;

2) становлення та подальший розвиток компетенцій, що забезпечують ефективну соціальну взаємодію в глобалізованому суспільстві та побудову міжособистісних конструкцій під час спілкування з опонентом, незалежно від його національних, релігійних, расових, мовних, гендерних відмінностей;

3) стабілізація психоемоційного стану студентів і зменшення впливу внутрішнього психологічного стану на міжособистісні контакти, а отже – зменшення кількості кризових (конфліктних) ситуацій при індивідуальній або груповій комунікаційно-міжособистісній взаємодії у студентському середовищі, а згодом – у професійній та/або соціальній діяльності;

4) створення умов для формування тісніших зв'язків між студентами, що дозволяє підвищити цілісність колективу закладу освіти. Особливо це важливо за на-

явності іноземних студентів, які представляють інші соціокультурні групи. У такому випадку позанавчальна діяльність виступає чинником такого явища, як "інтернаціоналізація кампусу", розглянутого у дослідженні українського вченого Я. Слуцького (Слуцький, 2021, с. 158). Це явище характеризується створенням цілісного колективу незалежно від соціокультурного різноманіття, чого досягають, поміж іншого, завдяки спільній діяльності студентів;

5) надання студентам більших можливостей для спільної діяльності, що може проявлятися в участі у проєктних ініціативах, а також у заходах неформального характеру.

Комунікаційно-міжособистісна функція виступає важливим елементом особистісної підготовки студентів до здійснення соціально та професійно зорієнтованих контактів з опонентами, а також надає можливість розвитку соціалізації, толерантного ставлення, мультикультуралізму. Застосування цієї функції у процесі позанавчальної діяльності робить її частиною виховної роботи у закладі освіти, незалежно від спеціальності, яку здобувають студенти. Під час організації комунікаційно-міжособистісної підготовки також слід враховувати ініціативи самих студентів, оскільки позанавчальна діяльність у деяких випадках не має прямих зв'язків з академічним процесом і, відповідно, може трансформуватися залежно від зовнішньої необхідності.

Дискусія і висновки

Аналіз наукової літератури психолого-педагогічного характеру дозволив зробити висновок про значущість психолого-корекційної та комунікаційно-міжособистісної функцій для розвитку цілісної особистості студента як майбутнього професіонала, здатного до взаємодії в кризових ситуаціях; і побудови ефективного комунікаційного контакту з опонентом. У дослідженні визначено цілі, завдання та потенційні результати, які можуть бути досягнуті при практичному впровадженні зазначених функцій у позанавчальну діяльність студентів. Окрему увагу приділено видам позанавчальної діяльності, які можуть застосовуватися під час психолого-корекційної та комунікаційно-міжособистісної підготовки.

Дослідження психолого-корекційної функції дозволило відзначити її актуальність у сучасних реаліях воєнних дій в Україні. Тому здатність особистості стабілізувати свій психоемоційний стан під час соціальної чи академічної діяльності за умов безпосереднього впливу зовнішніх факторів є необхідною умовою запобігання психологічним розладам. Окрім того, практичне використання цієї функції дозволяє сформуванню здатності до виконання корекційних заходів, які є необхідними під час рефлексії, аналізу першопричин внутрішніх кризових проявів і пошуку стратегій їх подолання.

Встановлено, що під час психолого-корекційної роботи зі студентами у процесі позанавчальної діяльності, особлива роль відводиться тактичній і стратегічній профілактиці, метою яких є здійснення заходів для підтримки стабільного психоемоційного стану особистості, а також запобігання психологічним проблемам під час кризових впливів на індивіда в майбутньому.

Зважаючи на те, що психолого-корекційна функція має на меті забезпечення ефективної соціальної та професійної діяльності особистості незалежно від рівня психологічного тиску, зроблено висновок про її безпосередній взаємозв'язок із комунікаційно-міжособистісною функцією. Основна роль останньої полягає у розвитку гнучких навичок, які дають студентам змогу вибудовувати необхідну конструкцію міжособистісних зв'язків і комунікаційних контактів незалежно від психоемоційного стану опонента. Тому ця функція є ефективною для позанавчальної підготовки студентів таких спеціальностей як психологія, соціальна робота, педагогіка тощо. Водночас комунікаційно-міжособистісна функція актуальна і для загального особистісного розвитку, оскільки гнучкі навички, які формуються при її практичному впровадженні, забезпечують можливість соціальної та професійної взаємодії, пошуку шляхів розв'язання конфліктних ситуацій, використання принципів тайм-менеджменту. Такі навички важливі для встановлення комунікаційно-міжособистісного контакту з окремим індивідом, під час групової (проектної) діяльності, що вимагає взаємодії з кількома особами, а також у мультикультурному середовищі, де необхідне застосування ціннісних навичок.

Перспективи подальших досліджень. Отримані під час дослідження результати не є остаточними і не розкривають усього потенціалу позанавчальної діяльності студентів. Актуальними залишаються питання, пов'язані з іншими функціями, які можуть бути практично задіяні у заходах позанавчального характеру, а також а також виявлення мети, завдань і видів їхньої практичної діяльності. Перспективу для подальших наукових пошуків становить також проведення компаративістських досліджень для аналізу ефективності позанавчальної діяльності студентів в інших державах порівняно з українським досвідом.

Джерела фінансування. Фінансування здійснюється за власні кошти авторів.

Список використаних джерел

- Гриньків, А. (2022). Комунікативна компетентність у професійній підготовці менеджерів соціокультурної діяльності. *Вища освіта України*, 4, 54–60. [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4\(87\).07](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).07)
- Перелигіна, Л., Швалб, А., & Дербеньова, А. (2022). Шляхи корекції психічної дезадаптації до навчальної діяльності у період воєнного часу. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 2(4), 85–99. <https://doi.org/10.52363/dcpp-2022.2.7>
- Самборська, Н., & Кравець, О. (2023). Англомовна студентська конференція як інструмент розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців. *Інноваційна педагогіка*, 63(2), 109–112. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.22>
- Слуцький, Я. (2021). Формування та розвиток соціокультурної компетентності іноземних студентів у ЗВО України. *Наукові записки Центрально-українського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія "Педагогічні науки"*, 196, 156–160. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-196-156-160>
- Baharuddin, M., Marisa, R., & Bahri, S. (2024). Extracurricular Management in the Development of Soft Skills for Students. *Edutec: Journal of Education and Technology*, 8(2), 532–545. <https://doi.org/10.29062/edu.v8i2.989>
- Bartel-Radic, A., & Cucchi, A. (2025). How do students develop intercultural competence during international mobility? *International Journal of Intercultural Relations*, 105, 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2024.102132>
- Chapman, G., Emambocus, W., & Obembe, D. (2023). Higher Education Student Motivations for Extracurricular Activities: Evidence from UK Universities. *Journal of Education and Work*, 36(2), 138–152. <https://doi.org/10.1080/13639080.2023.2167955>
- Cortellazzo, L., Bonesso, S., Gerli, F., & Pizzi, C. (2021). Experiences That Matter: Unraveling the Link between Extracurricular Activities and Emotional and Social Competencies. *Frontiers in Psychology*, 12, 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.659526>
- Cortez, C., & Montes, J. (2025). Extracurricular arts: Effects on creativity and academics. *Journal of Creativity*, 35, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jyoc.2025.100094>
- Datania, V. (2021). The Influence of Intracurricular Activities and Extracurricular Activities on Soft Skill Formation of Prospective Teachers in Students. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 26(7), 5, 16–24. <https://doi.org/10.9790/0837-2607051624>
- Fujiyama, H., Kamo, Y., & Schafer, M. (2021). Peer effects of friend and extracurricular activity networks on students' academic performance. *Social Science Research*, 97. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0049089X21000375>
- Hicham, K., AlQbailat, N., Ismail, I., & Qpilat, N. (2025). Interculturalizing ELT: Culture-based classes to enhance language skills and intercultural communicative competence dimensions. *Ampersand*, 14, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.amper.2025.100221>
- Kanar, A., & Bouckenooghe, D. (2021). The role of extracurricular activities in shaping university students' employment self-efficacy perceptions. *Career Development International*, 26(2), 158–173. <https://doi.org/10.1108/CDI-02-2020-0036>
- Kuluşaklı, E., & Genç G. (2024). L2 communication apprehension and communicative competence of pre-service English teachers. *Heliyon*, 10, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e32587>
- Le, H. (2024). Factors impeding university students' participation in English extracurricular activities: Time constraints and personal obstacles. *Heliyon*, 10, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e27332>
- Mishra, N., & Aithal, P. (2023). Effect of Extracurricular and Co-Curricular Activities on Students' Development in Higher Education. *International Journal of Management, Technology, and Social Sciences (IJMTS)*, 8(3), 83–88. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8190054>
- Munadi, M., Annur, F., Inderasari, E., & Alwiyah, N. (2021). Student Soft Skill Development Through Extracurricular Activities at Higher Education in Indonesia. *Psychology and Education*, 58(5), 4572–4580.
- Norris, C., Taylor, T., & Lummis, G. (2023). Fostering collaboration and creative thinking through extra-curricular challenges with primary and secondary students. *Thinking Skills and Creativity*, 48. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1871187123000664>
- Rahayu, A., & Dong, Y. (2023). The Relationship of Extracurricular Activities with Students' Character Education and Determinant Factors: A Systematic Literature Review. *Al-Ishlah: Jurnal Pendidikan*, 15(1), 459–474. <https://doi.org/10.35445/alishlah.v15i1.2968>
- Ramadina, R., Nasution, F., & Zulna, F. (2024). The Role of Interpersonal Communication in Increasing Student Engagement in Extracurricular Activities. *International Journal of Educational Innovation and Science Development Research*, 1(2), 34–41.
- Sosiden, S., & Viraek, P. (2021). Character Development of Students through Extracurricular Activities. *Journal la Edusci*, 2(6), 1–6. <https://doi.org/10.37899/journala.edusci.v2i6.526>
- Surendran, S., Mack, K., & Bingham, N. (2023). The use of extracurricular hackathons to promote and enhance students' academic and

employability skills. *International Journal of Educational Research Open*, 5, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100307>

Wang, C., Wang, B., & Xu, D. (2025). The role of ChatGPT and Grammarly in promoting emotion regulation, psychological well-being, motivation, and academic writing in Chinese college students: A self-determination theory perspective. *Learning and Motivation*, 90. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0023969025000384>

Wang, C., Zou, B., Du, Y., & Wang, Z. (2024). The impact of different conversational generative AI chatbots on EFL learners: An analysis of willingness to communicate, foreign language speaking anxiety, and self-perceived communicative competence. *System*, 127. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0346251X24003154>

Yan, H., Zhang, H., Huang, C., & Li, F. (2025). Social-emotional competence and development of social self-concept: a longitudinal study of multiple mediation effects in higher education students. *Development Studies*, 14(2), 363–380. <https://doi.org/10.1108/AEDS-07-2024-0143>

References

Baharuddin, M., Marisa, R., & Bahri, S. (2024). Extracurricular Management in the Development of Soft Skills for Students. *EduTec: Journal of Education and Technology*, 8(2), 532–545. <https://doi.org/10.29062/edu.v8i2.989>

Bartel-Radic, A., & Cucchi, A. (2025). How do students develop intercultural competence during international mobility? *International Journal of Intercultural Relations*, 105, 1–19. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2024.102132>

Chapman, G., Emambocus, W., & Obembe, D. (2023). Higher Education Student Motivations for Extracurricular Activities: Evidence from UK Universities. *Journal of Education and Work*, 36(2), 138–152. <https://doi.org/10.1080/13639080.2023.2167955>

Cortellazzo, L., Bonesso, S., Gerli, F., & Pizzi, C. (2021). Experiences That Matter: Unraveling the Link between Extracurricular Activities and Emotional and Social Competencies. *Frontiers in Psychology*, 12, 1–15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.659526>

Cortez, C., & Montes, J. (2025). Extracurricular arts: Effects on creativity and academics. *Journal of Creativity*, 35, 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.jyoc.2025.100094>

Datania, V. (2021). The Influence of Intracurricular Activities and Extracurricular Activities on Soft Skill Formation of Prospective Teachers in Students. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 26(7), 5, 16–24. <https://doi.org/10.9790/0837-2607051624>

Fujiyama, H., Kamo, Y., & Schafer, M. (2021). Peer effects of friend and extracurricular activity networks on students' academic performance. *Social Science Research*, 97. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0049089X21000375>

Hicham, K., AlQbailat, N., Ismail, I., & Qpilat, N. (2025). Interculturalizing ELT: Culture-based classes to enhance language skills and intercultural communicative competence dimensions. *Ampersand*, 14, 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.amper.2025.100221>

Hrynkiw, A. (2022). Communicative Competence in the Professional Training of Managers of Socio-Cultural Activities. *Higher Education of Ukraine*, 4, 54–60 [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4\(87\).07](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2022.4(87).07)

Kanar, A., & Bouckennooghe, D. (2021). The role of extracurricular activities in shaping university students' employment self-efficacy perceptions. *Career Development International*, 26(2), 158–173. <https://doi.org/10.1108/CDI-02-2020-0036>

Kuluşaklı, E., & Genç G. (2024). L2 communication apprehension and communicative competence of pre-service English teachers. *Heliyon*, 10, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e32587>

Le, H. (2024). Factors impeding university students' participation in English extracurricular activities: Time constraints and personal obstacles. *Heliyon*, 10, 1–10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e27332>

Mishra, N., & Aithal, P. (2023). Effect of Extracurricular and Co-Curricular Activities on Students' Development in Higher Education. *International Journal of Management, Technology, and Social Sciences (IJMSTS)*, 8(3), 83–88. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8190054>

Munadi, M., Annur, F., Inderasari, E., & Alwiyah, N. (2021). Student Soft Skill Development Through Extracurricular Activities at Higher Education in Indonesia. *Psychology and Education*, 58(5), 4572–4580.

Norris, C., Taylor, T., & Lummis, G. (2023). Fostering collaboration and creative thinking through extra-curricular challenges with primary and secondary students. *Thinking Skills and Creativity*, 48. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1871187123000664>

Perelyhina, L., Shvalb, A., Derbenova, A. (2022). Ways of Correcting Mental Disadaptation to Educational Activity During War Time. *Disaster and Crisis Psychology Problems*, 2(4), 85–99 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.52363/dcpp-2022.2.7>

Rahayu, A., & Dong, Y. (2023). The Relationship of Extracurricular Activities with Students' Character Education and Determinant Factors: A Systematic Literature Review. *Al-Ishlah: Jurnal Pendidikan*, 15(1), 459–474. <https://doi.org/10.35445/alishlah.v15i1.2968>

Ramadina, R., Nasution, F., & Zulna, F. (2024). The Role of Interpersonal Communication in Increasing Student Engagement in Extracurricular Activities. *International Journal of Educational Innovation and Science Development Research*, 1(2), 34–41.

Samborska, N., & Kravets, O. (2023). English-Language Student Conference as a Tool for Communication Competence Development of Future Specialists. *Innovative Pedagogy*, 63(2), 109–112 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.22>

Slutskiy, Ya. (2021). Formation and Development of Foreign Students' Socio-Cultural Competence in Higher Educational Institutions of Ukraine. *Academic Notes. Series: Pedagogical Sciences*, 196, 156–160 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-196-156-160>

Sosiden, S., & Viraek, P. (2021). Character Development of Students through Extracurricular Activities. *Journal la Edusci*, 2(6), 1–6. <https://doi.org/10.37899/journalaeducsci.v2i6.526>

Surendran, S., Mack, K., & Bingham, N. (2023). The use of extracurricular hackathons to promote and enhance students' academic and employability skills. *International Journal of Educational Research Open*, 5, 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100307>

Wang, C., Wang, B., & Xu, D. (2025). The role of ChatGPT and Grammarly in promoting emotion regulation, psychological well-being, motivation, and academic writing in Chinese college students: A self-determination theory perspective. *Learning and Motivation*, 90. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0023969025000384>

Wang, C., Zou, B., Du, Y., & Wang, Z. (2024). The impact of different conversational generative AI chatbots on EFL learners: An analysis of willingness to communicate, foreign language speaking anxiety, and self-perceived communicative competence. *System*, 127. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0346251X24003154>

Yan, H., Zhang, H., Huang, C., & Li, F. (2025). Social-emotional competence and development of social self-concept: a longitudinal study of multiple mediation effects in higher education students. *Development Studies*, 14(2), 363–380. <https://doi.org/10.1108/AEDS-07-2024-0143>

Отримано редакцією журналу / Received: 13.06.25
Прорецензовано / Revised: 26.08.25
Схвалено до друку / Accepted: 31.08.25

Ellina PANASENKO, DSc (Ped.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-6787-0129

e-mail: ellinapanasenko@ukr.net

State Primary School "Donbas State Pedagogical Universit", Dnipro–Sloviansk, Ukraine

Pavlo TSYS, PhD student

ORCID ID: 0009-0006-9136-5778

e-mail: tsys.pavel@gmail.com

State Primary School "Donbas State Pedagogical Universit", Dnipro–Sloviansk, Ukraine

EXTRACURRICULAR ACTIVITIES OF STUDENTS: PSYCHOLOGICAL-CORRECTIVE AND COMMUNICATIVE-INTERPERSONAL FUNCTIONS

Background. The training of a specialist capable to perform effective social and professional activities in the modern globalized world requires the development and enhancement of soft skills, which involves the active engagement of students not only in the academic process but also in extracurricular activities.

Methods. In the course of the research, the authors applied a set of methods, including: theoretical analysis aimed at examining psychological and pedagogical scientific studies; a comparative method used to identify approaches to analyzing the flexible skills of the individual; structural-functional analysis focused on distinguishing the studied functions; an interpretive method, which made it possible to critically examine the results of scientific works on extracurricular activities; a prognostic method that ensured the formulation of scientific assumptions; and a classification method, applied to compare the defined tasks of extracurricular activities with the current types of practical work.

Results. The authors substantiated the importance of extracurricular activities for the development of an individual's soft skills, which directly influence on social and professional performance. The key functions whose formation and development are essential for shaping a well-rounded

personality were identified –namely, the psychological-corrective and communicative-interpersonal. The goals, tasks, and types of practical extracurricular activities relevant to these functions were formulated and justified. Prognostic research was conducted to outline the potential outcomes that may be achieved through the implementation of the specified functions.

C o n c l u s i o n s . Modern society demands that specialists possess the ability to engage a complete interpersonal interaction, even in the presence of external psycho-emotional stressors of varying intensity. Therefore, the psychological-corrective function is aimed at developing a more stable psychological structure of student, that is less susceptible to crisis influences. At the same time, the study revealed that the communicative-interpersonal function contributes to the socialization of the individual, the development of tolerant attitudes toward opponents and the principles of multiculturalism, as well as the ability to build communication in both individual and group (project-based) formats.

K e y w o r d s : verbal and non-verbal communication, intrapersonal skills, psycho-emotional stability, social and professional activity, stabilization of the psycho-emotional state, tactical and strategic prevention.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ JOURNAL AUTHORS

АКСЬОНОВА Катерина – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0009-3845-3009

Контактна інформація: e-mail: kateryna.aksonova@knu.ua

AKSONOVA Kateryna – PhD Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0009-3845-3009

Contact information: e-mail: kateryna.aksonova@knu.ua

БАЙДАРОВА Ольга – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-2332-1769

Контактна інформація: e-mail: baidarovao@knu.ua

BAIDAROVA OIha – PhD (Psychol.), Associate Professor of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-2332-1769

Contact information: e-mail: baidarovao@knu.ua

БОРЕЦЬ Олеся – доктор філософії у галузі психології, доцент, доцент кафедри психології, Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-1739-3723

Контактна інформація: e-mail: boretsborets2@gmail.com

BORETS Olesia – PhD (Psychol.), Associate Professor of the Department of Psychology, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-1739-3723

Contact information: e-mail: boretsborets2@gmail.com

БУГАЙЧУК Ярослав – магістр з соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0003-6311-7118

Контактна інформація: e-mail: buhaichuk.yaroslav@gmail.com

BUHAICHUK Yaroslav – Master of Social Work, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0003-6311-7118

Contact information: e-mail: buhaichuk.yaroslav@gmail.com

ІЛЬЧУК Андрій – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0001-4063-9082

Контактна інформація: e-mail: an.ilchuk27@gmail.com

ILCHUK Andrii – PhD Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0001-4063-9082

Contact information: e-mail: an.ilchuk27@gmail.com

КАРАМАН Олена – доктор педагогічних наук, професор, ректор Державного закладу "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8541-9972

Контактна інформація: e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

Olena KARAMAN – DSc (Pedagogy), Rector of Luhansk Taras Shevchenko National University, Poltava, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-8541-9972

Contact information: e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

КЛИМЕНКО Оксана – магістр з соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0006-9698-9694
Контактна інформація: e-mail: tenyuoth2020@gmail.com

KLYMENKO Oksana – Master of Social Work, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0006-9698-9694
Contact information: e-mail: tenyuoth2020@gmail.com

МАКАРОВА Тетяна – доктор філософії права, керівник Юридичної клініки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-2311-8939
Контактна інформація: e-mail: tatmak365@gmail.com

MAKAROVA Tetiana – PhD (Law), Head of the Legal Clinic, V. I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-2311-8939
Contact information: e-mail: tatmak365@gmail.com

МІЛЮТИНА Катерина – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-0013-2989
Контактна інформація: e-mail: katerinamilutina1963@gmail.com

MILUTINA Kateryna – DSc (Psychol.), Professor of the Department of Psychology, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-0013-2989
Contact information: e-mail: katerinamilutina1963@gmail.com

МОРОЗОВА Олена – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0002-8030-6781
Контактна інформація: e-mail: 03052022bb@gmail.com

Olena MOROZOVA – PhD (Psychol.), Associate Professor of the Department of Psychology, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0002-8030-6781
Contact information: e-mail: 03052022bb@gmail.com

МУСТАФАЄВ Алім – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0006-9393-8103
Контактна інформація: e-mail: mustafaiev.alim@knu.ua

MUSTAFAIEV Alim – PhD Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0006-9393-8103
Contact information: e-mail: mustafaiev.alim@knu.ua

МУСТАФАЄВ Юсуф – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0007-1056-3041
Контактна інформація: e-mail: yousufmustafaev1998@gmail.com

MUSTAFAIEV Yousuf – PhD Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0007-1056-3041
Contact information: e-mail: yousufmustafaev1998@gmail.com

ОСАДЧУК Руслан – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID ID: 0009-0005-2321-8429
Контактна інформація: e-mail: ruslan.osadchuk@knu.ua

OSADCHUK Ruslan – PhD Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0005-2321-8429
Contact information: e-mail: ruslan.osadchuk@knu.ua

ПАНАСЕНКО Еліна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології, Державний вищий навчальний заклад "Донбаський державний педагогічний університет", Дніпро – Слов'янськ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6787-0129

Контактна інформація: e-mail: ellinapanasenko@ukr.net

PANASENKO Ellina – DSc (Ped.), Head of the Department of Practical Psychology, State Primary School "Donbas State Pedagogical University", Dnipro – Sloviansk, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6787-0129

Contact information: e-mail: ellinapanasenko@ukr.net

ПЕЧОНЧИК Мар'яна – магістрант соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0000-2938-523X

Контактна інформація: e-mail: motomanmr@gmail.com

PECHONCHYK Mariana – Master's student of Social Work, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0000-2938-523X

Contact information: e-mail: motomanmr@gmail.com

ПЕТКОВ Сергій – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи у військах (силах), Військовий інститут Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4160-767X

Контактна інформація: e-mail: svpetkov@ukr.net

PETKOV Serhii – DSc (Law), Professor of the Department of Social Work and Military Chaplaincy, Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4160-767X

Contact information: e-mail: svpetkov@ukr.net

СЕМИГІНА Тетяна – доктор політичних наук, професор, професор кафедри практичної психології та соціальної роботи, Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-5677-1785

Контактна інформація: e-mail: semiginatv@gmail.com

SEMIGINA Tetyana – DSc (Polit.), Professor of the Department of Practical Psychology and Social Work, Academy of Labour, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-5677-1785

Contact information: e-mail: semiginatv@gmail.com

СИЛКІН Євгеній – ад'юнкт кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0006-9106-9995

Контактна інформація: e-mail: nauka_u@ukr.net

SYLKIN Yevhenii – PhD Student of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0006-9106-9995

Contact information: e-mail: nauka_u@ukr.net

СИРІХ Михайло – аспірант, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0000-1865-5003

Контактна інформація: e-mail: mykhailo.sirykh@knu.ua

SIRYKH Mykhailo – PhD Student, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0009-0000-1865-5003

Contact information: e-mail: mykhailo.sirykh@knu.ua

СТОЛЯРИК Ольга – доктор філософії з соціальної роботи, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

ORCID ID: 0000-0003-1105-2861

Контактна інформація: e-mail: olha.stolyaryk@lnu.edu.ua

STOLYARYK OIha – PhD (Social Work), Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-1105-2861

Contact information: e-mail: olha.stolyaryk@lnu.edu.ua

ТОВСТУХА Олеся – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Державний заклад "Луганський національний університет імені Тараса Шевченка", Полтава, Україна

ORCID ID: 0000-0002-8541-9972

Контактна інформація: e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

TOVSTUKHA Olesia – PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Luhansk Taras Shevchenko National University, Poltava, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-8541-9972

Contact information: e-mail: karaman.olena.lnu@gmail.com

УДОВЕНКО Юлія – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-6672-7355

Контактна інформація: e-mail: udovenko5@knu.ua

BAIDAROVA OIha – PhD (Psychol.), Associate Professor of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-6672-7355

Contact information: e-mail: udovenko5@knu.ua

ЦИСЬ Павло – аспірант, Державний вищий навчальний заклад "Донбаський державний педагогічний університет", Дніпро – Слов'янськ, Україна

ORCID ID: 0009-0006-9136-5778

Контактна інформація: e-mail: tsys.pavel@gmail.com

TSYS Pavlo – PhD Student, State Primary School "Donbas State Pedagogical University", Dnipro – Sloviansk, Ukraine

ORCID ID: 0009-0006-9136-5778

Contact information: e-mail: tsys.pavel@gmail.com

ЧЕРНУХА Надія – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5250-2366

Контактна інформація: e-mail: nmchernukha@knu.ua

CHERNUKHA Nadiya – DSc (Pedagogy), Professor of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-5250-2366

Contact information: e-mail: nmchernukha@knu.ua

ЧУЙКО Олена – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-7088-0961

Контактна інформація: e-mail: chuiko@knu.ua

CHUIKO OIena – DSc (Psychol.), Professor of the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-7088-0961

Contact information: e-mail: chuiko@knu.ua

ВІДОМОСТІ ПРО РЕЦЕНЗЕНТІВ JOURNAL REVIEWER

АЛЕКСАНДРОВ Денис – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-9307-2585

Контактна інформація: e-mail: denisaleks73@gmail.com

ALEKSANDROV Denys – Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Department of Social work, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-9307-2585

Contact information: e-mail: denisaleks73@gmail.com

БИБИК Дар'я – доктор філософії (PhD) у галузі "Соціальна робота", доцент, доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9947-8503

Контактна інформація: e-mail: dasha.bybyk@gmail.com

ВУБЫК Darya – PhD in Social Work, Associate Professor of the Department of Social Education and Social Work, Ukrainian State University named after Mykhaylo Drahomanov, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-9947-8503

Contact information: e-mail: dasha.bybyk@gmail.com

ГУК Ольга – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-2474-0316

Контактна інформація: e-mail: olgaguk@knu.ua

GUK Olga – PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-2474-0316

Contact information: e-mail: olgaguk@knu.ua

ЄВДОКИМОВА Наталя – доктор психологічних наук, професор, ректор Приватного закладу вищої освіти "Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика", Миколаїв, Україна

ORCID ID: 0000-0003-4318-2556

Контактна інформація: e-mail: yevdokymova@ukr.net

YEVDOKYMOVA Natalya – Doctor of Psychological Sciences, Rector of the Private Institution of Higher Education "Pylip Orlyk International Classical University", Mykolaiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-4318-2556

Contact information: e-mail: yevdokymova@ukr.net

ЗАВЯЗКІНА Наталія – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психодіагностики та клінічної психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-5565-8959

Контактна інформація: e-mail: nmuz@ukr.net

ZAVYAZKINA Nataliya – Doctor of Psychological Sciences, Professor of the Department of Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-5565-8959

Contact information: e-mail: nmuz@ukr.net

ЗАХАРІНА Тетяна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-0357-7457

Контактна інформація: e-mail: t.zakharina@knu.ua

ZAKHARINA Tetiana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-0357-7457

Contact information: e-mail: t.zakharina@knu.ua

ІНЖИЄВСЬКА Леся – кандидат психологічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології, медичного та фармацевтичного права, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-2058-1485

Контактна інформація: e-mail: lesiy777@ukr.net

ІNZHYIEVSKA Lesia – PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Medical and Pharmaceutical Law, Shupyk National Healthcare University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-2058-1485

Contact information: e-mail: lesiy777@ukr.net

ЛИТВА Людмила – кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-9381-2654

Контактна інформація: e-mail: liudmylalytva@knu.ua

ІNZHYIEVSKA Lesia – PhD in Sociology, Associate Professor of the Department of Social Work, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-9381-2654

Contact information: e-mail: liudmylalytva@knu.ua

ОНИПЧЕНКО Оксана – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи, Комунальний заклад "Харківська гуманітарно-педагогічна академія" Харківської обласної ради, Харків, Україна

ORCID ID: 0000-0002-5682-7897

Контактна інформація: e-mail: onypchenko@ukr.net

ОНЫРЧЕНКО Oksana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Department of Social Work, Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council, Kharkiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-5682-7897

Contact information: e-mail: onypchenko@ukr.net

РОМАНОВА Ганна – доктор педагогічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу зарубіжних систем професійної освіти, Інститут професійної освіти НАПН України, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-2388-6997

Контактна інформація: e-mail: roman-ania@ukr.net

ROMANOVA Ganna – Doctor of Pedagogical Sciences, Leading Researcher of the Department of Foreign Vocational Education Systems, Institute of Vocational Education and Training of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-2388-6997

Contact information: e-mail: roman-ania@ukr.net

САВЕЛЬЧУК Ірина – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Київський авіаційний інститут, Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0001-6813-4548

Контактна інформація: e-mail: iraut@ukr.net

SAVELCHUK Iryna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of Department of Social Work and Rehabilitation, State University "Kyiv Aviation Institute", Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-6813-4548

Contact information: e-mail: iraut@ukr.net

Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота – це рецензований, цитований у міжнародних наукометричних базах науковий журнал, що видається із 2016 року і присвячений дослідженням в соціальній сфері, психології, освітніх та педагогічних науках

Журнал зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про Державну реєстрацію КВ № 25427-15367 ПР від 03.02.2023

Журнал входить до переліку наукових фахових видань України (Категорія Б), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії для здобувачів за трьома спеціальностями:
231 "Соціальна робота", 053 "Психологія", 011 "Освітні, педагогічні науки",
Наказ МОН України No 157 від 09.02.2021

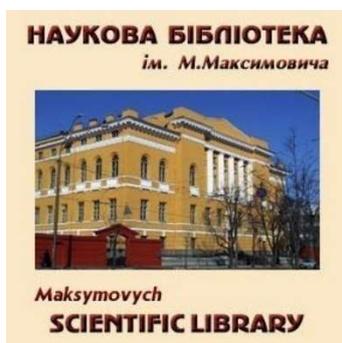
Засновник та видавець Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02. Адреса видавця: 01601, Київ-601, б-р Тараса Шевченка, 14, кімн. 43

Індексується в таких міжнародних наукометричних базах та депозитаріях:

PKP|INDEX

Open Ukrainian Citation Index (OUCI)

Maksymovych Scientific Library of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Включено до інформаційного ресурсу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського "Наукова періодика України" та рейтингу наукових періодичних видань.

"Вісник Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Соціальна робота" вітає рукописи, що відповідають загальним критеріям значимості в зазначеній предметній галузі: • оригінальні статті • тематичні дослідження, • критичні відгуки, огляди, думки, есе.

Запрошуємо науковців до співпраці!
Статті розглядаються на постійній основі.
Тексти приймаються двома мовами: українською та англійською
З питань розміщення публікації просимо звертатися на e-mail
або користуватися системою оформлення подання на сайті:
www.visnyk.soch.robota.knu.ua

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СОЦІАЛЬНА РОБОТА

Випуск 1(11)

**Відповідальний за випуск Алла Кобенко
Responsible for the issue is Alla Kobenko**

Редактор І. В. Давиденко

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84^{1/8}. Обл.-вид. арк. 20,9. Ум. друк. арк. 15,9. Наклад 300. Зам. № 225-11607.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Пс5.
Підписано до друку 28.01.26

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01030
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpс@knu.ua
<http://vpс.knu.ua>

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02